

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПАНТЮК ТЕТЯНА ІГОРІВНА

УДК 373.29 (477) «1945/2017» (043.5)

Дисертація

**СУСПІЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДГОТОВКИ
ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ В УКРАЇНІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА (1945 – 2017 РР.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело _____

Дрогобич – 2018

АНОТАЦІЯ

Пантюк Т.І. Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Міністерство освіти і науки України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2018.

Міністерство освіти і науки України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2018.

У дисертації досліджено, проаналізовано та узагальнено досвід підготовки дітей до школи України у 1945 – 2017 рр. **Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження** полягають у тому, що: *вперше* цілісно висвітлено теоретико-методологічні та практичні засади підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти другої половини ХХ – початку ХХІ ст., зокрема аксіологічну, глобалізаційну, економічну, інституційну, культурно-освітню, суб'єктну тощо; реконструйовано процес підготовки дітей до школи у визначених хронологічних межах як цілісний, неперервний, нерівномірний та суспільно детермінований, що загалом дає нове педагогічне знання з урахуванням суспільно-політичних, економіко-інституційних, культурно-освітніх детермінант; розроблено періодизацію процесу підготовки дітей до школи, з'ясовано сутність, характерні особливості, суперечності кожного з етапів, визначено їхні позитивні і негативні тенденції; охарактеризовано зміст аксіологічної, глобалізаційної, економічної, інституційної, культурно-освітньої, суб'єктної детермінант підготовки дітей до школи на різних етапах історичного розвитку і доведено їх вплив на цей процес, формування стратегії освіти і виховання, застосування нових методів і технологій підготовки дітей до школи; проаналізовано процес формування готовності дитини до шкільного навчання різними освітніми інституціями,

визначено роль педагога в ньому, зміст та способи побудови дошкільного освітнього простору; узагальнено можливості й перспективи творчого використання досвіду підготовки дітей до школи в досліджуваний період, виокремлено нові ризики і виклики сучасного суспільства з огляду на інтеграційні, глобалізаційні, інформаційні та економічні детермінанти; *удосконалено* модель готовності дитини до школи; акцентовано на необхідності гармонізації процесів розвитку, навчання і виховання у підготовці дітей до школи; доведено необхідність урахування індивідуальних особливостей кожної дитини у формуванні її готовності до школи; наголошено на процесах інклюзії; уточнено понятійно-категоріальний апарат теорії і практики підготовки дітей до школи з урахуванням сучасних реалій та процесів, комплексу детермінант, які прямо чи опосередковано впливають на сутність досліджуваного процесу; *подальшого розвитку набули* питання єдності і взаємодії усіх виховних інституцій у процесі підготовки дітей до школи, необхідності врахування специфіки фізіологічної, психологічної, соціальної та дидактичної готовностей дитини до школи в умовах сьогодення, ролі педагогічного просвітництва батьків та широкого їх залучення до підготовки дітей до школи.

Практичне значення отриманих результатів. На основі отриманих результатів дослідження розроблено 7 навчальних програм для підготовки студентів спеціальності «Дошкільна освіта»; укладено 20 навчально-методичних посібників, у тому числі 5 рекомендовано МОН України для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Розроблено і протягом 4 років апробовано навчальний курс «Підготовка дитини до школи» у процесі підготовки фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта». Питання підготовки дітей до школи апробувалися також при читанні навчальних курсів «Теоретичні основи педагогіки», «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці», «Дошкільна етнопедагогіка», «Основи корекційної педагогіки», «Порівняльна дошкільна педагогіка», «Етнопедагогіка» тощо.

Результати дослідження можуть бути використані для пошуку оптимальних шляхів удосконалення процесу підготовки дітей до школи,

формування особистісної готовності дитини до системного шкільного навчання, професійної підготовки майбутніх дошкільних педагогів. Запропоновані теоретико-методологічні положення, прикладні аспекти і висновки дослідження можуть застосовуватися в процесі розробки навчально-методичного забезпечення педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації. Матеріали роботи будуть корисними науковцям, викладачам, дошкільним працівникам, аспірантам, студентам, батькам, працівникам освітньої сфери у їхній професійній діяльності.

У роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти досліджуваного періоду. Методологічним підґрунтям дослідження визначено: провідні положення теорії наукового пізнання на ґрунті антропології; діалектичний принцип взаємозв'язку та взаємозумовленості закономірностей і явищ соціальної дійсності; необхідність об'єктивного вивчення їх у розвитку, а також у зв'язку з конкретно-історичними умовами на основі єдності логічного та історичного, загального й часткового; концептуальні ідеї педоцентризму; принцип єдності теорії та практики; системно-структурний та культурологічний підходи до вивчення освітніх і педагогічних явищ та процесів; концептуальні положення педагогіки про всебічний розвиток особистості; порівняльно-педагогічний підхід до аналізу процесу підготовки дітей до школи; принципи культуро- та природовідповідності, системного підходу до вивчення історичних явищ. Для створення цілісної, об'єктивної наукової картини процесу підготовки дітей до школи у другій половині ХХ ст. методологічним підґрунтям обрано наукові теорії антропології, феноменології, прагматизму, синергетики.

Визначено етапи формування змісту, ступінь дослідженості проблеми й охарактеризовано базові поняття дослідження. В основу періодизації покладено детермінантно-змістовий підхід, основними критеріям якої стали: суспільно-економічні та культурно-освітні детермінанти, які суттєво впливали на розвиток дошкільної освіти в Україні і на формування змісту та форм підготовки дітей до школи; нормативні документи, які регламентували

підготовку дітей до школи в досліджуваний період; якість та характеристика публікацій, які відображали реальний стан теорії і практики підготовки дітей до школи; персоналістична складова процесу – поява яскравих авторських систем, концепцій, методів і технологій у дошкільній педагогіці та психології тощо. На основі цілісного історико-педагогічного аналізу проблеми нами визначено п'ять етапів: I – 1945 – 1950 рр. – повоєнного відродження дошкілля та становлення процесу підготовки дітей до школи; II – 1951 – 1959 рр. – розробки законодавчої та нормативної бази підготовки дітей до школи; III – 1960 – 1983 рр. – формування змісту підготовки дітей до школи на міжпредметній основі; IV – 1984 – 1990 рр. – етап реформування змісту підготовки дітей до школи; V – 1991 – 2017 рр. – формування нової стратегії та інноваційних підходів щодо підготовки дітей до школи.

З'ясовано сутність та суспільну детермінованість підготовки дітей до школи в історико-теоретичному аспекті; проаналізовано глобалізаційну та суспільну детермінанти; досліджено економіко-інституційне підґрунтя досліджуваного процесу в окреслений хронологічний період і доведено, що всі вони безпосередньо чи опосередковано впливали на зміст та форми підготовки дітей до школи, відображалися в законодавчих і нормативних документах дошкілля та в змісті підготовки фахівців.

Доведено, що цивілізаційні процеси впливають на формування змісту дошкільної освіти у сфері підготовки дітей до школи, що також залежить від відкритості освітньо-культурного простору країни, міграційних процесів, можливостей доступу до наукових джерел у світовому масштабі тощо. Історичний аналіз доводить, що на всіх історичних етапах підготовки дітей до школи цивілізаційна детермінанта була домінантою, що зумовило зміст, форми, засоби та способи підготовки дітей до школи в Україні досліджуваного періоду.

У роботі обґрунтовано сутність авторитарної, ліберальної і гуманістичної парадигм в дошкільній освіті; проаналізовано їх прояви та вплив на становлення особистості дитини в період підготовки її до школи на певних історичних етапах. У дослідженні доведено, що процес підготовки дитини до

школи є змінним, історичним, а врахування цивілізаційних, суспільних детермінант, зокрема інформатизації та глобалізації суспільного простору, необхідна обставина формування його змісту і добору відповідного педагогічного інструментарію.

Враховуючи історико-педагогічний контекст, у дослідженні проаналізовано зміст фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей дитини до шкільного навчання. Зазначено, що протягом досліджуваного періоду тривав пошук досконалої системи підготовки дітей до школи, який спричинив широкі наукові дискусії на сторінках монографічних та періодичних видань, де обговорювалися питання змісту підготовки, її способів і термінів, компонентів готовності, специфіки взаємодії сім'ї, дошкільного закладу та школи. Зміст підготовки дітей до школи змінювався й удосконалювався залежно від соціального замовлення, стану економіки країни, демографічної ситуації, потреби у праці молодих людей, зокрема жінок, ціннісних установок та пріоритетів, розвитку дошкільної педагогіки тощо і загалом визначався сукупністю наукового та методичного досвіду щодо формування фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей. Особлива увага приділялася дидактичній (розумовій, інтелектуальній) готовності практично протягом усіх виділених періодів, що залишається суттєвим недоліком процесу підготовки дітей до школи.

Ключові слова: підготовка дітей до школи, готовність дитини до школи, дошкільні заклади, детермінанти, Україна, наступність, сім'я, школа.

Pantiuk T.I. Social and pedagogical determinants of preparing the children for school in Ukraine: theory and practice (1945 – 2017). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy.

Ministry of Education and Science of Ukraine, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, Drohobych, 2018.

Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, 2018.

In the thesis the experience of preparing the children for school in Ukraine in 1945 – 2017 is investigated, analyzed and generalized. The scientific novelty and the theoretical significance of the research results are as follows: for the first time, the theoretical and methodological as well as practical principles of preparation of children for school in view of social and pedagogical determinants of the second half of the XX – the beginning of the XXI century, in particular axiological, globalization, economic, institutional, cultural and educational, subject, etc are holistically considered; the process of preparing the children for school within a certain chronological frame is reconstructed as holistic, continuous, undulated and socially determined, which in general gives new pedagogical knowledge taking into account socio-political, economic and institutional, cultural and educational determinants; the periodization of the process of preparing the children for school is developed, the essence, characteristic features and contradictions of each stage are clarified, and their positive and negative tendencies are determined; the content of the axiological, globalization, economic, institutional, cultural and educational and subject determinants of preparing the children for school at different stages of the historical development are characterized and their influence on this process, the formation of the strategy of teaching and education and the application of new methods and technologies of preparing the children for school is proved; the process of forming the child's readiness for school by various educational institutions is analyzed, the role of the teacher in it, as well as the content and methods of constructing a preschool educational space are defined; the possibilities and perspectives of the creative use of the experience of preparing the children for school in the period under study are generalized, and the new risks and challenges of modern society in view of integration, globalization, information and economic determinants are identified; the model of the child's readiness for school is improved; the need to harmonize the processes of development, teaching and education in the preparation of children for

school are emphasized; the necessity of taking into account the individual characteristics of each child in the formation of his readiness for school is proved; the processes of inclusion are emphasized; the conceptual and categorical apparatus of the theory and practice of preparing the children for school with the account of modern realities and processes, and the complex of determinants, which directly or indirectly influence the essence of the investigated process, is specified; the issues of unity and interaction of all educational institutions in the process of preparing the children for school, the need to take into account the specificity of physiological, psychological, social and didactic readiness of the child for school in modern conditions, and the role of pedagogical education of parents and their wide involvement in preparing the children for school are further developed.

The practical value of the results. On the basis of the results of the study, 7 teaching programs for the students of the speciality “Preschool education” have been developed and 20 teaching and methodological manuals have been compiled, including 5 recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine for the students of higher pedagogical educational institutions. A teaching course “Preparing a child for school” has been developed and tested for four years in the process of preparing the specialists of the speciality “Preschool education”. The issues of the preparation of children for school have also been tested in the following teaching courses “Theoretical foundations of Pedagogy”, “Organization of playing activities at preschool age”, “Preschool Ethnopedagogy”, “Fundamentals of Corrective Pedagogy”, “Comparative Preschool Pedagogy”, “Ethnopedagogy” etc.

The results of the study can be used to find the best ways of improving the process of preparing the children for school, forming the child’s personal readiness for systematic schooling, and the training of future preschool teachers. The proposed theoretical and methodological provisions, and the applied aspects and conclusions of the study can be used in the process of developing the educational and methodological support of pedagogical educational institutions of different levels of accreditation. The materials of the work will be useful in the professional activities of

scientists, teachers, preschool workers, post-graduate students, students, parents and the workers of the educational sphere.

The theoretical and methodological principles of preparing the children for school in view of social and pedagogical determinants of the period under study are grounded in the scientific work. The methodological basis of the research is the following: the leading principles of the theory of scientific knowledge on the basis of anthropology; the dialectical principle of interconnection and interdependence of rules and phenomena of social reality; the need for the objective study of them in development, as well as in connection with concrete historical conditions on the basis of unity of logical and historical, general and partial; the conceptual ideas of progressive education; the principle of unity of theory and practice; the system and structural as well as cultural approaches to the study of educational and pedagogical phenomena and processes; the conceptual provisions of pedagogy on the comprehensive development of personality; the comparative-pedagogical approach to the analysis of the process of preparing the children for school; the principles of culture and nature correspondence and a systematic approach to the study of historical phenomena. To create a holistic and objective scientific picture of the process of preparing the children for school in the second half of the twentieth century the scientific theories of anthropology, phenomenology, pragmatism and synergetics have been chosen as the methodological foundation.

The stages of forming the content and the degree of the investigation of the problem are defined, and the basic notions of research are characterized. The periodization is based on the determinant-content approach, the main criteria of which are as follows: socio-economic and cultural and educational determinants, which significantly influenced the development of preschool education in Ukraine as well as the formation of the content and forms of preparing the children for school; the normative documents regulating the preparation of children for school in the period under study; the quality and characteristics of publications reflecting the real state of the theory and practice of preparing the children for school; the personalistic component of the process which is the appearance of vivid author systems, concepts,

methods and technologies in preschool pedagogy and psychology, etc. On the basis of a holistic historical and pedagogical analysis of the problem we have identified five stages: I – 1945 – 1950 – the post-war renaissance of preschool education and the formation of the process of preparing the children for school; II – 1951 – 1959 – the development of the legislative and normative basis for preparing the children for school; III – 1960 – 1983 – the formation of the content of preparing the children for school on the interdisciplinary basis; IV – 1984 – 1990 – the stage of reforming the content of preparing the children for school; V – 1991 – 2017 – the formation of the new strategy and innovative approaches to preparing the children for school.

The essence and social determinism of preparing the children for school in the historical and theoretical aspect are clarified; the globalization and social determinants are analyzed; the economic and institutional basis of the investigated process within the chronological period is investigated and it has been proved that all of them directly or indirectly influenced the content and forms of preparing the children for school, and were reflected in the legislative and normative documents of preschool education as well as in the content of training the specialists.

It has been proved that civilization processes affect the formation of the content of preschool education in the sphere of preparing the children for school, which also depends on the openness of the educational and cultural space of the state, migration processes and the access to the scientific sources on the global scale, etc. The historical analysis proves that at all historical stages of preparing the children for school the civilization determinant was dominant, which determined the content, forms, means and methods of preparing the children for school in Ukraine during the period under study.

The essence of the authoritarian, liberal and humanistic paradigms in preschool education is grounded in the research; their manifestations and the influence on the formation of the child's personality in the period of his preparation for school at certain historical stages are analyzed. The study proves that the process of preparing a child for school is variable and historical, and the consideration of civilizational and social determinants, including the information and globalization of the social space, is

the necessary factor of forming its content and selecting the appropriate pedagogical instruments.

Due to historical and pedagogical context, the content of physiological, social and didactic readiness of the child for school is analyzed in the research work. It has been indicated that during the period under study there lasted the search for the perfect system of preparing the children for school, which caused extensive scientific debate on the pages of monographs and periodicals, which discussed the problems of the content of preparation, its methods and terms, components of readiness and the specific character of interaction between family, preschool and school. The content of preparing the children for school was changing and improving according to the social order, the state of the economy, the demographic situation, the need for the young workers, particularly women, attitudes and priorities, the development of preschool pedagogy, etc, and was generally determined by the totality of the scientific and methodological experience as to the formation of physiological, psychological, social and didactic readiness. A special attention has been paid to the didactic (mental, intellectual) readiness for almost all selected periods, which remains a significant disadvantage of the process of preparing the children for school.

Key words: preparation of children for school, readiness of a child for school, preschool institutions, determinants, Ukraine, succession, family, school.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Пантюк Т. Підготовка дітей до школи в Україні : суспільно-педагогічний контекст : Монографія / Т. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 504 с.

2. Пантюк Т. Фізичне виховання дітей дошкільного віку в Україні : історія, теорія, практика : Монографія / Т. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 208 с.

3. Пантюк Т. Освітні передумови факторів здоров'я та їх вплив на спосіб життя особистості / Т. Пантюк // Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи : Монографія / за заг. ред. М. Лук'янченка, А. Матвєєва, А. Подольски, Ю. Шкребтія. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 101 – 104.

4. Пантюк Т. Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / В. Андрущенко, М. Баб'як, М. Барна, Т. Пантюк [та ін.] / ред. рада вид. : В. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому Н. Скотна (гол.) [та ін.] ; НАПН України ; Ін-т вищої освіти ; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи. – К. : Знання України, 2012. – 267 с.

5. Пантюк Т. Аксіологічні засади підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Формування цінностей особистості : теорія і практика : Монографія / за заг. ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2016. – 374 с.

6. Пантюк Т. Опорні схеми з педагогіки. Дидактика. Ключові поняття та терміни. Модуль 1 : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : Коло, 2005. – 88 с.

7. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, О. Невмержицька. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2007. – 278 с.

8. Пантюк Т. Зарубіжні теорії та концепції дошкільного виховання : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2007. – 75 с.

9. Пантюк Т. Ігри та завдання для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку : Навчально-метод. пос. / Т. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. у-ту імені І. Франка, 2008. – 39 с.

10. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – 324 с. (Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 5985 від 23.07.2009 року).

11. Пантюк Т. Навчання та виховання дітей різновікових груп : Методичні рекомендації / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2010. – 28 с.

12. Пантюк Т. Організація ігрової діяльності у дошкільному віці : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 40 с.

13. Пантюк Т. Дошкільна етнопедагогіка : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 32 с.

14. Пантюк Т. Дидактика. Конспект лекцій та опорні схеми : Навчальний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. у-ту імені Івана Франка, 2010. – 317 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 10768 від 30.12.2009 року)).

15. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т. Пантюк, О. Невмержицька, М. Пантюк. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 84 с.

16. Пантюк Т. Методика співпраці дошкільних закладів з родинами : Навчальний посібник / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені І. Франка, 2011. – 145 с. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-12272 від 29.12.2010 року)).

17. Пантюк Т. Дошкільна педагогіка : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, С. Лозинська. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 118 с.

18. Пантюк Т. Організація ігрової діяльності в дошкільному віці : Навчальний посібник. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 146 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-11280 від 01.12.2011 року).

19. Пантюк Т. Управління в системі дошкільної освіти : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені І.Франка, 2012. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів (Лист № 1/ 11-18061 від 20.11.2012 р.).

20. Пантюк Т. Етнопедагогіка : Методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т. Пантюк, Г. Околович. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 124 с.

21. Пантюк Т. Особи з вадами психофізичного розвитку та їх комплексна диференційна діагностика : Навчально-методичний посібник / [Т. Пантюк, М. Пантюк, О. Невмержицька, Л. Перхун, К. Яценко]. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2013. – 130 с.

22. Пантюк Т. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей при сенсорних порушеннях : Посібник / Т. Пантюк, О. Невмержицька, М. Пантюк. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2015. – 90 с.

23. Пантюк Т. Від гудзика – до гаджета : Навчальний посібник на допомогу вчителів та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. / [Т. Білан, С. Гірняк, Р. Даниляк, А. Зимульдінова, Н. Калита, Л. Колток, І. Кутняк, С. Луців, Н. Муляр, Т. Надім'янова, Т. Пантюк, О. Петрів, І. Садова, Л. Скалич, Л. Стахів, Г. Філь, Г. Шубак]. – Ч. 1 / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 160 с.

24. Пантюк Т. Від гудзика – до гаджета : Навчальний посібник на допомогу вчителів та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. / [Т. Білан, С. Гірняк, Р. Даниляк, А. Зимульдінова, Н. Калита, Л. Колток, І. Кутняк, С. Луців, Н. Муляр, Т. Надім'янова, М. Пантюк, Т. Пантюк, О. Петрів, І. Садова, Л. Скалич, Л. Стахів, Г. Філь, Г. Шубак]. – Ч. II / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького держ. педагогічного університету ім.І.Франка, 2016.– 140 с.

25. Пантюк Т. Актуальні проблеми педагогіки початкової освіти : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, Л. Колток. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – 178 с.

26. Пантюк Т. Особливості становлення системи дошкільного виховання в Україні (1917 – 1920) / Т. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 298 – 304.

27. Пантюк Т. До питання професійних функцій сучасного педагога та їх роль у процесі становлення особистості учня / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 3 (5). – С. 25 – 28.

28. Пантюк Т. Оцінка праці та трудового виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 4 (6). – С. 18 – 20.

29. Пантюк Т. Зміст виховання у педагогічній спадщині Я.А. Коменського / Т. Пантюк // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного пед. університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), Є. Приступа та ін. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. 13. Педагогіка. – С. 24 – 33.

30. Пантюк Т. Вплив молодіжних субкультур на процес соціалізації сучасної молоді / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2006. – № 8 (23). – С. 32 – 36.

31. Пантюк Т. Вплив відомих представників української інтелігенції на становлення світоглядної позиції Софії Русової / Т. Пантюк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : педагогічні науки. – Чернігів, 2006. – Вип. 39. – С. 117 – 119.

32. Пантюк Т. Практика німецьких дитячих дошкільних закладів щодо інтелектуального розвитку дитини із відхиленнями в емоційно-вольовій сфері та соціальній поведінці / Т. Пантюк, З. Хало // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. LXIX (69). – С. 156 –162.

33. Пантюк Т. Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2007. – № 8 (31). – С. 65 – 68.

34. Пантюк Т. Підготовка вчителя на Львівщині у повоєнні роки / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2009. – № 3 (50). – С. 9 – 13.

35. Пантюк Т. Стратегія роботи педагога в умовах інклюзивної освіти / Т. Пантюк, М. Пантюк // Вісник інституту розвитку дитини : Збірник наукових праць. Серія : Філософія, педагогіка, психологія. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 8. – С. 126 – 129.

36. Пантюк Т. Становлення та розвиток системи фізичного виховання дошкільників в Україні (1918 – 1939 рр.) // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль, А. Федорович та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – Вип. Двадцять перший. Педагогіка. – С. 152 – 161.

37. Пантюк Т. Теоретичні засади фізичного виховання дошкільників (історичний аспект) / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2010. – № 12 (71). – С. 54 – 57.

38. Пантюк Т. Зміст інтелектуального розвитку дитини-дошкільника у дитячих садках Німеччини / Т. Пантюк, З. Хало // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXIX (89). – С. 164 – 171.

39. Пантюк Т. Дослідження педагогічної спадщини К. Ушинського в радянській історіографії / Т. Пантюк, О. Сеньків // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXX (90). – С. 208 – 215.

40. Пантюк Т. Національний підхід та концепція вільного виховання у підготовці майбутнього вчителя до виховної роботи / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 8 (79). – С. 22 – 26.

41. Пантюк Т. До питання про теоретичні підходи відомих вітчизняних педагогів у підготовці вчителя до виховної роботи у XX столітті / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 10 (81). – С. 25 – 28.

42. Пантюк Т. Теорія фізичного виховання дитини-дошкільника в Україні (історичний аспект) // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXIV (94). – С. 172 – 176.

43. Пантюк Т. Розвиваюче навчання як важливий чинник становлення особистості / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко.

– К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXV (95). – С. 196 – 200.

44. Пантюк Т. Компетентнісний підхід – важливий пріоритет сучасної світи / Т. Пантюк // Педагогічний альманах : Збірник наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РПО, 2011. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 65 – 69.

45. Пантюк Т. Сутність альтруїзму та методи його виховання у дітей та молоді / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наук. статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXVII (97). – С. 168 – 173.

46. Пантюк Т. Природовідповідність як провідний принцип виховання дитини (історичний аспект) / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 12 (83). – С. 52 – 55.

47. Пантюк Т. Виховання здорового способу життя як важлива умова гармонійного становлення особистості / Т. Пантюк // Педагогіка вищої та середньої школи : Збірник наукових праць КДПУ. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 33. – С. 526 – 533.

48. Пантюк Т. Розвантажувально-дієтична терапія як складова здорового способу життя сучасної молоді / Т. Пантюк, І. Сокол // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 1 (72). – С. 111 – 114.

49. Пантюк Т. Методи виховання як способи реалізації виховних цілей / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. CVII (107). – С. 183 – 187.

50. Пантюк Т. Система підготовки дитини до школи крізь призму педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського / Т. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ;

укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXV (115). – С. 174 – 180.

51. Пантюк Т. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу як чинник підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXVI (116). – С. 192 – 197.

52. Пантюк Т. Становлення педагога-вихователя як освітня детермінанта підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Педагогічний альманах : Збірник наукових праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Вип. 23. – С. 197 – 201.

53. Пантюк Т. Пріоритетні детермінанти процесу підготовки дитини до шкільного навчання / Т. Пантюк // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – Вип. Тридцять перший. – С. 242 – 250.

54. Пантюк Т. Соціалізація в сім'ї як суспільна детермінанта підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2015. – № 1 (120). – С. 113 – 116.

55. Пантюк Т. Етнопедагогічні засади виховання дитини-дошкільника / Т. Пантюк, Л. Кріль // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2016. – № 4 (135). – С. 31 – 33.

56. Пантюк Т. Розвиток як важливий компонент підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Гірська школа українських Карпат. – 2016 – № 14 – С. 105 – 108.

57. Пантюк Т. Проблема підготовки до школи дітей з особливими потребами / Т. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2016. – Вип. 31. – С. 385 – 390.

58. Пантук Т. Емоційно-естетичний розвиток дитини-дошкільника у системі «Реджо-педагогіки» / Т. Пантук, М. Воробель // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2017 – № 4 (147) – С. 32 – 36.

59. Пантук Т. Міграційні процеси в сучасній Україні : цивілізаційний та освітній контексти / Т. Пантук, М. Пантук // Педагогічна освіта : теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип. 23 (2-2017). – Ч. 1. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.159 – 164.

60. Pantiuk T. Communicative Competence as a Subjective Determinant : Globalization and Personal Aspects / T. Pantiuk, M. Pantiuk, I. Voloshanska, Z. Burkovska // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition : Series of Social and Human Sciences, 2017. – Vol. 4. – No. 1. – P. 48 – 52.

61. Pantiuk T. Znaczenie gier i zabaw w procesie rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym I midszym szkolnym (aspect historyczny) / T. Pantiuk // Wspolczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej / redakcja naukowa : E. Kozak-Czyzewska, D. Zdybel, B. Kera. – Kielce, 2005. – S. 704 – 711.

62. Пантук Т. Підготовка дитини до школи у системі взаємодії сім'ї та дошкільного закладу / Т. Пантук // Zbior raportow naukowych. «Nauka dzis : teoria, metodologia, praktyka». (28.09.2013 – 30.09.2013) – Wroslaw : Wudawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – S. 79 – 82.

63. Пантук Т. Формування психологічної готовності дитини до шкільного навчання / Т. Пантук // Zbiór raportów naukowych. «Współczesne tendencje w nauce i edukacji». (27.02.2014 – 28.02.2014) – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 15 – 18.

64. Пантук Т. Болонський процес та специфіка освітніх стандартів в Україні // Zbior raportow naukowych. «Tendencje, zbioru, danych, innowacje, praktyka w nauce». (29.04.2014 – 30.04.2014) – Warszawa : Wudawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 32 – 35.

65. Pantiuk T. Improvement features of the Ukrainian physical education system / T. Pantiuk, U. Protsenko, O. Romanchuk, M. Danylevych // Journal of Physical Education and Sport (JPES). – 2016. – No. 16 (1). – Art. 19 – P. 113 – 117.

66. Pantiuk T. Continuity of preschool and primary education in modern conditions : essence, factors, results / T. Pantyuk, A. Voytovych, N. Pavlyukh // Proceedings of V International scientific conference «Science of the third millennium». – Morrisville, Lulu Press., 2017. – 218 p.

67. Pantiuk T. Communicative competence of the individual : managerial, professional and individual aspects / T. Pantiuk, N. Chubinska, M. Pantyuk, Z. Burkovska // Proceedings of III International scientific conference «Modern scientific achievege experience». – Morrisville, Lulu Press., 2017. – S. 163 – 165.

68. Pantiuk T. Nauczalno-wychowawcza praca z dziećmi, które ucierpiały od nowoczesnych procesów migracyjnych w Ukrainie / T. Pantiuk // Zeszyty Naukowe PWSZ im. Witelona w Legnicy. – 2017. – No. 25 (4). – S.155 – 161.

Праці апробаційного характеру

69. Пантюк Т. Вплив ідей Петра Франка на становлення українського дошкілля / Т. Пантюк, М. Пантюк // Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї : теорія, практика : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Самбір, 2002. – С. 168 – 169.

70. Пантюк Т. Творчість як необхідна складова процесу становлення особистості / Т. Пантюк, М. Пантюк // Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків : Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ – Житомир : Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. – С. 55 – 56.

71. Пантюк Т. Навчальний процес сучасної школи крізь призму педагогічної спадщини Я.А. Коменського / Т. Пантюк, М. Пантюк // Ян Амос Коменський і сучасність. Comenius und die Gegenwart / ред. : Р. Мних і В. Кортгаазе. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 99 – 110.

72. Пантюк Т. Підготовка вчителя до реалізації завдань громадянського виховання у контексті інтеграції освітньої системи України в європейський простір / Т. Пантюк, М. Пантюк // Європейський спільний освітній простір та освітні перетворення в Польщі й Україні (1989 – 2006) : перспективи і проблеми / за ред. М. Чепіль і Р. Кухи. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – С. 225 – 233.

73. Пантюк Т. Молодіжні субкультури як засіб соціалізації : становлення, реалії, проблеми / Т. Пантюк // Молодіжна політика : проблеми і перспективи : Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (Дрогобич, 10 – 11 травня 2007 року) / наук. ред. С. Щудло. – Дрогобич : Вимір, 2007. – С. 175 – 177.

74. Пантюк Т. Постмодерна педагогіка як виклик сучасного суспільства / Т. Пантюк // Вісник соціально-гуманітарного факультету : Збірник наук. праць / наук. ред. Чепіль М. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. II. – С. 53 – 59.

75. Пантюк Т. Опіка над дітьми у Франції крізь призму педагогічної спадщини Софії Русової / Т. Пантюк, М. Пантюк // Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність : Збірник наукових праць / за ред. М.М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 64 – 71.

76. Пантюк Т. Гуманізація та гуманітаризація освіти як вияв соціальної зрілості суспільства / Т. Пантюк, М. Пантюк, Ю. Пантюк // Молодіжна політика : проблеми та перспективи : Збірник наукових праць / наук. ред. С. Щудло. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 250 – 253.

77. Пантюк Т. Етнопедагогічні засади виховання дошкільників / Т. Пантюк // Актуальні проблеми дошкілля : Збірник наукових праць / за ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 220 с.

78. Пантюк Т. Естетичне виховання як необхідна і важлива складова теорії виховання / Т. Пантюк // Традиція і культура. Ідеї Платона у сучасному бутті : Матеріали міжнародної наукової конференції (14 – 15 грудня 2012 року). – Ч. 1. – К., 2012. – С. 43 – 44.

79. Пантюк Т. Лідерство в освіті як суспільно-педагогічна детермінанта / Т. Пантюк, І. Миськів // International Scientific Journal of Universities and leadership. – 2015. – No. 1. – S. 41 – 44.

80. Пантюк Т. Формування лідерської позиції особистості у процесі підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24 – 25 березня 2016 року) / ред.-упоряд. : І. Зимомря. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 295 – 297.

81. Пантюк Т. Суспільні детермінанти наступності дошкільної та початкової освіти як складова успіху становлення особистості / Т. Пантюк // Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності : Матеріали теоретико-практичного семінару (20 січня 2017 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. – 220 с. – С. 135 – 137.

82. Пантюк Т. Аксиологічні засади підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Формування цінностей особистості : європейський вектор і національний контекст : Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 26 – 27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. М. Чепіль. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету ім. І. Франка, 2017. – С. 200 – 204.

83. Пантюк Т. Здоров'я дитини як необхідна умова її гармонійного розвитку / Т. Пантюк, М. Пантюк // Транснаціональний розвиток освіти та медицини : теорія, практика, інновації : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 60-ти річчю Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського (23 – 24 листопада 2017 р.). – Тернопіль, 2017. – С. 148 – 150.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

84. Пантюк Т. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 8 с.

85. Пантюк Т. Програма курсу «Дошкільна етнопедагогіка» / Т. Пантюк, Г. Околович // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2009. – Ч. II – С. 229 – 245.

86. Пантюк Т. Програма курсу «Навчання та виховання дітей різновікових груп» / Т. Пантюк, М. Пантюк // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 80 – 87.

87. Пантюк Т. Програма курсу «Робота з дітьми з особливими потребами» / Т. Пантюк // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, 2009. – С. 202 – 210.

88. Пантюк Т. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т. Пантюк, С. Івах // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету ім. І. Франка, 2009. – С. 211 – 217.

89. Пантюк Т. Підготовка дитини до школи / Т. Пантюк. – Дрогобич, 2016. – 14 с.

90. Пантюк Т. Теорія та практика вищої професійної освіти в Україні / Т. Пантюк. – Дрогобич, 2016. – 14 с.

З М І С Т

Вступ.....	27
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи підготовки дітей до школи	42
1.1. Теоретико-методологічні основи та характеристика базових понять дослідження.....	42
1.2. Історіографія та ступінь дослідженості проблеми підготовки дітей до школи (1945 – 2017 рр.).....	83
1.3. Нормативно-правові засади та етапи становлення і розвитку проблеми підготовки дітей до школи.....	111
Висновки до першого розділу.....	153
 Розділ 2. Соціально-економічні детермінанти підготовки дітей до школи (друга пол. XX – поч. XXI ст.).....	157
2.1. Аксіологічні засади проблеми підготовки дітей до школи.....	157
2.2. Глобалізаційна та суспільна детермінанти як чинники процесу підготовки дітей до школи.....	181
2.3. Економіко-інституційна детермінанта як умова успіху підготовки дітей до школи.....	198
Висновки до другого розділу.....	212
 Розділ 3. Культурно-освітні детермінанти підготовки дітей до школи (друга пол. XX – поч. XXI ст.).....	217
3.1. Взаємодія суспільних інституцій та наступність як передумови успішної підготовки дітей до школи.....	217
3.2. Зміст та способи побудови дошкільного освітнього простору.....	237
3.3. Підготовка вихователя як освітня детермінанта підготовки дітей до школи.....	251
Висновки до третього розділу.....	269

Розділ 4. Суб'єктні детермінанти підготовки дітей до школи.....	274
4.1. Готовність дитини до школи як пріоритетна суб'єктна детермінанта.....	274
4.2. Вибір стратегії виховання як чинник реалізації суб'єктності	297
4.3. Формування змісту і технологій підготовки дитини до школи.....	312
Висновки до четвертого розділу.....	347
 Розділ 5. Перспективи розвитку процесу підготовки дітей до школи в XXI ст.....	 353
5.1. Використання досвіду підготовки дітей до школи в сучасних умовах...	353
5.2. Реалізація принципу наступності у процесі підготовки дітей до школи..	381
5.3. Підготовка педагога-дошкільника до формування готовності дітей до навчання у школі.....	392
 Висновки до п'ятого розділу.....	 402
 Загальні висновки.....	 408
 Список літератури.....	 416
 Додатки.....	 490

Вступ

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення освіта визначається найважливішою умовою духовного, фізичного, інтелектуального й культурного розвитку особистості, підґрунтям економічного добробуту окремої людини й усієї країни, запорукою розвитку суспільства, сталою детермінантою соціального поступу.

На зміну XX ст. з усіма його складнощами і суперечностями (суспільно-культурним драматизмом, культом масовості, нівелюванням особистості, а також фундаментальними науковими винаходами і підходами до розвитку наукової сфери), прийшла новітня епоха розвитку соціуму, яка беззаперечно стосується особистості з ранніх років її життя. Змінність та мобільність сучасного суспільства сьогодні особливо актуальні як ні в жоден інший історичний період існування людства. Кількість та якість інформації в умовах сьогодення збільшується в геометричній прогресії, тому використання старих технологій, методів та засобів для оволодіння нею є процесом не лише неефективним, але й неможливим. Створення нових форм і засобів для оволодіння інформацією і формування вміння користуватися нею вимагає від людини переосмислення власних інтелектуальних ресурсів та пошуку і розвитку особистісного потенціалу для розв'язання нових життєвих задач.

Перед українською освітою стоять складні завдання, які визначаються нелінійним розвитком сучасного світу в умовах тотальної інформатизації, технологізації, глобалізації й урбанізації. За цих обставин освітня політика держави має спрямовуватися на подолання основної суперечності між модернізацією сучасного динамічного світу та збереженням того позитивного досвіду, який відображає автентичність і значущі освітні надбання українців протягом тривалого часу з метою забезпечення всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей та необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і

суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору, про що йдеться в Законі України «Про освіту», Конституції України, Державній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національних програмах «Діти України» та «Українська родина», Концепції «Нова українська школа» тощо.

Складними і на сьогодні не розв'язаними в педагогічній теорії та практиці залишаються проблеми, ризики та суперечності освітнього простору в широкому його сенсі, до яких належать:

- форсування підготовки дітей до школи засобом посилення та ускладнення інтелектуальної складової цього процесу;
- надмірне розумове перевантаження дитини в період її переходу до шкільного навчання;
- необґрунтоване використання засобів навчання і різноманітних гаджетів, які часто спричиняють незадовільний стан здоров'я дітей і перешкоджають їхньому природовідповідному розвитку;
- надмірна регламентація як змісту, так і форм роботи першокласників порівняно з діяльністю дітей у дитячому садку;
- перевантаження програм початкової школи інформацією, яка несе лише змістове навантаження і не сприяє реалізації діяльнісного підходу;
- недостатня взаємодія працівників дошкілля і вчителів початкової школи щодо вирівнювання складних моментів перехідного періоду від дошкілля до школи тощо.

В умовах сьогодення спостерігається стійка тенденція посилення уваги до проблеми підготовки дітей до школи, наступності і системності, тісної взаємодії усіх освітніх інституцій. Складність цього процесу зумовлюється також тією обставиною, що період дошкільного дитинства особливо важливий, оскільки саме у цей час спостерігається активне становлення особистості, яке є

фундаментом усього наступного життя людини і визначає її цінності, життєві вектори, спосіб життя та діяльності, життєву перспективу. Зазначене зумовлює окреслення пріоритетних завдань сім'ї, дошкільних закладів та школи в умовах сьогодення: створення максимально сприятливих умов для соціалізації та розвитку дітей в умовах стрімкого суспільного поступу; турбота про їх соціально-економічний і психологічний захист; забезпечення духовного і морального розвитку дітей; виховання почуття власної гідності, усвідомлення цінності власного «Я»; виховання патріотизму та громадянськості; спадкоємність досвіду щодо створення і збереження кращих зразків родинно-побутової культури; збереження мови і традицій тощо.

Забезпечення успішного функціонування інтелектуальної та психофізіологічної сфер особистості актуалізує необхідність активізації означених процесів з раннього дитинства, коли пластичність розумової діяльності уможливорює ефективність пристосування до нових реалій і реалізацію складних завдань соціальної адаптації дитини.

Ця проблема набуває також міжпредметного характеру, оскільки вимагає комплексних наукових досліджень та практичних рекомендацій у галузі психології, медицини, фізіології, гігієни, ергономіки, соціології, філософії, соціальної педагогіки, демографії, економіки, суспільствознавства і власне педагогіки. Її позитивне розв'язання залежить, насамперед, від результативності та прикладного характеру наукових досліджень у царині різних наук, а також від можливостей батьків, вихователів і педагогів-дошкільників зреалізувати теоретичні позиції у науково-практичній діяльності.

Учені не лише наголошують на важливості і складності наступності дошкільної і початкової освіти, але й визначають шляхи її оптимізації, з'ясовують можливості посилення системності та послідовності перехідного періоду, пропонують оптимальний педагогічний інструментарій освіти на цьому етапі, доводять необхідність тісного взаємозв'язку дошкільної і початкової школи, наголошують на важливості використання спільних форм та методів навчально-виховної діяльності тощо.

Окремі аспекти порушеної проблеми, зокрема, вплив глобалізаційних та цивілізаційних процесів на освітній простір, почасти дошкільний, досліджували А. Алексюк, Л. Березівська, І. Бех, Г. Васянович, А. Вихрущ, О. Вишневський, О. Дубасенюк, С. Золотухіна, В. Ковальчук, В. Кремень, В. Кравець, І. Курляк, В. Луговий, Н. Ничкало, О. Савченко, М. Савчин, Н. Сейко, О. Сухомлинська, Г. Терещук, Г. Троцько, Н. Скотна, М. Пантюк, О. Квас, В. Скотний та ін. Питання становлення дошкільної педагогіки та розбудови дошкільних закладів у ХХ ст. розглядалися у працях С. Абрамсона, Л. Батлиної, Л. Зданевич, З. Нагачевської, С. Попиченко, І. Улюкаєвої та ін. Формування системи та інституцій підготовки дітей до школи актуалізувалися у роботах, авторами яких є А. Богуш, Г. Беленька, О. Богініч, Н. Гавриш, О. Долинна, Т. Ільченко, О. Коваленко, О. Кононко, Н. Лисенко, М. Машовець, О. Низковська, Т. Панасюк, Т. Піроженко, Т. Поніманська, А. Пшеврацька, О. Сідельнікова, Г. Улюкаєва, А. Шевчук, Л. Якименко та ін. Педагогічні та психологічні підходи до формування індивідуальної готовності дитини до школи розроблялися такими вченими, як Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтєв, М. Монтессорі, Ж. Піаже, С. Русова, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Ф. Фребель та ін. Окремі аспекти готовності дітей до системного шкільного навчання знайшли своє трактування в працях Л. Артемової, Т. Бондаренко, О. Кононко, О. Проскури, В. Палійчук, О. Савченко, Н. Харченко, Н. Черепані, С. Чупахіної, Л. Федорович, С. Уфімцевої та ін. Інноваційні підходи до організації освітнього простору дошкільного закладу проаналізовано у дослідженнях А. Богуш, Г. Беленької, Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Дубасенюк, О. Квас, І. Коновальчука, О. Кононко, Т. Піроженко, Н. Лисенко, Т. Поніманської, В. Суржанської, О. Легун та ін. Підготовку майбутніх педагогів та формування у них готовності до інноваційної діяльності вивчали О. Антонова, С. Вітвицька, О. Вознюк, О. Дем'янчук, В. Кузь, С. Лісова, С. Сисоєва та ін. Взаємозв'язок та наступність дошкільної та початкової школи стали предметом наукових студій Н. Бахмат,

Н. Головань, С. Корнієнко, В. Поліщук, В. Міляєвої, Г. Назаренко, Т. Піроженко, Т. Степанової, І. Сіданіч, Т. Фадєєвої та ін. Компаративні аспекти дошкільної педагогіки обґрунтовано в працях І. Дичківської, В. Кравця, К. Крутій, М. Олійник, Н. Сейко, О. Локшиної, В. Лук'янової, Т. Логвиненко та ін. Взаємозв'язок та взаємовплив процесів виховання, розвитку та навчання у дошкільному віці досліджували Н. Кравець, Т. Кравченко, С. Лозинська, В. Маршицька, М. Машовець, Б. Мухацька, О. Невмержицька, А. Сазонова, Н. Слюсаренко та ін.

Аналіз системи дошкільного виховання, що має відповідати на виклики сучасного світу, детерміновані суспільно-педагогічними обставинами, виявляє складні суперечності між:

- вимогами динамічного суспільства і традиційним підходом до функціонування дошкільних установ;
- часто індивідуальним характером навчання і виховання дітей у дошкільному віці і колективним характером шкільного життя;
- необхідністю акцентування на розвитку та вихованні дитини-дошкільника і вимогами програм дошкільних закладів, які перевантажені власне навчальною інформацією;
- потребою кожної дитини реалізувати власний, неповторний, індивідуальний план життєдіяльності і регламентованим способом життя сучасного державного дошкільного закладу тощо.

Несвоєчасне розв'язання цих та інших проблем наступності дошкільної і початкової освіти негативно впливає на стан фізичного й психічного здоров'я дітей, їхню соціалізацію, шкільну адаптацію, формування у них важливих життєвих компетентностей. Незважаючи на те, що в українській науці є ґрунтовні праці з історії розвитку дошкільної педагогіки і власне проблеми підготовки дітей до школи, наразі відсутнє цілісне дослідження теорії і практики підготовки дітей до школи в Україні крізь призму суспільно-педагогічних детермінант другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Теоретична й практична значущість проблеми, недостатній ступінь її дослідженості в історико-педагогічній науці та необхідність вирішення зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: **«Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка на тему «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644). Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 23.05.2013 р.) й узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 18.06.2013 р.).

Мета дослідження полягає у комплексному, цілісному і системному аналізі теорії та практики підготовки дітей до школи в Україні на тлі суспільно-педагогічних детермінант досліджуваного періоду.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти досліджуваного періоду.

2. Охарактеризувати базові поняття дослідження і визначити етапи формування змісту підготовки дітей до школи крізь призму суспільно-педагогічних детермінант.

3. З'ясувати сутність та суспільну детермінованість підготовки дітей до школи в історико-теоретичному аспекті.

4. Висвітлити зміст соціально-економічної, аксіологічної, глобалізаційної, економіко-інституційної, культурно-освітньої, суб'єктної детермінант підготовки дітей до школи в досліджуваній період.

5. Проаналізувати в історичній ретроспективі зміст, методи, форми, засоби фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей дитини до шкільного навчання.

6. Визначити продуктивні ідеї та можливості творчого використання історико-педагогічного досвіду щодо підготовки дітей до школи в контексті сучасних глобалізаційних та суспільно-педагогічних детермінант.

Об'єкт дослідження – підготовка дітей до школи в історії української педагогіки та освіти.

Предмет дослідження – суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в державних закладах освіти в Україні (1945 – 2017 рр.).

Методологічну основу дослідження становлять: провідні положення теорії наукового пізнання на ґрунті антропології; діалектичний принцип взаємозв'язку та взаємозумовленості закономірностей і явищ соціальної дійсності, необхідності об'єктивного вивчення їх у розвитку та у зв'язку з конкретно-історичними умовами на основі єдності логічного та історичного, загального й часткового; концептуальні ідеї педоцентризму; принцип єдності теорії та практики; системно-структурний та культурологічний підходи до вивчення освітніх і педагогічних явищ та процесів; концептуальні положення педагогіки про всебічний розвиток особистості; порівняльно-педагогічний підхід до аналізу процесу підготовки дітей до школи; принципи культуро- та природовідповідності, системного підходу до вивчення історичних явищ.

Для створення цілісної, об'єктивної наукової картини процесу підготовки дітей до школи у другій половині ХХ ст. методологічним підґрунтям обрано такі наукові теорії: антропології, феноменології, прагматизму, синергетики.

Методи дослідження. При проведенні науково-дослідницької роботи використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, реконструкція тощо) та спеціальних *методів*: *евристично-бібліографічний* (виявлення, систематизація наукових та навчально-методичних джерел, документів, посібників, спеціальних методик, періодичної преси, методичних вказівок); *системно-історичний* (вивчення еволюції процесу

підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти досліджуваного періоду); *історіографічний* (обґрунтування ступеня наукового осмислення різноманітних аспектів проблеми); *біографічний* (вивчення й аналіз ідей, поглядів, конкретного особистого внеску педагогів у розвиток теорії та практики підготовки дітей до школи в певних суспільно-історичних обставинах); метод *компонентно-структурного аналізу* (з метою з'ясування змісту функціональних підсистем та інституцій, які забезпечують підготовку дітей до школи й організацію культурно-освітнього простору дошкільного закладу) та ін.

Комбінування і творче застосування означених методів поєднувалося з прийомами узагальнення, аналізу, синтезу й реконструкції досліджуваних освітньо-педагогічних процесів та явищ.

Концептуальні засади дослідження. Підґрунтям дослідження став системно-хронологічний підхід до трактування процесу підготовки дітей до школи в межах окресленого хронологічного періоду. Система дошкільного виховання загалом та підготовка дітей до школи зокрема розглядаються як складні, суперечливі, неперервні суспільно-детерміновані явища. Пріоритетними детермінантами визначено соціально-економічні та культурно-освітні у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

У дослідженні виокремлено домінантні положення, які характеризують зміст та вектор освітніх реформ дошкільної освіти, а саме:

- дошкільна освіта в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. окреслюється як важлива самостійна ланка системи освіти з огляду на суспільні процеси: відбудову народного господарства у повоєнні роки; потребу у великій кількості робочих рук; механізацію процесів виробництва і потреба раннього прилучення дітей до актуальних суспільних цінностей; стрімкий розвиток виробництва і зміна освітньої парадигми як у світі, так і в Україні; активне нарощення наукового психолого-педагогічного потенціалу і розробка системи підготовки дітей до школи на особистісному, інституційному та законодавчому рівнях;

- суспільно-економічний та політичний розвиток держави визначає напрям та шляхи розвитку дошкільної освіти і зміст підготовки дітей до школи на кожному історичному етапі, а аксіологічні, глобалізаційні, суспільні, економічні, інституційні, суб'єктні детермінанти визначають його сутність, педагогічний інструментарій та кадрову політику;

- вивчення й узагальнення досвіду підготовки дітей до школи у другій половині XX на початку XXI ст. вимагають його об'єктивної оцінки та неупередженого осмислення з огляду на всі чинники, які впливали на розвиток дошкілля як на етапі авторитарно-патерналістського, так і гуманістично-демократичного існування української дошкільної педагогіки;

- становлення системи підготовки дітей до школи залежить: від стану суспільства на конкретному етапі його розвитку; впливу зарубіжних теорій та концепцій щодо підготовки і готовності дітей до школи; окремої особистості (керівника вищого органу освіти); стану психолого-педагогічної науки у досліджуваний період; змісту підготовки кадрів для дошкілля; особливостей функціонування сім'ї як однієї з найважливіших виховних інституцій; готовності (фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної) дитини до школи як основного суб'єкта означеного процесу;

- трактування підготовки дітей до школи як цілісного, суб'єктно-орієнтованого процесу, що визначається гармонізацією складових фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей дитини до системного шкільного навчання.

Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що: *вперше* цілісно висвітлено теоретико-методологічні та практичні засади підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти другої половини XX – початку XXI ст., зокрема аксіологічну, глобалізаційну, економічну, інституційну, культурно-освітню, суб'єктну тощо; реконструйовано процес підготовки дітей до школи у визначених хронологічних межах як цілісний, неперервний, нерівномірний та суспільно детермінований, що загалом дає нове педагогічне знання з урахуванням суспільно-політичних,

економіко-інституційних, культурно-освітніх детермінант; розроблено періодизацію процесу підготовки дітей до школи, з'ясовано сутність, характерні особливості, суперечності кожного з етапів, визначено їхні позитивні і негативні тенденції; охарактеризовано зміст аксіологічної, глобалізаційної, економічної, інституційної, культурно-освітньої, суб'єктної детермінант підготовки дітей до школи на різних етапах історичного розвитку і доведено їх вплив на цей процес, формування стратегії освіти і виховання, застосування нових методів і технологій підготовки дітей до школи; проаналізовано процес формування готовності дитини до шкільного навчання різними освітніми інституціями, визначено роль педагога в ньому, зміст та способи побудови дошкільного освітнього простору; узагальнено можливості й перспективи творчого використання досвіду підготовки дітей до школи в досліджуваний період, виокремлено нові ризики і виклики сучасного суспільства з огляду на інтеграційні, глобалізаційні, інформаційні та економічні детермінанти; *удосконалено* модель готовності дитини до школи; акцентовано на необхідності гармонізації процесів розвитку, навчання і виховання у підготовці дітей до школи; доведено необхідність урахування індивідуальних особливостей кожної дитини у формуванні її готовності до школи; наголошено на процесах інклюзії; уточнено понятійно-категоріальний апарат теорії і практики підготовки дітей до школи з урахуванням сучасних реалій та процесів, комплексу детермінант, які прямо чи опосередковано впливають на сутність досліджуваного процесу; *подальшого розвитку набули* питання єдності і взаємодії усіх виховних інституцій у процесі підготовки дітей до школи, необхідності врахування специфіки фізіологічної, психологічної, соціальної та дидактичної готовностей дитини до школи в умовах сьогодення, ролі педагогічного просвітництва батьків та широкого їх залучення до підготовки дітей до школи.

Практичне значення отриманих результатів. На основі отриманих результатів дослідження розроблено 7 навчальних програм для підготовки студентів спеціальності «Дошкільна освіта»; укладено 20 навчально-методичних посібників, у тому числі 5 рекомендовано МОН України для

студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Розроблено і протягом 4 років апробовано навчальний курс «Підготовка дитини до школи» у процесі підготовки фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта». Питання підготовки дітей до школи апробувалися також при читанні навчальних курсів «Теоретичні основи педагогіки», «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці», «Дошкільна етнопедагогіка», «Основи корекційної педагогіки», «Порівняльна дошкільна педагогіка», «Етнопедагогіка» тощо.

Результати дослідження можуть бути використані для пошуку оптимальних шляхів удосконалення процесу підготовки дітей до школи, формування особистісної готовності дитини до системного шкільного навчання, професійної підготовки майбутніх дошкільних педагогів. Запропоновані теоретико-методологічні положення, прикладні аспекти і висновки дослідження можуть застосовуватися в процесі розробки навчально-методичного забезпечення педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації. Матеріали роботи будуть корисними науковцям, викладачам, дошкільним працівникам, аспірантам, студентам, батькам, працівникам освітньої сфери у їхній професійній діяльності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1945 – 2017 рр.

Нижня межа – 1945 р. – зумовлена опублікуванням другого, доопрацьованого й удосконаленого «Керівництва для працівника дитячого садка», зміст якого було змінено з урахуванням досягнень психологічної та педагогічної науки і передового педагогічного досвіду. У ньому акцентувалася увага на важливості наукового підходу до підготовки дітей до школи.

Верхня межа – 2017 р. – зумовлена прийняттям нового Закону України «Про освіту», в якому визначаються фундаментальні підходи до зміни парадигми освітнього процесу в Україні з урахуванням глобалізаційних та інтеграційних детермінант. Визначено курс на побудову нової української школи, де дошкілля набуває особливого значення, а процес підготовки дітей до школи трактується як необхідна складова освіти людини.

Особистий внесок автора у статтях, опублікованих у співавторстві [27; 28; 31; 32; 34; 35; 37 – 41; 43; 45; 48; 49; 58 – 60; 65 – 67; 69 – 72; 75; 76; 79; 83], полягає у висвітленні впливу суспільно-педагогічних детермінант на розвиток освіти, зокрема дошкільної; визначенні специфіки функцій виховних інституцій у процесі підготовки дітей до школи; теоретичному обґрунтуванні основних підходів до вивчення проблем дитини і дитинства у сучасній науці; аналізі еволюції поглядів на підготовку дітей до школи; характеристиці змісту, форм, підходів і технологій підготовки дітей до школи; з'ясуванні сутності роботи з дітьми, які мають особливі потреби; обґрунтуванні персоналістичного підходу щодо питань освіти та підготовки дітей до школи тощо.

У посібниках, опублікованих у співавторстві [6 – 25], участь усіх співавторів розподілена у рівних долях. Автором, зокрема, розроблено: теоретико-прикладні положення щодо формування фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей дитини до школи; характеристики форм, методів засобів цього процесу; особливості співпраці дошкільного закладу з родинами та школою; специфіку роботи педагога у межах інклюзивної освіти тощо.

У програмах [84 – 88] автору належать теоретичні положення про специфіку ігрової діяльності в дошкільному віці, роль народнопедагогічних традицій у вихованні й навчанні дитини-дошкільника, особливості соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

Положення та ідеї, що належать співавторам публікацій, у матеріалах дисертації не використовувалися.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено у навчально-виховний процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 2701 А від 31.08.2017 р.); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт № 1322-33/03 від 16.11.2017 р.); Херсонського державного університету (акт № 11-26/2235 від 20.11.17 р.); КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (акт

№ 0103/899/1 від 10.11.17 р.); Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 2870 від 20.11.2017 р.); ДВНЗ «Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (акт № 01-15/03/1739 від 24.11.2017 р.); Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 622 від 11.10.2017 р.); Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 245/03-а від 10.11.2017 р.); Київського університету імені Бориса Грінченка (акт № 127/1 від 11.09.2017 р.); Нижньоберезівського дошкільного навчального закладу «Рукавичка» Косівської районної ради Івано-Франківської області (акт № 10 від 27.10.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати проведеного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: «Духовність і проблеми розвитку особистості» (теорія і практика) (Житомир, 1999, очна), «Ступенева педагогічна освіта в умовах класичного університету: досвід, проблеми, перспективи» (Львів, 2000, очна), «Ян Амос Коменський і сучасність» (Дрогобич, 2004, очна), «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (Житомир, 2005, заочна), «Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні» (Київ–Івано-Франківськ–Дрогобич, 2005, очна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2006, очна), «Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти)» (Житомир, 2006, заочна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2007, очна), «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007, очна), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів» (Дрогобич, 2009, очна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2010, очна), «Традиція і культура. Прекрасне у духовному потенціалі людства» (Київ, 2010, очна), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2010, очна), III Міжнародних педагогічних читаннях на пошану члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора

Богдана Ступарика «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Івано-Франківськ, 2011, заочна), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс» (Дрогобич, 2013, очна), «Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka» (Вроцлав, Польща, 2013, заочна), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя сучасної школи» (Дрогобич, 2014, очна), «Сучасна початкова освіта: традиції, інновації та перспективи» (Херсон, 2015, заочна), «Dobroczynność, filantropia i praca socjalna» (Ярослав, 2015, заочна), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 2016, очна), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016, очна), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016, очна), «RODZINA. Przemiany–Wizerunek–Zagrożenia–Wsparcie» (Жешув, 2016, заочна), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017, очна), XIII міжнародному симпозіумі «University Professors: Knowledge and Mercy» (Рим, Італія, 2016, очна), міжнародному науково-методичному семінарі «Діяльність педагогів України та Польщі в умовах полікультурності» (Дрогобич, 2016, очна), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія та практика» (Дрогобич, 2017, очна), «Modern scientific achievements» (Морісвіль, США, 2017, заочна), «Science of the third millennium» (Морісвіль, США, 2017, заочна), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія і практика» (Дрогобич, 2017, очна), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 60-річчю Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського (Тернопіль, 2017, очна); **всеукраїнських:** «Вища педагогічна освіта: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ–Дрогобич–Трускавець, 1999, очна), II Українському Педагогічному Конгресі (Львів, 2005, очна), «Педагогічна і громадська діяльність Софії Русової в контексті сучасності» (Чернігів, 2006, заочна), «Актуальні проблеми муніципального управління» (Київ, 2006, очна),

«Формування професійної компетенції майбутніх вчителів початкових класів» (Херсон, 2007, заочна), «Проблеми змісту освіти у контексті трансформаційних суспільних процесів» (Дрогобич, 2008, очна), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016, заочна), «Виховна робота з дітьми: теорія і практика» (Дрогобич, 2017, очна); **регіональних** науково-практичних семінарах: «Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності» (Львів, 2017, очна), «Формування комунікативної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» (Дрогобич, 2017, очна); науково-методологічних семінарах кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2013 – 2018 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 90 публікаціях (з них 36 – одноосібні), серед яких: 5 монографій (з них 2 одноосібні); 31 стаття у провідних наукових фахових виданнях України; 12 публікацій – у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що індексуються у наукометричних базах; 20 навчально-методичних посібників (з них 5 з грифом МОН України); 7 програм навчальних курсів; 15 статей і тез апробаційного характеру.

Кандидатську дисертацію на тему «Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918 – 1939 рр.)» (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання) захищено 2001 р. в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова. Її матеріали в докторській дисертації не використовувалися.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (690 найменувань, з них 19 іноземною мовою) та 11 додатків. У дисертації подано 2 таблиці та 1 рисунок. Загальний обсяг дисертації складає 544 сторінки, з яких 391 сторінка – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ

1.1. Теоретико-методологічні основи та характеристика базових понять дослідження

В умовах сьогодення намітилася стійка тенденція зосередження уваги на питаннях підготовки дітей до шкільного навчання – чи то в умовах дошкільного закладу, чи в сім'ї, пошуку оптимальних шляхів для розв'язання питань дошкільної освіти. З цією метою створюються різноманітні програми, методики й технології підготовки дитини-дошкільника до вступу у системне освітнє середовище, пропонуються відповідні методи і засоби, ставляться відповідні вимоги до фахівців-практиків (Артемова Л., Богуш А., Беленька Г., Гавриш. Н., Кононко О., Плохій З. [15; 24; 30; 31; 42; 92; 129; 130; 315 та ін.].

Проблема наступності дошкільної і початкової освіти, а особливо значимий її період підготовки дітей до школи, була й залишається однією із найактуальніших серед освітніх проблем і зумовлюється передовсім важливими змінами у житті особистості, а також запитами й викликами суспільства, що постійно розвивається.

Підготовка дітей до школи трактується нами також як проблема міждисциплінарна, оскільки вимагає комплексних наукових підходів, досліджень та практичних рекомендацій з боку педагогіки, філософії, психології, гігієни, ергономіки, демографії, економіки, суспільствознавства тощо. Для того, щоб вона була позитивно розв'язана, щоб перехід дошкільника до початкової школи став комфортним і результативним як для дитини, так і для суспільного розвитку, слід визначитися із тими викликами, ризиками, суперечностями та способами їх подолання, від яких, власне, залежить успіх наступності дошкільної і початкової освіти. Саме тому вивчення й узагальнення нагромадженого вітчизняного та зарубіжного досвіду у царині підготовки дитини до школи потребує ретельного аналізу значного пласту педагогічних,

психологічних, медико-гігієнічних, соціологічних, філософських та інших наукових джерел.

Проблема впливу суспільних обставин на процес входження дитини у доросле життя, зокрема на початок її систематичного навчання у школі, достатньо чітко прослідковується у різних науках, зокрема філософії [8; 20; 28; 58; 548; 587 та ін.]. Остання ґрунтовно визначає зміст та сутність об'єктивного і суб'єктивного, загального й окремого, усього людства та окремої особистості, раціонального й ірраціонального тощо. Питання впливу суспільних детермінант обґрунтовується вченими як вагомий, проте не вирішальний чинник у становленні окремої особистості [182; 265; 466; 587 та ін.]. Вважаємо, що підготовка дитини до школи буде успішною лише за умови врахування усіх обставин (суспільних, економічних, демографічних, особистісних тощо) сучасного життя. Особливо наголошуємо, що цей процес визначається нами як змінний, історичний, оскільки не враховувати сьогодні інформатизацію та глобалізацію суспільного простору неможливо.

Науковим підґрунтям для дослідження проблеми підготовки дітей до школи стали методологічні підходи, які дали змогу дослідити сутність та характер впливу суспільно-економічних і культурно-освітніх детермінант підготовки дітей до школи.

Питання методології у педагогічній науці в умовах сьогодення є особливо складним, багатозначним і спірним. Методологічне підґрунтя педагогіки повинно визначатися передовсім не наявними теоріями, принципами та підходами, а змістом та характером актуальних потреб педагогічної науки, які детермінуються реаліями, характерними для різних етапів її розвитку і становлення та суттєво впливають на зміст, пріоритетні тенденції, формування відповідного освітнього поля, яке б забезпечувало особистості певний рівень освітніх послуг і визначало відповідну стратегію державного поступу.

На важливості й необхідності виважених методологічних підходів, які ґрунтуються на філософському аналізі педагогічних процесів, фактів на явищ, наголошував Й. Герbart, вважаючи їх необхідними для організації справи

виховання; П. Наторп, який присвятив цим питанням окрему працю «Філософія як основа педагогіки» та доводив, що педагогіка є складовою філософії; С. Гессен – наполягав на необхідності аксіологічної складової в освітньому процесі. Ці та інші вчені визначають філософські засади педагогіки тією основою, яка дасть можливість реалізувати теоретичні й прикладні завдання педагогічної науки у широкому сенсі цього слова.

Питанням методологічних засад педагогіки присвячені достатньо чисельні праці українських учених, якими означено конкретні завдання методології, її теорії, підходи, принципи тощо. Серед дослідників та розробників методології педагогіки слід назвати Г. Васяновича, А. Вихруща, С. Гончаренка, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Кременя, В. Рибалка, Н. Сейко, О. Сухомлинську та ін. [58; 66; 107; 143; 144; 183; 273; 274; 532; 587; 588; 589]. Особлива увага у їхніх працях акцентується на сучасних проблемах педагогічної науки та можливих шляхах їх подолання, а також обґрунтовується історична ретроспектива педагогічної науки та визначається вплив традиції, історичної спадщини, класичних зразків історико-педагогічного знання на становлення сучасної освіти та педагогічної науки.

Таким чином, методологію педагогіки трактуємо як систему знань про структуру педагогічної теорії, принципи осягнення знань, підходи до трактування педагогічних явищ та фактів, специфіку освітньої діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу.

У рамках проблеми підготовки дітей до школи в Україні другої половини ХХ ст. визначаємо такі рівні методології:

1. Загальнофілософський рівень – використовується у своїй цілісності, єдності всіх складових, оскільки як у категорійному, так і в процедурному аспектах загально філософська методологія дає змогу аналізувати проблему підготовки дітей до школи з позиції реалізації головних діалектичних закономірностей та головних категорій філософії: явище, процес, закон, сутність, форма, якість, кількість та ін.

2. Конкретно-методологічний рівень бачиться нами найбільш складним, оскільки повинен поєднувати теоретичні засади міждисциплінарного рівня наукового знання: історії, психології, педагогіки, соціології, історії педагогіки, і, насамперед – дошкільної педагогіки. Кожна з цих наук володіє власним методологічним апаратом, тому пошук точок дотику і гармонійного поєднання міжгалузевих знань є особливо важливим у царині підготовки дітей до школи.

3. Методологічний рівень власне дошкільної педагогіки в умовах сьогодення також вимагає сьогодні наукового обґрунтування з виходом на специфічні теорії, методи, підходи. Ця нерозробленість стосується історичних досліджень у дошкільній педагогіці, які як науковий напрям потребують визначення специфічних теорій з огляду на складність, недостатність і специфіку дошкільної педагогіки як в умовах сьогодення, так і в історичній ретроспективі.

Для створення цілісної, об'єктивної наукової картини процесу підготовки дітей до школи у другій половині ХХ ст. методологічним підґрунтям ми обрали такі наукові теорії: антропології, феноменології, прагматизму, синергетики.

Зробимо спробу спроектувати основні положення цих теорій на проблему підготовки дітей до школи в означений нами період.

Педагогічна антропологія трактується як система педагогічних поглядів, що ґрунтується на даних про людину. Основоположником педагогічної антропології є К. Ушинський, який вперше запропонував термін «педагогічна антропологія» [627]. Учений переконливо довів, що педагогіка повинна ґрунтуватися на всебічному пізнанні людини, інакше реалізувати прикладні завдання педагогічної науки та її складових неможливо. К. Ушинський також обстоював думку про те, що центральною педагогічною ідеєю повинна бути ідея народності, тобто необхідність вивчення людини в конкретних життєвих обставинах [624; 625]. Врахування специфічних особливостей історії і розвитку конкретного народу є, на переконання вченого, запорукою успіху освітньої справи. Вчений доводив, що скопіювати систему виховання іншого народу неможливо, оскільки конкретні суспільно-історичні детермінанти визначають

основні її пріоритетні ідеї, шляхи і результат. Наше дослідження є ще одним переконливим підтвердженням ідеї вченого.

Активно пропагував педагогічну антропологію відомий український науковець І. Зязюн [182], вказуючи на її універсальність і необхідність як методологічного підґрунтя освіти: «Антропологія педагогічна (поряд із культурною, етнографічною, лінгвістичною, соціологічною, історичною та ін.) розгортає наукове осмислення людини в координатах її освіти, виховання, учіння. Це теорія цілісної особистості, що реалізує ідею «особистості, яка розвивається в світі, який також розвивається». Серед актуальних проблем антропології вчені виокремлюють питання повноцінного розвитку особистості, формування її ціннісних орієнтирів, психологічного захисту, збереження психічного здоров'я, створення сприятливих умов для її розвитку і саморозвитку» [182].

Ці наукові положення якнайкраще відображають чи не увесь спектр питань підготовки дітей до школи, включаючи аксіологічні, етнопедагогічні, демографічні, соціальні, психологічні, дидактичні, валеологічні, інституційні аспекти проблеми.

Бачення й трактування дитини і дитинства як специфічних та складних феноменів людського життя вимагають усвідомлення сутності й цілісності підходів до них, суспільної детермінованості їхнього розвитку і побудови певних життєвих стратегій в конкретному історичному періоді.

В. Сухомлинський також обстоював питання антропоцентризму і вважав, що без глибокого знання природи дитини, її психології, особливостей розвитку психічних процесів, специфіки розумового розвитку неможлива успішна підготовка дитини до школи. Антропоцентризм притаманний педагогічній концепції В. Сухомлинського, і це педагог доводить на сторінках своїх праць: «Без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів – немає виховання» [594, 13].

Феноменологія – це напрям філософських досліджень, який оформився у достатньо струнку теорію на початку XX-го ст., його основоположником та яскравим найвизначнішим представником є Едмунд Гуссерль.

Термін «феноменологія» походить від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos* – учення. У буквальному сенсі слова феноменологія означає вчення про феномени, як, по-перше, явища, що зберігаються у чуттєвому досвіді; по-друге, об'єкти чуттєвого пізнання на відміну від його сутнісної основи. У трактуванні Гуссерля феноменологія розглядає та вивчає структури свідомості, вчений доводить, що пізнати реальність людина може лише через свідомість. Метою феноменології є дослідження свідомості та, як наслідок, трактування і усвідомлення сутності життєвого світу засобом свідомості.

У педагогічній науці феноменологія визначається як знання, що трактує освіту атрибутом людського буття, педагогічний процес «як буття людини в освіті», трансформацію соціально-педагогічних систем у природовідповідний стан. З огляду на предмет нашого дослідження слід відзначити, що саме феноменологія може стати підґрунтям як конкретно-методологічного, так і методологічного рівнів власне дошкільної педагогіки, оскільки саме принцип природовідповідності освіти й виховання на етапі дошкільного дитинства у час підготовки дитини до школи є визначальним і таким, що може претендувати на універсальність.

Враховуючи зміст та специфіку нашого дослідження, ми опиралися також на теорію прагматизму. Її основоположником вважається Дж. Дьюї. На його переконання, найважливішим критерієм істини є користь і почуття власного задоволення. Дж. Дьюї обґрунтовує ідею трудової школи і зв'язку школи з життям. Центром освітньої справи він вважає не систематичне навчання, а особистий досвід, практику учнів. Ці позиції можна було реалізувати передусім засобом ручної праці, трудового навчання тощо.

На таких наукових позиціях стояли і педагоги-дошкільники другої половини XX ст. Пріоритетність принципу зв'язку виховання з життям

передбачала залучення дітей дошкільників до посильної фізичної праці і навчання засобом праці. Суспільні тенденції побудови «нового суспільного ладу» повністю відобразилися і на процесі підготовки дітей до школи. Зауважуємо також, що педагогіка прагматизму є педоцентричною за своєю сутністю: дитину Дж. Дьюї вважає центральною фігурою освітнього процесу.

Аналіз суспільного тла нашого дослідження свідчить, що прагматизм мав місце протягом тривалого часу існування радянської дошкільної педагогіки, значні потенції ця теорія має і зараз, коли мова іде про соціалізацію особистості, реалізацію компетентнісного підходу, врахування реальних суспільних детермінант у процесі підготовки дітей до школи тощо.

Важливою та сутнісно значимою для нашого дослідження є також синергетична концепція освіти. зважаючи, що педагогічна наука характеризується пошуком ціннісної основи свого розвитку; з'ясуванням міри впливу суспільних детермінант на процес освітнього поступу; прагненням усвідомити внутрішні механізми саморозвитку і цілепокладання; пошуком шляхів та механізмів глобалізації та інтеграції у світовий освітній простір, переосмислення методологічних основ повинно стати засобом її розвитку, удосконалення й прогресивного розвитку на рівнях теорії та практики. Чимало вчених вважають (Васянович Г., Вознюк О., Коновальчук І. та ін. [58; 79; 80; 240; 241], що саме теорія синергетики здатна розв'язати важливі питання педагогічної науки.

Предметом вивчення синергетики є загальні закономірності еволюції систем будь-якої природи як у природничих науках, так і в гуманітарній сфері. Синергетичний підхід ґрунтується на міждисциплінарності, тому з огляду на проблему підготовки дітей до школи, яку ми беззаперечно вважаємо інтердисциплінарною, саме він може бути одним із найважливіших у трактуванні та з'ясуванні впливів як зовнішньої (суспільні детермінанти), так і внутрішньої (зміст та педагогічний інструментарій) сторін цього процесу. Сучасні вчені (В. Буданов) вважають синергетику цілком необхідним і потрібним інструментом для пізнання гуманітарних проблем, позаяк соціогуманітарна сфера керується такими принципами, як: нелінійність,

нестійкість, динамічність, відкритість, динамічна ієрархічність, можливість спостереження. Саме вони притаманні і дошкільній освіті в її історичній ретроспективі.

Традиційно суспільний досвід виховання у широкому його сенсі відображається системою освіти, яка орієнтована на стереотипи лінійного, стабільного розвитку. Проте суспільно-економічні, культурно-освітні детермінанти сьогодення вимагають організації випереджувального навчання в нелінійному світі, де масштаби часу розмиті, людина перебуває у динамічному хаосі, емпірично здійснюючи пошук життєвих стратегій. Сучасна освіта повинна реалізувати нову функцію підготовки людини для життя в умовах сьогодення, а підготовка дитини до школи є її важливою складовою.

Синергетична концепція опирається на нелінійність, багатовимірність, багатокомпонентність, альтернативність і варіативність освітніх процесів [58; 79; 80]. Саме міждисциплінарність, що є основою синергетичного підходу буде сприяти формуванню синергетичного стилю мислення особистості задля цілісного осмислення новітньої багатовимірної реальності (екологічної, економічної, політичної). На етапі підготовки дітей до школи врахування і усвідомлення синергетичних принципів дасть можливість створити таку систему ранньої освіти дитини, яка б допомогла їй успішно адаптувати у сучасному глобалізованому, інформатизованому життєвому просторі.

Проблеми й актуальні питання дошкільної освіти, особливо у її передшкільний період, знаходять відбиток у доробку українських та закордонних учених, які активно працюють у цій сфері задля їх розв'язання. Отже, питання підготовки дітей до школи на глобальному, державному, інституційному та індивідуальному рівні потребують невідкладного розв'язання і знаходять відображення у працях сучасних учених [5; 10; 134 29; 42; 58; 59; 79; 203; 264; 474; 502; 590], це:

– створення в Україні дитиноцентрованої, розвивальної, гуманної системи дошкільної освіти;

- організація інноваційної системи дошкільної освіти в Україні з орієнтацією на кращі світові зразки;
- відкриття сучасних дошкільних закладів, розширення їх мережі та урізноманітнення освітніх програм і технологій;
- усебічне врахування особливостей становлення дитини-дошкільника в умовах сучасного світу;
- набуття випускником дошкільного навчального закладу перед вступом до школи ключових компетенцій;
- обґрунтування особливостей організації процесів виховання, розвитку й навчання дошкільників;
- якісна підготовка висококваліфікованого фахівця дошкільної освіти тощо. Ці та чимало інших питань сучасного дошкілля потребують реалізації комплексу заходів з боку держави, учених, педагогів-практиків, громадських організацій, батьків.

Понятійно-категоріальний апарат педагогічної науки – це не лише тезаурус понять, що охоплює всі терміни з їх науковим тлумаченням, котрі використовуються у дослідженні, а є комплексом взаємопов'язаних понять, у яких відображаються ключові змістово-функціональні аспекти запропонованої теорії. Стан понятійно-термінологічного апарату науки відображає ступінь розвитку її теорії, розкриває взаємозв'язок об'єктів і різноманітність пізнавальних ситуацій, що виникають у процесі навчання і виховання людини, а також дає можливість чітко окреслити предмет дослідження і вибудувати його послідовну концепцію [555, с. 9].

Проблема підготовки дітей до школи була і залишається однією із найактуальніших у період дошкільного дитинства і детермінується передовсім важливими змінами у житті особистості, а також запитами й викликами суспільства, що перебуває у постійному розвитку. Підготовка дітей до шкільного навчання розглядається нами також як проблема інтердисциплінарна, оскільки вимагає комплексних наукових досліджень та практичних рекомендацій з боку психології, медицини, фізіології, гігієни,

ергономіки, соціології, філософії, соціальної педагогіки, демографії, економіки, суспільствознавства та власне педагогіки. Її позитивне розв'язання залежить передовсім від результативності та прикладного характеру наукових досліджень у царині різних наук, а також від реальних можливостей батьків, компетентності вихователів і педагогів-дошкільників та можливостей зреалізувати теоретичні наукові позиції у практичній діяльності.

Проблема підготовки дітей до школи та діагностики їхньої готовності до систематичного шкільного навчання знайшла широке відображення у світовому й українському історико-педагогічному досвіді. Її дослідження започатковано класиками психології й педагогіки (Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьєв, М. Монтесорі, Ж. Піаже, С. Русова, К. Ушинський, Ф. Фребель та ін.) [175; 176; 258; 259; 260; 292; 293; 332; 333; 334; 335; 514; 515; 516; 623; 624; 625; 626; 627]. Різні аспекти готовності дітей до шкільного навчання проаналізовані у працях М. Безруких, Я. Коломінського, Р. Нємова; наступності в навчанні та вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку присвячені наукові розвідки Л. Артемової, В. Кузя, О. Проскури, О. Савченко ін. [15; 16; 17; 284; 285; 490; 491; 492; 521; 522; 523; 524; 525; 526; 527].

Про актуальність проблеми підготовки дитини до школи свідчать роботи українських учених, серед яких: А. Богуш, Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Кононко, Т. Піроженко, Н. Лисенко, Т. Поніманська [36 – 42; 59; 242; 474]. Науковці не лише наголошують на важливості успіху підготовки дітей до школи, зокрема її інтелектуального розвитку, але й вказують на неприпустимість його форсування, недопущення надмірного перевантаження дитини, яке негативно впливає на стан її фізичного й психічного здоров'я, соціалізацію, шкільну адаптацію.

Для нашого дослідження важливим є з'ясування сутності основних категорій, які визначають зміст та процес підготовки дітей до школи. Наша робота ґрунтується на тезі про те, що освітні явища та факти неможливі без урахування конкретних суспільно-історичних обставин та умов, які визначають сутність, зміст, специфіку, особливості перебігу, суспільну чи особистісну

доцільність. Це стосується освіти (зокрема дошкільної) як важливої частини людського життя та діяльності, без якої поступ і прогрес людства неможливі: «Освіта та суспільство нероздільні. Це одна система, справжні масштаби якої нами поки що достеменно не усвідомлюються. Зрозуміло одне: будь-які глобальні проблеми, з якими стикається суспільство, соціум, цивілізація в цілому, неминуче позначаються і на стані сфери освіти» [549, с. 245].

Отже, суспільні явища детермінують розвиток освітньої сфери, суттєво впливаючи на неї. У цьому контексті для нас важлива сутність дефініції «детермінанта» як ключової для нашої роботи. Різні словники тлумачать її по-різному, як от:

- детермінанта (-и, ж.) – причина, що визначає виникнення явища; визначальна ознака якогось об'єкта; (Великий тлумачний словник сучасної української мови. – «Перун». 2005)
- детермінант (-а, ч.) – будь-яка причинна або така, що передує, умова чи засіб; (Український тлумачний словник http://ukrainian_explanatory.academic.ru/38891/детермінант) [614];
- determinant – вирішальний фактор; визначальний; що визначає; вирішальний, зумовлюючий; вирішальний чинник; (English-Ukrainian dictionary. 2013);
- детермінант (ч.) (лат., той, що визначає, обмежує) – чинник, який визначає, обмежує; визначник; (Словопедія. Словник іншомовних слів <http://slovopedia.org.ua/36/53396/238365.html>).

Отже, детермінанти – це вирішальні, визначальні чинники, що зумовлюють сутність і зміст явища. У нашому випадку це те, що суттєво впливає на зміст процесу підготовки дітей до школи, визначаючи його сутнісні та формальні ознаки на певному етапі розвитку суспільства.

Проблема детермінант у різних їх виявах – соціальних, економічних, політичних, освітніх і культурних – не залишилася поза увагою багатьох учених. Так, наприклад, досліджуючи проблеми змісту освіти, В. Ледньов

ототожнює поняття «фактор» і «детермінація» і вказує, що детермінації, структури змісту освіти є частиною факторів [291, с. 54].

Проте українські автори переконані, і ми погоджуємося з ними, що фактори й детермінанти, а не детермінації, є сутнісно різними педагогічними категоріями і у процесі підготовки дітей до школи мають різне навантаження. Фактори вважаємо похідною категорією до детермінант, оскільки у детермінантах відображається причинова зумовленість явищ, враховуючи їх взаємодію з іншими фактами, явищами і обставинами.

Таким чином, фактори – це другорядна, вужча похідна категорія від детермінанти: «У детермінаціях відображається закономірна причинова обумовленість явищ, процесів педагогічної дійсності, а також діалектика руху, динаміка якісних змін окремих сторін та властивостей педагогічного процесу» [291, с. 62].

Деталізуємо принцип детермінованості. Йдеться передовсім про ті умови і чинники, які перетворюються на рушійні сили процесу підготовки дитини до школи, активізують її діяльність з урахуванням усіх суспільних, економічних, політичних, особистісних обставин, які складаються у певний час при певних умовах. Їх врахування є необхідною умовою для реалізації завдань підготовки дитини до школи, проте певна їхня збалансованість і усвідомлення пріоритетності окремих із них, наприклад, особистісних, культурно-освітніх детермінант та ін., становить необхідну умову реалізації процесу підготовки дитини до школи.

Це дає підстави стверджувати, що успіх процесів входження дитини до цілісного освітнього середовища, її всебічної соціалізації та підготовки до систематичного шкільного навчання залежить від низки умов, які ми визначили як пріоритетні детермінанти і класифікували (абстрактні, конкретні, об'єктивні, суб'єктивні тощо). Цілісне і всебічне врахування результатів дослідження з філософії, педагогіки, психології, соціології, демографії та інших наук повинно стати міцним підґрунтям для такої реалізації підготовки дітей до школи, коли і

особистість, і суспільство загалом мають від того користь, а інтереси окремої дитини забезпечені й реалізовані з проекцією на майбутнє.

Визначаючи суспільно-педагогічні детермінанти процесу підготовки дітей до школи слід, по-перше, наголосити на тому, що нами для цілісного означення проблеми взято найбільш загальні детермінанти, які включають у себе низку інших, що цілісно складають загальну картину означеного освітнього явища.

По-друге, вважаємо, що жодна із визначених нами детермінант (суспільні, глобалізаційні, соціальні, педагогічні, аксіологічні, інституційні, матеріальні, особистісні, культурні та інші) не є самодостатнім феноменом. Вони завжди перебувають у тісному взаємозв'язку, впливають та взаємозумовлюють одна одну. Системність, цілісність, взаємовплив, взаємозалежність цих детермінант складають підґрунтя освітнього процесу, від них залежить загальний вектор розвитку освіти на конкретному історичному етапі у певних суспільних обставинах.

По-третє, часто визначити суспільні чи педагогічні межі певної детермінанти буває складно з огляду на те, що мова у нашому випадку іде про такий освітній феномен (підготовку дітей до школи), у якому задіяно чи не всі суспільні інституції, явища, суб'єкти, внутрішні механізми освіти, зовнішні чинники її розвитку, глобальні впливи тощо. Враховуючи вищесказане, говорити про чіткі і конкретно визначені смислові межі означених детермінант процесу підготовки дітей до школи не можна. У рамках нашого дослідження робимо спробу як конкретизувати кожен із детермінант, так і визначити її сутнісний вплив на створення відповідного освітнього простору підготовки дітей до школи.

Характеристика суспільно-педагогічних детермінант підготовки дітей до школи

Детермінанта підготовки дітей до школи в другій половині XX – на поч. XXI ст.	Суспільні характеристики означеної детермінанти	Педагогічні характеристики означеної детермінанти
Аксіологічна	Аксіологічна детермінанта - це значимість певних цінностей, принципів, норм, ідеалів, установок, цілей, явищ, фактів, подій для окремої людини, групи людей та суспільства вцілому. Стан життєздатності та прогресу суспільства визначаються передовсім їх залученістю в сфері людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин тощо. Найважливішими для суспільства є загальнолюдські цінності, які пріоритетно виражають саме у моральних цінностях людського співжиття.	Для освітнього поля аксіологічні детермінанти є пріоритетними і значимими тому, що у взаємодії «людина – людина», щос тановить підґрунтя діяльнісного аспекту освіти цінності добра, любові, поваги, правди, справедливості, гідності, честі тощо є запорукою успіху навчальної, розвивальної та виховної діяльності, у рамках якої перебуває дитина й у період підготовки її до школи. Загальнолюдські цінності визначені незаперечним пріоритетом усіма міжнародними та українськими освітніми документами, що регламентують процес побудови досконалих освітніх інституцій
Глобалізаційна	В умовах сьогодення світ стає єдиною соціальною системою з огляду на посилення та інтенсифікацію відносин взаємозалежності, що торкнулися практично всіх країн світу, зокрема України. Глобалізація має об'єктивний характер, є закономірним результатом економічних, політичних, інституційних і соціальних змін, що детермінуються радикальним впливом наукового, економічного, інформаційного прогресу у всіх сферах людського життя.	Глобалізація стосується освіти, з огляду на що в умовах сьогодення мова іде про створення єдиного освітнього простору у рамках як Європи, так і світу. Українська освіта активно шукає способи і можливості прилучення до глобального освітнього простору. Сучасні освітні парадигми пов'язані з проблемами глобалізації, функціонуванням глобальних університетів, глобальним ринком освітніх послуг тощо. Глобалізація у галузі освіти сприяє стандартизації змісту освіти, появі глобальних дослідницьких мереж, створення ринку освітніх послуг тощо.
Економічна (матеріальна)	Економічна детермінанта у житті кожного суспільного утворення – одна з найважливіших. Саме від неї залежить рівень життя	Для освіти кожної країни світу, зокрема України, економічна складова є визначальним чинником розвитку, реформування та

	<p>суспільства, можливості розвитку науки і техніки, характер суспільного поступу усього суспільства і окремого його члена. Саме реальний стан економіки визначає ступінь і можливості розвитку тих чи інших суспільних інституцій, оптимальні можливості для їхнього поступу, реалізує проблему залучення ресурсів для розвитку усіх секторів життя держави, серед яких освіта – незаперечний пріоритет. Похідною від економічної детермінанти є матеріальна, яка вказує на рівень добробуту кожного члена суспільства, його фінансову спроможність, від якої у значній мірі залежать її життєві позиції, можливості, прагнення рівень життя, освіти і культури тощо.</p>	<p>прогресивного поступу. Про актуальну важливість суспільної сфери на кожному етапі розвитку суспільного організму можна судити про частку валового внутрішнього продукту у ньому. Що він більший, то значимішими є результати розвитку його розвитку. Збільшення капіталовкладень в освіту свідчить про усвідомлення її ролі для суспільного прогресу. В умовах сьогодення (глобалізація, інформатизація, інтеграція, розвиток ринку праці тощо) ігнорування економічної детермінанти в освіті веде до її стагнації і реального відставання країни у найбільш значимих світових рейтингах.</p>
Особистісна (суб'єктна)	<p>Роль і місце особистості у суспільному розвитку є незаперечними. І хоч людина завжди діє і залежить від суспільних умов та обставин, все ж об'єктивним є факт значимості ролі окремої людини у суспільному поступі. Історія суспільного розвитку свідчить про те, що саме особистість може прискорити хід суспільного прогресу, вона ж може спричинити й суспільний регрес. Зокрема, наука не є колективним витвором, вона, як правило, розвивається завдяки окремим особистостям. Це ж стосується мистецтва, культури, освіти та інших галузей людського життя. Тому особистісна детермінанта має суспільний характер.</p>	<p>Аналіз освіти як суспільного феномену свідчить про пріоритетну роль особистості у ньому. Мова іде передовсім про двох суб'єктів навчально-виховного процесу – дитину (школяра) та педагога-вихователя. В усіх сучасних освітніх документах особистість дитини визнана індивідуальною, унікальною та неповторною, тому суб'єктна детермінанта підготовки дитини до школи є пріоритетом гуманної, дитиноцентричної, особистісно орієнтованої освіти, яка передбачає врахування потреб, уподобань, можливостей, нахилів та потреб кожної дитини. Особистісна детермінанта повинна стати формувальним підґрунтям для добору усього педагогічного інструментарію підготовки дитини до школи.</p>
Інституційна	<p>Кожне суспільство як система складається з певних інституцій, які функціонують у ньому і виконують різноманітні функції. Кількість і якість діяльності цих інституцій залежить від низки причин і визначаються як</p>	<p>Інституційна детермінанта у царині освіти визначається якістю і кількістю освітніх інституцій, які створюють систему освіти і забезпечують якісну освіту кожної окремої людини протягом усього життя. Дошкільні інституції</p>

	внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Сукупний вектор поступу інституцій детермінує загальний розвиток суспільства, визначаючи його економічну, соціальну, політичну, наукову, культурну, освітню та інші стратегії. Діяльність суспільних інституцій на ґрунті принципів домінування загальнолюдських цінностей, демократії, гуманізму, соціальної справедливості, відкритості, рівності громадян перед законом тощо забезпечують його прогрес і соціальну життєздатність.	визначаються нами як особливо важливі, оскільки на них лежить відповідальність за розвиток, виховання й освіту дитини у найпродуктивніший період її життя – від народження до вступу до школи. Від показників якості діяльності інституцій, які безпосередньо беруть участь у процесі підготовки дитини до школи, від ставлення держави до них і від їхньої дитиноцентричної парадигми залежить як життєвий успіх кожної окремої дитини, так і загальний стан розвитку суспільства у всіх його галузях.
Культурно-освітня	Культурно-освітня складова життя кожного суспільства характеризує передовсім його духовні прагнення, ментально-етнічні параметри і вказує на потенційні можливості до прогресивного розвитку. Світовий досвід і цивілізаційні зміни доводять незаперечний вплив культурно-освітньої детермінанти та весь хід розвитку цивілізації, вона визначає життєдіяльність та життєздатність кожної складової суспільного життя: економічної, соціальної, політичної, наукової та інших. Рівень культури та освіченість громадян кожної держави є тими надважливими складовими, які визначають світові рейтинги країн у всіх сферах людського життя.	Культурно-освітня детермінанта на етапі підготовки дітей до школи є особливо важливою і значимою, бо визначає увесь спектр стосунків у дошкільній освіті на рівнях: людина – людина, дитина – педагог, сім'я – дошкільний заклад, дошкілля – школа, держава – дошкілля, освіта – суспільство, державні – громадські інституції підготовки дитини до школи тощо. Від рівня культури суспільства, його освітніх прагнень, усвідомлення важливості освіти і науки для окремої людини і цілої країни залежить майбутнє кожного суб'єкта суспільного життя. Культурно-освітня детермінанта визначає зміст, форми, засоби та способи побудови освітнього простору закладу, який реалізує завдання підготовки дитини до школи.

Табл. 1.1

Аналізуючи процес підготовки дітей до школи, у дослідженні ми акцентуємо увагу на низці детермінант, серед яких вагомими є: абстрактні; конкретні; об'єктивні; суб'єктивні; цивілізаційні; економіко-технологічні; культурно-освітні; інституційні; матеріальні тощо. Мова у роботі також іде про індетермінованість освітнього процесу.

Передовсім зауважимо, що поняття «підготовка дітей до школи» і «готовність до шкільного навчання» мають різний зміст і визначаються як складні, інтегральні та комплексні дефініції, які включають низку рис, якостей, методів, а також спеціальних методик.

По-різному педагоги підходять і до трактування терміна «готовність до шкільного навчання». Зокрема, Т. Фадєєва під ним розуміє «...процес та результат становлення цілісної навчальної діяльності дитини, що забезпечується оптимальною реалізацією ідеї наступності» [631, с. 87].

Обґрунтовуючи специфіку категорії «готовність до шкільного навчання», педагоги визначають його у різний спосіб. Так, Л. Божович [43] «...серед параметрів готовності дитини до школи, які суттєво впливають на навчання у школі, вказує на мотиваційну, пізнавальну (інтереси, потреби, довільну організацію пізнавальної діяльності; Н. Салміна [531] – довільність як одну із передумов навчальної діяльності, рівень сформованості семіотичної функції, особистісні характеристики, розвиток емоційної сфери; Д. Ельконін – довільність, уміння слухати та виконувати завдання за зразком, орієнтуватися на певну систему вимог та самостійно діяти за зразком; О. Кравцова [266], М. Лісіна – рівень спілкування; Л. Григорович [114] – рівень розвитку мислення та мови, бажання йти до школи, вміння організовувати свою рухову активність, діяти за вказівками дорослого, аналізувати запропонований зразок; В. Давидов – володіння найпростішими засобами та прийомами опосередкованого пізнання дійсності; М. Подд'яков – володіння високо опосередкованими «поза ситуативними» формами регуляції діяльності, співвіднесеної до заданих норм» [631, с. 88].

Готовність передбачає не тільки наявність певних умінь і навичок, необхідних для навчання у школі, а й передовсім достатній рівень фізичного, психічного, соціально-особистісного, інтелектуального, мотиваційного, вольового розвитку дитини. Так, доводить Н. Черепаня, готовність до школи тлумачиться як інтегральна властивість дитини, що містить у собі комплекс факторів і визначає її успішність у педагогічному процесі: «Під готовністю

дитини до шкільного навчання («шкільна зрілість») розуміють такий рівень морфологічного, функціонального і психічного розвитку дитини, при якому вимоги систематичного навчання не призводять до порушення її здоров'я» [652].

Готовність до навчання у школі, вважає Т. Поніманська, є «інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов і вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності» [474]. Педагоги відзначають, що однією з важливих умов готовності дитини до системного навчання в школі виступає вміння підпорядковувати власні дії виконанню навчального завдання. Однією з частих умов неуспішності молодших школярів буває недостатній вольовий розвиток.

Наступною складовою особистісної готовності дитини до школи педагоги називають вміння будувати стосунки з однолітками. Звичайно, цей процес проходить простіше тоді, коли дитина вже перебувала в групі дошкільного закладу, спостерігала за спільною діяльністю, навчальною, ігровою, і брала у ній участь, а також спілкувалася зі своїми однолітками. Процес навчання у школі має колективний характер, тому обов'язково передбачає співпрацю всіх учасників.

Складовою готовності дитини до школи, на думку педагогів, є розвиток свідомості, тобто усвідомлення нею того, що таке школа, яким є навчальний процес у ній, які завдання стоять перед школярем.

Поряд із термінами «шкільна готовність» і «шкільна зрілість» використовується дефініція «шкільна незрілість». Саме для шестирічних дітей остання залишається складною та не до кінця подоланою проблемою сьогодення. Незважаючи на наявність чималого пласту наукових досліджень проблеми незрілості дошкільників та значну кількість дидактично-методичних матеріалів, призначених для удосконалення системи їх підготовки до школи

(Дубогай О., 1991; Вільчковський Е., 1998; Антропова М., 1999), кількість дітей, які не готові до навчання в школі, з кожним роком зростає. Це, як доводять учені, «пояснюється, з одного боку, недосконалістю навчальних програм з фізичної культури для школярів молодшого шкільного віку та критично недостатньою руховою активністю, з іншого – низьким рівнем фізичного розвитку й соматичного здоров'я дітей, та дисбалансом нейрофізіологічних реакцій дитячого організму. Окрім цього, на сьогодні відсутня науково обґрунтована система оцінки готовності дітей 6-річного віку до навчання у школі» [224].

Причинами такого стану справ є недосконалість системи фізичного виховання у сім'ї та дошкільному закладі, гіподинамія, нераціональне харчування, слабкість нервової системи, перевантаженість дитячого організму через надмірну інформатизацію життєвого простору дошкільника тощо: «Очевидним є те, що недоліки фізичного виховання (Тупчії Н., 2001; Шиян Б., 2003) та значний відсоток статичного компоненту в добовому бюджеті часу призводять до погіршення адаптаційних можливостей дитячого організму, зниження фізичної та розумової працездатності, зростання відсотка нервово-психічних і соматичних захворювань у дітей» [224]. Учені також наголошують на доцільності використання терміна «підготовленість» дитини до школи. Вона трактується як «індивідуальна характеристика особистості дитини, яка опосередковується засвоєними знаннями, вміннями, навичками ігрової, трудової і пізнавальної діяльності, послідовним і наступним впливом сім'ї, дошкільної установи і школи, суб'єкт-суб'єктним співробітництвом і співтворчістю дітей, педагогів і батьків в умовах навчально-виховного комплексу, що виявляється в процесі стартового, поточного та фінішного діагностування якісними змінами особистості дитини, а саме її активністю, самостійністю, творчістю, що зумовлюють фізичну, психічну й соціальну розвиненість, компетентність і зрілість, тобто підготовленість до школи» [634].

Метою досконалого процесу підготовки дітей до школи є: сформулювати у них такий комплекс рис та якостей, які допоможуть успішно подолати кризу

переходу від гри до шкільного навчання з найменшими ризиками для здоров'я, спілкування, діяльності. У зв'язку з цим підготовку до школи ми визначаємо як широке поняття, що охоплює загальну і спеціальну підготовку дітей дошкільного віку, забезпечує їх різнобічний фізичний, психічний і соціальний розвиток відповідно до індивідуальних можливостей, нахилів і здібностей, які обумовлюють поступову інтеграцію у шкільне життя. Підготовка здійснюється у дошкільний період життя і впродовж нього дитина живе в певних умовах, діє, усвідомлює власний досвід, набуває соціальної компетентності. Таким чином, особистість формується не сама собою, а є результатом спеціально організованого педагогічного процесу, тобто за наявності доцільно створених педагогами і батьками сприятливих умов [634].

Аналіз наукової літератури [5; 16; 38; 178; 225; 253; 268 та ін.] досліджуваного періоду довів, що підготовка дітей до школи – завдання комплексне і охоплює всі сфери життя особистості: спілкування, провідну діяльність, працю, соціалізацію тощо. Комплексність і цілісність означеного процесу полягає передовсім у тому, що він стосується усіх сфер життя дитини, зокрема рівнів розвитку: соціального, особистісного, мотиваційного, вольового, інтелектуального, фізичного, фізіологічного. Усі вони необхідні для комфортного, без шкоди для здоров'я, перебування дитини у школі, реалізації комунікативних завдань, успішного засвоєння шкільної програми. При вступі дітей до школи часто виявляється недостатня сформованість якого-небудь компонента психологічної готовності. Недоліки при формуванні одного з рівнів рано чи пізно тягнуть за собою відставання в розвитку інших сфер і так чи інакше позначаються на успішності навчання.

На основі аналізу та синтезу наукових положень дошкільної педагогіки і практичних надбань у цій сфері означимо основні складові підготовки дитини до школи (Див. Додаток Ж).

Серед них, на наше переконання та з огляду на результати нашого дослідження, рівноважливими, життєво необхідними та рівнозначними є:

Фізіологічна та фізична готовність до школи

До цієї складової відносимо:

фізіологічний, біологічний і стан здоров'я дитини;

фізичний розвиток дитини та його відповідність віковим нормам;

здатність дитини пристосовуватися до змін, пов'язаних з початком систематичного навчання;

фізичну компетентність;

рухову компетентність;

оздоровчо-валеологічну компетентність;

розвиток моторики рук;

утримання уваги.

Педагоги-дошкільники та особи, які відповідають за підготовку дитини до школи, повинні вміти проводити заходи, спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей старшого дошкільного віку; здійснювати діагностику їхньої фізичної підготовленості; уміти дозувати розумову напругу і фізичні навантаження.

Необхідним елементом є тісна взаємодія педагогів з медичними працівниками, психологами, фахівцями фізичної культури і спорту щодо визначення фізіологічної готовності дитини до школи.

Важливо також зважати на те, що суспільний розвиток завжди накладає відбиток не лише на інтелектуальну, духовну, психічну, соціальну сфери особистості. Наше дослідження переконує, що фізична та фізіологічна природа людини також піддається значному впливу суспільних детермінант: «З розвитком суспільства зростають темпи розвитку дитини. У зв'язку з цим особливої актуальності набула у другій половині XX ст. проблема акселерації (лат. *acceleratio* – прискорення, прискорений розвиток). Дані вікової анатомії і фізіології, дитячої психології свідчать, що акселерація охоплює анатомічні, фізіологічні, психологічні аспекти розвитку. Йдеться про збільшення зросту і маси тіла, розширення обсягу знань і загальної інформованості дитини, розвиток логічного мислення та ін. На рубежі XX – XXI ст. темпи акселерації

сповільнилися, а на передній план вийшла проблема інфантилізації (лат. *infantis* – дитячий) розвитку: сучасній дитині, яка значно поінформованіша, ніж діти попереднього покоління, не вистачає необхідної для її віку соціальної зрілості, вміння і прагнення приймати самостійні рішення, відповідальності» [474, с. 8].

Психологічна готовність дитини до школи

До неї слід віднести:

особливості і специфіку спілкування, ведення розмови в діалозі;

сформованість умінь ставити питання, відповідати на них, мати навички розповіді та переказу;

сформованість умінь порівнювати, узагальнювати, класифікувати об'єкти;

уміння виділяти суттєві ознаки, робити висновки та узагальнення;

розвиток конкретного та абстрактного мислення;

інтелектуальну готовність дитини до школи;

наявність елементарних навичок письма, читання, рахунку;

мотиваційну готовність до школи;

зовнішню і внутрішню мотивацію, способи їх формування;

розвиненість пізнавальні потреби дитини

наявність навчальної мотивації;

емоційно-вольову готовність дитини до школи;

достатню розвиненість показників емоційно-вольової та розумової готовності до навчання у школі.

Педагоги та батьки повинні уміти діагностувати неготовність дитини до шкільного навчання, знати причини, способи запобігання та корекції.

Психологічна готовність до школи – лише один із аспектів проблеми, доводять учені, і вказують, що у цьому аспекті виділяються різні наукові підходи:

1. Дослідження, що спрямовані на формування у дітей дошкільного віку певних умінь та навичок, необхідних для систематичного шкільного навчання.

2. Дослідження новоутворень та змін у психіці дитини.

3. Дослідження генези окремих компонентів навчальної діяльності і виявлення шляхів їх формування [237].

Учені наголошують на необхідності та доцільності забезпечення наступності дошкільної і початкової освіти на засадах педоцентризму. Сучасною педагогічною наукою педоцентричний підхід до розв'язання завдань дошкільної і початкової освіти розглядається як конкретна методологія їх реформування, позаяк створює передумови для цілісного розвитку особистості дитини. До основних принципів педоцентризму учені відносять:

визнання самоцінності дошкільного та молодшого шкільного віку;

організацію навчання у межах специфічних для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку видів діяльності;

використання методів і форм навчання, що відповідають своєрідності розвитку дитини [344].

Важливою для розв'язання нашої проблеми є позиція учених, які наголошують на дитиноцентричній освітній парадигмі. Зокрема, О. Квас вказує на її універсальність: «Дитиноцентризм чи педагогіка дитинства присутня на полях будь-якої з карт, які класифікують сучасні педагогічні напрямки та течії, незалежно від їхніх філософських та суспільно-політичних ідеологем» [208, с. 7].

Учена обґрунтовує гуманістичну і демократичну сутність дитиноцентризму і доводить, що вона володіє достатнім потенціалом для реалізації життєвої стратегії з раннього віку: «Під дитиноцентризмом, у сучасному трактуванні цього терміна, можна розуміти особистісно орієнтовану модель виховання дитини, призначення якої – розширити її можливий життєвий шлях та саморозвиток на засадах гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування у неї основ життєвої компетентності» [208, с. 74].

Сучасні педагоги, досліджуючи й актуалізуючи проблему підготовки дитини до школи та її психологічну готовність, вказують на найважливіші аспекти, серед яких:

- визнання пріоритетності соціального розвитку особистості;
- формування комунікативних умінь;
- стимулювання пізнавальної активності дитини;
- зміцнення та підтримання здоров'я й підвищення розумової і фізичної працездатності дітей;
- суб'єкт-суб'єктна взаємодія всіх учасників пропедевтики початкового навчання;

розширення мережі центрів підготовки до школи, що працюють за індивідуалізованими програмами з урахуванням регіональних особливостей та специфіки контингенту дітей, не охоплених дошкільною освітою;

цілеспрямована підготовка педагогів до роботи з пропедевтики початкового навчання в системі неперервної освіти [47, с. 215 – 222].

Істотним чинником забезпечення наступності науковці вважають організацію розвитку провідної діяльності кожного періоду дитинства (ігрової – у дошкільному віці, навчальної – у молодшому шкільному). Розвиток провідної діяльності обумовлює психічне й особистісне становлення дитини, що веде до безболісної адаптації її на подальшому ступені освіти. Зокрема, гра повинна залишатися провідною у дошкільному дитинстві і повністю вичерпати свої можливості. Наявність у дітей бажання вчитися, яке виникає у них до закінчення дошкільного віку, є суттєвою умовою їхньої готовності до школи. Свого часу, коли діти йшли до школи у семирічному віці, психологи Д. Ельконін і О. Запорожець зауважували: «На сьомому році життя дошкільником є не той, хто не ходить до школи, а той, хто психологічно не вийшов з дошкільного віку» [254, с. 103 – 107].

Для забезпечення наступності у дошкільних навчальних закладах необхідно зосередити педагогічну роботу на вихованні морально-вольових якостей, самостійності, ініціативності дітей. Дошкільний період, на

переконання учених, характеризується розвитком одного з основних компонентів суб'єкта діяльності – цілеспрямованої довільної поведінки, уміння довільно керувати собою, тобто регулювати власну поведінку. Йдеться про виховання справжньої і глибокої мотивації, яка зможе стати спонукальною причиною прагнення дітей до здобуття знань, попри те, що навчання включає не лише привабливі моменти, але й труднощі, адже великі і малі проблеми трапляються обов'язково у кожного [254, с. 103 – 107].

Психологічні дослідження (Л. Венгер, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк та ін.) [89; 175; 261] довели, що в процесі психічного розвитку дитини відбувається поетапне формування ієрархічної системи психічних якостей людської особистості. Результати цього розвитку залежать від своєчасності формування кожного рівня цієї системи. Тому на противагу концепціям «штучної акселерації» було висунуто концепцію ампліфікації (лат. *amplificatio* – збільшення, розширення; максимальне збагачення) дитячого розвитку, що ґрунтується на знаннях про особливості кожного етапу дошкільного дитинства. За сприятливих умов життя і правильного виховання у дітей під час виконання різних видів діяльності інтенсивно розвиваються синтетичне сприймання простору і часу, образне мислення, і творча уява – психічні процеси, необхідні не лише дошкільнику, школяреві, а й дорослій людині. Якщо вони не будуть належно сформовані в дошкільному віці, надалі цю прогалину заповнити буде важко, а то й неможливо. Недоліки розвитку в дошкільному віці проявляються в шкільний період, у подальшому житті людини, тому насамперед необхідно формувати психічні процеси і якості, які інтенсивно розвиваються на цьому віковому етапі, без яких не обійтися зрілій особистості [474, с. 8].

Соціальна готовність до школи

Найважливішими її складовими вважаємо:

соціальну зрілість дитини;

вміння будувати стосунки у групі;

розвиток комунікативних здібностей;

готовність до виконання функцій нового соціального статусу – школяра; можливість та здатність стати суб'єктом навчально-виховного процесу; формування базових навичок самообслуговування.

Для формування соціальної готовності дитини важливою є її соціалізація у сім'ї; позитивний вплив родинно-сімейного досвіду спілкування на побудову нових взаємин у рамках школи; повноцінне спілкування дошкільнят з ровесниками та старшими.

Соціальна готовність дитини-дошкільника до нового формату стосунків у ситуації шкільного навчання потребує ретельної підготовки, оскільки набуття нового соціального статусу учня суттєво розширює життєве поле дитини, дисциплінує і вимагає певного планування її життя та розпорядку дня, коригує усталений спосіб життя і взаємодію з навколишнім світом. Пріоритетною стає модель спілкування і взаємодії «дитина – вчитель». Запорукою успіху адаптації дитини до шкільного навчання стають суб'єкт-суб'єктні стосунки на ґрунті педагогіки партнерства.

Безболісний перехід дошкільника до навчання у школі уможливорюється через забезпечення її комфортних взаємин з найближчим оточенням. Л. Виготський зауважував: «Зміна соціальної ситуації розвитку, що відбувається у молодшому шкільному віці і зміна провідних видів діяльності сприяє становленню якісно нових відносин між дитиною і класним колективом, між дитиною і дорослим, який його навчає». У дошкільному віці особистісні властивості дитини починають виступати важливими чинниками, що регулюють її взаємини з іншими (дітьми і дорослими) та впливають на прискорення подальшого ходу соціального і культурного розвитку: «Через глибокі особистісні перетворення, які відбуваються з дитиною та включення її в соціальне оточення цей вік прикметний формуванням основних властивостей, що визначають статус дитини в групі. Діти починають розрізнятися за ступенем прояву в них тієї чи іншої якості. На цьому етапі надзвичайно важливим є забезпечення педагогічної підтримки першокласників учителем» [254, с. 103 – 107].

Основні складові готовності дитини до школи різними педагогами визначаються дещо по-різному, проте їхня сутність залишається практично однаковою, оскільки усі вони тісно пов'язані між собою і є взаємозалежними. Так, наприклад, Т. Поніманська основними компонентами загальної (психологічної) готовності до школи називає такі:

1. Мотиваційна готовність до навчання у школі.
2. Емоційно-вольова готовність до навчання в школі.
3. Розумова готовність дитини до навчання в школі.
4. Психологічна готовність до спілкування та спільної діяльності [474, с. 199 – 200].

У дослідженні ми також акцентуватимемо увагу на специфіці підготовки до школи обдарованої дитини в різні історичні періоди, а також не можемо обминути питання формування соціальної готовності до школи дітей з особливими потребами: «Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності.

Обдарованість дитини іноді важко відрізнити від навченості, яка є результатом підвищеної уваги батьків і педагогів до розвитку дитини. Це особливо яскраво виявляється при порівнянні рівня розвитку дітей із сімей з високим соціальним та освітнім статусом і дітей з родин, які не приділяють належної уваги розвитку дитини» [474, с. 20].

У дослідженні мова також ітиме про інклюзивну та спеціальну освіту дітей з вадами психо-фізичного розвитку: «Нині в Україні ведеться цілеспрямований пошук способів інклюзії (включення) дітей з особливими потребами в загальнорозвивальні дошкільні заклади та школи. Створюються передумови для інтеграції дітей з особливими потребами в активне життя суспільства, що передбачає:

- рівний доступ до суспільства для всіх людей, у тому числі й з обмеженими можливостями, на основі однакових громадянських прав, свобод, привілеїв;

- забезпечення рівних можливостей для відповідального вибору в житті;
- створення для дітей з особливими потребами можливостей реабілітації у природному соціальному оточенні;
- ефективну взаємодію освітніх закладів з батьками, залучення їх до навчального процесу;
- партнерство педагогів, батьків, дефектологів, психологів, фізичних реабілітологів, соціальних працівників у оцінюванні потреб і перспектив розвитку дитини, визначенні індивідуальної програми її виховання і навчання» [474, с. 24].

Сучасність також вимагає перегляду усталених позицій на формування лідерської позиції дитини-дошкільника. Лідерство стає сьогодні важливим трендом суспільного життя, тому вчені вважають, що ці позиції повинні мати теоретичне та методичне підґрунтя ще на етапі дитинства.

Дидактична готовність дитини до школи передбачає:

- наявність базових навичок читання, письма, лічби;
- формування мовної компетенції у процесі підготовки до школи;
- наявність достатнього словникового запасу;
- формування математичної компетенції, добір педагогом методів і способів її формування;
- активний логіко-математичний розвиток дошкільнят;
- зміну основного виду діяльності – з ігрової на навчальну;
- розвиток конкретного і абстрактного мислення дітей;
- підготовку руки дитини до письма та розвиток дрібної моторики;
- наявність елементарних навичок конструювання і моделювання;
- вміння використовувати навички зображувальної діяльності;
- наявність елементарних валео-екологічних знань та компетентностей;
- стимулювання і заохочення творчого розвитку дитини.
- використання дидактичних ігор для розвитку уваги, уяви, мови, мислення, пам'яті, сприймання тощо.

Наступність дошкільної і початкової освіти – це не лише підготовка дітей до школи, але й одне з основних завдань дошкільного навчального закладу і вимога батьків. Сучасне навчання у початковій школі ставить високі вимоги до дошкільної підготовки дітей. Складність навчальних програм і високий темп проходження навчального матеріалу молодшими школярами, вимагають щоб дитина, яка вступає до школи, володіла елементарними формами навчальної діяльності, знаннями та вміннями, які раніше здобувала у підготовчій групі і власне під час шкільного навчання, мала належний рівень особистісного розвитку. Сьогодні ж вихователь повинен забезпечити таку підготовку до досягнення дитиною шестирічного віку, аби на його роботу не було нарікань ні від батьків, ні від учителів [254, с. 103 – 107].

Дидактична складова хибно вважається основною у процесі підготовки дитини до школи. Саме їй батьки і вихователі приділяють найбільше уваги. Часто розумовий розвиток та дидактична складова не виправдано форсуються, через що інші компоненти процесу перебувають у стані «очікування». Дитячий організм часто не може впоратися із комплексом складних завдань. Це є хибною освітньою стратегією підготовки дитини до школи. Існує й інший бік цього процесу: якщо дитина іде у перший клас, уже практично виконавши увесь навчальний план (добре читає, пише, лічить, уміє розв'язувати задачі і має ще чимало актуальних знань), то навчання у школі їй видаватиметься нудним, нецікавим, що може спричинити байдужість, пасивність, безвідповідальність з очікування успіху за виконану раніше роботу. Як доводить наше дослідження, яскравими показниками інтелектуального розвитку дитини-дошкільника, які свідчать про готовність її до систематичного шкільного навчання, є: розвиток просторових уявлень, образного мислення, знаково-символічної функції, наявність вміння орієнтуватися на систему певних ознак явища чи предмета тощо.

Необхідно наголосити, що успіх процесу підготовки дітей до школи забезпечує наступність між дошкільням та початковою ланкою освіти. У сучасній педагогіці «утвердилася наукова позиція про двосторонність процесу

наступності. На дошкільній ланці зберігається самоцінність дошкільного дитинства і формуються фундаментальні особистісні якості дитини, які є основою успішного шкільного навчання. Школа, як наступник дошкільної ланки освіти не будує свою роботу з нуля, а підхоплює досягнення дошкільника і організовує педагогічну практику, розвиваючи накопичений ним потенціал. Вкрай важливим є взаємовивчення програм дошкільних навчальних закладів і початкової школи. Ми не можемо рухатися двома розмежованими сторонами і проблему наступності розв'язувати самотійно. Взаємний інтерес є взаємовигідним і потреба систематичних зустрічей педагогів дошкільних закладів і початкової школи продиктована вимогами часу» [254, с. 103 – 107].

Вказував також В. Сухомлинський на важливість систематичності і послідовності введення дітей в освітній простір, вважаючи, що вчителі повинні відкривати «віконце в безмежний світ поступово, не відчиняючи його відразу навстіж» [594, с. 41]. Метою такого поступового введення дитини у світ є прагнення зберегти цілісність її сприймання, не дати їй можливості розгубитися перед безліччю речей, які існують у світі, щоб вони не набридли і не стали порожнім звуком.

Таких пріоритетних позицій наступності педагоги чітко дотримувалися у процесі підготовки дітей до школи у другій половині XX ст. Наше дослідження це переконливо доводить. Принципи, форми, засоби, методи дошкільля чітко коригувалися і логічно ускладнювалися у початковій школі. Про це мова піде далі.

Усвідомлення і трактування наступності як необхідного принципу успішної підготовки дитини до школи дає змогу зробити цей процес безперервним і комфортним для дитини, яка переживає складну кризу переходу до цілком іншого способу життя і діяльності – з дошкільного закладу чи сім'ї до школи. Окрім цього, принцип наступності дає можливість:

- координувати цілі, завдання, зміст, засоби та форми організації освітніх процесів ДНЗ і школи;

- забезпечувати умови, спрямовані на збереження здоров'я, емоційного благополуччя, індивідуальний розвиток кожної дитини [254, с. 103 – 107].

Цьому активно може сприяти одна з дієвих та ефективних форм забезпечення наступності дошкільного виховного закладу і початкової школи – спеціальний навчально-виховний комплекс «Дитячий садок – початкова школа». О. Лопатнюк стверджує: «Практика показує, що першокласники, які виховуються і навчаються у цих комплексах, мають найнижчий показник тривожності, у них скорочується термін адаптації до навчання. Цьому сприяють – режим, сприятливий мікроклімат дошкільного закладу, звичність обстановки, знайомий дитячий колектив тощо» [304, с. 12].

На думку А. Гончаренко, кожний наступний крок дитини має спрямовуватися по висхідній у лінійній послідовності. Цьому насамперед має сприяти наскрізний програмовий зміст дошкільної і початкової освіти, який утворює простір для реалізації єдиної, динамічної та перспективної системи особистісного творчого зростання старших дошкільників і молодших школярів [254, с. 103–107].

У всі періоди розвитку і становлення суспільства тим чи тим способом формуються високі вимоги життя до організації освітнього простору та виховання. Особливо актуальними ці питання є для процесу підготовки дітей до школи. Вони змушують шукати цілком нові, оптимальні й ефективні психолого-педагогічні та методичні підходи, які б спрямовувалися на приведення у відповідність методів та засобів навчання до вимог суспільства. Сучасний соціум характеризується як високотехнізований, інформатизований, глобалізований. У цьому сенсі, вважають сучасні вчені [6; 24; 47; 171; 238; 272; 521 та ін.], питання підготовки і готовності дитини до школи набуває особливого значення, бо розглядається з позиції соціуму й особистості, що часто породжує низку важливих суперечностей між:

- новою стратегічною метою щодо забезпечення неперервності освіти упродовж життя та відсутністю організаційно-педагогічних умов для її досягнення;

- соціальним замовленням системі дошкільної освіти на підготовку дошкільників до систематичного навчання й реальним рівнем готовності дітей до навчання у школі;

- нагальною потребою сучасної освітньої практики в опорі на прогресивний досвід пропедевтики початкового навчання й недостатньою розробленістю історико-педагогічного аспекту проблеми підготовки дітей до школи;

- необхідністю впровадження нових підходів до пропедевтики початкового навчання й реальним станом підготовки освітян до такої діяльності; потребою в інтеграції зусиль дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів, батьківської громадськості у справі підготовки дітей до школи й відсутністю науково-методичного забезпечення цього процесу;

- високим соціальним та особистісним значенням готовності до навчання в школі кожної дитини і застарілими організаційними формами підготовки до школи тих дітей, які не відвідують дошкільних закладів тощо [47, с. 215 – 222].

У кінці XX та початку XXI ст. спостерігається активна спроба створення досконалого освітнього середовища дошкільного закладу. Особливо в дошкільній освіті виявляється тенденція випереджувального науково-методичного інформування членів педагогічного колективу, розробки системи заходів, спрямованих на розвиток творчого потенціалу вихователів, активне вивчення передового педагогічного досвіду, впровадження інновацій, забезпечення їх практичної реалізації. Дуже часто ці обов'язки виконували методичні кабінети, які не лише вивчали кращий досвід підготовки дитини до школи, але й активно пропагували його. Основними ідеями, які були спродуковані на початку XXI ст. і стосувалися розвитку дошкільної педагогіки, є: забезпечення якісної дошкільної освіти; наступність і перспективність

дошкільної та початкової ланок; реалізація особистісно орієнтованого навчання і виховання дітей; упровадження інноваційних технологій кращих здобутків педагогічної практики [327, с. 43].

Різноманітні програми («Малятко», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля», «Впевнений старт» тощо) та відповідні посібники активно використовувалися у роботі працівників дошкілля, щоразу оновлювалися і відображали тенденції розвитку дошкільної освітньої галузі крізь призму суспільних процесів. У них чітко проглядаються пріоритетні детермінанти, які впливали на галузь у той чи той історичний період.

Обґрунтовуючи специфіку процесу підготовки дитини до школи, чи не на всіх етапах існування означеної проблеми реалізувався принцип зв'язку виховання з життям, пізніше він був трансформований у суспільну необхідність, в умовах сьогодення він розглядається як парадигма життєтворчості, побудова життєвої стратегії тощо.

Передовсім парадигма (грец. – приклад, зразок) це:

- «система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, які поділяються більшістю й беруться за зразок членами наукового співтовариства [561, с. 170];
- (грец. – приклад, взірєць) – по-перше, точна наукова теорія, втілена в системі понять, що відображає суттєві ознаки дійсності. По-друге, визнані всіма наукові досягнення, що дають науковій спільності модель постановки проблеми та її розв'язання протягом певного історичного періоду [271, с. 227].

Нова, сучасна парадигма підготовки дитини до школи передбачає вироблення певної життєвої стратегії, тобто «моделі побудови й здійснення особистістю свого життя з урахуванням перспективи, в якій втілюються ключові цілі особистості, суперечності між суспільними та її особистими цілями, а також між цілями та реальними можливостями їх здійснення» [460, с. 392]. Основним суб'єктом життєвої стратегії виступає особистість як «цілісність соціальних властивостей людини, продукт суспільного розвитку і

залучення індивіда до системи соціальних відносин активної предметної діяльності і спілкування. Індивід стає особистістю у процесі освоєння соціальних функцій і розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення своєї самототожності і неповторності як суб'єкта діяльності й індивідуальності, але саме як член соціуму. Прагнення злитися із соціальною спільністю (ідентифікуватися з нею) і разом з тим – до відокремлення, прояву творчої індивідуальності робить особистість і продуктом і суб'єктом соціальних відносин, соціального розвитку. Формування особистості здійснюється в процесах соціалізації індивіда і спрямованого виховання: освоєння ним соціальних норм і функцій соціальних ролей за допомогою оволодіння різноманітними видами і формами діяльності» [561, с. 168].

Трактування і усвідомлення дитини-дошкільника на етапі підготовки до школи власне суб'єктом – невід'ємна частина і запорука його успіху. Вчені доводять, що «суб'єкт педагогічної діяльності – це люди чи група людей, які здійснюють цю діяльність, тобто до суб'єктів такої діяльності відносяться педагоги чи групи людей, які організують і керують згаданою діяльністю, а також соціальне середовище, у якому здійснюється педагогічна діяльність» [550, с. 163]. Методологія гуманної педагогіки трактує дитину винятково суб'єктом діяльності без огляду на її вік, стать, здібності, можливості, особливості розвитку психічних процесів тощо. На етапі дошкільного дитинства та у період підготовки дитини до школи суб'єктність має надзвичайно важливе значення. Жоден інший віковий період людського життя становлення людини як суб'єкта не дає настільки вагомих результатів, як дошкільня.

Вважаємо, що пріоритетними властивостями та ознаками суб'єкта є діяльність, активність, самостійність, відповідальність, творчість, креативність. Зокрема «креативність – поняття, що характеризує повноцінне функціонування людини, здатність продумувати унікальні ідеї, результати, способи розв'язання проблеми» [550, с. 75], це, власне, можна трактувати і як розвиток особистості.

Ключовим і надважливим поняттям процесу підготовки дитини до школи є, на наше переконання, її розвиток. Розвиток – це складне динамічне явище, спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, що дають змогу формувати творчі здібності школяра, його активну громадянську позицію [458, с. 12].

Розвиток особистості у дошкільному дитинстві учені вважають процесом «становлення особистості як соціальної істоти в результаті її соціалізації і виховання. Вступаючи у взаємодію з навколишнім світом, дитина дошкільного віку усвідомлює дійсність, що реалізується в її діяльності за допомогою дорослих: сім'я має значні можливості для організації і забезпечення цього процесу» [457, с. 277 – 278].

Розвиток розглядається нами передовсім як удосконалення усіх органів, систем і процесів людського організму. Власне тому, коли розвиток дошкільника є недостатнім, говоримо про його неготовність до школи, що проявляється у фізичній недосконалості, фізіологічній незрілості, недостатності мотиваційної сфери, нерозвиненості комунікативних навичок тощо.

Педагоги-дошкільники єдині у позиції щодо важливості використовувати у процесі підготовки дитини до школи саме розвивальне навчання, тобто спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей дитини: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо: «РН формує мислительні здібності, самостійність, інтерес до навчання, удосконалює різні форми сприйняття. Батькам і педагогам слід підтримувати інтерес дитини до навколишнього світу, стимулювати її пізнавальні інтереси. Цього можна досягнути шляхом проведення цікавих бесід, розповідей, читання книжок, проведення прогулянок та екскурсій, залучення до практичної діяльності. Гарний ефект дадуть спеціально створювані батьками ситуації, які спонукають дитину до вдосконалення наявних знань, досвіду, умінь, стимулюють розвиток здібностей» [457, с. 277].

Наголошуємо також на важливості пріоритетної стратегії сучасної дошкільної освіти, яка полягає у переході від знаннєвої до компетентнісної парадигми. Законом України «Про освіту» (2017 р.) визначено сутність терміна компетентність – «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [168].

Обґрунтовуючи сутнісні характеристики поняттєвого поля означеної проблеми, слід також визначитися із дефініціями «наступність», «спадкоємність» та «перспективність», які, власне, й забезпечують цілісність освітнього процесу.

Сучасні суспільні детермінанти вимагають також розгляду процесу підготовки дитини до школи та забезпечення наступності між дошкільною і початковою освітою у сенсі розв’язання проблеми технологізації цього підходу: «У педагогічній науці (перший інтервал – інтервал науково-теоретичного узагальнення) наступність трактується як універсальна педагогічна категорія, в якій відображається взаємоузгодженість, взаємопов’язаність суміжних ступенів, етапів педагогічної діяльності, чим і забезпечується цілісність освітнього простору» [631, с. 60].

Поняття «наступність у навчанні» вперше отримало теоретичне обґрунтування у працях Е. Баллера, Г. Ісаєнка, ставши згодом предметом багатьох досліджень у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. Її понятійний тезаурус найбільш повно представлений у працях Л. Артемової, К. Абульханової-Славської, С. Батишева, В. Безрукової, А. Беляєвої, А. Бушлі, Б. Величковського, Ш. Ганеліна, С. Годника, М. Махмутова, В. Сластьоніна, В. Тамаріна та ін. Проблема наступності у навчанні та вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку досліджувалася такими педагогами та психологами, як Л. Артемова, О. Богданова, Л. Божович, З. Борисова, В. Кузь, А. Леушина, Г. Люблінська, О. Проскура, С. Рубінштейн, О. Савченко, В. Сухомлинський, Є. Тихеева, О. Усова та ін. [344].

Поняття «наступність», доводить Ю. Косенко, вважається найбільш поширеним. Воно означає вищий щабель розвитку, коріння якого проростає у попередньому ґрунті. Упродовж не одного десятиліття педагогічна наука трактує його сутність як обізнаність учителів початкових класів з програмами й методиками навчання і виховання дітей у дошкільному навчальному закладі, результатами навченості і вихованості дітей за всіма розділами програми, врахування їх у подальшій роботі початкової школи. Виражається наступність у зв'язках та погодженості між усіма її компонентами: цілями, завданнями, змістом, методами, засобами, формами організації, які забезпечують ефективний розвиток дитини, її успішне навчання та виховання на всіх ланках освіти [254, с. 103 – 107]. Наше дослідження дає підставу стверджувати, що принцип наступності найширшого застосування набув саме у період останнього тридцятиліття ХХ ст. Свідченням цього є цілком досконала система дошкільної освіти та високий рівень науково-методичного її підґрунтя, про що мова піде далі.

З позиції філософської науки суть поняття «наступність» розглядається у вимірах закону «заперечення заперечень», згідно з яким жоден попередній етап у розвитку людини, природи чи суспільства не повторюється повністю, а відображається у суттєво доповненому, вдосконаленому вигляді. У педагогічній науці наступність трактується як «опертя на пройдене», подальший розвиток знань, умінь і навичок, у процесі якого набуті знання, вступаючи у нові зв'язки, засвоюються свідомо, закріплюються і зміцнюються [254, с. 103 – 104].

Важливу роль наступність відіграє власне у період переходу дитини від дошкілля до системного навчання у школі. Ця криза посилюється різними факторами, які, як правило, негативно відображаються на дитині, способі її життя, поведінці, розвитку психічних процесів тощо. Кардинальні зміни у житті дитини – зміна провідного виду діяльності, особливості специфіки спілкування, вагомі інтелектуальні та фізичні навантаження, системність та інтенсивність навчання, превалювання навчальної діяльності над усіма іншими та багато

інших – роблять процес її переходу до системного шкільного навчання складною кризою у житті. Саме наступність може стати тим важливим засобом, який дасть можливість запобігти кризовим явищам у психічному розвитку особистості та пом'якшити їх.

У контексті проблеми підготовки дитини до школи у науковому обігу важливими є також поняття «перспективність» і «спадкоємність». Іноді вчені розглядають їх як тотожні у рамках принципу наступності. Проте, як стверджують А. Богуш та Ю. Косенко, їхні значення варто розрізняти; «Перспективність – це передумова успішного розвитку у майбутньому, «погляд знизу вгору», це обізнаність вихователів дошкільних навчальних закладів з програмами і технологіями навчання і виховання учнів початкової школи, це той показник, який дозволяє визначити адекватні віку орієнтовні показники засвоєння дошкільниками знань, умінь і навичок. Слово «спадкоємність» у словниках тлумачиться як успадкування чогось, продовження певної діяльності, справи, певних традицій. Це врахування здобутого на попередніх етапах розвитку, його подальше удосконалення, а також плавний безперервний перехід від одного виду діяльності до іншого» [254, с. 103 – 107].

Важливим для формування готовності дитини до школи виступає розвиток у неї адаптаційних можливостей. Передовсім мова іде про соціальну адаптацію, а саме – соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення умов для її здорового, щасливого життя в суспільстві [105, с. 15]. У рамках сучасного процесу підготовки дитини до школи адаптація детермінується та ускладнюється низкою таких факторів, як інтенсифікація процесу навчання, переважання навчання над розвитком та вихованням, тотальна інформатизація людського життя і рання комп'ютеризація навчання тощо.

Труднощі адаптації дитини до шкільного навчання, доводить Т. Поніманська, зумовлені нерівномірністю розвитку пізнавальної сфери та довільної регуляції поведінки. Діти, які не встигають за шкільним ритмом,

потребують особливої уваги, індивідуальної роботи вчителя. Складно адаптуються також діти з недорозвиненою дрібною моторикою. Нерідко вони відзначаються достатнім, навіть високим рівнем мовленнєво-мислительних операцій, тому дорослі не відразу звертають увагу на їхні труднощі в оволодінні письмом (С. Ладивір). Особливо важко першокласникам, які мають проблеми розвитку мовлення, мислительних операцій (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, умовисновки, розмірковування). Усе це засвідчує належну ефективність процесу соціально-психологічної адаптації до школи – активного пристосування дитини до класу, вчителя, свого місця у школі [474, с. 200 – 201].

В умовах сьогодення, з огляду на інформатизацію сучасного суспільства, часто використовується дефініція «інтенсифікація навчального процесу» (фр. *intensification*, від лат. *intensio* – напруження і *facio* – роблю), що передбачає досягнення бажаних результатів за рахунок напруження, активізації розумових можливостей особистості [551, с. 25]. Слід також зауважити, що означений термін в історичній ретроспективі використовувався тоді, коли в освітньому полі, зважаючи на суспільні процеси, виникала необхідність посилення інтелектуального навантаження на особистість у період її навчання. Саме такий характер освіти часто спостерігався у досліджуваній нами період.

Доволі часто дитина-дошкільник фізично, психологічно та фізіологічно не готова до ускладнення свого життєвого ритму у зв'язку із системним навчанням, має недостатньо розвинені системи організму для сприймання, засвоєння чи оволодіння знаннями, уміннями чи навичками.

Спірною є також рання комп'ютеризація навчання, особливо на етапі підготовки дитини до школи, що передбачає: застосування комп'ютера як засобу навчання; використання комп'ютера в навчально-виховному процесі з метою підготовки молоді до життя в інформаційному суспільстві; підвищення ефективності навчання шляхом впровадження засобів в інформаційному суспільстві; підвищення ефективності навчання шляхом впровадження засобів

інформатизації [529, с. 607]. В умовах сьогодення слід актуалізувати проблему формування культури використання нових інформаційних технологій.

Увесь процес підготовки дитини до школи супроводжує ігрова діяльність, оскільки у цей період вона залишається провідним видом її діяльності. У дошкільному віці – у період підготовки дитини до школи – не втрачає своєї актуальності та пріоритетності ігрова діяльність у всіх її різновидах. Саме вона, незважаючи на важливість і необхідність введення дитини до царини навчальної діяльності, залишається універсальним і незмінним засобом її підготовки до школи. Вчені трактують ігрову діяльність (ІД) (гра) як «різновид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобом спілкування між людьми. ІД є свого роду дитячим моделюванням соціальних відносин. При вмілому і правильному керівництві з боку дорослих ІД формує емоційну, моральну та інтелектуальну сферу дитини, розвиває її уяву, сприяє фізичному вдосконаленню, виховує у дітей волю до дії та здатність до гальмування якості, необхідні людині в трудовій і суспільній діяльності» [155, с. 139].

Ігрові педагогічні технології, доводить О. Аніщенко, успішно реалізуються як у навчально-пізнавальній, так і у виховній діяльності. За характером змісту й структури вони є проникними, оскільки їхні елементи часто залучають до інших технологій та відіграють роль каталізаторів. Серед різноманітних груп ігор виокремимо педагогічні. За характером педагогічного процесу вони поділяються на такі групи:

- навчальні, тренувальні, узагальнювальні, контролюючі;
- пізнавальні, виховні, розвивальні;
- репродуктивні, продуктивні, творчі;
- комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні та ін.

За характером ігрової методики найбільш поширені предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, ігри-драматизації. За предметною галуззю – ігри з усіх шкільних дисциплін [12, с. 45]. Саме така класифікація достатньо повно відображає усі складові готовності дитини до шкільного навчання.

Учені визначають головні інституції процесу підготовки дітей до школи, вказуючи, що важливою у цьому випадку є тріада: сім'я – дошкільний заклад – школа: «Підготовка дітей до школи розглядається нами як закономірний соціально обумовлений процес, суб'єкти якого сім'я, дошкільна установа і школа перебувають у соціально регульованих і нормативно керованих відносинах у рамках навчально-виховного комплексу, забезпечують умови для фізичного, психічного й соціального розвитку дитини у відповідності до сучасних вимог і потреб» [634].

Часто у роботі будемо також оперувати дефініцією «педагогічний досвід», під яким розуміється «частина сукупної культури педагога, що являє собою основу, результат і саму практичну педагогічну діяльність і відображає наявні знання, вміння, навички та індивідуальні риси особистості» [493, с. 56]. У досліджуваний період такі форми роботи, як запозичення передового педагогічного досвіду, обмін досвідом, вивчення інноваційного досвіду, були особливо поширеними. Ми будемо опиратися на них, обґрунтовуючи соціально-культурні та освітні детермінанти підготовки дитини до школи.

Терміном «передовий педагогічний досвід», яким неодноразово будемо послуговуватися у роботі, визначалися ті нові надбання у царині підготовки дитини до школи, які популяризувалися і розповсюджувалися у середовищі усіх, хто мав стосунок до означеного процесу: «Передовий педагогічний досвід найвищого рівня, породжений новою педагогічною ідеєю, називають новаторським. Він може бути дослідницьким (використання експериментального пошуку й отримання оригінальних даних на рівні відкриття) та раціоналізаторським (удосконалення практики навчання і виховання на основі використання творчих ідей). Наприклад, творчий пошук педагогів-новаторів (Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Є. Ільїна, С. Лисенкової, В. Сухомлинського, В. Шаталова, М. Щетиніна) забезпечив обґрунтування ними теорії і методики педагогіки співробітництва. Новаторський досвід завідувачів дошкільних закладів Л. Блудової й Н. Дернович узагальнено в авторських програмах «Створення умов природного розвитку дітей у системі

дошкільного виховання» та «Ладки». Великою популярністю користується авторська методика Л. Шульги з розвитку художніх здібностей дітей дошкільного віку та програма з фізичного виховання М. Єфименка [474, с. 32] тощо.

1.2. Історіографія та ступінь дослідженості проблеми підготовки дітей до школи (1945 – 2017 рр.)

Міждисциплінарною галуззю науки визнано джерелознавство, яке тісно пов'язане з різними галузями знань, зокрема: архівістикою, історіографією, бібліотекознавством, історією, інформатикою [116]. Тісним є зв'язок джерелознавства з педагогікою та усіма її галузями: історією педагогіки, віковою педагогікою, порівняльною педагогікою, дидактикою, теорією виховання, соціальною педагогікою, спеціальною педагогікою тощо. Кожна з цих галузей має на меті створення цілісної і об'єктивної картини власного розвитку протягом існування та еволюції тих наукових знань, які характеризують та відрізняють кожен із них від усіх інших, створюючи у такий спосіб окреме, автентичне поле для дослідження педагогічного явища чи факту. На інтердисциплінарному підході до історико-педагогічних досліджень наголошує О. Сухомлинська: «...сучасні дослідницькі методики, що вивчають педагогічні події і факти другої половини ХХ ст., мають спиратися на інтегративні підходи, осмислювати міждисциплінарний простір» [588].

Характер нашого дослідження потребує врахування тих обставин, що підготовка дитини до школи вимагає не лише наукових знань різних наук, але й врахування суспільних детермінант означеного періоду, а він був складним, суперечливим і нелінійним: «Три обставини, вказує О. Сухомлинська, мають бути враховані у процесі організації наукового дослідження другої половини ХХ ст. Насамперед те, що досліджуваний об'єкт багатовимірний та багатоаспектний, інтегрований у різні структури, пов'язаний з реаліями численними причинно-наслідковими зв'язками» [588].

Аналіз і вивчення проблеми підготовки дітей до школи у сфері дошкільної та шкільної освіти лежить у межах різних наукових галузей: історії, історії педагогіки, історії дошкільної педагогіки, загальної педагогіки, дошкільної педагогіки, фахових методик дошкільної педагогіки, психології, філософії, соціології, етнопедагогіки, порівняльної педагогіки тощо.

Історичний досвід підготовки дітей до школи, представлений у джерелах досліджуваного періоду, цілком претендує на сучасне осмислення, переосмислення та використання у певних теоретичних, методичних і прикладних рамках, які детермінуються сучасними суспільними, економічними, культурними, інтеграційними, освітніми та іншими чинниками.

Хронологічні межі нашого дослідження визначають достатню різноманітність історико-педагогічних джерел, проте зауважимо, що в переважній більшості вони загально доступні для дослідників з огляду на їхню наявність у сучасних бібліотеках. Узагальнюючи і класифікуючи їх, наша наукова позиція суголосна з сучасними дослідниками педагогічної історіографії [116].

Отже, виділяємо такі основні групи джерел, на які опирається наша робота:

- 1) документальні (законодавчі акти; матеріали органів влади і державного управління, Міністерства освіти та відомств освітніх і виховних установ тощо);
- 2) оповідні (опис діяльності авторських закладів; конкретних авторських методик; досвіду роботи видатних педагогів та педагогів-новаторів тощо);
- 3) масові (статистичні матеріали; словники; довідники; періодична преса; педагогічні часописи тощо);
- 4) історіографічні (аналітичні праці з висвітленням історико-педагогічного процесу; огляди педагогічної літератури, зроблені авторами у конкретно визначених хронологічних межах; ретроспективні рецензії на педагогічні праці тощо);

7) підручникотворення (підручники; посібники; хрестоматії; книги для читання; дидактичні матеріали; порадики; методичні матеріали для педагогів тощо);

9) електронні (опредметнюються в електронних мережах (соціальних); електронні видання; освітні веб-портали; матеріали освітянських форумів тощо) [116, с. 67].

Хронологічні межі нашого дослідження визначені 1945 – 2017 рр., що передбачає обсервацію тих джерел, які з'явилися у діапазоні цього періоду, хоча, звичайно, у роботі подається й певний історичний екскурс, зумовлений потребою посилення тих чи тих фактологічних позицій, чи необхідністю створення певної цілісної картини явища, або факту. Однак домінуючі позиції у роботі належать друкованим джерелам у різноманітному їх вигляді.

Найважливішим предметом дослідження джерелознавства є письмові джерела, проте слід зауважити, що педагогічна історіографія може також вивчати й інші джерела, наприклад, карти, малюнки, знаки, відзнаки, портрети, плани населених пунктів, живопис тощо. Вони, як правило, доповнюють цілісну картину досліджуваного явища, відображають його специфіку, акцентують на специфічності та особливості тощо.

Звичайно, така класифікація груп джерел є певною мірою умовною через те, що те, чи інше джерело може одночасно тяжіти до різних груп, виконуючи різну функцію. Ці групи джерел складають власне систему джерельної бази історії педагогіки, презентуючи системний підхід, у нашому випадку для розкриття цілісності процесу підготовки дітей до школи.

Система джерельної бази дає можливість розглянути феномен (дитинство, дошкільне дитинство, авторська методика, технологія тощо), явище (суспільні детермінанти, підготовка дітей до школи, підготовка педагога-дошкільника, створення дошкільного освітнього простору, взаємодія сім'ї, дитячого садка і школи, соціалізація тощо), особистісну якість (готовність до шкільного навчання, неготовність до шкільного навчання, адаптованість тощо)

цілісно і повно не через сукупність джерел, а засобом цілісної системи джерельної бази.

Дослідження певної кількості наукових джерел вимагає розв'язання питання про те, якою власне є межа оптимальної кількості джерел. На наше переконання, кількість досліджених джерел повинна бути достатньою для створення цілісної і об'єктивної картини підготовки дітей до школи крізь призму суспільно-педагогічних детермінант другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Наша робота не претендує на введення до наукового обігу всіх недосліджених до цього джерел, а лише того їх сегменту, який би дав можливість розв'язати поставлені у роботі завдання.

Отже, у характеристиці історіографічного підґрунтя дослідження ми опиратимемося на три підходи – хронологічний, міждисциплінарний та структурно-змістовий. Принагідно зауважимо, що хронологічний підхід буде наскрізним для нашого дослідження, оскільки завданням роботи є показати еволюцію проблеми підготовки дітей до школи протягом означеного періоду, а саме логіка, системність і послідовність дадуться змогу створити цілісну і об'єктивну її картину.

З огляду на міждисциплінарність нашого дослідження зробимо спробу класифікувати джерельну базу роботи відповідно до її переважального наукового спрямування. Оскільки вивчення проблеми підготовки дітей до школи знаходиться у рамках різних наукових галузей: історії педагогіки, зокрема дошкільної; загальної та дошкільної педагогіки; психології; філософії; етнопедагогіки тощо, вважаємо за доцільне презентувати той спектр джерел, які дають можливість представити означене явище цілісно і повно.

Отже, пласт історико-педагогічних досліджень у нашому дослідженні представлений низкою праць таких учених: Артемова Л. «Історія педагогіки України» (2006), Вихрущ А. «Методологія історії педагогіки як виклик сучасності» (2011), Галузинський В. «Педагогіка : теорія и історія : навч. посіб.» (1995), Шабаев М. «История дошкольной педагогики» (1989), Борисова З. «Історія дошкільної педагогіки» (1974), Любар О. «Історія української

школи і педагогіки: хрестоматія» (2005), Любар О. «Історія української педагогіки» (1998), Русова С. «Вибрані педагогічні твори» (1996), Сисоєва С. «Нариси з історії розвитку педагогічної думки» (2003), Сухомлинська О. «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем» (2003), Сухомлинська О. «Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру» (2002), Улюкаєва І. «Історія суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – 1941 р.)» (2004), Улюкаєва І. «Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки в Україні» (2008).

Підґрунтям для визначення методологічних засад роботи, її загальнонаукового осмислення та фундаментального трактування освітніх явищ і фактів стали праці з філософії, які достатньо чисельно представлені у дослідженні. Серед них: Асташова Н. «Концептуальные основы педагогической аксиологии» (2002), Бойко А. «Людиноцентризм як принцип особистісно орієнтованого навчання» (2008), Васянович Г. «Педагогічна етика» (2005), Гершунский Б. «Философия образования для XXI века.» (1998), Зязюн І. «Філософія педагогічної антропології», Ивин А. «Аксиология» (2006), Ігнатенко П. «Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем» (1997), Скотна Н. «Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії» (2005), Скотний В. «Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному» (2004), Скотний В. «Філософія: історичний і систематичний курс» (2005), Сухомлинська О. «Формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей» (2003),

Власне педагогічні праці, зокрема з дошкільної педагогіки у широкому її сенсі, відображають ті пріоритетні тенденції, які спостерігалися протягом 1945 – 2017 рр. у плані підготовки дітей до школи. Серед таких праць варто згадати: Ващенко Г. «Виховний ідеал» (1994), Андрущенко В. «Вища освіта в контексті глобалізації» (2002), Андрущенко В. «Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу)» (2001), Артемова Л. «Реалії та перспективи розвитку дошкільної освіти України в контексті ключових позицій Болонської декларації» (2010), Бех І. «Виховання

особистості» (2003), Вишневський О. «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» (2006), Головань Н. «Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика» (1990), Максименко С. «Готовність дитини до навчання» (2003), Дубасенюк О. «Професійна педагогічна діяльність: сутність та сучасні підходи» (2000), Зданевич Л. «Дошкільна педагогіка» (2004), Квас О. «Дошкільна педагогіка» (2013), Квас О. «Візія дитинства в українській етнопедагогічній традиції» (2011), Козлова С. «Дошкольная педагогика» (1998), Конева О. «Психологическая готовность детей к школе» (2000), Косенко Ю. «Сучасні погляди на проблему наступності дошкільної і початкової освіти» (2016), Локшина О. «Європейський вектор трансформації змісту початкової освіти в Україні» (2015), Сухомлинський В. «Серце віддаю дітям» (2012), Сухомлинський В. «Вибрані твори : в 5-ти т.» (1976).

Психологія як наука та психологічні дослідження періоду 1945 – 2017 рр. відіграли вирішальну роль для об'єктивної характеристики дошкільного віку як феномену людського життя, а також для характеристики готовності дитини до школи як особистісного утворення, яке без психологічних знань не може бути цілісно і науково трактованим. Серед цих досліджень слід згадати такі праці: Божович Л. «Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологические исследования)» (1968), Выготский Л. «Развитие личности и мировоззрение ребенка» (1999), Выготский Л. «Собрание починений : в 6 т.» (1982), Гальперин П. «Основные результаты исследований по проблеме «Формирование умственных действий и понятий»» (1965), Гальперин П. «Развитие исследований по формированию умственных действий» (1959), Дьяченко О. «Дошкольный возраст: психологические основания образовательной работы по развитию способностей» (1995), Заззо Р. «Психическое развитие ребенка и влияние среды» (1967), Занков Л. «Избранные педагогические труды» (1990), Запорожец А. «Психологическое изучение развития моторики ребенка-дошкольника» (1948). Запорожец А. «Избранные психологические труды» (1986), Запорожец А. «Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовка к школе

старших дошкільників» (1970), Костюк Г. «Навчання, виховання і розвиток» (1989), Костюк Г. «Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості» (1983), Леонтьев А. «Деятельность. Сознание. Личность» (2004), Костюк Г. «Навчання, виховання і розвиток» (1989), Костюк Г. «Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості» (1983), Леонтьев А. «Деятельность. Сознание. Личность» (2004), Мухина В. «Психология дошкольника» (1975), Поддьяков Н. «Мышление дошкольника» (1977), Рубинштейн С. «Основы общей психологии» (1979), Эльконин Д. «Избранные психологические труды» (1989), Эльконин Д. «К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте» (1971)

Окремо виокремлюємо роботи, у яких представлено етнопедагогічні засади українського виховання й освіти для того, щоб показати автентичність, неповторність та оригінальність виховної традиції українців у справі дошкільного виховання. Саме вони відіграли вирішальну роль у створенні програм для українського дошкільця як у час УНР, так і у період української Незалежності. У всіх сучасних програмах, які регламентують підготовку дітей до школи в умовах сьогодення етнопедагогічний аспект є домінуючою їх складовою. Отже, це праці: Воропай О. «Звичай нашого народу : етнографічний нарис» (1993) Духнович О. «Твори» (1993), Духнович О. «Народна педагогія» (1988), Стельмахович М. «Вибрані педагогічні твори» (2011), Стельмахович М. «Українська народна педагогіка» (1997), Павлюк С. «Українське народознавство» (1994) тощо.

За третім – структурно-змістовим – критерієм ми виділяємо такі основні групи джерел: документальні, масові, оповідні, підручникотворення, електронні.

Документальні

Важливими для нашого дослідження стали документи, які загалом регулювали функціонування освіти досліджуваного періоду, зокрема дошкільної, як на міжнародному, так і державному рівнях. Серед них: Конвенція ООН про права дитини (1989); Конвенція ООН з прав дитини (2001);

Комюніке міністрів вищої освіти (Лондон, 16 – 19 травня 2007 року) «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації»; Закон України «Про освіту» (1996); Закон України «Про вищу освіту» (2009); Закон України «Про дошкільну освіту» (2001) Закон України «Про дошкільну освіту» (2005); Закон України «Про охорону дитинства» (2008); Закон України «Про освіту» (2017).

У досліджуваній період відповідними законодавчими актами регламентувалася робота щодо розширення дошкільної освіти та створення умов для суспільного дошкільного виховання дітей. Це – Постанова ЦК ВКП(б) Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращенню їх роботи» (1949 р.); Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.); Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» № 949» (1959 р.); Положення про колгоспний дитячий садок (1960 р.).

Важливими для дошкілля були документи, що регламентували реформу школи у 1984 р.: Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі / Постанова Ради Міністрів СРСР (1984.); Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. документів і матеріалів (1984.); Основные документы о реформе общеобразовательной школы (1986.).

У період української незалежності з'явилася низка документів, які визначали пріоритетні напрями формування освітньої політики, зокрема дошкільної: Концепція 12-річної загальноосвітньої школи (Проект) (2000 р.); Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті (2002 р.); Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004 р.); Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010101 «Дошкільне виховання» (2005 р.); Дошкільна освіта в Україні: нормативно-правове регулювання (2006 р.);

Керівництво дошкільним навчальним закладом : інформативно методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу (2007 р.); Інструктивно-методичні рекомендації «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі» (2010 р.); Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію роботи в дошкільних навчальних закладах у 2013/2014 навчальному році» (2013 р.).

Підготовка дітей до школи регламентувалася чисельною кількістю програм, які видавалися як у СРСР, так і в Україні. Саме вони визначали зміст підготовки дітей до школи. Вони детально проаналізовані у роботі. Найважливішими із них є:

Руководство для воспитателя детского сада (1945 р.)

Програма виховання в дитячому садку (1962 р.)

Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі (1975 р.)

Програма та методичні рекомендації морально-етичного виховання дітей дошкільного віку (1981 р.)

Программа воспитания в детском саду (1982 р.)

Типовая программа воспитания и обучения в детском саду (1984 р.)

Программа обучения и воспитания в подготовительной группе детского сада (1985 р.)

Програма виховання та навчання в дитячому садку (1986 р.)

Дитина: програма виховання і навчання дітей дошкільного віку (1993 р.)

Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та методичні рекомендації (1997 р.)

Малюнок: програма виховання дітей дошкільного віку (1999 р.)

Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років (2003 р.)

Дитина в дошкільні роки : програма розвитку, навчання та виховання дітей (2004 р.)

Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008 р.)

Базовий компонент дошкільної освіти України (2012 р.)

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (2012 р.)

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2013 р.)

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). (2014 р.)

Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма (2016 р.)

Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років (2016 р.)

Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку (2017 р.) та інші.

Масові

У дослідженні задля створення цілісної міждисциплінарної картини впливу суспільно-педагогічних детермінант на процес підготовки дітей до школи використано також різноманітні статистичні матеріали; словники; довідники; довідкові видання. Зокрема: Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник (1993 р.); Словник навчально-педагогічних понять і термінів (2001 р.); Довідник з педагогіки та психології (О. Скрипченко, 2001 р.), Большой психологический словарь (2002 р.); Словник-хрестоматія педагогічних понять (2004 р.); Соціолого-педагогічний словник (2004 р.); Педагогічний словник-лексикон : англ.-укр., укр.-англ. (А. Василюк, 2004 р.), Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005 р.); Енциклопедія освіти (2008 р.); Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. (Н. Чуб, 2008 р.); Корекційна педагогіка (М. Давидюк, 2011 р.); Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій; Український тлумачний словник детермінант тощо.

До масових джерел відносимо й періодичну пресу та педагогічні часописи. Вона для нашого дослідження є особливо цінним джерелом, оскільки значний масив інформації щодо досліджуваної проблеми зосереджувався саме в ній. Періодика найповніше відображала динаміку розвитку українського

дошкілля; вплив на нього різних теорій, концепцій; тут публікувалися досягнення галузі; до широкого загалу доносилася інформація про «передовий педагогічний досвід»; описувався досвід роботи видатних педагогів та педагогів-новаторів у царині дошкілля тощо. Серед них: «Дошкільне виховання», «Дошкольное воспитание», «Світло», «Дошкільна освіта» «Радянська освіта», «Радянська школа», «Радянська Україна», «Початкова школа», «Початкова освіта», «Педагогика», «Вопросы психологии», «Рідна школа», «Освіта України», «Освіта і управління», «Директор школи», «Педагогічна газета», «Світ виховання», «Вища освіта України», «Шлях освіти», «Педагогіка і психологія», «Методист», «Світ виховання», «Дзеркало тижня», «Управління школою», «Нова педагогічна думка», «Педагогічна газета», «Освіта регіону», «Гірська школа українських Карпат», «Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик», «Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часопис», «Український освітній журнал», «Молодь і ринок», «Психолого-педагогічні науки», «Професійна освіта: педагогіка і психологія: українсько-польський щорічник» тощо.

Важливим для з'ясування генези проблеми підготовки дітей до школи стали описи діяльності авторських дошкільних закладів; авторських методик; досвіду роботи видатних педагогів та педагогів-новаторів, зокрема: Дорошенкова О. «Дитячий садок» (1922 р.), Русова С. Нові методи дошкільного виховання (1927 р.), Макаренко А. «Вибрані педагогічні твори» (1950 р.), Єременко В. «Організація життя дітей та виховання їх поведінки» (1955 р.), Бухман Г. «Всебічно готувати дитину до школи» (1959 р.), Маріко М. «Наш перший досвід навчання дітей грамоти» (1960 р.), Сухомлинський В. «Серце віддаю дітям» (1977 р.), Амонашвілі Ш. «До школи у шість років» (1988 р.), Артемова Л. «Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре» (1988 р.), Шаталов В. «Навчати всіх, навчати кожного» (1988 р.), Беспалько В. «Слагаемые педагогической технологии» (1989 р.), Нікітін Б. «Сходинки творчості або розвиваючі ігри» (1991 р.), Амонашвили Ш. «Размышления о гуманной педагогике» (1995 р.), І. Зязюн «Педагогічна

майстерність» (1997 р.), Селевко Г.К. «Современные образовательные технологии» (1998 р.), Дичківська І. «Вправи у соціальній поведінці дітей за системою М. Монтессорі» (1999 р.), Монтессорі М. «Всотуючий розум» (1999 р.), Бех І. «Особистісно-орієнтований підхід у вихованні» (2000 р.), Кузь В. «Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі «Школа – дитячий садок» (2001 р.), Богуш А. «Моє дошкільня : програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з дошкільням» (2006 р.), Гавриш Н. «Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (2006 р.), Машовець М. «Даруємо радість праці» (2006 р.), Поніманська Т. «Дошкільна педагогіка» (2006 р.), Кудрявцев В. «Тропинки. Концепція проекту розвиваючого дошкільного образования» (2006 р.), Крутій К. «Педагогічна технологія освітньої роботи в полікультурному середовищі з дітьми старшого дошкільного віку» (2007 р.), Н. Гавриш «Розумне виховання сучасних дошкільнят» (2015 р.) тощо.

Підручникотворення

Проблема підготовки дітей до школи у другій половині – на початку ХХ ст. стала настільки актуальною і важливою, що знайшла відображення у підручниках, посібниках, книгах для читання, дидактичних матеріалах, порадишниках, методичних матеріалах: Усова А. «Детский сад и школа» (1949 р.), Люблинская А. «Развитие педагогических требований к умственной деятельности детей, переходящих из детского сада в школу» (1954 р.), Чумаченко Г.З. «Дитячий садок і сім'я» (1963 р.), Хохрякова Н. «Организация работы с детьми шестилетнего возраста для подготовки их к школе : метод. пособие для учителей» (1968 р.), Артемова Л. «Навчання і виховання дітей дошкільного віку» (1974 р.), З. Борисова «Історія дошкільної педагогіки: хрестоматія» (1974 Р.), Поддяков Н. «Мышление дошкольника» (1977 р.), Харламов И. «Педагогика» (1979 р.), Усова А. «Обучение в детском саду» (1981 р.), Змановский Ю. «Шесть лет. Детский сад. Школа» (1983 р.), Борисова З. «Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи» (1985 р.), Проскура Е. «Развитие познавательных способностей дошкольника»

(1985 р.), Кондратенко Т. «Обучение старших дошкольников» (1986 р.), Поддяков Н. «Подготовка детей к школе в СССР и ЧССР : Кн. для работников дошк. Учреждений» (1989 р.), Савченко О. «Розвивай свої здібності : навч. посіб.» (1995 р.), Едигей В. «Вчися читати, малюк» (1995 р.), Галузинський В. «Педагогіка : теорія и історія» (1995 р.), Степанова Т. «Індивідуалізація на заняттях з математики в дошкільних закладах: метод. Рекомендації» (1997 р.), Степанова Т. «Диференційоване навчання дітей дошкільного віку математики (різномірівневі програми)» (1997 р.), Фіцула М. «Педагогіка» (2002 р.), Богуш А. «Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі» (2003 Р.), Зданевич Л. «Дошкільна педагогіка» (2004 р.), Богуш А. «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (2004 Р.), Поніманська Т. «Дошкільна педагогіка» (2006 Р.), Гавриш Н. «Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (2006 р.), Вітвицька С. «Основи педагогіки вищої школи» (2006 р.), Вишневський О. «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» (2006 р.), Богуш А. «Дошкільна лінгводидактика» (2007 р.), Майор Н. «Керівництво дошкільним навчальним закладом : інформативно методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу» (2007 р.), Рогальська І. «Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід» (2008 р.), Савчин М. «Вікова психологія» (2009 р.), Беленька Г. «Підготовка вихователів до розвитку особистості дитини в дошкільному віці» (2009 р.), О. Кононко «Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»» (2009 р.), Крутій К. «Освітній простір дошкільного навчального закладу» (2009 р.), Загородня Л. «Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу» (2010 р.), Корнієнко С. «Сім'я і дитячий садок – одна родина» (2012 р.) тощо.

У дослідженні використовуємо електронні засоби інформації: електронні видання; освітні веб портали, матеріали освітянських форумів тощо.

В останні роки з'явилося чимало дисертаційних досліджень, присвячених тим чи тим аспектам доброчинності у різних сферах культурно-освітнього

життя України в досліджуваний нами період. Питання дошкільного виховання загалом та підготовки дітей до школи зокрема стали предметом дослідження українських учених, які обсервували цю проблему від початку становлення українського суспільного дошкільного виховання. Системність і логіка побудови історико-педагогічного дослідження вимагає врахування напрацьованого досвіду з тим, щоб узагальнити всі досягнення, послуговуватися ними для уникнення помилок у майбутньому.

Зокрема, обґрунтуванню теоретико-методичних засад організації передшкільної освіти дітей п'яти років присвячене дисертаційне дослідження Ковшар О. [225]. У роботі представлено теоретико-методологічні концепти організації передшкільної освіти дітей п'яти років на основі системного, діяльнісно-особистісного та контекстного підходів; розкрито сутність і структуру понять «готовність дітей п'яти років до нової соціальної позиції «школяр»». Визначено й обґрунтовано теоретико-методологічні концепти організації передшкільної освіти дітей п'яти років: системний, діяльнісно-особистісний і контекстний підходи [225].

У низці робіт проаналізовано й узагальнено досвід та специфіку становлення системи дошкільної освіти у різних регіонах України в різні історичні періоди. Їхня цінність полягає у тому, що в них відображені оригінальні форми, методи, засоби та способи організації дошкільної і підготовки дітей до школи. Цей досвід не втратив своєї актуальності і сьогодні.

Так, З. Нагачевська вивчає специфіку західноукраїнських земель щодо формування тут дошкільних закладів, які були оригінальними та своєрідними і патрунувалися приватними особами, церквою, громадськими організаціями, чернечими чинами, меценатами та ін. У її дисертаційному дослідженні – «Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині» (1869 – 1939 рр.) – визначені особливості процесу становлення та розвитку українського суспільного дошкільного як складової частини національної системи освіти й виховання Східної Галичини [343].

У дослідженні Т. Головань «Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX століття)» здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз означеної проблематики; виявлено політичні, економічні, соціально-культурні та педагогічні особливості становлення суспільного дошкільного виховання як самостійної ланки у системі освіти, яке має свою мету, завдання і структуру [106].

Праці Г. Улюкаєвої відображають головні тенденції розвитку дошкільної освіти, підготовки кадрів для нього, розробку належної матеріальної бази та методичного підґрунтя [617; 618].

У дисертації О. Бондар «Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919 – 1933 рр.)» комплексно аналізується процес становлення і розвитку дошкільної системи виховання в УСРР міжвоєнного періоду, стан наукової розробленості теми, характеризуючи джерела, на яких базується проведене дослідження. Авторкою з'ясовані місце і роль дошкільного виховання в освітній системі УРСР [46].

Важливим і необхідним у дошкільній педагогіці є також персоналістичний напрям. Його дослідження дає можливість проаналізувати авторські концепції українського дошкілля. Чи не всі вони торкалися проблеми підготовки дітей до школи у певних суспільно-політичних та культурно-освітніх обставинах. Тільки у умовах сьогодення реальним стало об'єктивне вивчення і переосмислення педагогічного доробку О. Дорошенкової, С. Русової, І. Стешенка, Я. Чепіги [137; 514; 515; 516; 647] та інших учених-гуманістів, які бачили українське дошкілля таким, у якому дитина захищена, освічена, розвинена, вихована, здорова і соціалізована. Саме такому історичному ракурсі здійснена робота О. Пшеврацької «Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової» [495]. У дисертації розглядається низка психологічних засад організації суспільного дошкільного виховання, опрацьованих С. Русовою, а також дається глибокий аналіз психолого-педагогічних підходів до організації суспільного дошкільного виховання за кордоном, здійснено порівняльний аналіз теоретико-

методичних підходів систем дошкільного виховання С. Русової і М. Монтессорі. Автором розкриваються педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання, подаються вимоги до організації українського дитячого садка, до особистості та підготовки вихователя, програм для дитячих садків, їх мети і змісту [495].

Проблемі експериментальної педагогіки в Україні присвячена робота В. Лук'янової «Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.)» [306]. Автором на основі аналізу теоретико-практичної спадщини найбільш відомих представників педагогічної думки, науково-педагогічної літератури, архівних матеріалів й педагогічної періодики встановлено витoki та особливості розвитку експериментальної педагогіки в Україні [306].

У період певної суспільної відлиги, якими були ознаменовані 70 – 80-ті роки XX ст. спостерігається активне зацікавлення радянськими педагогами зарубіжним досвідом. Це стосувалося також вивчення специфіки і підготовки дітей до школи в зарубіжних країнах. Цілком зрозуміло, що це були країни соціалістичного табору, до якого належали Німеччина (Німецька Демократична Республіка), ЧССР, Польща та ін.

Група авторів (Н. Подд'яков, Л. Венгер, Т. Бен'юва та ін. «Підготовка дітей к школе») здійснили порівняльне дослідження проблеми підготовки дитини до школи в СРСР та ЧССР [467]. У книзі розкриті зміст, форми і методи підготовки дітей 5 – 6 років до навчання у школі. Всебічно і комплексно розкриваються питання психологічного розвитку дошкільників, а також їх фізичного, розумового, морального, трудового та естетичного виховання [467]. Автори переконливо доводять, що: «Підготовка до шкільного навчання передбачає перш за все підвищення рівня загального розвитку дітей: зміцнення їхнього здоров'я, стимулювання працездатності, удосконалення мислення, пізнавальних інтересів, виховання певних якостей особистості, формування елементів навчальної діяльності (прийняття навчальних занять, усвідомлення способів вирішення, вміння планувати і контролювати свої дії, працювати відповідно до вказівок дорослого, у загальному ритмі) тощо» [467, с. 8].

Свідченням значного поступу у розвитку порівняльної педагогіки є також розвідка І. Кунчак «Проблеми співпраці дитячого садка і сім'ї» [288]. Автор обґрунтовує дослідження, які проводилися в НДР щодо специфіки роботи дитячого садка у всебічній взаємодії зі школою.

Активно ведуться пошуки досконалої системи підготовки дітей до школи і зарубіжними вченими. Упродовж нашого дослідження ми вивчали чеський, словацький, польський, німецький, японський, в'єтнамський досвід цієї роботи. На сучасному етапі розвитку суспільства чи не усі системи підготовки дітей до школи акцентують увагу на гармонії навчання, виховання та розвитку і дитиноцентричній концепції цього процесу. Педагоги наголошують, що у період переходу дитини від дошкільного закладу до школи є особливо складним. Мова йде про «шкільний шок», «шкільний стрес», адаптаційну хворобу тощо, тобто негативну реакцію дітей на шкільне навчання. Таких дітей вчені називають «незрілими» [289].

У зв'язку з цим педагоги наголошують на необхідності формувати усвідомлене розуміння дітьми обов'язку турбуватися про своє здоров'я і усвідомлювати важливість шкільного навчання, сприймати його впевнено, сміливо, наполегливо і почувати себе комфортно у новому середовищі. Цього повинні навчити дітей або вихователі дошкільних закладів, або батьки. Ідеальною у цьому плані є тісна взаємодія школи, сім'ї, родини, дошкільного закладу і вчителів початкової школи.

У добу української незалежності проблематика дошкільного виховання, а зокрема такої його складової, як підготовка дітей до школи, активізувалися. Свідченням цього є низка дисертаційних досліджень, у яких обґрунтовано зміст дошкільного виховання, деталізовано специфіку окремих його напрямів – морального, екологічного, фізичного, естетичного, розумового, гігієнічного та ін. Такі роботи складають достатньо цілісну картину загального розвитку дошкільця і дають підстави для розробки наукового та методичного підґрунтя дошкільної освіти дітей раннього віку аж до вступу їх до школи.

Наукова праця Н. Денисенко [121] присвячена проблемам структурно-функціонального управління системою фізичного виховання дітей у дошкільному навчальному закладі у зв'язку з тим, що наявне розімкнуте управління не дає змоги досягнути головної мети – сформувати фізичну досконалість малюків (міцне здоров'я, гармонійний фізичний розвиток та всебічна фізична підготовленість до життя, праці, захисту Батьківщини). Автор наголошує на важливості фізіологічної готовності дитини до системного шкільного навчання.

У докторському дисертаційному дослідженні Б. Мухацької «Стимулювання пізнавальної активності дітей в дитячому садку» розроблені питання стимулювання розвитку пізнавальної активності дошкільників у процесі вивчення ними явищ неживої природи. У роботі розглядаються умови, етапи, метод формування пізнавальної активності у дошкільників-шестирічок, який ґрунтується на використанні спеціально розробленої й експериментально перевіреної організаційно-методичної системи, що практично реалізує ігрову мотивацію та діяльнісний підхід. Автор вказує на важливість принципу природовідповідності у процесі формування готовності дітей до школи [338].

У дисертації Н. Гавриш «Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві» представлено концептуально-методичний підхід до розв'язання означеної проблеми; науково обґрунтовано і опрацьовано лінгводидактичну модель стимулювання та розвитку мовленнєвої творчості, що поєднує художньо-естетичний, мовленнєвий, інтелектуально-творчий і особистісний компоненти, доведено ефективність її використання. У процесі дослідження було визначено поняття «мовленнєвотворча діяльність», «мовленнєвотворчі здібності», «образотворчо-мовленнєва діяльність», «музично-мовленнєва діяльність», уточнено і структуровано зміст понять «словесна творчість», «художньо-мовленнєва діяльність»; систематизовано й узагальнено дані щодо типології мовленнєвотворчої діяльності дітей дошкільного віку в ситуаціях спеціального навчання та ініціативної творчості; визначено її роль та характер взаємозв'язку з різними видами дитячої

художньої діяльності, критерії оцінки й показники розвитку; встановлено умови і закономірності сприяння її розвитку [92]. Комунікативні компетенції є одними із найважливіших у процесі підготовки дітей до школи.

Важливим для побудови системи підготовки дитини до школи є погляд А. Богуш, який стосується сучасної лінгводидактики. Вона наголошує на важливості діяльнісного підходу до розвитку мовлення і навчання. Мовлення нею розглядається «...як мовленнєва діяльність, у якій у ході спілкування використовуються мовні засоби. Діяльнісний підхід до мовлення сприяє підвищенню ефективності методики розвитку мовлення і навчання мови, дозволяє більш чітко спрямувати роботу на формування мовленнєвих умінь та навичок як рідною, так і іноземною мовами, виступає показником засвоєння мови» [36].

У дисертації О. Монке «Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку» глибоко і всебічно проаналізовано означену проблему; запропоновано систему завдань, спрямованих на формування у дітей старшого дошкільного віку оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності; розроблено лінгводидактичну модель формування оцінно-етичних суджень; визначено педагогічні умови, за яких така робота відбуватиметься ефективніше [331].

Робота В. Суржанської «Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників» присвячена розкриттю сутності, структури, особливостей становлення, критеріїв, показників та рівнів розвитку пізнавальної активності дітей. Теоретичний аналіз проблеми дав змогу авторові визначити сутність, зміст, види й особливості творчих завдань для дітей-дошкільників [580]. Зазначимо, що пізнавальні мотиви є важливим стимулом для успіху процесу підготовки дітей до школи.

Розв'язання важливого й актуального завдання «Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати міркування» – мета дисертаційної роботи Н. Харченко. У ній представлена теоретично обґрунтована та експериментально перевірена методика такої роботи. Її суть полягає у тому,

щоб на практично-емпіричному рівні забезпечити оволодіння дітьми мовленнєвими навичками та вміннями будувати міркування. Реалізація методики сприяє налагодженню перспективних зв'язків між старшою дошкільною і молодшою шкільною освітніми ланками в плані навчання дітей міркування як функціонально-сміслового типу мовлення [643].

Питання формування відповідальності та моральності у дітей дошкільного віку розглядає Т. Фасолько у дисертаційному дослідженні «Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку». У роботі подається історико-педагогічний аналіз досліджень проблеми морального виховання дошкільників та відповідальності як внутрішньої передумови їх моральної поведінки. Обґрунтовано підхід до представлення відповідальності на етапі дошкільного дитинства у вигляді моральної норми поведінки, що конкретизується у наборі правил [632]. Цей аспект є особливо важливим для підготовки дітей до школи, оскільки відповідальність – одна із необхідних складових свободи особистості.

Робота В. Маршицької «Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку» присвячена питанням розробки особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку; визначено його критерії, показники, етапи, засоби виховного впливу [321]. На наше переконання, науково обґрунтований процес підготовки дітей до школи не може бути реалізованим без опори на зв'язок з природою.

У дослідженні І. Івершинь «Формування проектно-художніх уявлень у старших дошкільників» представлена модель спеціально орієнтованої навчальної діяльності, спрямованої на використання аспектів художнього конструювання – інформаційного, аналітичного, синтетичного, комунікативного; принципів художнього конструювання. Автор опирається також на основу трудової діяльності – формування проектно-художніх уявлень [187].

Сучасний стан та перспективи розвитку українського дошкілля презентовані у роботі Л. Покроєвої «Організаційно-педагогічні умови функціонування сучасних дошкільних закладів». Автором сформульовано організаційно-педагогічні умови функціонування сучасних дошкільних закладів: варіативність типів і видів, гнучкий режим роботи, створення педагогічно доцільного розвивального середовища, формування дитячих груп за функціональним призначенням, запровадження додаткових послуг, залучення до такої роботи кваліфікованих спеціалістів. Розроблено критерії та показники ефективності діяльності сучасних дошкільних закладів [471].

Обґрунтовуючи специфіку дидактичної готовності дітей до школи, вчені зосереджують увагу на формуванні логіко-математичних понять старших дошкільників у процесі пізнавальної діяльності. Саме такій темі присвячене дослідження С. Татарінової [604]. Автор наголошує на важливості ранньої математичної підготовки і вказує можливості, форми, методи, засоби та педагогічні умови для досягнення дітьми первинних елементарних математичних знань.

Цікавою з точки зору нашого дослідження є також робота Т. Бондаренко [47], яка обсервує підготовку дітей до школи у вітчизняній освітній практиці другої половини ХХ ст. Вона детально аналізує організаційно-методичне, програмне забезпечення пропедевтики початкового навчання, з'ясовує тенденції розвитку підготовки дітей до школи і вказує можливість творчого застосування цього досвіду в умовах сьогодення.

З огляду на сутність нашої проблеми важливим є дисертаційне дослідження М. Роганової «Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв» [503]. Предметом вивчення стали педагогічні умови та методика формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв. У роботі автор з'ясувала філософські та психолого-педагогічні основи формування ціннісного ставлення особистості до природи; розкрила сутність поняття «ціннісне ставлення до природи», визначила й обґрунтувала педагогічні умови

формування ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку в процесі взаємодії мистецтв [503]. В умовах сьогодення, з огляду на епоху інформатизації та урбанізації людського життя, врахування принципу природовідповідності та специфіки зв'язку людини і природи є особливо важливим. Віддалення від природи, порушення гармонії у системі «людина – природа» негативно позначається передовсім на фізіологічній готовності дітей до школи, а також негативно впливає на стан усіх систем дитячого організму.

Важливим для нашого дослідження також є оцінювання навчальних досягнень дітей у процесі їхньої підготовки до школи. Цю проблему спробувала обґрунтувати С. Чупахіна. Її дослідження стосувалося проблем оцінювання навчальних досягнень першокласників сучасної початкової школи [656, с. 9]. Автор наголошує, що «...готовність до шкільного навчання дітей на етапі передшкільного розвитку потребує від них не лише певного обсягу знань, умінь і навичок, а й готовності до отримання відповідної за них оцінки, що теж сприяє підвищенню рівня адаптації в першому класі школи, робить комфортнішим навчання» [656, с. 11].

Сучасні детермінанти суспільно-економічного розвитку світу та його глобальних проблем у цьому сенсі відображаються у дослідженнях українських учених, які акцентують увагу на важливості економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Це наукові розвідки Н. Грами і А. Сазонової [112; 530]. «У дисертаційному дослідженні Н. Грами обґрунтовано соціально-орієнтовану сутність економічного виховання як процесу систематичного впливу на динаміку професійного розвитку педагога-вихователя дошкільного закладу до здійснення економічного виховання дітей, в якому провідною ідеєю є зосередженість на предметній діяльності й духовному збагаченні як чинника ефективності методики формування економічної грамотності. Таким чином дослідниця теж опирається на діяльнісний підхід у навчанні дошкільників елементам економічних знань» [574, с. 161]. А. Сазонова розглядає проблеми формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності [530, с. 9].

Загальнопедагогічні, історико-педагогічні, методичні, психологічні, організаційні аспекти проблеми пропедевтики початкового навчання представлені у працях Г. Беленької. Учена обґрунтовує проблему сучасного дошкілля, що стосується формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу. Автор вважає, що знаннява парадигма потребує удосконалення і доповнення компетентісним підходом, де рівномірно взаємодіють дві складові підготовки фахівця: теоретична і практична [30].

У дослідженні Н. Черепані цілісно і комплексно обґрунтовано організаційно-педагогічні умови підготовки дітей до школи [652]. За її визначенням, поняття «підготовка дітей до школи», означає закономірний, соціально і дидактично зумовлений процес взаємодії, суб'єкти якого перебувають у педагогічно доцільних, суб'єкт-суб'єктних, гуманних відносинах, що забезпечує особистісно орієнтований фізичний, психічний і соціальний розвиток дитини відповідно до її можливостей і потреб. Доволі широке потрактування у психолого-педагогічній науці має поняття «готовність дитини до шкільного навчання».

Вартий уваги науковий погляд Н. Черепані на сутнісну відмінність феномену готовності дітей до навчання в школі і шкільної зрілості. Готовність, стверджує дослідниця, – це стан потенційних і тому ідеальних можливостей дитини, а шкільна зрілість – це стан її актуальних і реальних можливостей. Безперечно, забезпечення наступності дошкільної та початкової ланок освіти на практиці досягається завдяки високому професіоналізму у роботі з дітьми вихователів і вчителів, їхньою співпрацею з батьками своїх вихованців. Краще організувати цю роботу, на нашу думку, допоможе розуміння педагогами обох ланок освіти сучасних наукових поглядів на проблему наступності [254, с. 103 – 107].

Питання тісного взаємозв'язку між дошкільною та початковою ланками освіти у своєму науковому доробку глибоко і системно висвітлює Ю. Косенко. Автор наголошує, що проблема наступності дошкільної та початкової ланок

освіти має комплексний і міждисциплінарний характер й перебуває на перетині таких наук, як педагогіка, психологія, філософія, фізіологія.

Доведено, що наявність тісного зв'язку між окремими ланками освіти дає можливість без особливих перешкод переходити в процесі навчання від нижчого ступеня до вищого, і цей плавний перехід сприяє гармонійному розвитку особистості. В умовах сьогодення наступність – важливий інструмент здійснення неперервної освіти між її ланками, перетворення освіти на «процес, що триває все життя» [254, с. 103 – 107].

Питань підготовки дітей до школи в умовах навчально-виховного комплексу торкається Л. Федорович [634]. Феномен підготовки дітей до школи автор характеризує як особистісно-соціальне явище, зумовлене сукупністю умов, методів, засобів та форм навчання і виховання, а також адміністративних загальноосвітніх заходів, які забезпечують процес, спрямований на формування особистості, її соціальної компетентності [254, с. 103 – 107]. Наголошуємо, що проблему підготовки дитини до школи більшість авторів розглядають як особистісно-соціальне явище, тобто таке, що не може розглядатися в умовах сьогодення однобічно, бо суспільна детермінованість неодмінно накладає відбиток на особистісний вектор розвитку дитини-дошкільника.

Подібні проблеми розглядає також С. Уфимцева, обґрунтовуючи організаційно-педагогічні умови творчого розвитку дитини в умовах навчально-виховного комплексу: дошкільний навчальний заклад – початкова школа [622]. Автор наголошує, що цілеспрямовано творчий розвиток особистості дитини починається у дошкільній та початковій ланці освіти. Саме означені вікові періоди є найбільш сприятливими до творчого розвитку дітей, оскільки у дошкільному і молодшому шкільному віці спонтанна і репродуктивна творчість дитини поєднується з інтелектом, що швидко зростає, абстрактним та логічним мисленням. У цьому віці істотно зростає можливість самостійної постановки цілей, мотиваційних спонукань, пошуку способів дій і контролю результатів, тобто освоєння всіх компонентів психологічної структури творчої особистості [622, с. 1].

Організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку стали предметом дослідження Г. Назаренко [344]. Автор вказує, що «...в практиці масової освіти панує функціональний підхід до розв'язання завдань наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, який реалізується двома шляхами. Перший ґрунтується на тактиці форсування темпів дитячого розвитку і полягає у прямому припасуванні соціально-педагогічних завдань дошкільної освіти до вимог школи. Другий передбачає подальший розвиток в початковій школі тих елементарних знань, умінь та навичок, з якими дитина приходить до школи» [344]. Науковцем встановлено, що реалізація принципу наступності на засадах функціонального підходу спричиняє негативні наслідки і призводить до недооцінки «самоцінності дошкільного та молодшого шкільного віку, що є найважливішими періодами розвитку особистості».

Актуальні питання процесу підготовки дітей до школи порушує у дисертаційному дослідженні «Підготовка дітей шостого року життя до навчально-пізнавальної діяльності у школі (на матеріалі роботи навчально-виховного комплексу дошкільний заклад – загальноосвітня школа І ступеня – гімназія)» В. Прокопенко [489]. Автор акцентує увагу на прикладному аспекті підготовки дітей до школи. У роботі розроблено різнорівневу програму та модель підготовки дітей шостого року життя до навчально-пізнавальної діяльності у школі на основі нового змісту, відбору ефективних форм, методів, засобів і прийомів; виявлено педагогічні умови ефективної підготовки дошкільників до навчально-пізнавальної діяльності в навчально-виховному комплексі дошкільний заклад – загальноосвітня школа І ступеня – гімназія; виявлено закономірності та тенденції, що спостерігаються в передшкільному розвитку дошкільників та впливають на їх подальшу навчально-пізнавальну діяльність [489].

У дисертації Чепки О. досліджена проблема наступності ігрових форм навчальної діяльності в умовах навчально-виховного комплексу «Школа – дошкільний заклад». У дослідженні «охарактеризовано структуру наступності

навчальної діяльності, яка включає готовність старших дошкільників до навчальної діяльності та адаптацію першокласників до шкільних умов навчання. Визначені умови реалізації наступності ігрових форм навчальної діяльності старших дошкільників та молодших школярів із урахуванням специфіки діяльності освітнього комплексу» [651].

Автором розроблено, обґрунтовано й апробовано модель забезпечення наступності ігрових форм навчальної діяльності, в основі якої – взаємоперехід провідних видів діяльності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: гри і навчання [651].

Питанням психофізичної готовності дітей до школи присвячена робота Л. Ковальчук «Психофізичний розвиток як фактор готовності шестилітніх дітей до навчання в школі» [224]. Результати роботи автора та тестування фізичних і психічних якостей шестирічних дітей вперше виявили, що рання соціалізація (навчання з шести років) за умов низького рівня психофізичного розвитку негативно впливає на фізичну і розумову працездатність, функціональний стан серцево-судинної та дихальної систем, викликає зростання захворюваності дітей.

У дослідженні Л. Ковальчук виявлено ефективність сукупності тестів (державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України, визначення фізичної працездатності за тестом PWC150, фізіологічні тести, вербальні тести, тест Керна-Йерасека, тест копіювання безтолкових складів, фремінгемська методика, визначення соматичного здоров'я за Г. Апанасенко) оцінки фізичного та психічного статусу шестирічних дітей з метою визначення їх готовності до навчання у школі [224]. Автор переконливо доводить, що низький рівень соматичного здоров'я і психофізичного розвитку створює значні труднощі в особистісній адаптованості шестирічних дітей до умов навчання в школі, а рання соціалізація, при відсутності належного рівня рухової активності, призводить до затримки їхнього фізичного розвитку, погіршення соматичного здоров'я і психічних якостей.

Слід також акцентувати увагу на підготовці вчителів початкових класів, оскільки часто в умовах сьогодення саме вони беруть активну участь у процесі підготовки дитини до школи. Науковці наголошують, що особливо важливою в умовах інформатизації сучасного суспільства є підготовка педагогів засобом інноваційних підходів в умовах хмаро орієнтованого середовища. Цій проблемі присвячене докторське дослідження Н. Бахмат [25]. Автор обґрунтовує специфіку та теоретико-методологічні засади підготовки вчителів початкової школи в умовах сьогодення; аналізує світові тенденції педагогічної підготовки вчителів початкової школи; презентує методичні підходи проектування хмаро орієнтованого середовища педагогічної підготовки; представляє проект хмаро орієнтованого середовища педагогічної підготовки вчителів початкової школи. У дослідженні представлені сучасні зразки роботи педагога початкової школи крізь призму сучасних детемінант інформатизованого суспільства.

Важливим для дослідження є також компаративний аспект. Питанням теорії і практики підготовки дітей до школи в умовах розвитку польського дошкілля присвячене докторське дослідження І. Адабек [3]. Автором висвітлено процес становлення та розвитку педагогічної науки, зокрема, однієї з її галузей – дошкільної педагогіки. У дослідженні І. Адабек розглянуто проблему підготовки дітей до школи за умов спеціально змодельованого процесу дошкільного виховання, що ґрунтується на використанні спадщини польської теорії та практики дошкільної педагогіки, запропоновано авторські розробки дидактичних матеріалів з урахуванням специфіки дошкільної освіти» [3].

Проблему теоретико-методичних засад підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти в країнах Східної Європи розглянуто у докторському дослідженні Олійник М. [365]. Автор цілісно і системно аналізує теоретико-методологічні та організаційно-педагогічні аспекти підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах європейського освітнього простору; робить компаративний аналіз моделей підготовки фахівців дошкільної освіти у східноєвропейських країнах; дає прогностичну оцінку пріоритетних напрямів

підготовки сучасних фахівців для дошкільної освіти України. Автор зазначає, що дошкільне дитинство є особливо важливим етапом людського життя, а період підготовки дитини до школи вимагає від фахівця-дошкільника виважених інноваційних підходів, оскільки сучасна система освіти з огляду на суспільні детермінанти вимагає кардинальних змін «На сучасному етапі очевидним стає те, що традиційна школа, орієнтована на передавання знань, умінь і навичок, не встигає за темпами їх нарощування, недостатньо розвиває здібності, необхідні її випускникам для того, щоб самовизначитися у світі, самостійно приймати обґрунтовані рішення щодо свого майбутнього, бути активними і мобільними суб'єктами на ринку праці» [365, с. 334].

Праці цих науковців містять аналіз проблеми підготовки та готовності дітей до навчання у школі, обґрунтовують історичні аспекти функціонування системи освіти та її пропедевтичної складової, аналізують окремі аспекти функціонування сім'ї і виконання нею освітньої функції тощо.

У сфері підготовки фахівців дошкільної освіти активно працює кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Так, упродовж тривалого часу фахівцями кафедри: М. Чепіль, М. Пантюком, О. Квас, О. Невмержицькою, М. Лук'янченком, Н. Ашиток, О. Гевко, Н. Дудник, С. Івах, І. Паласевич, Ю. Калічаком, А. Федорович, В. Городиською, М. Ярушак, Л. Стахів, О. Шаран [647 – 650; 387 – 388; 390; 392; 209 – 213; 203 – 208; 354 – 357 тощо] та іншими обґрунтовано погляди на зміст, напрями і темпи трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві; розкрито інноваційні процеси в українській системі дошкільної освіти, які знаходять відображення у її змісті [148; 357; 650]; розглянуто стратегічні орієнтири, концептуальні засади, основні тенденції, напрями розвитку українського дошкільства на початку XXI ст. [203; 213; 223; 355]; досліджено стратегію роботи сучасного педагога щодо виховання дошкільників [376; 377]; проаналізовано сутність і зміст суб'єкт-суб'єктних стосунків у виховному процесі, принципи сучасного виховання, визначено головні особливості управління навчально-виховним процесом [449];

висвітлено пріоритетні аспекти виховання дітей дошкільного та шкільного віку [196; 448; 566; 648]; розглянуто проблеми впровадження інноваційних технологій у педагогічну практику з метою допомоги майбутнім фахівцям у формуванні власної педагогічної позиції щодо виховного процесу [148; 216; 223]; узагальнено й актуалізовано провідні ідеї та досвід виховання підростаючого покоління на основі дитиноцентричного підходу у досліджуваний період, визначено шляхи їх реалізації у сучасному українському вихованні; виявлено роль креативного підходу у практиці роботи сучасного дошкільного педагога тощо [208; 633].

Аналіз і узагальнення сучасної психолого-педагогічної та філософської літератури засвідчує, що у ній відсутнє комплексне дослідження проблеми суспільних детермінант, які визначають зміст, оптимальні умови та завдання підготовки дітей до шкільного навчання, формують його педагогічний інструментарій.

1.3. Нормативно-правові засади та етапи становлення і розвитку проблеми підготовки дітей до школи

Питання підготовки дітей до школи, формування готовності до систематичного шкільного навчання турбували педагогів із часу, коли діти масово почали вступати до школи. Це – одна із найдинамічніших проблем, оскільки підготовка дитини до школи завжди співвідноситься зі станом суспільного розвитку. Питання тісного взаємозв'язку дошкільних закладів та школи, наступності їхньої роботи мають давню історію. Вони тривають стільки, скільки існують дошкільні заклади.

Проблема підготовки дітей до школи була актуальною чи не на всіх історичних етапах існування шкільного життя, хоча підходи, тенденції, участь виховних інституцій, соціальне підґрунтя її було різним. Зробимо спробу створити цілісну картину процесу підготовки дітей до школи у період 1945 –

2017 рр. з точки зору історико-педагогічного та соціально-педагогічного ракурсу, оскільки вважати її проблемою власне і лише педагогічною не можна.

У перші повоєнні роки (1945 р.) найактуальнішим питанням дошкілля стала його відбудова, відповідне матеріальне забезпечення та поліпшення кадрового потенціалу садків. Народне господарство вимагало великої кількості молодих робочих рук, саме тому справа розбудови дошкільних закладів була особливо актуальною і нагальною. Навчання дітей у початковій школі розпочиналося з семирічного віку, а ті з них, які відвідували дитячі садки, приймалися до школи і з восьмирічного [185, с.313].

Питання підготовки дітей до школи піднімалися педагогами і у довоєнний період, проте його наукова розробка на основі системності та міждисциплінарності розпочалася власне після 1945 року. Початок цього процесу був покладений новою редакцією «Керівництва для вихователя дитячого садка» (1945 р.). Слід також наголосити, що підготовка дітей до школи згідно із цим документом, передбачала лише розумову (дидактичну) підготовку і регламентувала кількість та якість знань, якими повинен оволодіти старший дошкільник на спеціально організованих заняттях у дитячому садку [513]. Зважаючи на предмет нашого дослідження, підкреслюємо, що знання, які одержували діти у процесі підготовки до школи, у повоєнний період певною мірою асимілювалися до тих завдань, які стояли перед дорослими у період відбудови зруйнованого народного господарства.

Уперше у «Керівництві для вихователя дитячого садка» [513] було регламентовано обов'язкові організовані заняття, хоча ні методики їх проведення, ні конкретних рекомендації щодо їх змісту та форми запропоновано не було. Вихователі продовжували проводити заняття у вільному режимі, організована підготовка до школи мала епізодичний, несистемний характер. Отже, питання підготовки дітей до школи були лише на початковому рівні їхнього розв'язання і потребували серйозних наукових та методичних підходів.

Уперше питання підготовки дітей до школи на науковому та методичному рівні розглянула О. Усова (1898 – 1965 рр.), член-кореспондент АПН СРСР, доктор педагогічних наук, дослідниця питань організації дошкільної освіти, проблем дитячої гри та іграшки, ролі народної творчості у дошкільному закладі, розробниця дошкільної дидактики тощо. Її перу належить низка праць з дошкільної педагогіки, які активно використовувалися у практиці роботи українських дошкільних закладів другої половини ХХ ст. і стали науковим підґрунтям системи підготовки дітей до школи. Серед них: «Забавы и развлечения детей в детском саду и дома: В помощь воспитателю детского сада» (1944 р.), «Дошкольная педагогика» (1946 р.), «Обязательные занятия в детском саду» (1947 г.), «Заняття в дитячому садку» (1953 р.), «Гра та іграшка» (1940 р.), «Навчання в дитячому садку» (1961 р.), «Обучение в детском саду» (1981 р.), «Усна народна творчість у дитячому садку» (1972 р.), «Роль гри у вихованні дітей» (1976 р.). Цим було покладено початок науковому пошуку шляхів системної підготовки дітей до школи на рівні як теорії, так і практики.

У періодичній пресі досліджуваного періоду з'явилися статі [33; 51; 54; 78; 83; 158 та ін.], присвячені питанням підготовки дітей до школи, у яких педагоги діляться власним конкретним досвідом щодо означеної проблеми і пропонують шляхи її оптимального розв'язання на рівні змісту, форми, методів, засобів, підходів тощо.

З 1945 р. науковцями спільно з педагогами-практиками вперше було розроблено конкретні методичні рекомендації та розробки щодо дидактичної підготовки дітей до школи. Серед них: «Лічба й число в дитячому садку» (1945 р.), «Рідна мова в дитячому садку» (1946 р.), «Фізичне виховання дітей» (1946 р.), «Організація занять в дитячому садку» (1946 р.), «Творчі ігри в дитячому садку» (1946 р.), «Ознайомлення дітей з природою» (1947 р.), «Робота дитячого садка з сім'єю» (1947 р.) тощо. Принагідно зауважуємо, що лише за невеликим винятком питання організованої підготовки дітей до школи торкалися інших сфер (фізичної, соціальної, психологічної тощо). Загалом уся

теорія та практика ґрунтувалася на дидактичній, інтелектуальній готовності дітей до школи.

Дошкільні заклади О. Усова трактувала як першу, важливу ланку підготовки дітей до школи і наголошувала передовсім не на обов'язковості певного обсягу елементарних знань, а вказувала на важливість уміння дитини вчитися, формувати уміння навчальної діяльності, організованість, дисципліну, вмотивованість дитячої навчальної праці [620; 621].

Аналіз наукового доробку О. Усової дає підстави стверджувати, що саме вона стала основоположником наукового підходу до проблеми підготовки дітей до школи; її праці склали наукове підґрунтя прикладного аспекту означеної проблеми; питання підготовки дітей до школи, починаючи з 1945 р. системно розглядаються у науковій та практичній площинах. Це знайшло відображення у документах, що регламентували роботу дошкільних закладів; періодичній пресі; рекомендаціях щодо організації занять у дитячих садках тощо. Недоліком було те, що головним критерієм готовності дитини до школи була її дидактична, навчальна, інтелектуальна готовність [620; 621].

1949 р. ознаменувався тим, що в країні було введено обов'язкову семирічну освіту [185, с. 311], у зв'язку з чим підвищилися вимоги до підготовки дітей до школи. У країні зростає кількість дошкільних закладів, активно розвиваються сільські дитячі садки, державними документами регулюються заходи щодо розширення дошкільних установ. З'являється низка постанов, покликаних активізувати роботу дошкільних закладів: Постанова ЦК ВКП(б) Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращанню їх роботи» (1949 р.), Указ президії Верховної Ради СРСР «Про покращення справи державної допомоги багатодітним матерям і самотнім матерям і покращення умов праці і побуту жінок» (1949 р.), Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальші міри допомоги жінкам-матерям, працюючим на підприємствах і в установах» (1956 р.).

У державних документах ішлося про розбудову дошкільних закладів, облаштування ігрових кімнат та майданчиків, турботу про здоров'я дітей, їхнє оздоровлення і загартування тощо. Підготовка дітей до школи передбачала організовані заняття, метою яких були: розвиток мовлення, формування елементарних математичних уявлень, турбота про фізичний та естетичний розвиток тощо. Педагоги та психологи напрацювали чималий науковий доробок, який активно використовувався у роботі дошкільних закладів досліджуваного періоду [78; 82; 97; 164; 295; 509; 510; 620; 621].

Так, теоретичним підґрунтям цього процесу стали праці вчених, які на десятиліття визначили зміст та шляхи підготовки дитини до систематичного шкільного навчання. Активну участь у створенні системи суспільного дошкільного виховання та підготовці кадрів дошкільних працівників брала Леушина Г. Учена досліджувала проблему підготовки дитини до школи, а саме питання розумового та мовленнєвого розвитку дитини, формування у дошкільників первинних математичних уявлень. Серед праць ученої, які використовувалися у процесі підготовки дитини до школи – «Розвиток зв'язного мовлення у дошкільника» (1941 р.), «Формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку» (1974 р.) та ін.

У роботі дошкільних працівників використовувалися також напрацювання Є.Тихеєвої – відомого дошкільного педагога, діяча у галузі дошкільного виховання. Її праці були виданні у довоєнний період, проте активно публікувалися на сторінках періодичної преси досліджуваного періоду і використовувалися у роботі дошкільних працівників. Серед них: «Сучасний дитячий садок, його значення та обладнання» (1914 р.), «Дитячий садок за методом Є. І. Тихеєвої» (1928 Р.), «Розвиток мови дошкільника» (1937 р.) та ін.

Тривалою та плідною була праця у галузі дошкільного виховання Є.Фльоріної – доктора педагогічних наук, професор, члена-кореспондента АПН СРСР. Вчена досліджувала питання естетичного виховання дітей засобами мистецтва, специфіку зображувальної діяльності дошкільників, художнього слова, гри. Часові рамки її дослідницької діяльності достатньо

широкі, а її перу належать такі праці: «Дитячий малюнок» (1924 р.), «Живе слово у дошкільних закладах» (1933 р.), «Естетичне виховання дошкільника» (1961 р.), «Гра та іграшка» (1973 р.). Наше дослідження доводить, що педагогіки практики, шукаючи оптимальні шляхи підготовки дітей до школи, активно використовували доробок ученої.

У спробах обґрунтувати специфіку фізичної готовності дитини до школи вчені та педагогіки-практики використовували доробок відомого педагога, лікаря-гігієніста, дослідниці проблем дошкільної гігієни і фізичного виховання дітей Л.Чулицької. Учена розробила методику лікарсько-педагогічного контролю за фізичним вихованням дітей, а свої педагогічні та гігієнічні погляди виклала у працях «Гігієна дитячого садка» (1923 р.), «Гігієна дошкільного віку» (1936 р.) та ін.

У 1953 р. було опубліковано нове «Керівництво для вихователя дитячого садка», завданням якого визначалося створення комплексної програми виховного процесу в дошкільному закладі, яка передбачала систему роботи з дошкільниками аж до їх вступу у школу. Ця робота була під контролем як Академії педагогічних наук, так і Академії медичних наук СРСР. Очевидно, що питання підготовки дітей до школи починають трактуватися не лише як дидактичні. Мова іде також про фізіологічну та морфологічну готовність дитини до системного шкільного навчання.

У більшості психолого-педагогічних досліджень, незважаючи на розбіжність підходів, визнається факт, що ефективним шкільне навчання буде тільки за умови, якщо першокласник володіє необхідними елементарними для початкового етапу навчання навчально-пізнавальними якостями, які потім розвиваються й удосконалюються. Саме це у педагогіці називають стартовою готовністю.

Л. Виготський науково обґрунтував положення про те, що готовність дитини до шкільного навчання полягає не стільки в кількісному запасі знань, скільки в рівні розвитку пізнавальних процесів. Науковці підтримують цю позицію: навчання йде за розвитком, оскільки визнається, що неможливо

починати навчання у школі, якщо немає визначеного рівня психічного розвитку. У сучасній педагогіці готовність дитини до навчання у школі характеризується як оптимальне поєднання взаємодії комплексу компонентів, який охоплює всі основні сфери дитини: інтелектуальну, емоційну, вольову, морфологічну, а також психічне і соматичне здоров'я. Поряд із поняттям «готовність до шкільного навчання» використовується термін «шкільна зрілість», що у педагогіці означає досягнення дитиною такого рівня психічного розвитку, коли вона стає спроможною брати участь у шкільному навчанні [254, с. 103 – 107].

На початку 1950-х рр. питання підготовки дитини до школи активно обговорювалися на конференціях, сесіях науково-дослідних інститутів, методичних об'єднаннях педагогів-дошкільників. Активну участь у цих процесах брала завідувач сектору дошкільної педагогіки УНДІПу Є. Сухенко. Праця вченої була високо оцінена ще при житті: «Весь її шлях — це шлях дослідника-педагога, організатора, який всього себе віддав вихованню наймолодших громадян Радянської Країни. Перу Євгенії Костянтинівни належить більше 45 друкованих праць на педагогічні теми, серед яких головне місце займають дослідження з питань дошкільної педагогіки. Вкладом до методики роботи дошкільних установ в УРСР є її праці з проблем навчання дітей дошкільного віку рідної мови» [616, с. 27].

У 60-х рр. відділ дошкільного виховання при Академії педагогічних наук під керівництвом члена-кореспондента Академії О. Усової опрацьовує нові програми для дошкільних установ, побудовані на принципах запровадження навчання, посилення трудового виховання, активізації розумової і моральної підготовки дитини до школи; відділ дошкільної педагогіки НДІП під керівництвом Є. Сухенко опрацьовує питання навчання. Друкуються збірники на допомогу вихователю дитячого садка, створені колективом співробітників відділу. Активно опрацьовує в цей час Є. Сухенко тему навчання дітей рідної мови. Вона виступає з низкою статей з питань використання різних ігор для навчання дітей мови, ознайомлення дітей з оточенням. У цих роботах був

нагромаджений важливий методичний і дидактичний матеріал з навчання дітей мови, який дав можливість Є.Сухенко створити наукову працю «Методика навчання дітей дошкільного віку рідної мови» [616, с. 28].

Питання підготовки дітей до школи виносяться для широкого обговорення педагогічної громадськості. Так, на науковій сесії Українського науково-дослідного інститут педагогіки (1951 р.) з доповіддю щодо проблем дошкільної освіти з доповіддю «Навчання рідної мови в дитячому садку» виступила Є. Сухенко [346]. Вчена відзначила роль мови у дошкільному дитинстві і шляхи оволодіння нею у період підготовки дитини до школи. Доповідь викликала дискусію та обговорення: «В доповідях та виступах були висунуті та обговорювались такі питання:

1. Про ідейність змісту матеріалу, яким користуються вихователі в роботі з дітьми з рідної мови.

2. Про зв'язок мови і мислення в процесі пізнання дитиною навколишнього світу.

3. Про необхідність підсилення уваги до засвоєння дітьми граматичної будови рідної мови, практичного оволодіння граматичними категоріями під час ігор, занять, розповідей, переказування дітьми прослуханого.

4. Про широке використання в роботі з дітьми зразків російської та української народної творчості» [346, С. 44].

Педагоги наголошували на важливості підвищення якості навчання дітей рідної мови в дитячих садках, посилення уваги до культури мовного оточення дитини, особливо до мови вихователя, який має бути зразком для наслідування. Наголошено було на тому, що вихователі мусять однаковою мірою добре володіти українською, так і російською мовами [346, с. 45].

У процесі обговорення питань підготовки дітей до школи педагоги наголошували й на недоліках, серед яких:

1. Недооцінка систематичного навчання дітей мови.

2. Недостатня увага засвоєнню дітьми граматичної будови рідної мови.

3. Факти формального підходу до словникової роботи – нерозуміння взаємозв'язку мови і мислення в процесі навчання мови.

4. Недооцінка роботи над правильною звуковою та словесною вимовою як передумови успішного засвоєння дітьми правильної усної та писемної мови в школі [346, с. 45.].

Було «...висунуте побажання просити Міністерство освіти УРСР видати методичні вказівки про перебудову роботи з мови в дитячих садках; організувати роботу над створенням програм з рідної мови для дитячих садків, урахувавши особливості української мови; видати хрестоматію для читання дітям; зразки для переказів; збірки українського та російського фольклору, а також наочне приладдя для роботи з мови» [346, С. 45.].

Отже, питання дидактичної готовності дитини до школи, зокрема мовної та математичної підготовки, активно обговорювалися вченими та педагогами практиками засобом наукових публікацій, статей у періодичній пресі, шляхом обговорення на конференціях тощо.

У 1955 р. були опубліковані «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка». Цей документ був укладений на основі «Керівництва для вихователя дитячого садка», проте у його змісті було визначено окремі змістові лінії, які визначали знання, уміння і навички випускника дитячого садка перед вступом до школи. Для розробки цих змістових ліній були залучені провідні вчені сектору дошкільного виховання АПН, а саме: Є. Радіна (ознайомлення дітей з довкіллям), Л. Пен'євська (рідна мова), В. Нечаєва (конструювання), Н. Сакуліна (малювання, ліплення, аплікація), Г. Леушина (лічба) [571, с.296].

У «Програмно-методичних вказівках для вихователя дитячого садка» у межах старшої групи було визначено вісім розділів, які презентували зміст підготовки дітей до школи. Серед них: «Завдання виховання і особливості віку дітей»; «Організація життя дітей і виховання поведінки»; «Фізичне виховання»; «Ігри»; «Рідна мова і ознайомлення з оточуючим»; «Лічба»; «Малювання, ліплення, аплікація»; «Музичне виховання».

Можемо стверджувати, що питання підготовки дітей до школи починає розглядатися комплексно, з урахуванням не лише дидактичної, а й фізіологічної, соціальної, психологічної його складових. У «Програмно-методичних вказівках для вихователя дитячого садка» вказується також на важливості наступності роботи дитячого садка і школи щодо підготовки дітей до школи і формування у них відповідної готовності.

Отже, наше дослідження доводить, що саме у 3-му виданні «Керівництва для вихователя дитячого садка» (1953 р.) ставляться конкретні вимоги до підготовки дітей до школи, формулюються вимоги до підготовки дітей до системного шкільного навчання, формується конкретний зміст щодо мовної та математичної готовності дитини-дошкільника.

У період 1953 – 1960 рр. у журналі «Дошкільне виховання» з'явилася значна кількість публікацій, які вважаємо за доцільне згрупувати за такими напрямками:

1. Загальні засади підготовки дітей до школи.
2. Організація та проведення обов'язкових занять.
3. Мовна підготовка дошкільників та навчання дітей елементів письма.
4. Формування у дітей елементарних математичних понять.
5. Виховання організованості та дисципліни.
6. Наступність у роботі дитячого садка та школи.
7. Роль гри у житті дошкільника.
8. Психологічні особливості дошкільного віку.

Вимоги до змісту підготовки дітей до школи у цей період зростають, педагоги наголошують на системності і послідовності цієї роботи і наголошують на недоліках щодо її у дитячих садках. Серед основних вчені відзначають такі:

- перевага занять зі значною кількістю вербального матеріалу, з важким для дітей змістом (вірші, оповідання), що спричиняло поверхневе його сприймання;

- невміння вихователів зосередити увагу дітей, зацікавити, мотивувати до діяльності;
- здебільшого пасивний характер занять (слухання оповідань, казок тощо);
- недостатність використання ігрових методів роботи при підготовці дітей до школи, недостатня емоційність, формальність;
- недостатнє використання стимулюючих методів роботи;
- відсутність наступності у роботі садка і школи [582, с. 94].

У 1958 р. був виданий закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Документом впроваджувалася загальна обов'язкова восьмирічна освіта, а також вносилися зміни до змісту підготовки дитини до школи. Увага передовсім акцентувалася на політехнізації освіти на всіх її рівнях, зокрема дошкільному. Проти цього виступив В. Сухомлинський, вбачаючи у цих процесах загрозу системі освіти і недооцінку гуманітарному аспекту освіти. Свої погляди учений виклав у листі до М. Хрущова (1958 р.). Все ж реформа стартувала, проте В. Сухомлинський мав іншу, протилежну суспільній думці позицію щодо підготовки дітей до школи.

Саме проблема підготовки дитини до школи, її безболісне та комфортне входження до нового середовища, зміст та специфіка співпраці сім'ї і школи, вагомість досконалої фахової позиції вихователя дошкільного закладу та вчителя початкової школи стали предметом глибокого теоретичного дослідження і викликали до життя досконалу систему дошкільної освіти відомого українського педагога В. Сухомлинського.

Низка його праць присвячена питанням підготовки і власне готовності дитини до школи; вчений визначає пріоритетні завдання сім'ї, дошкільного закладу, школи й учителя у сенсі сприяння і створення такого освітнього середовища для дитини, де вона змогла б гідно утвердитися, реалізувати свої життєві потенції і гармонійно самостверджуватися засобом

природовідповідного навчання, виховання й розвитку. Серед праць ученого, що присвячені цій проблемі, слід назвати: «Виховання любові до знань, до школи і вчителя» [591], «Вчити вчитися» [595], «Дорослі в країні дитинства» [592], «Учитель і діти» [596], «Серце віддаю дітям» [593], «Як любити дітей» [597] та інші.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського відзначається оригінальністю, нестандартністю та соціальною індетермінованістю. Праця «Серце віддаю дітям» присвячена проблемам підготовки дитини до школи, формуванню їхньої готовності до шкільного навчання [594]. Педагог розглядав становлення особистості передовсім за все з позиції виховання, вказуючи, що: «Виховання – це, насамперед, постійне духовне спілкування вчителя і дитини» [594, с. 9].

В. Сухомлинський у своїй школі проводив дуже цікавий і оригінальний експеримент в сенсі підготовки дітей до школи. Існування сезонного дошкільного закладу не давало можливості готувати дітей до школи, тому В. Сухомлинський запропонував батькам організувати групу для підготовки дітей до шкільного навчання. Коли він запропонував батькам відправити дітей до школи за рік до офіційного початку навчання, то багато з них були незадоволені: «Рік, що передував навчанню за партою, був потрібний мені для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня – без цього не можна нормально вчити» [594, с. 19].

Природовідповідність, тісний зв'язок з природою вчений уважав першою і особливо важливою умовою успішної підготовки дітей до школи: «Ось вихователь веде задушевну бесіду, ось він збирається з вихованцями в ліс, на річку, на роботу в полі. Діти з нетерпінням чекають тих днів, коли вони підуть на екскурсію, будуть варити кашу та ловити рибу, ночувати під відкритим небом, вдивлятися в мерехтіння зірок» [594, с. 10]. Отже, принцип природовідповідності, близькість з природою і природне виховання вчений

вважав однією з найважливіших умов не лише становлення особистості дитини-дошкільника, а й підготовки її до школи: «Тому, що вивести дітей на галявину, побути з ними в лісі, в парку – справа значно складніша, ніж провести уроки» [594, с. 17].

Педагог також наголошував, що від того, наскільки вихователь буде усвідомлювати важливість природного виховання дитини, буде залежати і її успіх у житті і вказує: «Чим більшим колом знань треба буде оволодіти, тим більше треба буде рахуватися з природою людського організму в період бурхливого росту, розвитку й становлення особистості – в роки дитинства. Людина була й завжди залишиться дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури. Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму. Але водночас з кожним роком зростає роль тих елементів середовища, що пов'язані із суспільними відносинами людей, з працею» [594, с. 17].

Реалізуючи завдання підготовки дитини до школи, В. Сухомлинський переконував, що не можна порушувати «безтурботної радості дитинства» надмірною кількістю інформації, регламентованістю занять в групі підготовки дітей до школи. Цим питанням учений особливо переймався і намагався знайти такі форми і методи роботи з дітьми, які б максимально сприяли розвитку дитячої особистості, її вихованню, зокрема духовному, і тільки, як наслідок, розумовому та набуттю певних знань, умінь і навичок.

Вказує В. Сухомлинський також на важливість суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогом та вихованцем на етапі підготовки дитини до школи. Він відзначає, що усвідомлення педагогом особливої цінності дитини, важливості духовного спілкування з нею, виконання спільної справи є передумовою успіху підготовки до школи: «Справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем і товаришем дитини в спільній справі» [594, с.10].

Зауважимо, що в авторській концепції підготовки дитини до школи В. Сухомлинський наголошує на тому, що навчання не може трактуватися основною і найважливішою складовою готовності до шкільного навчання. Навчання – це дуже важлива, на думку Сухомлинського, але не єдина сфера духовного життя дитини [594, с. 11].

Даючи конкретні рекомендації педагогам щодо організації підготовки дітей до школи, В. Сухомлинський намагався донести всім учителям істину, сутність якої полягала в тому, що вчитель не має права обрушити на дитину «лавину знань». Педагог не повинен розповідати на занятті про предмет вивчення все тому, що завжди слід залишити для дитини можливість реалізувати свою допитливість і цікавість, тобто здобути певні знання самостійно: «Залишайте завжди щось недовомлене, щоб дитині захотілося ще і ще раз повернутися до того, про що вона дізналася» [594, с. 41]. Питання дослідницьких методів залишається недостатньо розробленим і актуальним і в умовах сьогодення.

Заперечуючи навчання як найважливіший атрибут дитячого життя, В. Сухомлинський вказує на те, що інколи природне життя дітей спотворюється, позаяк основною метою своєї діяльності педагог бачить «вкласти якомога більше знань в голови дітей» [594, с. 16]. Жорстко регламентований розпорядок життя дошкільного закладу в старшій групі або в групі підготовки дітей до школи чи початкових класів загальноосвітньої школи В. Сухомлинський уважав тим негативним фактором, який може вплинути на неуспішність дитини. Часто строга регламентація життя дитини в навчальному закладі, зокрема і в дошкільному, не дає можливості дитині розвинути свої здібності і можливості, нівелюється її індивідуальність: «Не вдається це, передусім тому, що вчитель мало знає духовний світ кожної дитини до її вступу в школу, а життя в стінах школи, що обмежується навчанням, регламентується дзвінками, ніби нівелює малюків, підганяє під одну мірку, не дає змоги розкритися багатству індивідуального світу» [594, с. 18].

Пріоритетним завданням дошкільного виховання на етапі підготовки дитини до школи вчений називав збереження здоров'я дитини. Свою «Школу радості» побудував, як ми вже вказували вище, на принципі природовідповідності, визначивши оздоровчим технологіям особливу роль у житті дошкільника. У праці «Серце віддаю дітям» [593; 594] вчений указує на те, що спорядивши перший раз своїх дітей до школи, батьки дали їм чистий охайний одяг і взули їх в незручні черевики, хоча діти влітку в селі звикли ходити босоніж. Педагог просив батьків, щоб вони не робили цього – діти повинні відчувати природу. Групу підготовки до школи В. Сухомлинський проводив «під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі». Для вченого спілкування з природою визначалося особливо важливим чинником розвитку дитини, пізнання навколишнього світу і формування найкращих рис особистості.

Кожна дитина, на думку педагога, повинна усвідомити велич і красу природи, найближче зустрівшись з нею: «Так нехай перед нею відкривається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, в особистій творчості, в красі, що надихає її серце, в прагненні робити добро людям. Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість – вірний шлях до серця дитини. Я буду так вводити малюків у навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожний наш крок був мандрівкою до джерела мислення й мови – до чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожний мій вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожний крок пізнання облагороджував серце й гартував волю» [594, с. 32].

Заняття у «Школі радості» В. Сухомлинського не були регламентованими. Вони проводилися в різний час дня, іноді вчений запрошував дітей до школи ввечері, щоб вони могли бачити природу у різних її виявах, не тільки зранку чи вдень, але й тоді, коли сідає сонце, коли воно ховається за горизонт. У той час сприймання світу дитиною буде іншим, розвивається її уява, фантазія і «...світ перетворюється для неї на гарну, але

все-таки намальовану на полотні картину; казка примушує цю картину ожити» [594, с. 33].

Отже, лише побіжне і не системне ознайомлення із педагогічною спадщиною В. Сухомлинського переконливо доводить, що вченим була створена абсолютно досконала природовідповідна та науково обґрунтована модель підготовки дітей до школи, яка, на нашу думку, має універсальний характер і успішно може бути використана в умовах сьогодення.

Проте історичний детермінізм визначив дещо інші напрями розвитку дошкілля в досліджуваний період. У 1959 р. світ побачила Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» № 949)», що регламентувала створення єдиної системи виховання дітей дошкільного віку. З огляду на це у 1959 р. було створено новий тип дошкільного закладу – ясла-садок, що забезпечував виховання та освіту дитини від народження до семи років. У науковому обігу з'явилися терміни, які вказують на активізацію роботи щодо підготовки дітей до школи: «дошкільний заклад», «наступність дошкільного виховання та шкільного», «ясла-дитячий садок», «обов'язкові заняття», «фронтальні заняття», «підготовка дітей до школи» тощо. Окрім цього, слід наголосити на тому, що робота дошкільних установ, особливо у царині підготовки дітей до школи, була суголосна ідеям розбудови «нового соціалістичного суспільства», завдання дошкілля спрощено відображали стан суспільного життя (наприклад, політехнізація тощо). Отже, суспільні детермінанти системно і цілісно впливали на форми та зміст дошкільної освіти у час підготовки дітей до школи, відображали реальні потреби суспільного життя, часто нівелюючи особистість, її потреби й запити.

На початку 60-х рр. XX ст. на сторінках періодичної преси, зокрема в журналі «Дошкільне виховання», почалася активна дискусія щодо «Програми виховання в дитячому садку», проект якої був представлений на обговорення працівникам дошкільних закладів [479]. Саме в цей період проблема підготовки дітей до школи особливо активізується. У дитячих садках з'являються

спеціальні групи, які почали називатися «групами підготовки дитини до школи». Їхнім завданням було формування знань, навичок, звичок і почуттів задля адаптації дитини до школи, адже саме у них, на думку педагогів, «готується фундамент для дальшого розвитку дитини – учня початкової школи» [51, с. 5].

У проєкті програми наголошується на завданнях і змісті роботи підготовчої групи щодо цілеспрямованого формування у дітей знань, умінь і навичок, які б допомогли їм адаптуватися у початковій школі. Проте практики дошкільного виховання наголошують, що в цьому проєкті «досі не вказано, яких моральних уявлень і понять, яких навичок і умінь повинна набути дитина, готуючись до школи, не вицленено завдання по розвитку логічного мислення, мало приділено уваги розвитку мови, не наголошено на потребі виховувати у дітей уміння керувати собою, своїми вчинками» [51, с. 5]. Недоліками цієї програми було й те, що в ній не було передбачено і чітко зосереджено увагу на навчанні дітей елементів письма.

Недостатнім, на думку вчителів, був зміст оволодіння дітьми мовою. Вони наголошують, що мова і мислення зв'язані між собою, і розвиток мови впливає на розвиток мислення. Тому робота в цій царині в дошкільному закладі має бути особливо напруженою й актуальною: «В програмі слід визначити коло цілеспрямованих спостережень предметів і явищ, підкреслити необхідність навчити дітей уміння виділити їх особливості, основні ознаки і об'єднувати їх в поняття. Треба щоб вихователь проводив цілеспрямовану роботу по збагаченню мови дітей, щоб у процесі знайомства з навколишнім і спостережень діти засвоювали нові поняття, вчилися мислити» [51, с. 6].

Аналізуючи проблеми підготовки дитини до школи, педагоги-дошкільники також висловлюють побажання щодо деталізації та розроблення проблеми соціалізації особистості, прилучення до реального суспільного життя, особливо її виховання, зокрема морального: «Старший дошкільний вік – це період, коли діти вже можуть вчитися керувати собою. Бажано, щоб нова програма дитячого садка більше наголосила на вихованні моральної поведінки.

Важливою стороною підготовки дитини до школи є виховання самостійності, працьовитості, взаємодопомоги, взаємоконтролю і самоорганізованості» [51, с. 7].

На початку 60-х рр. активізується організаційна та методична робота щодо створення та діяльності колгоспних дошкільних установ, було прийнято Положення про колгоспний дитячий садок (1960 р.). Причиною цього стала потреба молодих робочих рук з огляду на активізацію роботи сільського господарства. Так, у липні 1960 р. Міністерство освіти УРСР і Науково-дослідний інституту педагогіки України провели Республіканські педагогічні читання з питань роботи колгоспних дошкільних установ [500]. Перед сільськими дошкільними установами ставилися ті ж завдання, що й перед міськими, де питання підготовки дітей до школи було на чільному місці: обов'язковими ставали організовані заняття у старших групах, увага акцентувалася на мовній та математичній підготовці до школи; посилювалася увага до питань вивчення явищ природи; наголошувалося на необхідності наступності у роботі садка і школи тощо.

Робота щодо підготовки дітей до школи у 60-х рр. охоплює всі регіони країни, до неї залучаються науковці та педагоги-практики, досвід цієї роботи поширюється на сторінках періодичної преси. Свідченням цього, зокрема, є Наукове засідання з питань формування і розвитку мови у дітей дошкільного віку у Донецьку [62]. Його мета – винести на обговорення дошкільних працівників-практиків, методистів, широкої педагогічної громадськості праці наукових співробітників інституту педагогіки з такого важливого питання, як розвиток мови дитини, при допомозі широкого активу поліпшити науково-дослідницьку роботу в цій важливій галузі всебічного розвитку дитини, підпорядкувавши всю цю роботу розв'язанню найактуальніших проблем практики. У науковому засіданні взяли участь дошкільні працівники з усіх областей Української РСР, науковці – всього понад 650 осіб [62].

Період 60-х – 70-х рр. XX ст. став особливо плідним у справі розбудови українського дошкілля. Передовсім у цей період було оголошено «дошкільний

похід» (за аналогією до «дошкільного походу» 30-х р.), сутністю якого була найширша участь громадськості у праві побудови і розбудови дошкільних закладів. Спостерігається стійка тенденція росту кількості дитячих садків і збільшення кількості дітей у них, наприклад: «В Києві дитячі садки відвідувало 65% дітей-дошкільників; у Севастополі – 60%, у Криму – 55%, у Дніпропетровській обл. – 46%, у Донецькій – 45%, у Харківській – 38%, в Одеській – 34% [617, с. 160 – 161].

Етап – 1960 – 1983 рр. – став часом формування змісту підготовки дітей до школи на інтердисциплінарній основі. У досліджуваний період з'являється чимало праць з педагогіки та психології, які цілісно і системно відображають завдання підготовки дітей до школи. Плідно і глибоко досліджувала питання розвитку пізнавальних процесів у дітей-дошкільників, їх вольової, емоційної та мотиваційної сфер, питання підготовки до школи, проблему взаємодії дошкільного закладу та сім'ї В. Котирло – український психолог, кандидат психологічних наук, завідувач лабораторії психології дошкільного виховання Інституту психології України. Серед основних її праць: «Розвиток вольової поведінки у дошкільників» (1971 р.), «Дитячий садок і сім'я» (1984 р.), «Початковий період у навчанні школярів» (1985 р.) та ін.

У досліджуваному періоді активно розробляються питання фізичної та фізіологічної готовності дитини до школи, стану здоров'я дошкільника, прилучення його до оздоровчих систем та процедур. Означені питання висвітлені у працях Е. Вільчковського – українського педагога, доктора педагогічних наук, професор, члена-кореспондента АПН України. Саме його вважають автором новаторської системи фізичного виховання дошкільника, яка відображена у працях: «Заняття з фізичної культури в дитячому садку» (1984 р.), «Рухливі ігри в дитячому садку» (1989 р.), «Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку» (1998 р.) та ін.

Удосконалення змісту освіти, збільшення кількості та якості інформації у початковій школі вимагали перегляду питань наступності дошкільного закладу і школи задля удосконалення процесу підготовки дітей до школи. Українські

вчені у досліджуваний період розробили ключові позиції алгоритму підготовки дітей до школи і апробували це на практиці. Значимим є доробок З.Борисової – українського педагога, доктора педагогічних наук, професора, фахівця дошкільної освіти, яка досліджувала проблеми виховання моральних якостей дітей, особливості організації трудової діяльності, питання історії дошкільної педагогіки. Основні результати її наукового доробку відображені у працях «Історія дошкільної педагогіки: Хрестоматія» (1974 р.), «Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи» (1985 р.), «Виховання в праці» (2002 р.) та ін.

Означений період значимий і тим, що у **1960 р.** при Академії педагогічних наук СРСРФР було створено Інститут дошкільного виховання, який очолив відомий учений-психолог О. Запорожець. Пріоритетним завданням Інституту стала розробка Програми виховання дітей дошкільного віку. Робота над програмою велася дуже ретельно і масштабно, свідченням чого є залучення великої кількості фахівців у галузі педагогіки, психології, фізіології, гігієни, медицини тощо із усіх союзних республік. Проект програми був створений до кінця 1960 року, а остаточний варіант побачив світ у 1962 році і одержав назву «Програма виховання в дитячому садку» [479].

«Програма виховання в дитячому садку» [479] була зосереджена на питаннях навчання дітей дошкільного віку та підготовки їх до школи. Окремий розділ «Навчання на заняттях» присвячувався питанням освіти дошкільнят, системності в їхньому навчанні, оволодінню системою знань, умінь та навичок, відповідних навичок поведінки, формуванню моральних якостей тощо.

«Програма виховання в дитячому садку» забезпечувала передовсім системність у вихованні, навчанні та розвитку особистості дитини-дошкільника, а також визначала важливість та пріоритетність наступності дитячого садка і початкової школи [479].

«Програма виховання в дитячому садку» була побудована відповідно до таких принципів:

1. Ідейність змісту програмного матеріалу, відповідність його завдань комуністичного виховання.
2. Єдність навчання і виховання.
3. Цілісність і безперервність педагогічного процесу виховання і навчання дітей від народження до вступу в школу.
4. Систематичність і послідовність розташування матеріалу, поступове ускладнення від групи до групи.
5. Віковий принцип розташування загальних і конкретних завдань, здійснюваних у різних видах діяльності.
6. Здійснення виховання у різних видах діяльності: ігрової, навчальної, трудової, побутової.
7. Концентричність – повернення до раніше вивченого матеріалу на більш високому рівні [479].

Програмою чітко регламентувався режим навчальних занять, відпочинку, сну, прогулянок, ігор, забав, розваг, часу для гігієни тощо.

У 1969 році з'явилася удосконалена «Програма виховання в дитячому садку», у якій знайшли відображення значимі здобутки дошкільних педагогів, психологів, фізіологів. «Програма виховання в дитячому садку» довгі роки була чи не єдиним документом, який регламентував зміст підготовки дітей до школи, вона неодноразово перевидавалася, удосконалювалася та доповнювалася. У ній чітко визначалося завдання роботи у старшій групі дитячого садка – «підготовка дітей до школи». Так, у 1978 р. було опубліковано 8-е, виправлене її видання.

У кінці 70-х р. ХХ ст. значимим для дошкілля став освітянський рух, сутність якого склала актуалізація проблеми підготовки дітей до школи. У дошкільних закладах створювалися групи підготовки до школи, розроблявся її зміст, продукувалися відповідні форми та методи роботи. У рішеннях XXVI з'їзду партії (1981 р.) було визначено завдання: створити передумови для поступового переходу до навчання з шестирічного віку в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл. У країні розпочався широкомасштабний експеримент,

участь у якому взяли не лише дошкільні заклади та загальноосвітні школи, але й МО УРСР, НДІ педагогіки, НДІ психології, НДІ гігієни, відповідні кафедри вищих навчальних закладів тощо. Пріоритетною метою експерименту було визначення готовності дітей шестирічного віку до навчання у загальноосвітній школі. Експеримент засвідчив, що переважна більшість дітей шестирічного віку не готові до навчання в загальноосвітній школі. Масовий перехід на навчання у початковій школі з шестирічного віку відбувся лише у 1986/87 рр.

Особливо плідно та результативно у царині дошкільного виховання і підготовки дітей до школи працювали вітчизняні психологи, науковий доробок яких визнаний світовою наукою і сьогодні відзначається особливою значимістю для навчання, виховання та розвитку дітей-дошкільників. Під керівництвом О. Запорожця, організатора і керівника Інституту дошкільного виховання АПН СРСР (1960 – 1981 рр.) проводилися дослідження проблем розвитку, виховання та навчання дітей дошкільного віку, особливості підготовки до школи, розвиток психічних процесів особистості дитини-дошкільника тощо. Вчений є автором низки праць: «Розвиток довільних рухів» (1960 р.), «Психологія» (1961 Р.), «Вибрані психологічні праці: У 2-х т.» (1986 р.) та ін.

Вагомий внесок у справу підготовки дітей до школи здійснила учениця Л. Виготського Л. Божович. Вона обсервувала проблеми розвитку та формування особистості, мотивації та вольової регуляції поведінки. Її перу належать праці «Особистість та її формування в дитячому віці» (1968 р.), «Проблеми формування особистості» (1995 Р.) та ін.

Лабораторію психофізіології НДІ дошкільного виховання тривалий час очолював Венгер Л. – дослідник проблем сенсорного розвитку, розвитку здібностей дітей, психодіагностики. Його доробок узагальнений у роботах «Сприймання і навчання» (1969 р.), «Педагогіка здібностей» (1973 р.), «Діагностика розумового розвитку дошкільників» (1978 р.) тощо.

З огляду на предмет нашого дослідження значимим є досвід наукових розвідок Д. Ельконіна та В. Давидова, авторів робіт у галузі теорії навчання. Учені спільно розробили теорію розвивального навчання, яка не втрачає

актуальності і сьогодні та широко використовується для підготовки дітей до школи. Д. Ельконін є автором періодизації психічного розвитку дитини, розробником методу навчання грамоти на основі звукового аналізу слів. Свої наукові пошуки відобразив у працях «Дитяча психологія» (1960 р.), «Психологія гри» (1978 р.), «Вибрані психологічні праці» (1989) та ін.

Особливий внесок у справу підготовки дітей до школи зробив Подд'яков М., доктор психологічних наук, дослідник питань розумового виховання дітей дошкільного віку, розвитку наочно-дійового та наочно-образного мислення дошкільників. Серед його праць – «Мислення дошкільника» (1977 р.), «Розумове виховання дітей дошкільного віку» (1988 р.).

Наступність дошкільної і початкової ланок освіти має специфічні особливості, які виражаються насамперед у тому, що випускник дошкільного навчального закладу вступає у нову для нього ситуацію розвитку. Л. Божович у своїх дослідженнях ще наприкінці 70-х рр. XX ст. дійшла важливого висновку: «З одного боку, перехід до нових умов життя підготовлюється всім попереднім ходом розвитку дитини і стає можливим тільки завдяки тим досягненням, які вона в цьому розвитку здобуває. З іншого – вимоги, що ставить перед дитиною життя на новому етапі її розвитку, зумовлюють подальше формування її психіки».

Здійснений ученою аналіз новоутворень дошкільного віку дав їй підстави стверджувати, що таке із них, як «внутрішня позиція школяра», тобто нове ставлення дитини до навколишнього середовища, яке виникає під час вступу до школи, є основним критерієм її готовності до навчання. Ці теоретичні положення дотепер підтверджуються педагогічною практикою [254, с.103 – 107].

На думку психологів А. Леонтьєва, Д. Ельконіна, В. Давидова та інших [293, с. 666], період дошкілля пов'язаний із розвитком та ускладненням мотиваційної сфери особистості, у цей час у дитини також з'являються суспільно-цінні мотиви. Мотив, за твердженням С. Рубінштейна, є тим «будівельним» матеріалом, з якого твориться характер особистості. Мотиви

виконують двояку функцію: по-перше, вони пробуджують і скеровують діяльність дитини, по-друге – надають будь-якій діяльності суб'єктивного характеру. Сенса людської діяльності, зрештою, визначається змістом особистісних мотивів людини [509]. Важливою характеристикою особистісної готовності дитини до школи є також сформованість уміння критично і активно ставитися до власних знань, можливостей, дій. Від цього залежить можливість дитини оцінити свої дії та їх результати, співвіднести їх з вимогами вчителя, визнати помилки і, нарешті, скоригувати дії чи певні вміння.

Л. Виготський обстоював думку, що інтелектуальна готовність до шкільного навчання визначається не стільки кількісними характеристиками засвоєної інформації, скільки рівнем розвитку мисленнєвих процесів, тобто якісними особливостями дитячого мислення. На думку вченого, готовність дитини до шкільного навчання характеризується умінням узагальнювати і диференціювати предмети, факти і явища навколишнього світу.

Активна діяльність психологів у сфері дошкільної педагогіки, зокрема підготовки дітей до школи, детермінувалася тим, що зростали вимоги до них у дошкільний період; збільшувалася кількість інформації, необхідної для оволодіння дошкільником; з'являлися нові галузі науки, які відображалися у змісті навчання тощо. З'явилася суперечність між стрімким розвитком суспільства і сталістю, консервативністю системи дошкільного виховання. Саме тому перед педагогами та психологами-дошкільниками постали питання оптимізації підготовки дітей до школи, пошуку нових шляхів та форм роботи з ними, врахування психологічних та фізіологічних особливостей дітей у дошкільні роки та під час підготовки до школи.

Загальнопедагогічний та методичний аспект підготовки дітей до школи у досліджуваний період розробляли українські педагоги, спадщина яких є актуальною і сьогодні. Серед них – Л. Артемова – український педагог, доктор педагогічних наук, професор. У полі наукового зору вченої перебувають питання морального виховання дошкільників, специфіки організації ігрової діяльності, ознайомлення дошкільників з навколишнім світом тощо («Моральне

виховання дошкільників» (1974 р.), «Формування суспільної спрямованості дитини-дошкільника в грі» (1988 р.), «Навколишній світ у дидактичних іграх» (1992 р.), «Театр і гра» (2002 р.) та ін. Л. Артемова була розробником та керівником авторського колективу Концепції національного дошкільного виховання в Україні (1993 р.).

Важливим для дошкільної педагогіки у ціннісному ракурсі є педагогічний доробок В. Кузя, основоположника і дослідника комплексу “дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад”. Ця ідея вченого-педагога ще раз засвідчила вагомість і необхідність наступності дошкільної та початкової освіти, а також етапу підготовки дітей до школи. Праця «Основи національного виховання: концептуальні положення» (1993 Р.) стала однією із точок відліку народження національної системи дошкільного виховання на народнопедагогічних традиціях.

Основоположником народної дошкільної педагогіки та етнопедагогіки по праву вважають М. Стельмаховича. Створена ним концепція української етнопедагогіки відобразила кращі національні зразки виховання, розвитку й освіти дошкільнят на етнопедагогічному ґрунті. Учений переконливо довів, що українці володіють невичерпним потенціалом гуманних форм та засобів виховання дітей, а народна педагогіка має величезний розвивальний потенціал, який успішно можна використати для підготовки дітей до школи. Його праці «Народна педагогіка» (1985 р.), «Українська родинна педагогіка» (1996 р.), «Теорія і практика українського національного виховання» (1996 р.) не лише відобразили дитиноцентричні ідеї та можливості народної педагогіки, але й слугують підґрунтям наукової педагогіки, на якій сьогодні будується концепція підготовки дітей до школи.

У період певної суспільної відлиги, якими були ознаменовані 70 – 80-ті рр. ХХ ст., спостерігається активне дослідження радянськими педагогами зарубіжного досвіду. Це стосувалося також вивчення специфіки і підготовки дитини до школи в зарубіжних країнах. Зазвичай це були країни соціалістичного табору, до якого належала Німеччина (Німецька Демократична

Республіка), ПНР, ЧССР. Свідченням цього є праця І. Кунчак «Проблеми співпраці дитячого садка і сім'ї» [288] та наукові студії інших дослідників дошкільної педагогіки у її компаративному аспекті.

Важливим етапом, який ознаменував зміни у процесі підготовки дітей до школи стали «Основні напрямки реформи загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.) [370], у яких було законодавчо визначено перехід на навчання з шестирічного віку. Цей перехід був поступовим, відбувалося паралельне зарахування до школи дітей і 6 і 7-ми річного віку, підготовка велася як у школах, так і в дитячих садках. Був розроблений єдиний зміст шкільної та передшкільної підготовки дітей до школи. Постановою Ради Міністрів СРСР «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» (1984 р.) перед освітянами було поставлено завдання розробки типової програми підготовки дітей до школи.

Українськими педагогами та психологами розпочалася фундаментальна робота щодо створення системи і розробки змісту підготовки дітей до школи. Паралельно така підготовка велася у дошкільних закладах (групи підготовки до школи); у школі та сім'ї. Були розроблені спеціальні рекомендації для усіх виховних інституцій, які реалізували завдання підготовки дитини до школи.

Тривала робота над розробкою універсальної програми. Так з'явилася «Типова програма виховання і навчання в дитячому садку» [606]. Зміст навчально-виховної роботи було подано за двома розділами: “Організація життя і виховання дітей” і “Навчання на заняттях” зі специфікою змістового аспекту в кожній віковій групі та орієнтацією на розвивальний характер навчання. Так, у розділі “навчання на заняттях” вперше було визначено у старшій групі (шостий рік життя) формування елементарних умінь навчальної діяльності, як-от: уміння організовувати свою діяльність, діяти згідно з вимогами вихователя, узгоджувати свої дії з діями інших дітей [571, с. 333].

Розділи “Ознайомлення з навколишнім” і “Виховання інтересу до явищ суспільного життя” вперше було виокремлено в самостійний розділ освітньої роботи, починаючи з другої молодшої групи. Розділ побудовано за тематичним

принципом з чітким розмежуванням змісту за двома напрямками: формування системи знань про довкілля та предметний світ; формування знань про явища суспільного життя. У новому розділі “Формування уявлень про природу” зміст матеріалу було представлено за трьома лініями, які відбивали найважливіші біологічні закономірності: розмаїття живого й рослинного світів, залежність існування живих істот від чинників зовнішнього середовища. Розділ було поділено на засвоєння змісту про неживу і живу природу за кварталами [571, с. 333].

В означеній програмі також уперше “Розвиток мовлення” було виокремлено у самостійний розділ з метою формування у дітей власне мовних і мовленнєвих умінь і навичок, як-от: відбір потрібного слова із синонімічного ряду, розвиток виразності мовлення, мовних і немовних засобів, використання прийомів зіставлення, порівняння слів, оволодіння елементами словотворення і словозміни, розвиток фонематичного слуху і звукового аналізу, яких не можна навчити на інших видах занять. У цьому зв’язку також уперше було виокремлено самостійне заняття з розвитку мовлення в усіх вікових групах [571, с. 334].

Цей період ознаменувався значимими пошуками у сфері підготовки дітей до школи; були опубліковані праці для працівників дошкілля, які допомагали організувати роботу щодо підготовки дітей до школи; з’явилися підручники та посібники для студентів педучилищ та дошкільних відділень і факультетів вищих навчальних закладів (С. Сухенко, Т. Косма, О. Лещенко “Методика розвитку мови в дитячому садку” (1964 р.); О. Лещенко “Методика навчання рідної мови і грамоти” (1972 р.); “Методика розвитку мови в дитячому садку” за редакцією А. Богуш (1977 р.); Н. Яришева “Методика ознайомлення дітей з природою” (1975 р.); С. Веретенникова “Ознайомлення дошкільників з природою” (1968 р.); А. Конфорович, З. Лебедева “Формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку” (1976 р.) та ін.).

Отже, основним і завершальним завданням дитячого садка визначалася підготовка дітей до школи, а починалася вона з першого дня перебування

дитини у ньому. Перед педагогами-вихователями ставилися різноманітні освітні, розвивальні, навчальні завдання задля того, щоб підготувати дитину до школи. Були затверджені спеціальні програми, які передбачали зміст і обсяг навчального матеріалу, яким повинна оволодіти дитина в дошкільному закладі. Стояли завдання ранньої соціалізації дітей дошкільного віку, розвиток їхніх психічних процесів: мови, мислення, пам'яті, уяви, уваги. Акцентувалася увага на розвитку абстрактного мислення, вмінні вести діалог, розвивалися монологічні здібності. Про це свідчать численні публікації того періоду [292; 305; 328; 345; 492].

Педагоги-практики наголошували на тому, що перехід дитини від життя у дитячому садку до школи має бути плавним, таким, що не травмує її. Тому задля реалізації принципу наступності пропонували максимально наблизити зміст виховання та навчання у дитячому садку до змісту початкової школи. Наприклад, вони констатували, що розрив, який існує між дошкільним закладом і початковою школою, негативно відбивається на успішності дитини у навчанні.

Педагоги стверджували, що у «реалізації питань щодо естетичного виховання немає належної наступності в роботі дитячого садка і школи. Естетичний смак, розвинений у дітей вихователями дитячих садків, згасає. Візьмемо хоча б такий приклад, як проведення дитячих ранків, які в дитячому садку готуються з великою ретельністю, органічно пов'язуються з програмою і в більшості проводяться на високому художньому рівні. А в школі досить часто цьому не надається серйозної уваги. Наші вихованці малюють фарбами з четвертого року життя, а в школі – тільки з третього класу. Дуже великий розрив у тривалості уроку (45 хв.) і заняття (25 хв.)» [644, с. 14].

Період української незалежності був ознаменований новими пошуками українських учених-дошкільників (Богущ А., Беленька Г., Богиніч О., Гавриш Н., Долинна О., Лисенко Н., Машовець М., Панасюк Т., Піроженко Т., Поніманська Т., Якименко Л. та ін.), оскільки суспільний розвиток в епоху інформатизації, глобалізації, інтеграції, інтелектуалізації, переходу до

постіндустріального суспільства детермінував нові вимоги до особистості дитини-дошкільника, до педагога-дошкільника й до усієї системи суспільного дошкільного виховання. Розпочалася розробка нових програм, де підготовка дітей до школи стала конкретним вагомим і складним завданням дошкільної педагогіки. Загальна стратегія освітнього поступу було відображена у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.), де дошкілля визначалося важливою вихідною ланкою системи безперервної освіти, становлення і розвитку особистості. У документі актуалізувалося питання розробки Державного стандарту дошкільної освіти. Суспільство вимагало перегляду підходів до змісту та організації дошкільного виховання, розробки відповідного науково-методичного забезпечення процесу підготовки дітей до школи.

Стрімкий розвиток суспільства; його орієнтація на інтеграцію в європейський освітній простір; глобалізація в усіх сферах; тотальна інформатизація, що передбачає стрімке збільшення кількості інформації в усіх галузях знання вимагають переосмислення змісту дошкільної освіти, особливо на етапі підготовки дітей до школи. Стає очевидним, що фахово впоратися із цим завданням сім'я, як правило, не в змозі. Активні пошуки вчених виражаються у значній кількості програм для українського дошкілля, які тим чи тим способом відображають суспільно-економічні та культурно-освітні детермінанти.

В Україні спостерігається, за висловом О. Сухомлинської, «лавиноподібне виверження найрізноманітніших програм» – як колективних, так і авторських (див Додаток Е.).

З іменем З. Плохій – українського педагога, кандидата педагогічних наук – пов'язана програма виховання і навчання дітей дошкільного “Малютко”, керівником авторського колективу якої вона була [315]. Програма складалася із окремих розділів авторами яких були відомі вчені-дошкільники та педагогіки практики. А саме:

1. Дошкільне дитинство: особливості розвитку; Психологічні вікові характеристики дітей; Діти, які потребують підвищеної уваги (С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Пироженко, Л. Подоляк, І. Карабаєва, Л. Літвін, Т. Мдзелурі, Т. Гурковська);
2. Виховуємо здорову дитину. Гра (Е. Вільчковський, О. Стебельська, Л. Артемова, М. Мельничук);
3. Рідна природа, Дитина і навколишній світ (Т. Поніманська, Г. Марочко, З. Плохій);
4. Мовленнєве спілкування, Художня література (А. Богуш, К. Стрюк);
5. Цікава математика (К. Щербакова, Н. Баглаєва);
6. Образотворче мистецтво (В. Ждан, Н. Кириченко, Г. Підкурманна, В. Інжестойкова, Л. Сірченко);
7. Конструювання (В. Ждан);
8. У світі музики (Т. Науменко);
9. Праця (В. Павленчик);
10. Взаємодія доцільного закладу і сім'ї; Виховання дитини у сім'ї (Т. Алексєнко).

Перша програма виховання дітей дошкільного віку «Малятко» в незалежній Україні була рекомендована колегією Міністерства освіти України в 1991 р.. Протягом восьми років вона успішно апробувалася в дошкільних закладах. З урахуванням суспільних, освітніх, педагогічних та спеціальних вимог у 1991 р. з'явилася нова редакція програми: «Йдучи назустріч побажанням працівників системи дошкільної освіти, авторський колектив уніс певні корективи та доповнення і пропонує друге видання програми «Малятко» [315].

Передовсім у новій редакції було чітко визначено обсяг та зміст знань, умінь і навичок, «засвоєння яких забезпечить основу розвитку та життєдіяльності особистості» [315]. Мова йшла про зміст підготовки дитини до школи та конкретні вимоги з різних галузей знань, якими мав оволодіти дошкільник.

У програмі знайшла відбиток і ціннісна складова виховання й освіти дитини дошкільного віку: «Головною метою виховання є виховання цінностей. Саме цінності здебільшого детермінують потреби, які впливають на рушійні механізми активної діяльності людини. Зміни в суспільстві зумовлюють зміни й у системі цінностей. І навпаки, з переоцінки цінностей розпочинаються зміни в соціально-політичних поглядах людей» [315].

Акцентується увага на громадянських цінностях особистості, формування яких має забезпечити побудову цивілізованої держави: «Будь-яка система виховання має на меті зробити для кожної особистості ціннісно значущими норми й закони, якими керується суспільство. Тільки в такому разі воно матиме законослухняного громадянина й активного діяча суспільного процесу. Цінності визначають зміст виховання, а виховання прагне прищепити дітям віру у прийнятті цінності. Яку систему цінностей вибирає суспільство, таким має бути і характер виховання в сім'ї, дошкільному закладі, школі, в суспільстві» [315]. Зауважимо, проте, що слід наголошувати на пріоритетності системи загальнолюдських цінностей, а не на тих, які обирає суспільство, бо історичний досвід розвитку нашої держави переконує, що релятивістське трактування моральних цінностей зруйнувало не лише українську державу, але й ієрархію цінностей окремої людини. Саме тому сьогодні часто говоримо про бездуховність і вакуум цінностей.

Зміни ціннісних орієнтирів української держави у кінці XX ст. детермінували й ціннісні орієнтації дошкільної освіти, наклали відбиток на зміст підготовки дітей до школи: «Наше суспільство заявило про кардинальну перебудову на засадах свободи і демократії. Виховання дітей має спиратися на певну систему орієнтирів, духовних цінностей, до яких уходять моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні та валеологічні цінності» [315].

Власне у програмі було систематизовано завдання та зміст підготовчого періоду навчання грамоти, введено письмо в підготовчій групі, визначено зміст елементарних математичних уявлень дошкільнят, представлено зміст знань та

умінь дітей у рамках розділів «Рідна природа», «Дитина і навколишній світ» тощо.

Окремо визначалися завдання наступності дошкільної та початкової освіти: «Розширення даного розділу зумовлене ще й потребою наступності в навчанні між дитячим садком і школою» [315].

З огляду на особливості та специфіку сімейного виховання і функціонування сім'ї як виховного інституту у програмі «Малютко» з'явився спеціальний розділ: «Зважаючи на сучасні тенденції в суспільстві, пов'язані з підвищенням престижу сім'ї та ролі сімейного виховання, яке найбільше впливає на становлення особистості саме в дошкільному віці, на можливості й бажання окремих батьків виховувати дитину тільки в сім'ї, до програми введено новий розділ «Виховання дитини в сім'ї»» [315]. Уведення цього розділу зумовлювалося й тим, що значна кількість дітей через різні причини не відвідували дитячий садок, тому їх підготовка до школи покладалася лише на сім'ю. У програмі було сформульовано виховний ідеал сім'ї, у якому відображалися цінності, народнопедагогічне підґрунтя, природовідповідність та християнські традиції української народної дошкільної педагогіки: «Виховний ідеал сім'ї: міцно пов'язаний із світоглядом, мораллю і релігією. В основі українського виховного ідеалу лежать філософія добра і гуманізму, природовідповідність виховання і прагнення до соціальної гармонії. Передумовою такого виховання є демократичні стосунки в сім'ї між дорослими і дітьми та ставлення до дитини як до абсолютно самодостатньої вартості. Ідеал родинного виховання – здорова і щаслива людина, інтелектуально розвинена, з високим духовно-моральними якостями. Цей рівень досягається тільки тоді, коли виховання розпочинається з найменшого віку дитини, відповідає поставленій меті й забезпечене необхідними умовами» [315].

Особливо позитивним аспектом програми є те, що головним процесом становлення особистості дитини дошкільного віку на етапі підготовки до школи визнано саме розвиток, а не навчання: «Таким чином, розвиток особистості дитини полягає не тільки в кількісному збільшенні в неї знань, умінь і навичок,

а й у якісних змінах її психічної дійсності, у виникненні нових форм та засобів відображення об'єктивної дійсності, поступовому переході від нижчих до вищих ступенів розвитку свідомості та самосвідомості» [315].

Системний погляд на успішне розв'язання проблем сучасного українського дошкілля представлений передовсім у Базовому компоненті дошкільної освіти України (2012) [24, с. 26]. У його розробці взяли участь відомі українські учені-дослідники дошкільної освіти та виховання і педагогіки практики [24, с. 1].

В умовах сьогодення у практиці дошкілля використовуються різноманітні програми, які класифікують за такими критеріями: концептуальність, особливості спрямування і змісту, призначення, рівень упровадження.

З огляду на концептуальні засади розрізняють традиційні, інноваційні, альтернативні програми.

Традиційні програми відображають усталені погляди та підходи щодо змісту та педагогічного інструментарію дошкільної освіти, зокрема підготовки дітей до школи.

Інноваційні програми реалізують сучасні підходи, які детермінуються суспільним розвитком та особистісними потребами дитини.

Альтернативні програми відрізняються оригінальністю, нестандартністю, не традиційністю концептуальних засад. Проте вони також мають бути зорієнтовані на дотримання вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Комплексні програми розробляються відповідно до Базового компонента дошкільної освіти і відображають комплекс розвивальних, виховних, навчальних функцій і змістових напрямів організації життєдіяльності у межах вікової компетентності дітей до 6 (7) років.

До них, зокрема, відносимо:

- "Дитина в соціумі",
- "Дитина у природному довкіллі",
- "Дитина у світі культури" тощо.

Існують також парціальні програми, які поглиблено відображають один або кілька змістових компонентів, напрямів, видів діяльності, ліній розвитку тощо, а також зміст певного пріоритетного напрямку дошкільної освіти (пізнавальний, художньо-естетичний, фізкультурно-оздоровчий, валеологічний, етнокультурний, комунікативно-мовленнєвий, загальнодидактичний, інтелектуальний та ін.).

Серед парціальних освітніх програм слід відзначити:

«Радість творчості», програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку (авт.: Борщ Р., Самойлик Д.);

«Скарбниця моралі», програма з морального виховання дітей дошкільного віку (авт. Лохвицька Л.);

«Про себе треба знати, про себе треба дбати», програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей віком від 3 до 6 років (авт. Лохвицька Л.);

«Казкова фізкультура», програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку (авт. Єфименко М.);

«Грайлик», програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі (авт.: Березіна О., Гніровська О., Линник Т.);

«Граючись вчимося. Англійська мова», програма для дітей старшого дошкільного віку, методичні рекомендації (авт.: Гунько С., Гусак Л., Лещенко З.).

Спеціальні програми, на відміну від загальних, призначені для дошкільних навчальних закладів і груп компенсуючого типу. Вони зорієнтовані на виконання основних вимог Базового компонента дошкільної освіти та реалізацію завдань інклюзивної освіти.

Експериментальною називається програма в період її апробації на предмет доцільності використання. Такі програми ґрунтуються на Базовому компоненті дошкільної освіти.

Серед програм слід також виокремити загальноукраїнські та регіональні.

Сприяють реалізації принципів демократизму, плюралізму в дошкільній освіті варіативні програми, які пропонують шляхи оригінального та нестандартного вирішення освітніх завдань, зокрема підготовки до школи.

На початку XXI ст. продовжується удосконалення програм українського дошкілля і спостерігається тенденція подальшого впливу суспільно-економічних, культурно-освітніх, ціннісних, особистісних та інших детермінант, які накладають значимий відбиток на процес підготовки до школи.

У 2010 р. видана програма «Дитина» [132], розроблена на виконання законодавчих і нормативних документів, що стосуються модернізації й оновлення змісту дошкільної освіти в Україні. Оновлена редакція програми набрала чинності з вересня 2013 р.

У 2012 р. з'являється регіональна програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля», авторами якої є О.Білан, Л.Возна, О. Максименко та ін. [481]. Її мета – розширення змістового компонента освітньої роботи з дітьми від двох до шести років на ґрунті етнічних, історичних та соціокультурних особливостей західного регіону України.

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» [483] опирається на особистісно орієнтований, інтегрований, компетентісний, діяльнісний підходи до розвитку, виховання і навчання дошкільників. Програма [483] привертає увагу вихователів і батьків до завдань фізичного, пізнавального, мовленнєвого, художньо-естетичного, розвитку дітей.

У 2010 р. з'явилася комплексна освітня програма для українського дошкілля «Дитина в дошкільні роки» [129]. В її основу покладено концепцію психологічного віку як етапу, стадії дитячого розвитку, що характеризується своєю структурою і динамікою.

Протягом останніх років програма “Дитина в дошкільні роки” зазнала певних коректив і в 2013 та 2016 рр. чинними були оновлені її варіанти, що детермінувалося стрімким розвитком суспільства, новими знаннями психолого-педагогічної науки, зростаючими вимогами практики, потребою нових особистісних підходів до дитини-дошкільника, появою нових інформаційних

засобів, тенденцією до обов'язковості дошкільної освіти для дітей п'ятирічного віку (Закон України “Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу” (2010 р.)).

Усі чинні програми дошкільної освіти визначають пріоритетність аксіологічного компонента змісту дошкільної освіти; компетентнісного підходу до розвитку особистості; розвитку пізнавальної сфери дитини; особистісно-орієнтованих підходів до дитини; тісної взаємодії сім'ї та дошкільного закладу тощо.

Отже, суспільно-економічні та освітньо-культурні детермінанти в умовах сьогодення вимагають нових підходів як до організації підготовки дітей до школи, так і особливої уваги до кожної окремої дитини-дошкільника з урахування її нахилів, здібностей, бажань, прагнень, особливих обставин, стану здоров'я, соціального становища, умов проживання тощо.

В основу періодизації ми кладемо детермінантно-змістовий підхід. По-перше, ми хочемо визначити, які суспільні умови сприяли тим чи іншим змінам у процесі підготовки дитини до школи і, по-друге, те як мінявся зміст підготовки дитини до школи у залежності від тих детермінант (суспільних, економічних, політичних, ідеологічних, глобальних, інтеграційних), які впливали на освітні практики в Україні.

Основними критеріям періодизації стали:

- суспільно-економічні та культурно-освітні детермінанти, які суттєво впливали на розвиток дошкільної освіти в Україні і на формування змісту та форми підготовки дітей до школи;
- нормативні документи, які регламентували підготовку дітей до школи в досліджуваній період;
- якість та характеристика публікацій, які відображали реальний стан теорії і практики підготовки дітей до школи;
- персоналістична складова процесу – поява яскравих авторських систем, концепцій, методів та технологій у дошкільній педагогіці та психології.

І етап – 1945 – 1950 рр. – етап повоєнного відродження дошкільної та становлення процесу підготовки дітей до школи

1945 р. був ознаменований закінченням Другої світової війни і нагальною потребою відбудови народного господарства. Назріла потреба залучення до цих процесів батьків, які були зайняті вихованням малолітніх дітей. Це стосувалося не лише чоловіків, але й жінок. У повоєнні роки посилюється рівень освітньо-виховної роботи в дитячих садках. Його завдання, зміст і методи були чітко визначені в державних документах: «Керівництві для вихователя дитячого садка» (1945 р.) і «Статуті дитячого садка». Ці документи були розроблені на основі «Керівництві для вихователя дитячого садка» (1938 р.).

Як складну педагогічну проблему, готовність до навчання науковці сформулювали також у «Керівництві для вихователя дитячого садка» (1945 р.) [513], де були визначені анатомо-фізіологічні та психолого-педагогічні характеристики дітей дошкільного віку, режим дня і специфіка фізичного виховання дошкільнят. Окремі положення документа стосувалися старшого дошкільного віку і визначали специфіку підготовки дітей до школи. Протягом п'яти років тривала робота щодо формування змісту роботи у старшій групі дошкільного закладу, розроблялися методи підготовки дитини до школи з урахуванням суспільних обставин – відбудови господарства у повоєнні роки.

В 1946 р. був прийнятий Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР (1946 – 1950 рр.), який передбачав збільшення асигнувань на освіту, зокрема дошкільну.

II етап – 1951 – 1959 рр. – етап розробки законодавчої та нормативної бази підготовки дітей до школи

Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР (1946 – 1950 рр.) був виконаний і накреслені плани на майбутню розбудову країни та народної освіти.

У 1951 р. були прийняті програми початкової школи, затверджені і видані Учпедгізом, в яких визначалися основні вимоги до учнів початкової школи. Звідси закономірно впливали певні вимоги і до дошкільних закладів. Перед дитячими садками постало завдання удосконалити зміст та форми роботи щодо підготовки дітей до школи. У періодичній пресі з'являється велика кількість

публікацій з питань підготовки дітей до школи; актуалізується проблема взаємодії дошкілля і школи, наголошується на важливості реалізації принципу зв'язку виховання з життям, з боку держави спостерігається тенденція поліпшення матеріального стану дошкільних закладів [33; 34; 93; 104] .

У 1953 р. з'явилося третє «Керівництво для вихователя дитячого садка». У роботу щодо підготовки дітей до школи активно включилася Академія педагогічних наук РРФСР. Вагомим внеском у теорію та практику дошкільного виховання стали дослідження О. Усової (1898 – 1965 рр.) [620; 621] .

24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Пріоритетом було визначено поєднання навчання з виробничою працею. Законом впроваджувалася загальна обов'язкова восьмирічна освіта, яка передбачала залучення школярів до доступних їм форм суспільно корисної праці. Такі ж тенденції намітилися і в дошкільній освіті, особливо на етапі підготовки дітей до школи.

19 червня 1959 р. була прийнята Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» № 949)». Питання фізичної готовності дітей до школи актуалізується і в теорії і в практиці.

У 1959 р. було створено новий тип дошкільного закладу – ясла-садок, що забезпечував виховання дитини від народження до семи років. Відповідно до цього, була розроблена нова єдина програма виховання дітей переддошкільного і дошкільного віку.

ІІІ етап – 1960 – 1983 рр. – етап формування змісту підготовки дітей до школи на інтердисциплінарній основі

На початку 60-х р. ХХ ст. на сторінках періодичної преси, зокрема, в журналі «Дошкільне виховання», почалася активна дискусія щодо «Програми виховання в дитячому садку», проект якої був представлений на обговорення для працівників дошкільних закладів. Уведена в дію «Програма виховання в

дитячому садку» була 1962 р. Важливе значення на початку 60-х рр. XX ст. мало прийняття Закону про зміцнення зв'язку школи з життям [479].

У 1960 р. у системі Академії педагогічних наук СРСР було засновано Науково-дослідний інститут дошкільного виховання, який очолив український психолог О. Запорожець (1905 – 1981 рр.). НДІ дошкільного виховання став центром полідисциплінарних досліджень проблем виховання, навчання, психічного, психофізіологічного і фізичного розвитку дитини. Тут було створено оригінальні наукові, методичні розробки, які отримали широке визнання не лише в країні, а й за кордоном.

У 1961 н.р. дитячі садки України перейшли на роботу за новою програмою виховання дітей. У період з 1962 до 1982 р. «Програма виховання в дитячому садку» перевидавалася дев'ять разів зі змінами та доповненнями.

З 1970 р. починає діяти «Програма виховання і навчання в дитячому садку», якою було регламентовано основні засади підготовки дитини до школи.

Саме у 1970 – 80-х рр., у період, коли в початковій школі почала запроваджуватися система навчання з шестирічного віку, потреба у розробці змісту підготовки дітей до школи стала особливо актуальною [480].

У 60 – 80-ті рр. в Україні постійно зростала кількість дошкільних закладів: у 1975 р. впроваджено нову «Програму та методичні настанови виховання дітей у дошкільних закладах», яку в 1986 р. було змінено «Програмою навчання і виховання в дитячому садку» [480]. Вагомий внесок у розробку актуальних проблем дошкільної педагогіки зробила лабораторія дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки України та кафедри дошкільної педагогіки Київського державного педагогічного інституту (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

У 80-ті рр. багато прихильників здобула ідея педагогіки співробітництва як прагнення педагога бути однодумцем дитини. Одним із лідерів цього напрямку був Шалва Амонашвілі [5; 6]. Педагоги-новатори кожен по-своєму втілювали ідею педагогіки співробітництва, яка спонукала їх до співтворчості з дитиною у педагогічному процесі, орієнтувала на цілісний розвиток

особистості дитини, на прийняття її такою, якою вона є, на творення її як вільної, розвинутої та освіченої людини. На дошкільній педагогіці, яка завжди розвивалася у руслі загальних педагогічних напрямів, але завдяки специфічному об'єкту вивчення мала певну самостійність, менше позначилася криза школи й офіційної педагогічної науки в період соціально-економічного застою. Однак і її вразили зарегламентованість педагогічного процесу дошкільних закладів, ідеологізація виховання і навчання, формалізм в оцінці результатів навчально-виховної роботи.

IV етап – 1984 – 1990 рр. – етап реформування змісту підготовки дітей до школи

12 квітня 1984 р. з'явилася Постанова ВР СРСР «Про основні напрямки реформ загальноосвітньої і професійної школи», якою було окреслено завдання щодо дошкільного виховання та підготовки дітей до школи. Почався новий, суттєво інший, орієнтований на демократизацію процес розвитку дошкільної освіти [478]. З огляду на це в 1984 р. вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальше покращення суспільного дошкільного виховання і підготовки дітей до навчання в школі» [477].

У 1984 р. вийшла з друку «Типова програма виховання і навчання в дитячому садку» (за редакцією Р.Курбатової і М.Под'якова). В Україні як продовження до неї було видано Програму навчання й виховання у дошкільному закладі для дітей сьомого року життя (1985 р.). У 1986 р. Міністерство освіти Української РСР та Управління дошкільного виховання України оприлюднили програму виховання та навчання в дитячому садку для дітей з першого року життя (перша група раннього віку) до старшої групи дошкільного закладу (шостий рік життя) [574, с. 6]. У них питання підготовки дітей до школи розглядалися комплексно, науково і системно. Зміст підготовки дітей до школи у цей період визначався також Наказом Міністерства освіти СРСР «Про введення Положення про дитячий дошкільний заклад».

V етап – 1991 – 2017 рр. – етап формування нової стратегії та інноваційних підходів щодо підготовки дітей до школи

Здобуття Україною незалежності сутнісно змінило підходи до процесу підготовки дітей до школи. Проте зміна суспільного устрою спричинила також руйнацію дошкільної освіти: скоротилася кількість дошкільних закладів, дитячі садки перепрофілювалися, були практично знищені відомчі садки, через безробіття зменшилася наповнюваність дошкільних закладів, матеріальна база дошкілля стала недостатньою для виконання завдань підготовки до школи.

На початку 90-х рр. XX ст. у системі дошкільної освіти відбулися і певні позитивні зміни: засновано нові типи дошкільних закладів, розроблено альтернативні програми виховання дітей і підготовки їх до школи тощо. Державний стандарт, а саме Базовий компонент дошкільної освіти [24], з'явився в 1999 р., а в 2009 р. була опублікована Базова програма «Я у світі!» [23]. У 1999 р. з'явилася програма виховання дітей дошкільного віку «Малятко» [315]. Всі названі програми корелювалися із «Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття)» [122].

Важливою віхою для процесу підготовки дитини до школи було прийняття у 2001 р. закону України «Про дошкільну освіту» [166, с.5]. Це був якісно новий період у розвитку дошкілля і в удосконаленні системи дошкільного виховання. Закон України «Про дошкільну освіту» визначав передовсім принципи дошкільної освіти. Колективом науковців під керівництвом О. Проскури, Л. Кочиної, В. Кузьменко у 2003 р. було опубліковано новий варіант програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина» [131].

У 2004 році з'являється програма «Дитина в дошкільні роки» розроблена під керівництвом К. Крутій [128]. У 2006 році з-під пера А. Богуш вийшла нова програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям «Моє дошкілля». Завершальним етапом став новий Закон «Про освіту» (2017 р. Ним було задекларовано розбудову нової української школи (НУШ), наукові і прикладні засади якої лише починають втілюватися в окремих пілотних проектах.

**Основні документи, що регламентували процес
підготовки дітей до школи (1945 – 2017 рр.)**

Табл. 1.2.

Рік	Назва документа
1945 р.	Руководство для воспитателя детского сада
1949 р.	Постанова ЦК ВКП(б) Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращенню їх роботи»
1949 р.	Запровадження обов'язкової 7-річної освіти
1955 р.	Керівництво для вихователя дитячого садка. 3-є видання
1955 р.	Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка
1958 р.	Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»
1958 р.	Запровадження обов'язкової 8-річної освіти
1959 р.	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» № 949)».
1960 р.	Положення про колгоспний дитячий садок Проект «Програми виховання в дитячому садку»
1962 р.	Програма виховання в дитячому садку
1969 р.	Програма виховання в дитячому садку (оновлена)
1972 р.	Запровадження обов'язкової середньої освіти
1978 р.	«Програма виховання в дитячому садку» 8-е, виправлене видання
1981 р.	XXVI з'їзд партії. Завдання: створити передумови для поступового переходу до навчання з шестирічного віку
1984 р.	Основні напрямки реформи загальноосвітньої та професійної школи
1984 р.	Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі»
1984.	Типова програма виховання і навчання в дитячому садку
1986/87	Перехід на навчання у початковій школі з 6-ти річного віку
1991 р.	Програма виховання дітей дошкільного віку «Малютко»
1993 р.	Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)
1993 р.	Концепція національного дошкільного виховання в Україні
1999 р.	Друге видання Програми виховання дітей дошкільного віку «Малютко»
2001 р.	Закон України «Про дошкільну освіту»
2007 р.	Керівництво дошкільним навчальним закладом : інформативно методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу / упор. : Н. Майор, Ю. Манилюк, М. Марусенець та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 168 с.
2010 р.	Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років “ДИТИНА”
2010 р.	Комплексна освітня програма «Дитина в дошкільні роки»
2010 р.	Закон України “Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу”.
2011 р.	Регіональна програма «Українське дошкілля»
2012 р.	Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку “ВПЕВНЕНИЙ СТАРТ”
2012 р.	Базовий компонент дошкільної освіти України
2014 р.	Я у світі
2017 р.	Програма розвитку дитини дошкільного віку Українське дошкілля Оновлена
2017 р.	Закон України «Про освіту»

Висновки до першого розділу

У розділі обґрунтовано теоретико-методологічні засади підготовки дітей до школи, здійснено характеристику базових понять; проаналізовано історіографію та ступінь дослідженості проблеми; охарактеризовано нормативно-правову базу процесу підготовки дітей до школи та етапи його розгортання в Україні у період 1945 – 2017 рр.

Доведено, що наступність дошкільної і початкової освіти, а особливо її період – підготовка дітей до школи – була і залишається однією з важливих освітніх проблем, що зумовлюється важливими змінами в житті особистості, яка стрімко розвивається, а також детермінується станом сучасного суспільства.

Підготовка дітей до школи розглядається як міждисциплінарна проблема, що вимагає реалізації комплексу наукових підходів та практичних рекомендацій з інших галузей знань: психології, педагогіки, філософії, соціології, медицини, гігієни, ергономіки, демографії, економіки, суспільствознавства тощо. Наголошено, що цей процес характеризується як змінний, історичний.

Для створення об'єктивної цілісної картини, що відображає процес підготовки дітей до школи у другій половині XX ст., методологічним підґрунтям визначено наукові теорії антропології, феноменології, прагматизму, синергетики.

З'ясовано сутність основних категорій, які визначають зміст і організацію процесу підготовки дітей до школи в умовах історичної ретроспективи та сьогодення. З огляду на предмет дослідження, його міжпредметну сутність, проаналізовано дефініції «детермінанта», «детермінанти», «принцип детермінованості», «індетермінованість» тощо і визначено низку суспільно-педагогічних детермінант, серед яких вагомими є: аксіологічна, глобалізаційна, економічна, особистісна, інституційна, культурно-освітня тощо.

У роботі запропоновано трактування таких ключових понять, як «підготовка дітей до школи» та «готовність до шкільного навчання». З'ясовано, що вони мають різне змістове наповнення і визначаються як складні,

інтегральні та комплексні дефініції, які охоплюють низку рис, якостей, методів, а також спеціальних методик. Готовність передбачає не лише наявність певних умінь і навичок, необхідних для навчання в школі, а й, передовсім, достатній рівень фізичного, психічного, соціально-особистісного, інтелектуального, мотиваційного, вольового розвитку дитини і тлумачиться в межах дослідження як особистісна якість.

Підготовка дітей до школи – це процес, метою якого є формування у них такого комплексу рис та якостей, які сприятимуть успішному подоланню кризи переходу від гри до шкільного навчання з найменшими ризиками для здоров'я, спілкування, діяльності. У зв'язку з цим підготовка до школи визначається як широке поняття, що охоплює загальну і спеціальну підготовку дітей дошкільного віку, забезпечує їхній різнобічний фізичний, психічний і соціальний розвиток відповідно до індивідуальних можливостей, нахилів та здібностей, які зумовлюють поступову інтеграцію у шкільне життя.

У результаті різнобічного аналізу проблеми деталізовано сутність низки таких похідних понять, як «шкільна незрілість», «стартова готовність», «шкільна зрілість», «наступність», «спадкоємність», «перспективність», «адаптаційні можливості», «соціальна адаптація» тощо. Загалом зазначено, що кількість та наукова приналежність дефініцій представленого дослідження є настільки широкою, що вимагає укладення спеціального словника-довідника.

Визначено основні складові готовності дитини до школи, а саме: фізіологічну, психологічну, соціальну, дидактичну. Доведено, що у різні історичні періоди ієрархія складових готовності дитини до школи була різною, що детермінувалося суспільно-педагогічними обставинами.

У дослідженні акцентовано та здійснено спробу розв'язання питань і проблем, які актуалізувалися під впливом суспільно-економічних та культурно-освітніх детермінант сучасності. На основі аналізу наукових праць учених визначено такі з них, як: утвердження в дошкільній освіті принципів природо- і культуровідповідності; дотримання дитиноцентрованої, розвивальної та гуманної парадигм дошкільної освіти; визнання дитини найвищою цінністю і

суб'єктом освітнього процесу; організація інноваційної системи вітчизняної дошкільної освіти з орієнтацією на кращі світові зразки; перехід від знаннєвої до компетентнісної концепції українського дошкілля; набуття випускником дошкільного навчального закладу перед вступом до школи ключових компетенцій; обґрунтування особливостей організації процесів виховання, розвитку й навчання дошкільників, їх гармонізації у процесі підготовки до школи; зміцнення матеріальної бази та відкриття сучасних дошкільних закладів, розширення їх мережі й урізноманітнення освітніх програм і технологій; усебічне врахування особливостей становлення дитини-дошкільника в умовах інклюзивної освіти; якісна підготовка висококваліфікованого фахівця з дошкільної освіти тощо.

У розділі проаналізовано історіографію та ступінь дослідженості проблеми підготовки дітей до школи (1945 – 2017 рр.). Зазначено, що у характеристиці історіографічного підґрунтя дослідження засадничими є три підходи – хронологічний, міждисциплінарний та структурно-змістовий. За структурно-змістовим критерієм виділено й проаналізовано такі основні групи джерел: документальні, масові, оповідні, навчальні, електронні.

Предметом аналізу визначено нормативно-правові засади й етапи становлення та розвитку проблеми підготовки дітей до школи. В основу періодизації покладено детермінантно-змістовий підхід, що дало підстави виділити п'ять основних етапів розвитку проблеми підготовки дітей до школи:

I етап – 1945 – 1950 рр. – повоєнного відродження дошкілля та становлення процесу підготовки дітей до школи.

II етап – 1951 – 1959 рр. – розробки законодавчої та нормативної бази підготовки дітей до школи.

III етап – 1960 – 1983 рр. – формування змісту підготовки дітей до школи на міжпредметній основі.

IV етап – 1984 – 1990 рр. – реформування змісту підготовки дітей до школи.

V етап – 1991 – 2017 рр. – формування нової стратегії та інноваційних підходів щодо підготовки дітей до школи. Охарактеризовано їх змістове та організаційне наповнення.

Р О З Д І Л 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ (друга пол. XX – поч. XXI ст.)

2.1. Аксиологічні засади проблеми підготовки дітей до школи

Питання цінностей та їх вибору в справі освіти та виховання на кожному етапі розвитку суспільства мають домінантний характер, оскільки саме аксіологічна складова визначає стратегію виховання, ставлення до дитини і дитинства як феноменів людського життя, характер взаємин у навчально-виховному процесі, створення умов для повноцінного розвитку дитини як об'єкта чи суб'єкта освітнього процесу. Аксиологічне підґрунтя було і залишається тією основою, від якої залежать цілі, методи і засоби виховання.

О. Сухомлинська виокремлює такі пріоритети у розвитку і вихованні сучасної особистості:

- виховання активної, самостійної, ініціативної людини, здатної жити й розвиватись у світі, що постійно змінюється. Тому спрямованість виховання повинна підпорядковуватися ідеї формування задоволення духовних потреб людини, свободи у виборі власних світоглядних позицій;

- формування критичної конструктивної позиції, вільного розвитку особистості, що творчо мислить; відповідно завданнями виховання є пошук, підтримка, розвиток людини в людині, формування у неї механізмів саморегуляції, саморефлексії, самовиховання;

- розвиток діяльнісного компонента, коли все, що вміє робити особистість, переходить у відповідні технології або ж просто у діяльність. Ця здатність базується на вмінні працювати у групі, в колективі, в умовах взаємодії і солідарності;

- скерованість розвитку на виховання в людині культури, культурна ідентифікація індивіда, встановлення духовного взаємозв'язку між нею і

народом, формування почуття приналежності до національної культури, інтеріоризація її цінностей;

– формування ідей ко-еволюції, спільної еволюції природи і людини, що передбачає розвиток гуманістичного світогляду й гуманістичної позиції як щодо власної природи, власного здоров'я, так і бережливого ставлення до людства загалом як частини природного середовища [587, с. 8].

Реалізація названих вище пріоритетів неможлива без формування у дітей та молоді певних цінностей. Варто зазначити, що в цьому контексті період дошкільного дитинства – надзвичайно значущий і важливий, адже саме у цей час відбувається процес становлення особистості, який є фундаментом усього наступного життя людини і визначає її життєві цінності, цілі, спосіб життя та діяльності, життєву перспективу тощо. Ціннісні аспекти особливо важливі для людського життя, адже аксіологічна ієрархія, закладена у ранньому дитинстві, як правило, визначає життєвий шлях особистості від мети до засобів.

Принагідно зазначимо, що цінності – це сукупність ідеалів, фундаментальних понять і цілей, до здійснення яких прагне суспільство загалом і кожна особистість зокрема. Вони опредмечуються у кодексах, правилах, нормах поведінки, культурних взірцях, а також рисах характеру. Відтак, стверджує О. Невмержицька, в основі будь-якого виховного ідеалу лежать уявлення про взірець людської поведінки, що базується на певній системі цінностей. Виховний ідеал – це, інакше кажучи, форма існування аксіологічних ідей як сукупності окремих цінностей у педагогічній площині [356, с. 39].

Наукою про цінності, головним завданням якої є з'ясування загального поняття (відносної чи абсолютної) цінності, незалежно від його застосування у науці, моралі, теології, повсякденному житті тощо [184, с. 3], є аксіологія. На думку В. Ільїна, аксіологія – це об'ємна філософська доктрина цінностей (імперативи, ідеали, еталони, регулятиви, принципи, норми), яка аналізує природу, характер, способи, складові регламентування смисложиттєвих позицій, орієнтації, мотивації людської діяльності. Її предметом є

деонтологічне середовище і механізми його зобов'язуючого впливу, дієві відображення сфери належного на сферу суцього [356, с. 27]: «Сьогодні говоримо про розвиток нової галузі знань, що відбувається на стику філософії та педагогіки, – педагогічної аксіології, науки, яка визначає ціннісні основи педагогіки і уможлиблює через ціннісні пріоритети в освіті підкреслити центральне положення людини, її внутрішній світ у педагогічній системі» [356, с. 108]. Педагогічна аксіологія в умовах сьогодення дає можливість будувати педагогічний процес у такий спосіб, щоб його сутність відображала позиції гуманізму та дитиноцентризму з урахуванням викликів і ризиків сучасного суспільства.

Слід визнати, що попри значні переваги сучасного стану суспільства перед його історичним минулим «Соціально-економічні реформи, інформатизація суспільства спричиняють зміни у суспільній свідомості і формування нових цінностей в освіті: пріоритет передається інтересам кожного учасника навчально-виховного процесу як особистості, врахування у навчанні його особистісних якостей...» [25, с.6], не можна заперечувати значних викликів сучасній людині з огляду на глобалізацію, інформатизацію, інтеграцію, політичні, демографічні обставини тощо.

Стрімкий розвиток сучасного суспільства у його глобальному вимірі вимагає від окремої людини (як і системи загалом) мобілізації зусиль у тих сферах, які раніше були незадіяними, неактуальними. Важливим з цього погляду є розвиток суб'єктності кожного з раннього віку. Період передшкільного дитинства передбачає проходження дошкільником етапу значних криз, які загострюються також глобальними обставинами. Саме дошкільне дитинство є тим віковим періодом, коли засвоюються і привласнюються цінності свободи, самостійності, активності, діяльності, відповідальності, творчості.

Аксіологічний компонент важливий у житті кожної людини, зокрема дитини-дошкільника. Усвідомлення цього на етапі підготовки дітей до школи є необхідною складовою успіху подолання ними кризи цього періоду. Серед

важливих життєвих цінностей кожної особистості **свободу** визначаємо як одну з найважливіших. Учені доводять [529; 623; 627; 72; 5], що в рамках свободи як однієї з пріоритетних цінностей особистості особливо важливим є досвід відповідального вибору. Якщо дитина з раннього віку навчиться його робити, усвідомлюючи відповідальність перед собою і перед суспільством за власні дії, то в майбутньому житті їй буде легше впоратися із освітнім, професійним, особистісним та іншими виборами і суспільними викликами. Карл Роджерс указує, що свобода вибору – це один із найважливіших пріоритетів, який творить основу будь-яких трансформацій особистості і спричиняє суспільний і особистісний прогрес: «Я переконаний, що свобода вибору – це один із найважливіших елементів, які створюють основу будь-якої зміни» [504, с. 425].

Учені наголошують, що люди, які володіють такою цінністю людського життя, як свобода, не тільки вчаться робити свідомий вибір, а й уміють відповідати за власну поведінку і діяльність. Вони стають більш успішними в майбутньому житті, у них з'являється важлива риса – внутрішня автономія: «Індивід, котрий ясно бачить себе і свою ситуацію, який вільно приймає відповідальність за неї і за себе, дуже відрізняється від людини, яка просто-напросто потрапила у лещата зовнішніх обставин. Ця різниця чітко проявляється у багатьох суттєвих аспектах поведінки» [529, с. 429].

Процес формування аксіологічних компетенцій особистості має ієрархічну структуру та складається з таких етапів:

- відкриття/розпізнавання цінностей, що вимагає здатності розпізнавання добра та зла, досягнення того, що цінне;
- розуміння цінностей, що передбачає знання про цінності, а також здатність до логічного мислення;
- впізнавання/приймання цінностей, яке вимагає уміння приймати цінності як власні;
- керування у поведінці прийнятими цінностями;
- творення цінностей, що передбачає творчу активність, розвиток здібностей, додання стереотипів [685, с. 413].

Процес формування системи цінностей особистості детермінований як індивідуальними особливостями кожної дитини, так і суспільними обставинами, специфікою функціонування усіх виховних інституцій (сім'ї, родини, дошкільного закладу, школи, громадських організацій та об'єднань, позашкільних закладів тощо). Усі вони не лише тісно взаємодіють між собою, але й визначають сутність і механізми життєдіяльності один одного, накладаючи відбиток на окрему людину, групу чи етнос загалом.

Принагідно зауважуємо, що не лише зміни в освіті детермінуються суспільними обставинами, але й криза у ній гальмує розвиток суспільства і не зважати на цей факт не можна. Вчені переконливо стверджують, що проблеми освіти торкаються фундаментальних загальнолюдських цінностей, адже сучасні реалії доводять, що низка цінностей людського життя залишаються вічними і непорушними, бо саме від них залежить життєздатність цивілізації. Ієрархія загальнолюдських цінностей визначається від зрілості суспільства і окремої особистості. На нашу думку, сьогодні у складних умовах суспільного життя «людина повинна усвідомити необхідність формування механізмів самовиховання, самовідповідальності та самоконтролю, оскільки пріоритети свободи дають їй чимало шансів для вибору, адекватність останнього детермінує вектор людського життя і визначить його пріоритети» [390, с. 251].

Проблема підходу до цінностей та визначення їхньої ієрархії у сучасному світі є особливо актуальною. Дослідники проблеми [71; 81; 146; 529] наголошують, що в нинішньому технізованому, інформатизованому, глобалізованому світі не існує такої можливості обирати систему цінностей, як колись. Ще не в особливо віддаленому історичному минулому люди могли комфортно влаштовуватися у системі цінностей своїх предків, приймати її як свою, опиратися на певні писані і неписані закони, зокрема моральні, й керуватися ними впродовж життя. Це стосувалося певного суспільного співжиття, релігії, життя у громаді, родині тощо. Люди визначалися та погоджувалися із цією системою цінностей, їм не потрібно було нічого переглядати, змінювати й удосконалювати.

Трансформації сучасного світу дають підстави говорити про те, що система цінностей змінюється, і людина повинна бути готовою до того, щоб визначити для себе, сформувати і прийняти певну систему цінностей, яка, в її розумінні, буде істинною, дасть можливість досягти певного життєвого комфорту і загалом не порушуватиме прийнятого у суспільстві порядку та етичних норм.

Наше дослідження дає підставу стверджувати, що ціннісна ієрархія особистості у період підготовки дитини до школи в ідеалі не може заперечувати загальнолюдські цінності, які визнають моральні вартості альфою і омегою людського життя. Сучасні педагоги [72; 182; 208; 275; 590 та ін.] стоять на позиціях гуманної дошкільної педагогіки, визнаючи дитиноцентризм важливою стратегією сучасного українського виховання: «... загальною метою виховання, з погляду сучасної філософії, є формування цілісної, гуманної особистості, орієнтованої на відтворення цінностей національної і загальнолюдської культури. Головний зміст гуманістичного виховання полягає в спрямованості на потреби розвитку кожної дитини, її інтереси, нахили, на забезпечення активності особистості в освоєнні навколишнього світу, цінностей культури свого народу і людства» [474, с. 11].

Отже, теоретико-прикладні зусилля педагогічної науки мають бути спрямовані на те, щоб створити таку освітню модель, де б кожна особистість навчалася, розвивалася, виховувалася і соціалізувалася за власною життєвою траєкторією з урахуванням задатків, здібностей, нахилів, прагнень і бажань. Свобода у цьому сенсі повинна бути пріоритетною детермінантою становлення дитини.

Сьогодні роль особистості у суспільному житті є особливо важливою і турбуватися про її повноцінне становлення з раннього віку означає працювати на потенціал не лише держави, але й кожної окремої особистості. Учені доводять [2; 8; 28; 72; 143; 525 та ін.], що в світі простежується тенденція відродження духу особистості і відповідальності, оскільки щораз більше людей роблять спробу брати на себе відповідальність за побудову власного

майбутнього. Сьогодні акценти переносяться на особистість, і це визначає освіту й виховання окремої людини пріоритетними цінностями сучасного суспільного життя.

Важливими цінностями цивілізованої держави повинні стати дитина як неповторна, цілісна особистість і дитинство як особливий феномен людського життя. Відомі учені-мислителі та педагоги по-різному трактували феномен дитинства, давали різні визначення цьому поняттю, робили спробу означити його цінність, найяскравіші риси та оригінальні характеристики, зокрема:

1. Дитина є найважливішим поняттям людства. Без неї немає шансу на розвиток та існування суспільств (Г. Гадамер).

2. Дитина є володарем магічного світу ігор, який зберігає ознаки міфічної, божественної гри без початку і без кінця (Ф. Ніцше), це істота, яка поєднує людину з Богом (К.Г. Юнг).

3. Дитина (дитинство) є станом напруги між природою тваринною і людською (Ф. Арієс), є злом, є неслухняною (А. Шопенгауер).

4. Дитина є гарантом індивідуального і загального щастя (Дж. Локк, Р. Оуен, Г. Гадамер).

5. Дитина є майбутнім народу/народів (Ж.-Ж. Руссо, Я. Корчак).

6. Дитина є ідентичністю народу (Е. Фромм, Е. Еріксон).

7. Дитина – це особа, яка, зважаючи на свій вік, не може мати дітей, хоча виявляє бажання і можливості, чи поклик природи отримати потомство (І. Кант).

8. Дитина – це неосвічена істота, яка намагається вийти зі стану природних схильностей, балансуючи на межі тваринного і людського, варварства і цивілізації (І. Кант).

9. Дитина – *tabula rasa* (Дж. Локк) [679, 24 – 25].

Отже, спектр характеристик дитини і дитинства надзвичайно широкий – від божественного до тваринного; усвідомлення цінності дитини і дитинства у різні періоди життя людства мінялися і визначали як суспільні цінності, так і

спосіб побудови освітнього простору для неї. Зрештою, ставлення до дитини визначало життєздатність суспільства, держави, народу.

У "Педагогічному словнику", "дитинство" (дитячий вік) визначається як період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається його підготовка до життя дорослих [456, 147].

На думку І. Рогальської [502], визначення поняття "дитинство", що подані в педагогічних та тлумачних словниках, є надто спрощеними, такими, що не дають ґрунтового розуміння простору і феномену дитинства, пропонують його трактування відірвано від загальної системи суспільства і вважають дитинство лише віковим етапом життя, який часто, хоч і необов'язково, характеризується залежним станом через біологічну незрілість, етапом підготовки до майбутнього життя. За визначенням вченої, дитинство – це "складний багатовимірний феномен, який, маючи біологічну основу, опосередковується різними соціально-культурними факторами. Як особливий феномен дитинство має конкретно-історичний характер" [502, с.74].

Особливої цінності, трактування та глибинного розуміння набуває категорія дитинства у творчій спадщині В. Сухомлинського, який підкреслює, що "дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя..." [598, с.15].

Передовсім наголосимо, що В. Сухомлинський з глибоким розумінням ставився до дитинства як пори особливої та вельми результативної у житті людини. У своїх працях він наголошував, що саме у цей час закладається фундамент людського життя і для цього слід використати найкращі засоби виховання розвитку й навчання. Лише у цьому разі людина зможе максимально застосувати ті резерви, які природа заклала для становлення особистості. З огляду на це вчений-педагог ставить особливо високі вимоги перед першим учителем, уважаючи його людиною особливою й обдарованою найкращими людськими якостями: «Дитинство – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про хороше й погане; у них свої «критерії» краси, у

них навіть свій вимір часу; в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Щоб мати доступ у цей дивний палац, ім'я якому – Дитинство, ви мусите перевтілитися. Я переконався, що найголовніше в цій дуже тонкій сфері виховання – це глибоке розуміння, точніше, відчуття серцем дитячого світу – відчуття дитинства. Тільки за цієї умови вам буде доступна мудра влада над вихованцем. Тільки за цієї умови діти не дивитимуться на вас як на істоту, що випадково потрапила в їхній палац» [592].

Дошкільному віку вчений визначає особливу роль у житті людини, вказуючи, що надзвичайно велику роль у формуванні людської особистості відіграють роки дитинства, дошкільний і молодший шкільний вік [594, 13]. В. Сухомлинський, опираючись на попередників, доводить, що «...від народження до п'ятирічного віку дитина бере з навколишнього світу набагато більше для свого розуму, почуттів, волі, характеру, ніж від п'ятирічного віку до кінця свого життя» [594, с. 14]. Цим учений ще раз наголошує, що увага до дошкільного віку, знання специфіки дошкільного дитинства педагогом є особливо важливою складовою професійної майстерності педагога.

Дитинство вчений називає найважливішим періодом людського життя, наголошує, що це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє яскраве, неповторне, самобутнє життя. Саме від дитинства, від того, яким воно було, залежить майбутнє життя дитини і її життєва траєкторія [594, с. 15]. Тісна взаємодія з природою, «з блакитним небом, з садом, з селом, з сонцем» мала стати підґрунтям цілісного пізнання світу, розуміння цінності природи, її ролі у житті людини. У кожній дитині В. Сухомлинський бачив дослідника, відкривача світу, тому заняття у «Школі радості» він намагався побудувати у такий спосіб, щоб дати можливість дітям якнайповніше реалізувати свої дослідницькі вміння і можливості пізнавати світ.

Цю думку підтримує і логічно продовжує Ш. Амонашвілі, який вважає, що дитинство – не просто віковий період, коли дитині хочеться бігати, стрибати, гратися, коли вона безтурботна, а це ще й процес дорослішання, це

життя людини, що переходить з одного якісного стану в інший, більш високий [5, с. 52].

На основі аналізу культурологічних, філософських, психологічних, педагогічних джерел А. Богуш у монографії «Діти і соціум» [127] визначила та окреслила такі специфічні риси дитинства:

- дитинство – це період життя людини, у якому закладається підґрунтя особистісної активності та особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя;
- це період, коли людина найбільш вразлива, незахищена від впливів довкілля, соціального, психологічного й фізичного насильства;
- на всіх етапах існування дитинство характеризується постійною орієнтацією на дорослий світ, потребою бути залученим до соціуму, взаємодіяти з ним;
- дитинство – виражена в діях і мові сукупність об'єктів, подій, процесів, соціальних інститутів і соціальних практик стосовно дітей; ця сукупність формується й підтримується суспільством, а також постійно відновлюється у процесі життєдіяльності дітей, які засвоюють соціальні уявлення та інтегруються у соціум [127].

У другій половині ХХ ст. спостерігаються істотні зміни як щодо розуміння феномену дитинства і його ролі у житті людини, так і у справі юридичного визнання статусу дитини. Підтвердженням цього є прийняття Декларації прав дитини (1959 р.); оголошення ЮНЕСКО роком дитини (1979 р.), прийняття міжнародної Конвенції про права дитини (1989 р.).

У 1996 р. була затверджена Національна програма "Діти України", яка стала основою для визнання дитини повноправним членом суспільства. В Україні низкою законів передбачений захист прав дітей ("Про охорону дитинства", "Про попередження насильства в сім'ї", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", Кодекс про шлюб та сім'ю тощо).

Підсумовуючи, що в умовах сьогодення створюється ґрунт для формування дитиноцентричної моделі освіти й виховання, які дадуть підстави

визнати дитину рівним дорослому суб'єктом освітнього процесу і наділити її відповідними правами й обов'язками. Обґрунтовуючи і шукаючи модель дитиноцентричної освіти, В. Сухомлинський наголошує на тому, що навчання не може відігравати пріоритетну роль у житті дитини, і вказує: «...не можна протиставляти світ, затиснутий в чорній класній дошці, світу, що пливе за вікном» [594, с. 15].

Під дитиноцентризмом, у сучасному трактуванні цього терміна, доводить О. Квас, можна розуміти особистісно орієнтовану модель виховання дитини, призначення якої – розширити її можливий життєвий шлях та саморозвиток на засадах гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування у неї основ життєвої компетентності [208]. Такими є й наукові позиції класиків української та зарубіжної педагогіки; учених-педагогів, які досліджують проблеми дитини і дитинства в умовах сьогодення.

Важливою і значимою детермінантою підготовки дитини до школи виступає соціалізація особистості дошкільника, присвоєння дитиною цінностей суспільного буття у кращих його зразках, ідеалах та формах. Досліджуючи психологічні основи особистісного становлення дошкільника, О. Кононко стверджує, що «... субстратом руху особистості в процесі розвитку, інтегрованою моделлю розгортання нею свого буття виступає позиція «Я-у-Світі». Вона акумулює життєвий досвід, характеризує ступінь компетентності дошкільника в різних царинах життя, синтезує ціннісні ставлення до предметного та людського світів, власного Я» [242, с. 28].

Технологізація та інформатизація людського життя в умовах сьогодення вважаються позитивними та прогресивними процесами, що сприяють поступу людства, умовами його економічного зростання, підґрунтям конкурентоздатності на світовій арені тощо. Проте з точки зору пізнання світу дитиною-дошкільником, впливу на її емоційний світ, на стан її фізичного і психічного здоров'я та, головне, формування цінного ставлення до світу, людей і до себе, ми трактуємо їх більше як негативні.

Питання духовності особистості як важливої аксіологічної характеристики людини є актуальними з раннього дитинства і до завершення людського життя. Важливими компонентами підготовки дітей до школи В. Сухомлинський уважав виховання людяності та духовності: «Досвід підтверджує, що добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу. Добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин, одночасно з переживаннями і відчуженнями найтонших відтінків рідного слова. В дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [594, с. 60 – 61].

Отже, аксіологічна складова трактується В. Сухомлинським як необхідна і обов'язкова частина підготовки дитини до школи. Перед тим, як пропонувати дитині знання, факти, основи наук, слід визначити ціннісні аспекти людського життя, прилучити її до розуміння моральних цінностей, створити відповідну освітню концепцію, розвивати особистість гармонійно. Така дитина, вважав педагог, у майбутньому може стати доброю людиною, громадянином, членом суспільства, колективу.

Ще одним особливо важливим моментом педагогічного доробку В. Сухомлинського є усвідомлення ним феномену дитинства як особливого неповторного періоду життя людини. Він, зокрема, стверджує, що дитина завжди повинна бути дитиною, переживаючи радісні і сумні події свого життя, вона формує ставлення до навколишнього світу і поняття про загальнолюдські цінності. На думку вченого, інтелектуальний, розумовий розвиток дитини неодмінно повинен ґрунтуватися на моральності і духовності: «Розповіді вихователя, що ділить з дітьми всі радощі й прикрощі, – обов'язкова умова повноцінного розумового розвитку дитини, її багатого духовного життя. Виховне значення цих розповідей у тому, що діти слухають їх в обстановці, яка

народжує казкові уявлення: тихого вечора, коли на небі загоряються перші зірки; в лісі, біля вогнища, в затишній хатині, при світлі тліючих у грубці жарин, коли за вікном шумить осінній дощ і співає журливу пісню холодний вітер. Розповіді повинні бути яскравими, образними, короткими. Не можна нагромаджувати безліч фактів, давати дітям масу вражень – сприймання розповідей притупляється, і дитину нічим уже не зацікавиш» [594, с. 41].

Наука завжди розглядає виховання, освіту та навчання в аксіологічній площині, позаяк людина усе своє життя перебуває у пошуку сенсу життя, переосмислює дійсність, планує майбутнє на основі певних цінностей, які є значимими у той чи той період її життя. Цей процес розпочинається у ранньому дитинстві, тоді й цінності є специфічними, часто більше залежать від оточення і способу життя дитини, ніж від її переконань. У передшкільному дитинстві формування ціннісної ієрархії багато у чому залежить від вихователів – батьків та педагогів. Останні мають особливий вплив саме на формування ціннісних орієнтацій дошкільника. У процесі тісної взаємодії і спільної діяльності визначаються мета і засоби для її досягнення, які повинні корелювати із ціннісними пріоритетами дитини: «Звичайно, педагог не вирішує головних проблем буття людини, однак у процесі виховання він повсякчас бере участь у їх вирішенні передусім для себе – досягаючи певної мети, а також для дитини – формуючи її ціннісні орієнтації. Під час виховання ціннісні орієнтації вихователя і вихованця взаємодіють, взаємостворюються» [474, с. 11].

Аксіологічний підхід найкраще вписується у гуманістичну парадигму виховання, оскільки визначає ціннісну ієрархію відповідно до загальнолюдських пріоритетів. Сучасні загальнотеоретичні проблеми педагогіки пов'язані з філософським поглядом на особистість як найвищу цінність суспільства, суб'єкт історичного і культурного розвитку. В педагогіці це відображається у принципі гуманізації виховання – олюдненні виховних стосунків, визнанні цінності дитини як особистості, її прав на свободу, соціальний захист, щастя, розвиток здібностей, індивідуальності.

З гуманізацією виховання пов'язана актуалізація таких його головних функцій:

- прилучення вихователів і дітей до цінностей духовної культури свого народу, людства, виховання на цій основі духовності й моральності;
- соціальний захист прав і гідності дитини, забезпечення умов для повноцінного розвитку її фізичних, розумових і творчих здібностей;
- допомога дитині у її самовизначенні.

Гуманістичні цінності мають стати визначальними у педагогічній діяльності, без орієнтації на них неможливе досягнення головної мети виховання, покликаною допомогти дитині в особистісному самоствердженні [474, с. 11].

Створення морального освітнього простору активно пропагував у своїй педагогічній концепції В. Сухомлинський. Моральну чистоту та моральну цілісність вихователя педагог-новатор трактував найголовнішою і єдиною передумовою успіху в «...тій найтоншій сфері людської творчості, яка зветься вихованням». Практика доводить, що справжній педагог вибудовує ієрархію цінностей не з огляду на соціальне замовлення, а орієнтуючись на вічні і незмінні вартості добра, честі, гідності, справедливості й гуманності.

Аналіз педагогічного доробку В. Сухомлинського переконливо доводить, що він розглядав кожную дитину як неповторну, цілісну й особливу; вимагав від педагогів максимального використання індивідуального підходу, особливо у процесі підготовки дитини до школи і сам подавав такий приклад учителям школи й усім, хто знав його педагогічні ідеї: «Чим більше пізнаєш оці тонкощі дитячого світосприймання, тим більше любиш кожную дитину. Якби я не пізнавав всієї цієї багатогранності людського в дитині, якби кожен день не відкривав переді мною щось нове в кожній дитині, всі діти здавалися б мені схожими одне на одного – я не бачив би дитини. А той, хто не бачить дитини, не може й полюбити її» [597, с. 69].

Важливість і пріоритетність моральних цінностей у житті сім'ї, школи, педагога та кожної дитини вчений-педагог акцентує чи не в кожній своїй праці,

наголошуючи на їхньому впливі на увесь процес становлення особистості – навчання, виховання, розвиток. Він доводить, що саме у дошкільному та молодшому шкільному віці перед дитиною відкривається «...неосяжний світ людських взаємин, радостей і знегод». Саме тоді вона ставить перед собою низку запитань і шукає на них відповідь. Найважливішими із них є питання про добро і зло» [596].

Досліджуючи проблеми української народної педагогіки і прагнучи написати спеціальну книгу про народну мудрість та її вплив на виховання дитини, вчений вказує на особливе трактування моральних категорій і доводить, що народ у своїй творчості абсолютно чітко визначив їхнє місце у житті людини. Разом із народнопедагогічною мудрістю плекається життєва позиція дитини, що вихована на народній казці, притчі, легенді, де добро завжди перемагає зло: «В дитячому світі існує найпростіша і в той же час наймудріша класифікація всіх явищ навколишнього світу. Все, що бачить дитина, вона відносить або до добра, або ж до зла. Нічого середнього для неї не існує. І доти, поки батько, мати, вчитель є для дитини живим втіленням добра, поки своєю поведінкою, кожним своїм вчинком вихователь утверджує в серці дитини її уявлення про добро, вона, безперечно вірить, вірить не тільки у вихователя, в батька, матір чи вчителя, а й у добро» [596].

Торкаючись проблем підготовки дітей до школи вчений на перше місце ставив духовність. Він відзначав, що знати духовний світ дитини, збагачувати і розвивати його, – це особливо важливе завдання педагога-вихователя. Його досконала природовідповідна концепція підготовки дитини до школи в рамках загальноосвітньої школи, тобто підготовчого класу у ній, відзначається особливим дитинолюбством, дитиноцентризмом, гуманізмом і природовідповідністю.

Найважливішим завдання сім'ї і дошкільного закладу вчений вважає «дати кожній дитині щастя». Феномен щастя В. Сухомлинський бачить багатогранно і цілісно, передовсім вказуючи, що щаслива людина повинна розкрити свої здібності, полюбити працю і стати в ній творцем, одержувати

насолоду від краси навколишнього світу і творити красу для інших, любити іншу людину і вирощувати дітей справжніми людьми [594, с. 29].

Зробити дитину щасливою, на думку педагога, можуть батьки спільними зусиллями зі дошкільними працівниками, вчителями. Свою групу, де діти мали проходити підготовку до школи, вчений назвав «Школою радості». Така символічна назва свідчила про те, що діти повинні були там одержувати не знання, а радість від щоденної праці – інтелектуальної, духовної, фізичної. Дошкільний заклад і школа, на переконання В. Сухомлинського, не мають права забрати в дітей дитячі радощі, навпаки – шкільний світ повинен створювати таку атмосферу, де б дитина одержувала насолоду від навчання, від результату своєї діяльності, від спілкування з навколишнім світом і з людьми, які її оточують. Також він зауважує, що школа не повинна стати для дітей нескінченною, зовні захопливою, але порожньою грою. Кожен день шкільного життя, зокрема і в період підготовки дитини до школи, має збагачувати розум, почуття і волю дітей.

Природу В. Сухомлинський вважає найважливішим аксіологічним чинником виховання в період підготовки дитини до школи. Аналізуючи роботу мозку дитини, розвиток дитячого мислення, він вказує, що педагог має справу з «...найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини» [594, с. 33].

Учений-педагог стверджує, що дитина мислить образами, тому створення цих образів у різні пори року, із залученням різних природних явищ є дуже важливим завданням педагога. Діти повинні бачити туман, хмари, чути грім, відчувати весняний дощ для того, щоб створити в своїй уяві картини життя природи, осмислити закономірності її життя. Тільки, пізнавши природу та її явища, дитина зможе повністю розкрити свої найкращі здібності і реалізувати уміння і навички, усвідомити справжні цінності людського життя.

З огляду на сказане вище актуалізується потреба не лише пошуку нових шляхів розв'язання цих проблем, але й звернення до традицій. Ці питання стають центральними тоді, коли аналізуються зміст і причини тих чи тих явищ і

процесів, які безпосередньо стосуються виховання й становлення особистості. Кожен народ протягом свого становлення витворив власну, неповторну систему освіти і виховання. Вона складається протягом усього його існування і у тій чи тій формі передається від покоління до покоління. Український народ відзначається у цьому сенсі виваженням і духовним ставленням до дитини й усього, що з нею пов'язується.

Народна педагогіка втілила у виховній системі усі моральні цінності та відобразила складність, суперечність і відповідальність освітньої справи [611; 612; 613; 615]:

- особливість і надзвичайна складність виховної справи: «Діти годувати, то камінь глодати»;
- вродженість моральних цінностей: «Діти і дурні говорять правду», «Устами дитяти глаголить істина»;
- важливість доброго виховання не лише для дітей, передовсім для дорослих: «Добрі діти – вінець, а лихі – кінець»;
- сенс дітей у житті людини: «Хата без дитини – то цвинтар»;
- педагогічна компетентність і поміркованість виховання й освіти: «Виховуй у дітей почуття совісті, а не боязнь биття»; «Учи дитину не страшкою, а ласкою»;
- важливість і доцільність раннього виховання й освіти дитини: «Як не навчиш дитину у пелюшках, то вже не навчиш і в подушках», «Як Івась не знає, то й Іван не знатиме», «Гни дерево поки молоде, вчи дитя поки мале»;
- значення традицій виховання, середовища і спадковості у житті людини: «Яка хата – такий тин, який батько – такий син», «Від лося – лосята, від свині – поросята», «Як у реп'яхи зайдеш, то реп'яхів і наберешся», «Більше варта година з розумним, ніж усе життя з дурним»;
- роль природовідповідності у житті людини: «На дерево дивись як родить, а на людину – як робить», «На тополі груша не вродить» тощо.

Виховні традиції родинно-побутової культури українців відзначаються моральністю, духовністю, гуманізмом, демократизмом, любов'ю до дитини, тяжінням до загальнолюдських цінностей та ідеалів. Саме це і допомогло українцям вижити у складні періоди життя, які часто несуть народу небезпеку від сусідів чи інших народів, які зазіхають не лише на територіальну цілісність, а й на людину – її мову, традиції, культуру, релігію. Спродужована українцями етнопедагогічна система виховання, освіти й навчання дитини залишається актуальною і сьогодні.

В умовах сьогодення педагоги продовжують активно працювати над вивченням та узагальненням традицій родинно-сімейного виховання і роблять спробу запропонувати модель та спосіб їхнього застосування. Такі наукові позиції ми спостерігаємо у роботах М. Стельмаховича [567], О. Вишневецького [69], О. Сухомлинської [587; 590], Г. Авдіянц [2], О. Сурженко [581], Н. Муляр [336], М. Фіцули [636] та інших. У них проаналізовані й обгрунтовані методи і способи збереження сімейного та родинного інститутів та примноження його народнопедагогічних традицій.

Сім'я для українців була і залишається найстійкішим інститутом виховання; з її повноцінним функціонуванням пов'язують успіх людського життя; родинно-сімейні традиції передаються з покоління до покоління, несучи у собі основні людські цінності. «Споконвіку для нашого народу найвищими й святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності – синтетичної форми досягнення світу й себе в єдиному вимірі перетворювальної діяльності та гуманного ставлення до навколишнього середовища і людей; громадянськості як відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності, захисту і збереження їх, розвитку й примноження, добробуту країни» – стверджує М. Стельмахович, обгрутовуючи специфіку дошкільного виховання української дитини [567, с. 189].

Життя української родини і виховання дітей у ній завжди ґрунтувалося на вірі у Бога, глибокій духовності, патріотизмі й моральності. В українській

родині віддавна використовувалися такі елементи життя, як: «сповнення щоденно спільно і вголос молитви; розповіді про свою сім'ю, родину, село, регіон, минуле свого народу і його героїв; оповідання казок і легенд, співання народних пісень; святкування національних свят; ...читання Святого Письма; відвідування щонеділі церкви» [612, с. 222].

Однак народження дітей вимагало повноцінного й системного виховання і навчання. Відомий український педагог О. Духнович наголошував, що питання виховання дітей у сім'ї має бути центральним. Відповідальність за це несуть і мати, і батько: «Батьки повинні на користь дітей виховувати, далі до доброчесті їх при звичаїти, словом про душевне і тілесне блаженство піклуватися» [152, с. 43 – 44]. Педагог надавав великого значення атмосфері у сім'ї, адже був переконаний, що вдосконалення окремої людини може забезпечити прогрес суспільства: «О, если бы все люди добрые соблюдали нравы, не нужно было бы тогда судей, непотребные были бы темницы и никаких карных законов не было бы...» [152, с. 207].

Український народ витворив цілу систему фольклорних жанрів, які визначали пріоритетні позиції виховання дитини у сім'ї: «На дерево дивись як родить, а на людину як робить», «Чесне діло роби сміло», «Добре роби, доброго й кінця дожидай», «Робота саме за себе скаже», «Слова – полова, а праця – диво», «Щоб лиха не знати, треба рано вставати», «Умів дитину народити, умій і навчити», «Батько не той, що породив, а той, що спорядив», «Посієш вчинок, виросте звичка», «За науку – цілуй батька й матір у руку» [615, с. 270 – 276].

Українські вчені [2; 69; 85; 152; 475; 567 – 569] на основі аналізу народнопедагогічних здобутків виокремили основні риси сім'ї, які допомагали їй успішно продовжувати рід і виховувати дітей. Одним із найважливіших у вихованні дітей був метод прикладу: «Моральні погляди дитячі найліпше всього витворюються у сім'ї, де між батьками й дитиною щирі, сердечні відносини, де любов і пошана одно до одного виявляються у доброзичливості та обопільній допомозі. Задля повного морального розвитку дитини треба, щоб

вона на прикладах здобувала такі звички, що утворюють високий моральний кольорит її обличчя» [647, с. 75].

Обґрунтовуючи сутність української родини, О. Вишневський зазначає, що сім'я – це хоронитель ідеалів, які саме тут органічно поєднуються з християнськими морально-етичними вартостями. В основі народного ідеалу української сім'ї лежить евдемонізм – прагнення створити сім'ю щасливу, здорову, багатодітну, міцну, дружну. До сімейних ідеалів вчений-педагог відносить: вірність, любов, чесність, правду, щирість, сумління, взаємну пошану [71, с. 164].

Ідеологи Радянського Союзу усвідомлювали, що володіти масами можна тільки тоді, коли освіта буде мати певні ідеологічні важелі впливу, які перетворюються на цінності людського життя. У другій половині XX ст. ідеологія перетворилася на «релігію» нового часу, під її гаслами нівелювалася людина, примарні цінності «перемоги комунізму» стали основною метою людського життя і діяльності у різних сферах. Тому все суспільне дошкільне виховання, увесь його зміст мали ідеологічний підтекст, спрямовували у русло усвідомлення важливості тих суспільних подій, які відбувалися. Практично вся політична доктрина була відбита у системі дошкільного виховання. Проте штучно утримувати такі ціннісні пріоритети було досить складно, складову нової ідеології слід було якісно забезпечити не лише теоретично, а й матеріально. Саме тому на початку 50-х р. XX ст. суттєво збільшуються капіталовкладення у дошкільну освіту: «Асигнування на соціально-культурні заходи в 1951 році становили 26,8 % всіх видатків країни. Державний бюджет передбачає даліше розгортання сітки ясел, дитячих садків, шкіл, технікумів, вузів, наукових закладів» [295, с. 24].

50-і рр. XX ст. ознаменувалися тим, що на XXI з'їзді партії, був зроблений висновок про повну і остаточну перемогу в СРСР соціалізму, вступ радянської країни у період «розгорнутого будівництва комуністичного суспільства». Були проаналізовані «найважливіші здобутки» і визначені завдання цього періоду: зробити вирішальний крок у створенні матеріально-

технічної бази комунізму, забезпечити наступне зміцнення економічної і оборонної потужності СРСР; добитися задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу. Окремо визначалися завдання ідеології: посилення ідейно-виховної роботи партії, підвищення комуністичної свідомості трудящих і передовсім підростаючого покоління, виховання їх у дусі комуністичного ставлення до праці, радянського патріотизму та інтернаціоналізму; подолання пережитків капіталізму в свідомості людей, боротьба з буржуазною ідеологією. Поруч із загальнодержавними завданнями формувалися й завдання освіти, зокрема дошкільної [33; 34; 295; 303; 346]. Підготовка дітей до школи опиралася на завдання державного будівництва.

Усі ці завдання стали важливими пріоритетами освіти, зокрема дошкільної. Діти у період підготовки до школи активно включалися у «будівництво нової держави». Ціннісні пріоритетні аспекти з моральних були перенесені на ідеологічні, що, у результаті, стало найбільшою помилкою і трагедією людини у системі радянського періоду [295; 303; 346; 374; 470].

Хрущовська відлига дала можливість змінити і внести певні корективи у роботу не тільки державних органів та установ, але й освітніх закладів [11; 51; 164; 189; 459; 494]. Знову ж було поширене гасло будівництва нового комуністичного суспільства. Ідеологія мала тотальний вплив на всі сфери життя, зокрема на дошкільну педагогіку, ставилися завдання боротьби за першість у світі і перемогу над капіталістичним світом.

Це все детермінувало зміни в освіті, зокрема в дошкільному вихованні. Перед дошкільною педагогікою ставилося завдання з ранніх років виховувати людину праці, соціалістичного працівника, патріота, відданого ідеям нового суспільства: «Новому історичному етапові розвитку країни, етапові розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, повинна відповідати і нова система навчання і виховання підростаючого покоління» [459, с. 2].

Періодична преса досліджуваного періоду активно займалася популяризацією дошкільних закладів серед батьків. Періодичні видання постійно друкували різноманітні відгуки і враження батьків дітей дошкільного

віку для того, щоб інформувати громадськість про стан дошкільних закладів в Україні та широко популяризувати цю форму освіти. Так, журнал «Дошкільне виховання» [608] опублікував листи батьків: «Коли матері в полі», «Спасибі за наших дітей», «В надійних руках», «Там, де турбуються про дітей», у яких йшлося про переваги дошкільного виховання перед домашнім. Їх автори розповідали про діяльність дитячих садків, описували перебування своїх дітей у школі, відображали специфіку підготовки дітей до школи в дошкільних закладів. Усе це свідчило про те, що держава активно розбудовувала дошкілля. Кількість дитячих садків ставала більшою, а робота в них активнішою.

«Основні напрямки реформи загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.) [370] детермінували зміни у підготовці дітей до школи і визначили основні цінності дошкільної освіти. Це відобразилося у Постанові Ради Міністрів СРСР «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» [370], Типовій програмі виховання і навчання в дитячому садку [606]. Було задекларовано перехід на навчання у початковій школі з шестирічного віку, у зв'язку з чим кардинально змінювалися підходи до підготовки дітей до школи. Суспільні цінності знову переважають над особистими, ідеологія і політика накладають негативний відбиток на освітню справу, гуманізацію освіти, її дитиноцентризм.

Наше дослідження доводить, що ціннісний аспект підготовки дитини до школи має абсолютне значення, оскільки може включати у себе актуальне і потенційне, а потенційне, зі свого боку, може стати дійсним (реальним). У такому випадку процес підготовки дитини до школи відбуватиметься успішно і результативно, оскільки ці цінностей будуть присвоєні власне особистості дитини, яка готується стати школярем. Педагоги вказують, що ціннісний аспект «...додає визначеності, глибини, завершеності концептуально-гіпотетичним пошукам нових шляхів удосконалення освітньої діяльності та розроблення нових дослідницьких програм у динамічному неординарному навчальному процесі» [631, с. 57].

Сучасні педагоги переконані, що в сучасних умовах «надзвичайно важливою є розробка аксіологічних основ змісту виховання, який був би сформований з урахуванням історичного досвіду навчання і виховання дітей та молоді, а також теоретичних основ, обґрунтованих у науково-методичних й історико-педагогічних працях учених, педагогів, громадських діячів, що працювали у різні історичні періоди у межах вітчизняного освітнього простору» [356, с. 6]. Розумне поєднання традицій та інновацій у процесі виховання уможливить сформувати особистість, здатну жити і працювати в умовах сучасних реалій, що швидко змінюються.

У педагогічній теорії з'явилася нова концепція – життєтворчості [661], де пріоритетними визначаються цінності свободи, відповідальності, діяльності, вибору тощо: «Життєтворчість – духовно-практична діяльність, спрямована на визначення життєвої стратегії особистості, реалізацію індивідуального життєвого проекту» [661, с. 480]. Починати цю роботу, вважають автори концепції [661], слід з раннього дитинства, а у період підготовки дитини до школи вона може визначити вектор життєвого шляху людини. За таких обставин з'явилася нова галузь педагогічної науки, яка презентує дитину як суб'єкта життя і автора власної життєвої стратегії: «Педагогіка життєдіяльності – нова педагогіка, спрямована на плекання дитини як суб'єкта життя, допомогу їй у визначенні життєвої стратегії у пошуку сенсу життя, його повноти і культури, пізнанні життя як результату життєздійснення» [190, с. 8]. Таким бачиться імідж сучасної української школи ученими, представниками гуманістичної освітньої парадигми [5; 6; 28; 42; 302; 537; 661 та ін.]. Починати реалізовувати завдання цієї стратегії у школі надто пізно, тому широке ознайомлення з нею і практична апробація повинні відбутися у рамках дошкілля.

Стверджуючи важливість і доцільність життєтворчості як позитивної стратегії особистості на етапі підготовки дитини до школи, зазначимо, що виникла ціла система концепцій і технологій, які визначають зміст, сутність, принципи та прикладний інструментарій для реалізації цих стратегій [190; 460;

661]. Технології життєтворчості – принципово нові педагогічні ідеї, концепції, технології, у центрі яких перебуває особистість дитини з її потребами й інтересами, життєвими проблемами і драмами [661]. Нова педагогічна теорія – це нова система принципів і категорій, які забезпечують основи вітчизняної педагогіки, це педагогіка життєтворчості, плекання людини як творця, проектувальника власного життя, суб'єкта соціальної творчості. Процес життєтворчості передбачає: а) осмислення людиною свого призначення; б) вироблення життєвої концепції й життєвого кредо; в) свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх у життєву програму як систему довгострокових життєвих цілей, у життєвий план як систему цілей і засобів їх досягнення у певній часовій перспективі; г) наявність необхідних умов для самореалізації сумісних сил; д) рівень соціальної й психологічної зрілості; є) відповідальне ставлення до свого життя і до самого себе [661, с. 3 – 5].

Отже, аксіологічна складова процесу підготовки дітей до школи є необхідним і обов'язковим елементом освітнього поля. Особливо наголошуємо на необхідності усвідомлення та дотримання моральних цінностей, які мають вічний і незмінний характер. Релятивістське трактування загальнолюдських цінностей викривляє ставлення до людини і суспільного життя і, в результаті, руйнує цілу систему. Історичний досвід свідчить, що побудувати досконалу освітню систему без урахування і реалізації таких цінностей, як любов, свобода, гідність, честь, відповідальність, співчуття, повага тощо, неможливо. Всі спроби поставити на пріоритетні освітні позиції ідеологію, політику, інтереси певного класу чи групи завершувалися кризою і перебудовою освітніх концепцій з пошуком нових, досконаліших шляхів. Сказане вище цілком стосується підготовки дітей до школи. Переконливим прикладом є ті авторські концепції, де дитина визнана рівним суб'єктом з педагогом; дитиноцентризм трактується як фундаментальне підґрунтя освітнього процесу; де мова іде про реалізацію життєвих цілей окремої дитини, а не групи чи класу; де любов до дитини є необхідною умовою здобуття вчительської професії; де гуманізм претендує на альфу і омегу життя освітньої інституції. Таких прикладів в

царині освіти чимало, зокрема, це педагогічні концепції Ш. Амонашвілі, Я. Корчака, М. Пирогова, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського та інших, які сьогодні можуть успішно слугувати методологією нової української школи.

2.2. Глобалізаційна та суспільна детермінанти як чинники процесу підготовки дітей до школи

Питання глобалізаційних детермінант трактується сьогодні як важливий чинник у становленні окремої особистості. Вважаємо, що підготовка дитини до школи буде успішною лише за умови врахування глобалізаційних, суспільних, економічних, демографічних, психологічних обставин життя, де особистісні детермінанти, проте, матимуть пріоритетний характер.

Цивілізаційними та суспільними обставинами детермінується не лише освіта у глобальному її вимірі, а й кожна її складова. Не є винятком і дошкілля, яке визначається як її первинна ланка. У період дошкільного життя людини відбуваються особливо важливі процеси становлення, які накладають відбиток на все наступне життя, оцінюємо дошкілля як найважливіший період у житті людини. Досвід, наукові розвідки та практика доводять, що діти, які не були розвинені, виховані та соціалізовані вчасно, а саме у дошкільному віці, практично не можуть надолужити згаяне у наступні, навіть значно триваліші періоди свого життя.

Актуалізація глобалізаційних та суспільних детермінант в освітній галузі продиктована цивілізаційними соціокультурними змінами, які вимагають значної реконструкції освіти загалом і, зрозуміло, підготовки дитини до шкільного навчання. Суперечність між чинною усталеною системою шкільної освіти і новими суспільними вимогами, які стоять як перед усією цивілізацією, так і перед конкретною людиною, особливо загострилася в умовах сьогодення і вимагає нових підходів до організації шкільної справи. Це цілком стосується дошкільного виховання дітей та підготовки їх до школи як базису освіти. В

Україні перманентно спостерігаються спроби реформування освіти, проте вони здебільшого мають політично декларований характер, тому не приносять очікуваних результатів.

Якщо організація освітнього процесу на етапі підготовки дітей до школи потерпає від впливу певної ідеологічної доктрини, суб'єктивної позиції керівництва держави чи міністерства, перевага надається лише певним технологіям чи методикам (які штучно визнані пріоритетними), то, звичайно, очікувати успіху дитини марно. Особистість у таких обставинах «загублена» за політичними лозунгами, сумнівними педагогічними течіями (як от радянська педагогіка на противагу буржуазній), недосконалими підручними і дидактичними засобами, які передовсім відображають політичну кон'юнктуру тощо. Проте й применшувати роль суспільних детермінант у різноманітних їх виявах (економічному, суспільному, демографічному, ідеологічному тощо) не можна. Освіта була, є і залишатиметься частиною складного суспільного організму, і кожна особистість стає такою, лише прилучаючись до цивілізації у всіх її виявах і викликах.

Суттєвою заувагою може стати лише те, що превалювання і пріоритетність суспільного детермінізму може применшити роль особистісних детермінант, що є особливо небезпечним у дошкільному дитинстві. Тоді, коли дитинство не трактується як повноцінне, яскраве справжнє життя людини, а розглядається лише як підготовка до дорослого життя, спостерігається одна з найпоширеніших помилок педагогіки – чи то наукової, чи родинної.

Учені-філософи [543; 549; 668] наголошують на важливості обережного застосування принципу соціального детермінізму, бо його тотальна реалізація загрожує нівелюванням особистості. Тоді сенс людського життя спрощується та вихолощується: «Адже принцип так званого соціального детермінізму, застосований до розгляду виховання особистості у взаємодії з різноманітними соціальними факторами, призводить до того, що вона (взаємодія) набуває вид поєдинку, в котрому людський індивід, відчуваючи різнобічний вплив суспільства, виступає насамперед у ролі сприймаючого цей вплив. Краще або

гірше засвоюючи його, він, фактично, губить себе як особистість. Опинившись у центрі схеми, індивід приречений на пасивність, оскільки коло соціальних факторів виявляється настільки широким, що він зі своїми наявними і потенційними здібностями змушений засвоювати впливи середовища, а його власний вплив на соціальні умови виявляється незрівнянно меншим» [549, с. 209 – 210].

Проте нівелювати вплив суспільства на виховання, розвиток, навчання та соціалізацію особистості, применшувати вплив глобальних суспільних змін було б помилкою. Так чи інакше дитина повинна засвоювати суспільний досвід, прилучатися до цінностей суспільства, вчитися відповідати на нові складні виклики і протистояти їм. Аналізуючи процес підготовки дітей до школи, слід деталізувати і узагальнити низку детермінант, серед яких вагомими є абстрактні та конкретні, що визначають співвідношення й суперечності означеного освітнього процесу, допомагають визначитися з іншими, не менш важливими умовами, як от об'єктивні та суб'єктивні, реальні й нереальні тощо.

Отже, абстрактні детермінанти – це ті, що ґрунтуються на теоретичних, безпосередньо не пов'язаних з практикою і досвідом міркування. Вони позбавлені конкретності, предметної визначеності та реальності, часто стають предметом наукових досліджень, зокрема педагогічних, але без реального опертя на практику сучасної школи, бачення перспективи її наступного розвитку у рамках суспільних і культурних детермінант втрачають свої результативні можливості. Саме тому принцип тісного зв'язку теорії з практикою все ж залишається пріоритетним і у сучасній педагогічній науці.

Конкретні детермінанти існують як вияв чогось реального, предметно визначеного, тісно пов'язаного із реальним життям та практикою. Вище ми частково визначилися із конкретними детермінантами. Їхня роль в освітніх процесах є важливою та значимою, проте, спішимо зазначити, що без теорії (тобто абстрактних ідей чи детермінант) побудувати досконалу модель неможливо, вона завжди хибуватиме примітивністю і ситуативністю.

Часто буває навпаки, окремі теорії чи доробок конкретного педагога заперечують визначені суспільні чи конкретно наукові канони, суперечать їм, доводячи власну істинність. Підтвердженням цього є визнання конкретного педагогічного досвіду та його унікальності лише через тривалий час, після зміни суспільної парадигми. Так сталося з педагогічним доробком педагогів-дошкільників О. Дорошенкової [137], С. Русової [514], Я. Чепіги [647] та інших. Зрештою сучасне «прочитання» А. Макаренка [313] та В. Сухомлинського [594] також вказує на їхнє концептуальне протистояння панівній політичній доктрині.

Прикладом виникнення суперечностей у процесі підготовки дітей до школи стала й концепція відомих радянських педагогів Нікітіних, яка була широко розрекламована радянською педагогікою та усіма її засобами (пресою, телебаченням, радіо, системою передового педагогічного досвіду тощо). У сенсі гармонії абстрактних та конкретних детермінант ця система відзначалася неузгодженістю, оскільки батьки не врахували наукових досягнень і порушили певні наукові позиції як педагогіки, так і психології. Головна помилка бачиться нами у форсуванні процесу розвитку особистості, що порушило зміст і терміни соціалізації дітей; негативно вплинуло на їхню адаптацію у середовищі, яке дуже часто мінялося; відірвало дітей від спілкування з однолітками тощо. Власне самі діти Нікітіних оцінили цей експеримент негативно, визнали його некорисним. Ніхто з них не продовжив традиції виховання батьківської сім'ї. Проте принагідно зазначимо, що підготовка дітей до школи у сім'ї Нікітіних відбувалася блискуче, жодних зауваг до навчання вони не мали і успішно переходили із класу до класу, часто закінчуючи на рік по два класи.

У цьому сенсі слід також згадати, що поява нової, оригінальної педагогічної концепції може значною мірою удосконалити процес підготовки дитини до школи навіть всупереч суспільним догмам та несприйняттю її на певному історичному етапі. Це, зокрема, стосується ідеї свободи у педагогічній концепції К. Ушинського [623; 626]; важливості організованого суспільного дошкільного виховання у доробку С. Русової [514; 515; 516]; пріоритетності

розвитку у житті дитини-дошкільника в системі М. Монтесорі [332; 333; 335]; природовідповідного дошкільного виховання і підготовки дітей до школи у доробку В. Сухомлинського на тлі суспільної пріоритетності і незаперечності ідеологічних догм [591 – 600] та ін. Таких прикладів можна наводити чимало. Усі вони є свідченням історичного характеру суспільних детермінант, їхньої нестійкості, особливо тоді, коли не мають у своїй основі загальнолюдських цінностей свободи, добра, любові, гармонії, справедливості тощо. Питання аксіологічного аспекту підготовки дитини до школи потребує широких наукових рецепцій, спробу його деталізації ми зробили у попередньому параграфі.

Важливою також бачиться нами проблема об'єктивних і суб'єктивних детермінант, які суттєво впливають на процес підготовки дітей до школи, його змістові й формальні характеристики. Об'єктивність означає таку характеристику предмета, змісту знання чи способу існування, які не залежать від людської свідомості, конкретного суб'єкта пізнання. Систему детермінант розвитку дитини-дошкільника складають такі об'єктивні умови, як макросоціальні і мікросоціальні тощо. До об'єктивних детермінант також відносимо стан суспільства; його ідеологічну парадигму; вплив світових процесів на вимоги до конкретної людини; характер демографічних процесів; специфіку розвитку науки; економічні передумови розвитку країни, що передбачають потребу у типі знань; загальноцивілізаційні процеси тощо. Їх ігнорування, безперечно, призведе до неефективності системи підготовки дітей до школи, звузить її змістові характеристики; обмежить можливість конкретної людини увійти до світового освітнього простору.

У цьому сенсі не обійтися без характеристики суб'єктивних детермінант. Це ті, що відображають певні уявлення, думки, переживання, прагнення конкретного суб'єкта, є його особистими, індивідуальними характеристиками: вікові особливості, тип темпераменту, спадковість, здібності тощо. Слід також наголосити на таких суб'єктивних чинниках, як активність дитини, особливості

самосвідомості, мотиваційна сфера, поведінка, діяльність, спілкування, пізнання, самопізнання, свідомість, самосвідомість тощо.

Суб'єктивні детермінанти перебувають у прямій і безпосередній залежності від об'єктивних, визначаючи внутрішню логіку розвитку та саморозвитку. Готуючи дитину до школи, батьки й педагоги повинні усвідомлювати тісний зв'язок між об'єктивним і суб'єктивним, зважати на усі можливі наслідки неврахування цих детермінант, максимально згладити виклики та ризики у складному процесі підготовки дитини до навчання у школі з тим, щоб вона пройшла цей шлях не стільки успішно, скільки комфортно і результативно.

Дослідження дає підстави зробити висновок, що успіх процесів входження дитини до цілісного освітнього середовища, її всебічної соціалізації та підготовки до систематичного шкільного навчання залежить від низки умов, які ми визначили як пріоритетні детермінанти і класифікували (абстрактні, конкретні, об'єктивні, суб'єктивні тощо). Цілісне і всебічне врахування результатів дослідження з педагогіки, психології, соціології, демографії та інших наук повинно стати міцним підґрунтям для такої реалізації підготовки дитини до школи, коли і особистість, і суспільство загалом мають від того користь, а інтереси окремої дитини убезпечені й реалізовані з проекцією на майбутнє.

У другій половині ХХ ст. суспільні детермінанти наклали особливо яскравий відбиток як на становлення дошкільної освіти загалом, так і на процес підготовки дитини до школи. У цей час усі наукові резерви педагогіки, психології, гігієни, медицини, фізіології та інших наук були мобілізовані на пошук такої моделі дошкільної та початкової освіти, яка б максимально задовольняла потреби поступу країни на шляху «побудови нового соціалістичного суспільства». Цей шлях, як доводить наше дослідження, не можна характеризувати як однозначний, лінійний, позитивний чи негативний.

Якщо загалом критикувати його за надмірну ідеологізацію, особливо складні суперечності, суспільний трагізм, кризу ідентичності, культ масовості,

спробу зламати індивідуальність особистості, то все ж слід констатувати, що саме у другій половині ХХ ст. з'явилися особливо яскраві течії та концепції дошкільної освіти, які і нині не втрачають самотності і цінності як для освіти загалом, так і для окремої особистості. Ідеться передовсім про доробок психологів Л. Виготського, О. Запорожця, Г. Костюка, Д. Ніколенка [174; 175; 176; 258; 258; 260; 261], які зробили неоцінений внесок у вивчення та обґрунтування особливостей розвитку дітей дошкільного віку; феномен В. Сухомлинського [591 – 600] та його концепції природовідповідного виховання дитини; «педагогіку співробітництва»; авторські програми підготовки дітей до школи з урахуванням раніше недосліджених теорій М. Монтесорі, С. Русової, Ф. Фребеля, Я. Чепіги [332 – 335; 514 – 516; 647] та інших. У дослідженні ми опираємося на об'єктивні історичні факти, які доводять неоднозначність досягнень у теоретичній та прикладній сферах підготовки дитини до школи у досліджуваний період.

Методологічною основою тогочасної дошкільної педагогіки, зокрема в частині підготовки дитини до школи, на початку 50-х рр. ХХ ст. стає фізіологічне вчення академіка І. Павлова, широко використовуються також праці Леніна і Сталіна. Всі методичні вказівки наголошують, що практичне здійснення завдань виховання вимагає, щоб вихователь був озброєний ідеологією марксизму: «У дошкільників складаються перші уявлення про природу, про людське суспільство, створюється перше ставлення до навколишнього світу. Дитина формується в діяльності – ігровій, трудовій, учбовій, в умовах спілкування з людьми. Від вихователя залежить, як організувати, куди спрямувати цю діяльність, тобто формування особи дитини. Тим-то й важливо, щоб вихователь сам був марксистськи освічений, вихований у комуністичному дусі» [295, с. 28].

Обґрунтовуючи специфіку суспільних детермінант, наголошуємо, що ідеологія активно вплітається до змісту роботи дошкільних закладів, зокрема щодо підготовки дитини до школи. Тогочасні педагоги наголошують, що: «Треба рішуче покласти край решткам шкідливої теорії, що дитина

дошкільного віку живе лише в світі фантазій, і суспільні явища, оточення, радянське життя незрозуміле дітям» [103, с. 11].

Справедливо й об'єктивно оцінює стан тогочасної освітньої доктрини О. Вишневський, категорично негативно оцінюючи її сутність та наслідки впливу на людину, починаючи з раннього віку: «Між людиною і головним (комуністичним) ідеалом працювала ідеологія. Її метою було розкрити зміст цього ідеалу і утвердити віру в його реальність. В комуністичній системі ідеологія стосувалася всього населення, посідала головне місце і користувалася великою увагою. Вона була критерієм оцінки «правильності» світогляду. А тому для її поширення мобілізувалися великі кошти, спрямовувалися зусилля науковців, вчителів, партійних пропагандистів, засобів масової інформації, дитячих і молодіжних організацій тощо. За цих умов природа людини, позбавленої права реалізувати свої релігійні потреби, поступово вела до того, що ідеологія одержувала всі ознаки псевдорелігії. Зрозуміло, що у суспільствах традиційно-християнської орієнтації, яким, наприклад, сьогодні є європейці, головним у системі є Бог як втілення Любові і Добра, а проміжною ланкою між людиною і Ним виступає релігія у поєднанні з мистецтвом та наукою» [71, с. 326].

На сторінках педагогічних видань з'являється інформація про те, що вихователі-дошкільники, готуючи дитину до школи, повинні активно використовувати праці Леніна, Сталіна, Павлова тощо [103, с. 11].

Заперечуючи «буржуазні теорії» тогочасна радянська педагогіка критикує капіталістичне суспільство, вважаючи, що всі його здобутки є хибними, а самі стосунки між людьми не можуть вести до свободи, рівності і демократії: «В капіталістичних умовах, де «людина людині вовк», де кожний бореться тільки за себе і для себе, пробиваючи собі шлях, де існують закони вовчого права: «сильний володіє світом», «не проси, а бери», «хапай, що погано лежить», підготовка кадрів, підготовка спеціалістів є таким же стихійним, анархічним процесом, як і все життя капіталістичної держави» [295, с. 29 – 30]. «Залізна завіса» не давала можливості побачити й об'єктивно оцінити здобутки у сфері

підготовки дітей до школи у капіталістичних країнах, країни соціалістичного ж табору були суголосні освітній доктрині Радянського Союзу [467], хоча в них спостерігається тенденція цілісного підходу до розуміння необхідності таких складових, як психологічна, фізіологічна, соціальна та дидактична готовність до шкільного навчання.

Аналіз наукової, методичної, законодавчої, директивної та популярної літератури досліджуваного періоду дає підставу стверджувати, що суспільні детермінанти, а саме ідеологічні, економічні, соціальні, політичні та ін., мали пріоритетний і тотальний вплив на процес підготовки дитини до школи, як і весь процес дошкільного виховання: «Наше підростаюче покоління житиме і працюватиме при комунізмі і тому воно мусить вирости гідним свого великого часу. Адже ті мільйони дітей, які сьогодні виховуються в дитячих садках, через 20 років будуть дорослими людьми, і майбутнє нашої Батьківщини багато в чому залежить від того, як ми їх виховаємо, яку підготуємо собі заміну. Діти – наше майбутнє, і все, що створюють зараз радянські люди, належатиме їм. Доля нашої прекрасної країни, доля світу залежатиме і від того, як вони, наші діти, розпоряджатимуться усім тим багатством, яке перейде до них у дар від старших поколінь, від усього людства» [655, с. 3]. Тому для будівництва нового суспільного ладу в країні потрібні були люди, які могли б виконувати завдання, поставлені партією, урядом, усією освітньою системою. Найважливішим з них була підготовка підростаючого покоління до життя, суспільно корисної праці та будівництва комунізму [655, с. 3].

Такі тенденції спостерігалися до 80-рр. XX ст., коли цивілізаційна детермінанта все ж зумовила певну лібералізацію поглядів і думок щодо освіти, глобальні тенденції гуманістичної педагогіки тим чи тим способом розповсюджувалися і на вітчизняне освітнє поле. Епоха «перебудови» і «гласності» визначила інші перспективи процесу підготовки дитини до школи, де пріоритетним ставали особистість, свобода, творчість, самостійність. Проте суспільні детермінанти не втрачають домінуючих позицій.

Наголошуючи на невідворотності врахування суспільно-економічних та культурно-освітніх детермінант у розбудові системи освіти, починаючи із дошкілля, М. Ярмаченко визначає основні домінанти освіти в епоху «перебудови»: «Здійснення загальної середньої освіти проходить в умовах науково-технічної революції, під впливом якої відбувається даліше удосконалення всієї системи народної освіти, раціоналізація її мережі, переглядається зміст навчального матеріалу, активізуються методи навчання. Особливо актуальною стає підготовка учнів до самоосвіти, посилюється увага до проблем розумового розвитку учнів» [670, с. 5]. Такі акценти в дошкільній педагогіці визначили пріоритетом розумову готовність дитини до школи і спрямували її у русло інтелектуалізації, зміщуючи наголос на розумовий розвиток дитини і навчання як важливу складову формування особистості.

Технологічний підхід у процесі наступності дошкільної та початкової освіти і, зокрема в підготовці дітей до школи, також знайшов місце в історичній ретроспективі. Наше дослідження доводить, що він був реалізований різними авторами на різних історичних етапах, коли здійснювалося завдання підготовки дітей до школи, і технологічний підхід відіграв у цьому процесі певну роль. Зокрема серед найцікавіших, найрезультативніших і найпопулярніших технологій, які використовувалися у процесі підготовки дитини до школи впродовж другої половини XX – початку XXI ст., стала технологія ігрової діяльності авторства Л. Артемової [15]. Вона вважає, що завдання навчання у дошкільному закладі, процес переходу до шкільного навчання можна реалізувати через гру. Педагог зібрала чималий арсенал дидактичних ігор, які і сьогодні успішно використовуються в процесі підготовки дитини до школи, її технологія характеризується комплексним підходом. Учена не тільки пропонує ігри, але й обґрунтовує особливості ігрових засобів, змісту ігрового навчання, пропонує індивідуальні, парні, колективні форми роботи. І все це може бути цілком результативним засобом для доповнення занять з підготовки дитини до школи.

Специфічну розвивальну технологію з використанням гри було запропоновано сім'єю Нікітіних, а саме Б. Нікітіним «Технологія інтегрованого навчання і виховання» [359]. Вона ґрунтувалася на позиції, що розвиток є найважливішою складовою становлення особистості. Автором були запропоновані ігрові завдання та засоби, які використовувалися у процесі цієї технології. Метою її була активізація діяльності дитини в рамках моделювання, імітаційного сюжетно-рольового планування навчальної діяльності. Розвивальні ігри Б. Нікітіна ґрунтуються на тому, що гра є основним видом діяльності дитини, а досконала гра має бути не лише цікавою, але й корисною з точки зору навчання та розвитку.

Наше дослідження доводить, що форсування розвитку, яке дуже часто пропонувалося у технології Нікітіних, все ж таки мало хибне підґрунтя. Діти (зокрема їхні) дуже успішно долали будь-які інтелектуальні чи дидактичні перешкоди, проте страждали їхні соціалізація і комунікація з навколишнім світом.

У досліджуваний період також активно пропагувалася технологія навчання дітей грамоти М. Зайцева, яка ґрунтувалася на природоохоронному розвитку дитини і опиралася на активізацію пізнавального потенціалу дитячого мозку.

Цікавими і універсальними для сьогодення залишилися технології розвитку особистості Л. Занкова та розвитку розумових здібностей Д. Ельконіна і В. Давидова [173]. У них пріоритетним є положення про те, що дитина в процесі підготовки до школи та навчальної, виховної чи розвивальної діяльності трактується суб'єктом. Акцент ставиться на активність, самоствердження, самоактуалізацію, самодіяльність і, звичайно, відповідальність. Ці технології передбачали всебічне дослідження дитини й урахування її індивідуальних особливостей, пристосування до них змісту навчання. Технологія Д. Ельконіна та В. Давидова передбачала логічність і системність у переході від конкретного до абстрактного [173].

Цікавою і своєрідною бачиться нами також система деформованих завдань Б. Едигея [155]. Суть її полягала у тому, що дітям пропонувалися певні завдання, які містили помилку або алогічний порядок дій, а вони мали відновити слова чи речення, бачити ціле слово в наборі букв або здійснювати декодування слів за певною закономірністю. Ця технологія також як елемент підготовки дитини до школи була цілком придатною для розвитку її уяви, розвитку пам'яті та інших психічних процесів.

На етапі підготовки дитини до школи у досліджуваний період, доводить Т. Фадєєва, часто використовувалася система С. Лисенкової, яка пропонувала три послідовні етапи в процесі освоєння дітьми нової інформації: «1) виділення смислових, опорних знань із використанням схем-опор та коментованого управління; 2) етап випередження. На ньому уточнюються поняття, відбувається узагальнення знань з теми, відпрацьовується навичка свідомого використання опор, формуються доказові судження; 3) розвиток навички швидкого та вільного виконання розумових операцій і практичних дій» [631, с. 79].

Опираючись на тезу про пріоритетність індивідуальних особливостей розвитку кожної дитини, С. Логачевська запропонувала технологію диференційованого навчання [298]. І хоч проблема диференціації дітей, розподілу їх на групи за різноманітними характеристиками, як правило, дуже складно сприймалася у педагогічному середовищі, ця технологія мала логічне продовження і використовувалася при переході дитини з дошкілля до початкової школи [298]. В її основі лежить багаторазове повторення навчального матеріалу завдяки диференційованим завданням, що забезпечувало оволодіння усіма дітьми базовими знаннями, складаючи міцне підґрунтя для формування інтелектуальної готовності до школи.

Традиції дитиноцентричної педагогіки були закладені класиками української педагогіки та їх послідовниками. Вони, як і сучасні вчені-педагоги, виступали проти використання у вихованні й навчанні дітей авторитаризму [72; 514; 516; 593; 594; 625; 627]. Це стосується усіх їх вікових категорій, зокрема

дошкільників: «Дезінтегрована дисциплінарна освіта, яка є наслідком проникнення в освітній процес наукової раціональності, ігнорує прагнення особистості до самостійного і незалежного пошук змісту явищ і речей, самого людського існування. Життя тоді розглядається більш, ніж утилітарно: я живу, щоб учитися, учуся, щоб освоїти професію, щоб мати засоби до існування...а існую навіщо?» [325, с. 93].

Лише вільне, активне, творче і всебічне пізнання світу допоможе дитині впоратися із завданнями підготовки до шкільного навчання: «Тільки та діяльність дає щастя душі, зберігаючи її гідність, яка виходить з неї самої, з цього випливає, діяльність улюблена, діяльність вільна; а тому, скільки необхідно виховувати в душі прагнення до діяльності, стільки ж необхідно підвищувати в ній і прагнення до самостійності або свободи...» [579, с. 36 – 42].

У кінці ХХ ст. тенденції підготовки до школи певним чином змінилися. Виховання громадянина нової держави розпочиналося з сім'ї і дитячого садка. Дитячий садок визнавався найбільш важливою ланкою, оскільки з дітьми тут працювали висококваліфіковані фахівці, які мали відповідний рівень освіти, знали основні напрями виховання дошкільників та їх специфіку, вміли готувати їх до навчання у школі. Виховну роботу проводили кваліфіковані педагоги, послуговуючись відповідними програмами і методиками, які відповідали запитам тогочасного суспільства. У дитячому садку створювалися оптимальні умови для розумового, морального, естетичного, фізичного, трудового виховання дітей; здійснювалася їхня системна підготовка до школи. Зміна суспільних детермінант у кінці ХХ ст. викликала до життя нові парадигми і концепції, які відображали основні вектори гуманної педагогіки, орієнтованої на свободу особистості, демократичні засади освіти та дитиноцентризм. У дошкільній освіті також відбувся пошук нових, прогресивних шляхів та способів підготовки дитини до школи задля удосконалення цього процесу з позицій:

– успіху кожної окремої дитини;

- її максимального пристосування до суспільних змін на тлі інформатизації, технізації, механізації;
- якомога повнішого врахування глобалізаційних детермінант і відкритості сучасного суспільства;
- усвідомлення невідворотності міграційних процесів та демографічної детермінанти;
- прийняття позицій модернізованого суспільства і спроби збереження автентичності українського дошкілля;
- розуміння межі резервів дитячого організму та його компенсаторних можливостей тощо.

На початок ХХІ ст., коли формальні ознаки дошкільної освіти були вже достатньо яскравими, форми організації і підготовки дітей до школи залишалися стабільними, розпочався пошук нового змісту дошкільної освіти. Саме він був детермінований тими суспільно-політичними, глобалізаційними та іншими процесами, які завжди впливали на освіту, зокрема дошкільну. Вчені вказують, що «дошкільна дидактика визначає напрями розвитку змісту дошкільної освіти, з'ясовує його прогалини і недоліки на ґрунті сучасних освітніх технологій і дає відповідь на запитання, яким повинен бути сьогодні зміст дошкільної освіти» [574, с. 4].

Суб'єкт-суб'єктна парадигма, яка є основою гуманної педагогіки, вимагає однакової уваги до праці та підготовки як дитини, так і педагога-вихователя. З огляду на це В. Скотний відзначає: «Зрештою, під час саме таких взаємин акцент переноситься на глибоко інтимні, самотні особливості тих, хто навчається, їхні щиросердечні якості, переживання, на відміну від суб'єкт-об'єктної орієнтації на уніфіковану соціалізацію особистості, що нівелює її індивідуальність» [548, с. 274].

Сьогодні в українській освіті робиться спроба перенесення акцентів із предметоцентризованої освіти на дитиноцентричну, це, власне, і передбачає становлення суб'єктності, гуманізму, демократизму. Питання людиноцентризму розглядається українськими вченими А. Бойко,

О. Вишневським, В. Кременем, В. Кравцем, М. Савчиним, Г. Філіпчуком та ін. [44; 72; 272; 274; 263; 265; 528] у контексті цивілізаційних змін і сьогодні немає єдиного розв'язку цієї проблеми. Низка вчених категорично виступають проти людиноцентризму як панівної концепції суспільного життя: «Одне з дивовижних лицемірств сьогодення суспільної і педагогічної сфери – проголошення людини найвищою цінністю» [664, с. 6].

Стара система освіти в умовах сучасного інформаційного суспільства вичерпала себе і вимагає щораз більше зусиль від педагога та учня для оволодіння новими знаннями; учитель повинен розробляти все нові й нові методики та технології навчання, які все ж не дають очікуваних результатів: «Усе перераховане ще яскравіше висвічує екзистенційну кризу шкільної освіти, в якій пошук змісту підміняється пошуком можливостей, а світ бачиться лише засобом задоволення потреб. Тому такі поняття, як духовність, воля, відповідальність не стають екзистенціалами людини, вони не вписуються у її прагматичне, утилітарне мислення» [548, с. 287]. Отже, реальних змін, особливо у царині підготовки дітей до школи, вимагає саме змістова складова, а інструментальна – це лише операційний аспект, який буде розроблений у рамках нового змісту освіти.

Глобалізаційні зміни у всіх сферах життя сучасної людини передбачають корекцію освітніх парадигм і вимагають перегляду кількості і якості знань, які пропонуються дітям у бік розширення компетентностей особистості. Період підготовки до школи у цьому сенсі є особливо важливим. Сучасне суспільство називається інформаційним саме тому, що кількість інформації збільшується з геометричною прогресією. Від людини вимагаються зусилля власне не для її засвоєння, а для формування уміння шукати її і володіти нею. Це завдання складніше, ніж засвоєння певної суми знань, яка, традиційно, була значною мірою сталою.

Учені сформулювали основні тенденції, які формують майбутню стратегію розвитку суспільства [140, с. 34]. Серед них і ті, що визначають головні засади формування змісту підготовки дітей до школи:

- розвиток сучасної епохи як епохи швидкісної комунікації;
- формування світоустрою без економічних кордонів;
- розвиток Інтернет-навчання та Інтернет-технологій;
- зростання ролі самоосвіти;
- посилення ролі особистості у суспільному житті.

Існують глибинні, часто непомітні для некваліфікованого погляду явища, що вимагають диференціювати і обмежувати вплив інформаційного суспільства на дошкільника. До них ми відносимо:

- необхідність значних енергетичних затрат дитини для досягнення великої кількості інформації;
- зменшення часу для фізичних навантажень і рухової активності;
- потреба у збільшенні психічних ресурсів задля протистояння енергетичному виснаженню організму;
- зменшення часу для живого обміну енергією та інформацією з рідними та близькими людьми;
- складність у реалізації принципу природовідповідності у вихованні тощо.

Цей перелік можна продовжувати з урахуванням даних педагогіки, психології, філософії, медицини, гігієни, фізіології тощо. Представники усіх наук з обережністю ставляться до стрімких змін у науці і техніці, застерігаючи від ризиків, які вони з собою несуть. За результатами досліджень Інституту педіатрії, акушерства та гінекології АМН України, значно погіршився стан здоров'я дітей молодшого шкільного віку. Так, 70 % дітей, які готуються до школи, вже мають порушення стану здоров'я, а 30 % – хронічні захворювання; понад половина дітей цього віку мають таку розумову та фізичну працездатність, що не відповідає їхньому фізичному та психічному навантаженню у школі [420]. Це чи не найголовніший виклик сучасного технологізованого та інформатизованого суспільства і не зважати на нього не можна. Саме тому процес підготовки дітей до школи має бути збалансованим

як у сенсі усіх складових становлення особистості, так і з урахуванням застережень сучасних психологічної, педагогічної та медичної наук.

Принагідно також зауважимо, що увесь процес становлення дошкільника, а особливо у період підготовки до школи, має бути природовідповідним, форсування чи розвитку, чи інтелектуальної діяльності є неприпустимим, оскільки веде до порушення гармонії у житті дитини, погіршення її здоров'я (психічного, фізичного, морального тощо), негативних проявів у поведінці тощо. Наприклад, якщо під час підготовки дитини до школи ставиться і реалізовується завдання навчити її усього, що вона повинна засвоїти лише у першому класі (читати, писати, лічити, робити елементарні математичні дії тощо), то навчання у школі на першому році буде здаватися їй легким, нецікавим, незахопливим, традиційно-рутинним, таким, що не має ані смислу, ані потреби напруження душевних чи інтелектуальних зусиль. Це призведе до апатії, ліні, розслабленості, ігнорування вимог учителя не лише у першому класі, але й у наступні роки.

Закономірно, що зміст дошкільної освіти не може бути статичним, йому притаманні змінність, мобільність, адаптованість до певних суспільних умов, орієнтація на дитину і на стосунки у дошкільному закладі. Вчені вказують, що «сучасний стан розвитку суспільства, відповідно до своїх потреб, ставить ті чи інші вимоги до розвитку науки загалом і до її дошкільної галузі зокрема, враховуючи актуальні проблеми сучасного стану підготовки дітей до навчання в школі. Отже, система дошкільної освіти ієрархічно підпорядкована системі вищого порядку, яка висуває перед дошкільною освітою та окремими її ланками певні цілі та завдання, що характеризує досліджувану систему як цілеспрямовану та керовану» [574, с. 5].

Отже, врахування у процесі підготовки дітей до школи глобалізаційних детермінант визначається нами як необхідна і об'єктивна умова. Ті процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, впливають на усі сторони людського життя, вимагаючи від людини особливих знань, значно більшої кількості енергетичних затрат; напруження духовних, фізичних, психічних та

інтелектуальних зусиль; значних фізіологічних витрат тощо. Усе це проектується і на підготовку дітей до школи. Слід наголосити на особливих викликах глобалізаційних процесів, які вимагають перегляду не лише на рівні створення нових освітніх теорій та концепцій, але й пошуку можливостей пристосування кожної дитини до нових реалій життя. Мас-медіа, Інтернет з його практично безмежними можливостями, соціальні мережі тощо вимагають розуміння тих реальних, з одного боку, переваг, а з іншого – загроз, які вони несуть. Сучасна дитина-дошкільник повинна мати певну масмедійну культуру, навички пошуку та оцінювання навчальної інформації, бути достатньо соціалізованою й адаптованою до реалій сучасного світу.

2.3. Економіко-інституційна детермінанта як умова успіху підготовки дітей до школи

Розгляд будь-якого явища чи факту, що відбуваються у рамках суспільства, неможливий без урахування конкретних суспільно-історичних обставин та умов, які визначають сутність, зміст, специфіку, особливості перебігу, суспільну чи особистісну доцільність. Це повною мірою стосується освіти як важливої частини людського життя та діяльності, без якої поступ і прогрес людства немислимі: «Освіта та суспільство нероздільні. Це одна система, справжні масштаби якої нами поки що достеменно не усвідомлюються. Зрозуміло одне: будь-які глобальні проблеми, з якими стикається суспільство, соціум, цивілізація в цілому, неминуче позначаються і на стані сфери освіти» [549, с. 245].

Економіко-інституційна детермінанта у другій половині ХХ ст. стала визначальною у процесі підготовки дитини до школи. Важкі повоєнні роки вимагали не лише відбудови народного господарства, але й великої кількості працівників, які могли б її здійснювати. Саме тому потреба у молодих людях для праці на виробництві зумовила розбудову дошкілля, а з ним і підготовку дитини до школи у спеціальних групах та закладах освіти.

Отже, повоєнні роки характеризувалися тим, що розпочинається відбудова народного господарства і всіх його об'єктів після руйнівної Другої світової війни. Дошкільне виховання у цей період позначене новим якісно відмінним витком розвитку ніж до того, як почав існувати Радянський Союз: «Народна освіта, охорона здоров'я трудящих, піклування про матір і дитину дістали небачений в історії людства розмах. Почесне місце зайняло і дошкільне виховання» [295, с. 24]. Наголошуємо, що мова не йшла про інтереси окремої дитини. Пріоритетними визначаються цілі нового «комуністичного» суспільства, а ідеологія диктує і формальні, і змістові характеристики підготовки дитини до школи.

Зазначаємо, що у другій половині ХХ ст. відразу після закінчення Другої світової війни кількість і якість дитячих садків змінюється. Вони стали особливо різноманітними. Існували дошкільні заклади з десяти- та дванадцятигодинним перебуванням дітей, санаторні, цілодобові, заклади інтернатного типу, створювалися дошкільні групи при школах-інтернатах, будинкоуправліннях тощо. Усе це зумовлювалося тим, що потрібно було вивільнити молодих людей для праці на заводах, фабриках, підприємствах, які у Радянському Союзі та Радянській Україні зокрема після Другої світової війни активно відновлювали свою роботу: «У Програмі партії з цього приводу сказано: «Дальше широкое розгортання сітки дитячих закладів створить умови для того, щоб усе більше число сімей, а в другому десятиріччі – кожна сім'я мала б можливість за бажанням безплатно утримувати дітей і підлітків у дитячих закладах» [655, с. 4]. Продуктивність праці молодих людей і їхні здібності до навчання максимально використовувалися для суспільних цілей, саме тому вивільнення молодих батьків для праці на виробництві шляхом виховання їхніх дітей у дошкільних закладах різних типів було завданням державної ваги.

Кінець 50-х рр. ХХ ст. був характерний тим, що відбувся ХХІ з'їзд партії (1959 р.). «Хрущовська відлига» дала можливість змінити і внести певні корективи до роботи не тільки державних органів та установ, але й освітніх

закладів. Знову активізувалося гасло будівництва нового комуністичного суспільства. Ідеологія мала тотальний вплив на всі сфери життя, зокрема на дошкільну педагогіку, ставилися завдання боротьби за першість у світі і перемогу над капіталістичним світом: «Настав вирішальний етап змагання з капіталістичним світом, коли практично повинно бути виконане в нашій країні історичне завдання – наздогнати і випередити найбільш розвинуті капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення» [459, с. 1].

Перед державою ставилися завдання збільшити обсяги виробництва, виплавки чавуну, сталі, збільшити загальний обсяг хімічної промисловості. Такі ж процеси відбувалися у сільському господарстві. Все спрямовувалося на те, щоб швидкими темпами «перемогти» капіталізм, а для цього були потрібні робочі руки і освічені працівники. Отже, стояло завдання максимально підготувати велику армію працівників для праці на фабриках, заводах, підприємствах, які активно організовувалися в тодішній радянській Україні: «В 1960 році накреслено завершити перехід робітників і службовців на семигодинний робочий день. Внаслідок здійснених заходів в нашій країні буде найкоротший в світі робочий день» [459, с. 2].

У 1959 р., напередодні з'їзду вчителів України [161], на сторінках періодичної преси розгорнулася дискусія щодо шляхів удосконалення педагогічної освіти у республіці, підготовки вчителя до роботи в різних типах навчальних закладів, зокрема дошкільних працівників. До цього з'їзду готувалися не лише вчителі, але й працівники дошкільних закладів, адже на обговорення виносилися актуальні питання і школи, і дошкілля. Відзначалося, що все ширшою стає мережа дитячих садків, ясел, з кожним роком все більше дітей ідуть до перших класів дошкільних установ. Перед дошкільними працівниками ставилися завдання різного типу, але найважливішою стала підготовка дитини до школи. 19 червня 1959 р. № 949 була прийнята Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» [161, с. 2].

Вона визначала завдання розширити мережу дошкільних закладів, удосконалити їхню структуру. Зокрема, створювалися комплекси, які об'єднували ясла, дитячий садок і підготовчі групи, які згодом одержали назву «дитячі комбінати». Напередодні з'їзду активізувалося питання співпраці дошкільного закладу і школи: «Необхідно внести корінні зміни у взаємозв'язки між школою і дошкільними закладами, як першою ланкою народної освіти». Учитель повинен бувати в дошкільному закладі, знати програму виховної і навчальної роботи, допомагати вихователю своїми порадами.

Виняткового значення у цей період набирають питання виховання дітей дошкільного віку і підготовки їх до систематичного навчання у школі. Педагоги констатують, що в дошкільному віці закладається не тільки фундамент фізичного розвитку, а й формується особистість дитини, шліфується її характер, ставлення до навколишнього життя, до праці, виховуються навички поведінки. Саме тому, наголошувалося, підготовка підростаючого покоління до життя має починатися ще з дитячого садка: «Її треба готувати й психологічно до майбутньої діяльності – виховувати свідоме ставлення до праці, повагу до праці дорослих, виховувати працьовитість, як одну з найцінніших якостей особистості» [459, с. 3]. Власне такі позиції педагогів і стали змістом тогочасного дошкільного виховання, що відобразилося у програмах і формах роботи дошкільних закладів, а також було перенесено на зміст підготовки дитини до школи.

Отже, питання підготовки дітей до школи, її змісту, підготовки фахівця до реалізації цих завдань ставали проблемами державної ваги, розглядалися не лише на методичних об'єднаннях, а й виносилися на обговорення широкої педагогічної громадськості. Свідченням цього є документи, методичні посібники, періодична преса [34; 43; 51; 62; 164; 360].

Державна програми розбудови тогочасного дошкілля передбачала значні капіталовкладення у систему дошкільної та початкової освіти. Створювалися і фінансувалися спеціальні програми підготовки дитини до школи: такі групи функціонували у дошкільних закладах та у початкових школах; були

розроблені спеціальні програми їхньої діяльності; промисловість виробляла спеціальні засоби навчання.

У країні в кінці 50-х рр. спостерігається тенденція масового будівництва дитячих садків. Виникає гостра потреба розробки проектів, оскільки такі будівлі були специфічними, переглядалися чинні типові проекти. Планувалося, що число дітей в дитячих садках буде зростати:

1958 рік – 2280 тис.,

1965 – 4200 тис.

Практично вдвічі зросла кількість дітей, тому необхідність як у підготовці кадрів, так і в матеріальному забезпеченні дошкільних закладів, будівництві приміщень була незаперечною [340] .

Директивами XX з'їзду КПРС (1956 р.) було передбачено протягом шостої п'ятирічки збільшити кількість місць у дошкільних закладах на 45 %. Заплановано збудувати нових дитячих садків у 2,4 раза більше, ніж у п'ятій п'ятирічці. Зокрема, відповідно до цих рішень, в Україні передбачалося на кінець 1960 р. охопити дошкіллям 312 тисяч дітей і збудувати понад 1200 нових дитячих садків [340] .

У 60-х рр. кількість дитячих садків і дітей, які їх відвідували та були охоплені системною підготовкою до школи, значно зростає: «В республіці тепер працює 4204 дитячих садки, в яких виховується понад 162 тисячі дітей. За 2 роки шостої п'ятирічки кількість дитячих садків збільшилася на 500 одиниць, що дало можливість охопити громадським дошкільним вихованням ще 45 тисяч дітей. У Києві в рахунок плану шостої п'ятирічки вже побудовано 53 приміщення дитячих садків і до кінця п'ятирічки буде збудовано ще 131 дитячий садок.

Працівники народної освіти, широка громадськість у досліджуваний період ведуть наполегливу боротьбу за виконання Директив XX з'їзду КПРС про дальший розвиток дошкільного виховання, про забезпечення прийому в дитячі садки всіх дітей, батьки яких цього побажають. Громадське дошкільне

виховання в нашій країні набирає все ширшого розмаху, виростає значення його у підготовці дітей до навчання в школі» [340, с. 1].

У періодичній пресі на радіо і телебаченні активно пропагується досвід кращих областей країни щодо реалізації дошкільного виховання, зокрема у сфері підготовки дитини до школи. Так, на сторінках журналу «Дошкільне виховання» з'являються публікації, де детально аналізується робота дошкільних закладів і підкреслюється обов'язковий вплив на неї громадських організацій і професійних спілок, а також підприємств, на базі яких вони створені [34; 51; 62; 164; 360; 470; 500]. Дослідження засвідчує, що до організації дошкільного виховання були залучені не тільки освітяни, але і широке коло державних управлінців, керівників підприємств, заводів, фабрик та колгоспів [340, с. 2]. Участь у цих процесах громадськості була, звичайно, широкою, проте не продуктивною і не фаховою.

У контексті дослідження важливо наголосити на спеціально організованій формі для підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі – так званому «освітньо-виховному комплексі». Слід зауважити, що її започатковано ще в 60-х рр. XX ст. у зв'язку з демографічною кризою, недостатньою кількістю дошкільних закладів і необхідністю реалізувати завдання підготовки дітей до школи. Такі освітньо-виховні комплекси об'єднували дитячий садок і початкову школу, а їхня діяльність давала можливість здійснити ідею наступності навчання і оптимально підготувати дитину до навчання. У періодичній пресі (як другої половини XX, так і початку XXI ст.) знаходимо свідчення того, що освітньо-виховні комплекси «Дитячий садок – школа» існували в Україні в різних кількостях і мали різний план роботи, але відіграли важливу роль у процесі підготовки дитини до школи. Звернув на це увагу професор В. Кузь [284], відобразивши у своїх працях основні ідеї такого закладу.

Педагог наголошує, що «...у комплексі «Дитячий садок – школа» фактично співіснують дві підсистеми: дошкільна і шкільна, де «школярі займаються навчальною та суспільно корисною працею, дошкільники

забавляються грою, просто прогулюються, імітують спортивні змагання» [284, с. 18]. А сам «колектив по віковому складу, моральному клімату, емоційних зв'язках нагадує багатодітну сім'ю, для якої характерним є згуртованість, почуття єдності, піклування один про одного, захищеність» [284, с. 17].

Комплекс «Дитячий садок – школа» відкривав чималі можливості як для комунікації дошкільників з учнями початкових класів, так і для їхнього розвитку, опіки старших над молодшими, розвитку, виховання у них почуття толерантності, господарності, співпереживання, піклування про менших, слабших тощо.

Перехід від статусу «дошкільнята» до статусу «школярі» у цих комплексах відбувався комфортно, природно, без особливого стресу. Варто також наголосити, що вихователі дошкільних закладів і вчителі початкових класів добре знали зміст навчальних програм, за якими навчалися діти і це давало їм можливість реалізувати навчально-виховний процес як у підготовчій групі дитячого садка, так і в початковій школі, логічно, системно, без суттєвого розриву. Окрім цього, вчитель мав можливість спостерігати за майбутніми учнями, бачити і розуміти їх характери, здібності, нахили, інтереси і, таким чином, ця робота не забирала в нього багато часу тоді, коли діти ставали першокласниками. Найважливішою умовою діяльності комплексу «Дитячий садок – школа» була підготовка дитини до школи, і він був першою ланкою системи неперервної освіти та виховання.

Вище йшлося про те, що ще в 50 – 60-ті рр. ідея таких комплексів належала В. Сухомлинському. Його «Школа радості», яку відвідували шестилітні діти, відображала головні ідеї комплексу «Дитячий садок – школа», які були пізніше реалізовані і під які була підведена певна науково-методична основа. Відомий педагог був переконаний, що саме дошкільний і молодший шкільний вік мають вирішальний вплив на становлення особистості і вимагають особливого підходу з боку вчителів [593]. На важливості підготовки дитини до школи і позитивній специфіці функціонування комплексів «Дитячий садок – школа» наголошує також О. Савченко: «...необхідно дати можливість

кожній дитині, незалежно від місцевості, де вона мешкає, максимально реалізувати себе в різних видах діяльності, вільно виявляючи ініціативу і творчість. Слід надати підтримку таланту і позитивній сутності особистості, інтересам і задумах малюків, дбайливо плекаючи їхні душі так, щоб у наших руках кожна дитина, мов квітка розцвіла повним цвітом, на який лише вона здатна» [527, с. 4].

Педагоги-дослідники комплексів «Дитячий садок – школа» вказують, що навчання і виховання у них повинні реалізуватися на ґрунті суб'єкт-суб'єктних стосунків, а дитина має навчатися згідно із законом ампліфікації (від лат. *amplification* – посилення), тобто педагог має розробити таку стратегію виховного впливу, яка активізує всі потенціальні можливості відповідних періодів дитинства» [262, с. 64].

Також педагоги вказують, що початкова школа має враховувати набуте дитиною в дошкільному віці в усій повноті: «Початкова школа має точно і повно враховувати набуте дитиною в дошкільному віці, особливо щодо формування її особистісних якостей, і цілеспрямовано продовжувати лінії попереднього розвитку, щоб ніщо з нього не залишилося поза увагою» [526, с. 5].

Перед шкільною і дошкільною педагогікою ставилися завдання тісної співпраці задля того, щоб забезпечити єдність, наступність у роботі дитячого садка і школи. Не залишалася осторонь і родина. Педагоги наголошували, що батьки потребували кваліфікованої допомоги вихователів, оскільки вони не завжди знали як правильно виховувати своїх дітей, формувати у них відповідальне ставлення до праці і вміли це робити. У деяких батьків не вистачало часу і терпіння, щоб виховувати трудові навички дітей, а окремі взагалі неправильно розуміли завдання виховання дитини дошкільного віку.

Окрім цього, ставилося завдання зміни і упорядкування структури наявних дитячих садків і створення нових типів дитячих установ. Оскільки в цей період (50 – 60-ті рр. XX ст.) існували розрізнені інтернатні групи, постала нагальна потреба створити садки-інтернати типу шкіл-інтернатів. Іноді їх

рекомендували організовувати і за межами міста, де були сприятливі природні умови. Посилювалася увага до роботи вечірніх та цілодобових груп і комбінованих дитячих установ, у яких об'єднувалися ясла і дитячі садки. Організовувалися дошкільні групи і в будинкоуправліннях. Усе це робилося задля того, щоб максимально вивільнити молодих батьків для участі в розбудові нового суспільства. Економічні та матеріальні чинники для створення таких закладів були значними, і включалися до державних програм фінансування народної освіти. Значна частина сектору економіки працювала на забезпечення потреб усіх ланок народної освіти, зокрема дошкільня та початкової школи.

Наголошуємо також на пріоритетності суспільної ідеологічної детермінанти в процесі формування дитини до школи у рамках різних виховних інституцій. Мова йде передовсім про те, що цей процес підпорядковувався ідеї побудови нової держави і нового суспільного ладу: «Правильно готуючи дитину до школи, радянська сім'я турбується не лише про власні інтереси, вона виконує свій обов'язок перед радянським суспільством, оскільки допомагає школі краще організовувати й провести роботу з майбутніми учнями, а добре вчитися – це святий обов'язок кожної дитини в нашій Радянській країні» [519, с. 24]. З огляду на це перед працівниками дошкільної справи постало завдання розгортання широкої мережі різноманітних дошкільних закладів, які дали б можливість звільнити працівників для роботи на заводах і підприємствах. Серед цих дошкільних закладів були і дитячі садки, ясла, кімнати при будинкоуправліннях. Фінансували їх фабрики і заводи, кооперативні установи тощо.

На державному рівні було поставлено нове завдання – розбудова народного господарства, зокрема сільського. Ідея колективізації поширилася не лише на сільське господарство, а й на систему тогочасного дошкільня. Колективне виховання у дошкільних закладах пропагувалося як якісна і повноцінна альтернатива сімейному, родинному вихованню. Такими були вимоги суспільства, такою була ідеологія «формування нової свідомості».

В усіх публікаціях, які стосувалися дошкілля у другій половині ХХ ст., активно відображається боротьба з так званими буржуазними пережитками у дошкільному вихованні [295; 459; 473; 602]. Заперечувалося вільне виховання, різні теорії дошкільного виховання. Найважливішим ставало колективне виховання дітей дошкільного віку на ґрунті радянської ідеології. Уся підготовка дитини до школи спрямовувалася в це русло: «На педагогічному фронті, в тому числі і в дошкільній педагогіці, розгорнулася боротьба з пережитками буржуазної ідеології, націоналізму, космополітизму, схилення перед Заходом, об'єктивізму. Щоб очистити радянську науку про дошкільне виховання від усього чужого, наносного і шкідливого, необхідно остаточно позбутися всіх ворожих впливів у наших теоріях дошкільного виховання, зокрема впливу теорії вільного виховання, ідеалістичних поглядів на розвиток дитини» [295, с. 25]. Саме у цей період науковий доробок С. Русової, О. Дорошенкової, Я. Чепіги та інших українських учених був під суворою забороною, хоча, власне, у їхніх працях були зроблені перші і вдалі спроби поширити на українське дошкілля теорії Ф. Фребеля, М. Монтесорі, Агацці та інших, які могли б розширити і удосконалити зміст не лише дошкільного виховання, але й суттєво поліпшити процес підготовки дитини до школи.

Дошкільне виховання і підготовка дітей до школи набирають масового характеру, швидко розвиваються, як у місті, так і на селі. Колгоспи будують для дитячих ясел і садків спеціальні приміщення, обладнують їх, забезпечують кваліфікованим персоналом. Справа організації дошкільних закладів набуває державної ваги, перебуває під контролем державних органів. Усе відповідає певним чинним стандартам: побудова приміщень, розмір вікон, кількість кімнат, їх оздоблення, облаштування дитячих майданчиків, якість і кількість дитячих іграшок, усе це було під контролем спеціальних органів [295].

У цей період для педагогічної пропаганди широко використовуються преса і радіо. Активно до цієї роботи включаються і батьки, взаємодія дитячого садка, школи та сім'ї у справі підготовки дитини до школи актуалізується й оформлюється у відповідну наукову теорію. Для батьків організовуються

радіолекції про виховання дітей у сім'ї, бесіди про значення громадського виховання у дитячих садках.

Критичний аналіз становлення підготовки дитини до школи дає підстави говорити, що суспільні, політичні та економічні детермінанти завжди мали значний вплив на процес підготовки дитини до школи. Про це свідчить той факт, що Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1976 р. «Про подальше поліпшення ідеологічної і політико-виховної роботи» визначала шляхи формування змісту дошкільної та початкової освіти з проекцією на процес підготовки дитини до школи. Активно означеною проблемою займалися в Академії педагогічних наук, проводячи спеціальні дослідження, які мали на меті з'ясувати стан справ щодо підготовки дитини до школи, особливості реалізації цього процесу, з'ясувати специфіку його форм та методів. Так, зокрема, в одному із досліджень Академії педагогічних наук вказується: «Досить значна кількість батьків (42 %), переконливо говорячи про необхідність загального розумового розвитку дитини при підготовці до школи, недооцінювала важливість і обов'язковість виховання у дітей працелюбності, відповідальності, вміння долати труднощі для досягнення поставленого завдання, а також важливість виховання товариськості, колективізму. Частина батьків значно перебільшувала значення навичок дітей читати, писати, відриваючи цю роботу від завдання розвитку у дитини зв'язного виразного мовлення, мислення, пізнавальної активності. Про це слід інформувати батькам одразу ж на перших батьківських зборах» [87].

Сім'я визначається важливою інституцією підготовки дитини до школи, з'являється чимало публікацій, які обґрунтовують специфіку цього взаємозв'язку й особливості підготовки батьків до того, що їх малюк стане першокласником. Досвід виховання кращих сімей був переконливим свідченням того, що практика взаємовідносин батьків і дітей може мати особливо позитивний вплив на підготовку дитини до школи. Часто такий досвід пропонувався як зразок для наслідування [87; 88; 319; 534].

Акцентувалася увага на емоційності стосунків між батьками та дітьми, неформальності спілкування з дітьми, пошуку природних ситуацій, спільній праці вихователів, працівників дитячого садка і дітей або батьків і дітей.

Наше дослідження доводить, що найпопулярнішими формами роботи з батьками були батьківські збори, консультації, виставки дитячих робіт, бесіди з батьками, іншими членами родини, консультації (колективні та індивідуальні), відвідування дітей у сім'ї, групові та загальні батьківські збори, різні форми ознайомлення сім'ї зі змістом і методами освітньо-виховної роботи у дошкільному закладі, кутки батьків, вітрини, виставки, папки, пересувки, фотомонтажі тощо. Практикувалися підсумкові річні конференції у дитячому садку або на виробництві, де працювали більшість батьків, педагогічні гуртки, школи для молодих батьків та ін. Така різноманітна палітра форм спільної роботи сім'ї і школи свідчила про значну увагу до цієї проблеми і доводила їхній позитивний вплив на процес підготовки дитини до школи [319].

Також робиться спроба обґрунтувати основні принципи, на яких повинен базуватися взаємозв'язок сімейного і суспільного виховання. Серед них педагоги відзначають такі:

«...1. Єдність у розумінні мети і завдань, засобів і методів комуністичного виховання дітей дошкільного віку, який передбачає усебічний гармонійний розвиток особистості дитини, ідейність виховання.

2. Реалізація комплексного підходу до виховання і його основних завдань у спільній діяльності: єдності ідейно-морального і трудового виховання дітей.

3. Ставлення до дитини як до особистості, що формується, тобто члена сімейного і дитячого колективу, повага до особистості дитини.

4. Взаємоповага і взаємодовіра у стосунках між педагогами і батьками. Взаємодопомога, скерована на удосконалення виховання у сім'ї і дитячому садку, створення належних умов для організації його життєдіяльності» [319, с. 55].

Отже, підготовка дітей до школи у дошкільному закладі у другій половині XX ст. трактувалася однією з головних умов здійснення загального

навчання у школі. Педагоги наголошували, що лише на основі чіткого та ясного розуміння специфіки цього навчання, особливостей фізичного і психічного розвитку дитини можна оволодіти методами і прийомами навчання дітей у дитячому садку. Саме тому перед працівниками дошкільних закладів ставляться важливі завдання щодо формування готовності дитини до навчання у школі.

Часто вихователі не усвідомлювали змісту дошкільного виховання, і в процесі підготовки дитини до школи старалися копіювати методи і форми роботи вчителя. Вихователь-дошкільник ставив себе у становище вчителя і починав навчати дітей за допомогою того самого педагогічного інструментарію, який використовується у школі. Педагоги застерігають від небезпеки такого запровадження, оскільки провідним видом діяльності в дошкільному закладі все ж залишається гра, а в школі – навчальна діяльність. Тому методи і форми роботи з дітьми різного віку мали, звичайно, свою специфіку. Якщо в дошкільному закладі запроваджувалося таке навчання, як у першому класі, то воно, як правило, спричиняло шкоду. Інтерес дитини до школи зникав, вона втомлювалася непосильною працею, починала негативно ставитися і до навчання, і до вчителя.

Також педагоги доводили хибність думки, що підготовка дитини до школи починається у старшій групі дитячого садка. Вони вказують, що її важливо починати з раннього віку, і все дошкільне виховання має бути зосередженим на цьому процесі, якому слід надати системності, послідовності і логіки. А старша група в дитячому садку розглядалася лише завершальним етапом цієї роботи [103].

На різних етапах процесу, який ми досліджуємо, матеріальна складова освітнього середовища була абсолютно різною. У той час, коли держава мала значні успіхи в розвитку народного господарства, дошкільні заклади та їхня матеріальна база відповідали певним державним стандартам, яких обов'язково дотримувалися. Це стосувалося побудови приміщень, забезпечення санітарно-

гігієнічних умов, наявності якісних іграшок, засобів для гри, праці, навчання тощо.

У досліджуваний період дошкільна освіта реформувалася, удосконалювався та змінювався її зміст, з'являлися нові форми і засоби роботи підготовки дітей до школи. Працівники дошкільних закладів часто отримували досить жорсткі та обов'язкові нормативи, які часто не сприяли поліпшенню дошкільної освіти, а стосувалися формальних показників: «Якими б аргументами ці спроби не підкріплювались, на нашу думку, слід усвідомити: внутрішня природа дитячого садочка противиться такому «адміністративному поліпшенню» і відповідає дезорієнтацією, втратою здатності до органічного й ефективного розвитку, а саме – підвищенням фіктивності дошкільної освіти» [282, с. 138]. Така позиція дошкільних працівників є свідченням усвідомлення справжньої мети дошкільної освіти – виховання і розвиток дитини.

Обґрунтовуючи специфіку економічної та ідеологічної детермінант, слід наголосити на тому, що важливою умовою і обставиною, яка сприяла б успішності підготовки до школи, була і залишається суспільно корисна праця, хоч погляд на неї як засіб підготовки дитини до школи та її соціалізації протягом різних історичних періодів змінювався. Цей вид діяльності широко пропагувався у сім'ї, дошкільних закладах, групах продовженого дня, у спеціальних групах підготовки дитини до школи. Описувалися конкретні види, форми, засоби, можливості, психологічна специфіка цієї праці. Вважалося, що суспільно корисна праця має вплив як на окрему особистість, так і на формування колективу, на загальну атмосферу в країні. Її називали ядром соціалістичного способу життя: «...ядром соціалістичного способу життя є суспільно корисна праця, спрямована на створення матеріальної бази для побудови комуністичного суспільства. Робітничий клас, який створює цю базу, бере активну участь у формуванні соціалістичного способу життя» [288, с. 61 – 62].

До основних умов, які детермінували зміст і завдання системи підготовки дитини до школи на початку ХХІ ст. педагоги відносять різноманітні чинники. Серед них – побудова незалежної держави, скрутне економічне становище, ті процеси, які відбуваються у світовому освітньому просторі: «Період розвитку наукової теорії змісту дошкільної освіти припадає на реформування освіти в Україні, що призвело до централізації та формалізації механізму організації й управління освітою. Державотворчі процеси в Україні, скрутне економічне становище в державі наклало відбиток і на систему дошкільної освіти. З різних причин дошкільні навчальні заклади не всі діти могли відвідувати, скоротилась і чисельність дошкільних установ. Таким чином, не всі діти мали можливість отримати належну дошкільну підготовку й мати однакові стартові можливості на початку вступу до школи» [574, с. 155].

Висновки до другого розділу

У розділі з'ясовано сутність аксіологічних засад проблеми підготовки дітей до школи; проаналізовано глобалізаційну та суспільну детермінанти; досліджено економіко-інституційне підґрунтя підготовки дітей до школи в досліджуваний період.

Доведено, що ціннісні аспекти, що формуються в дошкільному віці, особливо важливі для людського життя, адже їх аксіологічна ієрархія, закладена в ранньому дитинстві, як правило, визначає життєвий шлях особистості від мети до засобів. Саме дошкільне дитинство є тим віковим періодом, коли набуваються і засвоюються цінності свободи, самостійності, активності, діяльності, відповідальності, творчості. У цьому контексті зазначено, що попри значні переваги сучасного суспільства у порівнянні з його історичним минулим не можна заперечувати значних викликів, що постають перед сучасною людиною з огляду на глобалізацію, інформатизацію, демографічні обставини тощо. Аналіз доробку вчених переконливо доводить, що проблеми освіти стосуються фундаментальних загальнолюдських цінностей, адже сучасні реалії свідчать, що низка цінностей людського життя

залишається вічними і непорушними, бо саме від них залежить життєздатність цивілізації. Зазначене безпосередньо відноситься і до ціннісної ієрархії особистості дитини в період її підготовки до школи.

У межах досліджуваної проблеми розглянуто питання традицій і констатовано, що вони у становленні дитини-дошкільника є особливо значущими. Обґрунтовано думку, що спродукована українцями етнопедагогічна система виховання, освіти, розвитку й навчання дитини залишається актуальною і сьогодні. Розумне поєднання традицій та інновацій у процесі виховання забезпечить становлення особистості, здатної жити і працювати в умовах сучасних швидко змінюваних реаліях.

Питання впливу глобалізаційних детермінант на освітній процес трактується сьогодні як важливий чинник становлення окремої особистості. Доведено, що підготовка дітей до школи буде успішною лише за умови врахування аксіологічних, глобалізаційних, економічних, інституційних, культурно-освітніх обставин життя, при яких особистісні детермінанти мають пріоритетний характер. Цивілізаційними та суспільними обставинами детермінується не лише освіта в глобальному її вимірі, а й кожна її складова. Не є винятком і дошкільня, яке визначається її первинною ланкою.

Наголошено, що в період суспільного розвитку другої пол. ХХ ст. та його кризових етапів з'являлися досконалі концепції підготовки дітей до школи, які визначали прогресивний вектор цього процесу. Серед них проаналізовано такі: концепції психологів Л. Виготського, О. Запорожця, Г. Костюка, Д. Ніколенка; феномен В. Сухомлинського; авторські програми підготовки дітей до школи з урахуванням раніше недосліджених теорій Ф. Фребеля, М. Монтесорі, С. Русової, Я. Чепіги; технологія ігрової діяльності авторства Л. Артемової; досвід сімейного виховання Нікітіних (розвивальна технологія з використанням гри); технологія навчання дітей грамоти М. Зайцева; технології розвитку особистості Л. Занкова; ідеї розвитку розумових здібностей Д. Ельконіна і В. Давидова; система деформованих завдань Б. Едігея; система навчання С. Лисенкової; технологія диференційованого навчання С. Логачевської.

Зазначено про їх вплив на підготовку дітей до школи, що по-різному відображалось на масовій складовій цього процесу.

З'ясовано, що суперечність між чинною усталеною системою дошкільної освіти і новими суспільними вимогами, які мають як цивілізаційний, так і конкретний характер, особливо загострилася в умовах сьогодення, що вимагає нових підходів до організації шкільної справи. З огляду на викладене констатовано, що у дошкільній освіті відбувається пошук нових, прогресивних шляхів та способів вирішення окресленої проблеми, які б удосконалили цей процес з позицій визнання дитини як неповторної та самоцінної особистості, створення умов для її максимальної адаптації до суспільних змін на тлі інформатизації, технологізації. Зазначене вимагає якомога повнішого врахування глобалізаційних детермінант і відкритості сучасного суспільства, усвідомлення невідворотності міграційних процесів та демографічної детермінанти, прийняття позицій модернізованого суспільства і спроби збереження автентичності українського дошкілля; розуміння межі резервів дитячого організму та його компенсаторних можливостей, максимального спрямування зусиль дорослих на збереження здоров'я дитини в період підготовки її до школи тощо.

У розділі охарактеризовано сутність авторитарної, ліберальної і гуманістичної парадигм у дошкільній освіті; проаналізовано прояви цих тенденцій у певні історичні етапи досліджуваного періоду; визначено їх вплив на становлення особистості дитини в період її підготовки до школи. Стан та перспективи розвитку сучасного суспільства дають підставу стверджувати про незаперечність та істинність гуманістичної парадигми у становленні особистості, зокрема в період її дошкільного дитинства.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що економіко-інституційна детермінанта в другій половині ХХ ст. стала визначальною в процесі підготовки дітей до школи. Важкі повоєнні роки вимагали відбудови народного господарства, залучення великої кількості працівників. Саме тому потреба у молодих людях для праці на виробництві зумовила розбудову дошкілля та особливу увагу до підготовки дітей до школи у спеціальних групах та закладах освіти. Однією з детермінант піднесення у дошкільній справі була необхідність залучення до виробництва жінок.

Зазначені суспільні обставини спродували потребу розширення мережі дошкільних закладів, удосконалення їх структури, зокрема створювалися комплекси, які об'єднували ясла, дитячий садок і підготовчі групи. Окрім цього, ставилося завдання зміни і упорядкування структури наявних дитячих садків і створення нових типів дитячих установ. Пізніше ці дошкільні заклади

одержали назву «дитячі комбінати», стали популярними комплекси «школа – дитячий садок», діяльність яких зводилася до єдності в роботі дитячого садка і школи, уніфікації певних освітніх завдань, турботи про забезпечення системного переходу дітей з дитячого садка до школи. Серед типів дошкільних закладів поширеними були дитячі садки, ясла, кімнати при будинкоуправліннях тощо. Їх фінансування покладалося на фабрики і заводи, кооперативні установи, клуби. Активно у період 50 – 60-х рр. XX ст. розвиваються такі типи дошкільних закладів, як садки-інтернати (на зразок шкіл-інтернатів). Економічні та матеріальні чинники для створення таких закладів у цей період були значними, бо включалися до державних програм фінансування народної освіти.

Питання дошкільного виховання, підготовки дітей до школи, її змісту, формування готовності фахівця до реалізації окреслених завдань визнавалися проблемами державного значення, розглядалися не лише на методичних об'єднаннях, а й були предметом обговорення широкої педагогічної громадськості. Свідченням цього є нормативно-правові документи, методичні посібники, публікації в періодиці тощо. Наголошено на пріоритетності ідеологічної детермінанти у цьому процесі.

Доведено, що в другій половині XX ст. актуалізувалася проблема взаємодії сім'ї, дошкільного закладу і школи. На сторінках преси робиться спроба дослідження досвіду виховання дошкільників у «кращих сім'ях». Найбільш популярними формами роботи з батьками були батьківські збори, консультації, виставки дитячих робіт, бесіди з батьками та іншими членами родини, консультації (колективні та індивідуальні), відвідування дітей у сім'ї, групові та загальні батьківські збори, різні форми ознайомлення сім'ї зі змістом і методами освітньо-виховної роботи у дошкільному закладі, кутки батьків, вітрини, виставки, пересувки, фотомонтажі тощо. Проводилися підсумкові річні конференції у дитячому садку або на виробництві, де працювали більшість батьків, активно діяли педагогічні гуртки, школи для молодих батьків та ін. Така різноманітна палітра форм спільної роботи сім'ї і школи свідчить

про значну увагу до цієї проблеми і доводить їх позитивний вплив на процес підготовки дітей до школи.

У ході дослідження виявлено, що на різних етапах розвитку системи дошкілля матеріальна складова освітнього середовища була різною. У час, коли держава мала значні успіхи в розвитку народного господарства, дошкільні заклади та їх матеріальна база відповідали чинним державним стандартам, дотримання яких було обов'язковим. Це стосувалося побудови приміщень, дотримання світлового, теплового, повітряного режимів, забезпечення якісними іграшками, засобами ігрової діяльності, праці, навчання тощо. Зазначено, що в умовах сьогодення матеріальна база дошкільних закладів потребує значного поліпшення.

Р О З Д І Л 3

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ

(друга пол. XX – поч. XXI ст.)

3.1. Взаємодія суспільних інституцій та наступність як передумови успішної підготовки дітей до школи

Підготовка дитини до школи детермінується логікою, системністю та науковістю наступності між кожною освітньою ланкою. У нашому випадку – між дошкіллям і школою. Проблема наступності по-різному формулюється педагогами-дошкільниками, проте її сутність завжди зводиться до того, що між дошкільною та початковою ланкою освіти повинен існувати зв'язок, який опирається на поступовість; логічність; єдність форми і змісту; перехід від простого до складного, від відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного. Так, наприклад, М. Уткіна та Е. Кучерова найважливішою умовою наступності вважають узгодженість організаційних форм та зв'язків між дошкільними закладами та школою. Вони вказують, що обставиною, яка визначає успіх підготовки дитини до школи, є послідовне й систематичне презентування навчального матеріалу та відповідна координація методів, принципів і засобів навчання.

О. Запорожець для «фактичної і прогресивної» наступності вважає необхідним використовувати усі можливості психофізичного розвитку дитини, збагачення її внутрішнього світу засобом різних видів діяльності. «...проблема наступності освітньо-виховної роботи, – стверджує науковець, – є... двосторонньою», у ній треба враховувати «внутрішній органічний зв'язок фізичного та духовного розвитку, внутрішню підготовку до переходу від одного ступеня формування дитячої особистості до другого» [176, с. 38].

Основні компоненти передумови і складові наступності між дошкіллям і початковою школою зафіксовані в Базовому компоненті дошкільної освіти. Він

обґрунтовує зміст, обсяг навчальної інформації, яка пропонується дітям у період їх підготовки до школи, а також той мінімальний рівень знань, умінь та компетентностей, що необхідний для їх безболісного та комфортного переходу до системного шкільного навчання і передбачає різні напрями навчання, виховання та розвитку.

Дослідження українськими педагогами проблеми ставлення до наступності в навчанні дошкільних працівників і вчителів початкової школи свідчить про те, що серед них воно різне. Проблему наступності «...вважають актуальною лише 20 % вчителів початкових класів, а серед вихователів дошкільних закладів цей показник складає 14,3 %» [631, с. 103]. Це засвідчує той факт, що усвідомлення важливості наступності між дошкільною і початковою ланкою освіти не є пріоритетним у розумінні проблем підготовки дитини до школи. Дошкільні працівники і вчителі початкової школи не бачать цілісності цього процесу, важливості системності і наступності у ньому. Таким чином, ті знання, уміння і компетентності, які пропонуються у дошкільному закладі, дуже часто відрізняються від того, що є важливим у початковій школі. Розірваність цих ланок освіти не лише не сприяє особистісному комфорту дитини, але й вирізняється розірваністю змісту дошкільної і початкової освіти.

Дуже часто педагоги і працівники дошкільних закладів не розуміють того, хто відповідає за підготовку дитини до школи. 60 % вчителів вказують, що це повинна робити сім'я. Але ця теза вступає у суперечність із логікою, позаяк сьогодні констатуємо факт, що сучасна сім'я не володіє педагогічними знаннями і вміннями для того, щоб фахово і якісно підготувати дитину до школи. Тому суперечності і проблеми сучасної дошкільної освіти і початкової школи, а також сім'ї, спричиняють неякісну підготовку дитину до школи, акцентуючи увагу на її інтелектуальній готовності, не усвідомлюючи важливості усіх інших складових – фізіологічної, психологічної, мотиваційної, соціальної. Без розуміння та усвідомлення цього процес не буде цілісним, а результат – якісним.

Проблема взаємодії сім'ї і дошкільного закладу в галузі підготовки дитини до школи завжди була актуальною, обговорювалася, робилися спроби її розв'язання на сторінках періодичної преси, конференціях, симпозіумах, на засіданнях «круглих столів», які проводилися спільно з освітянами, громадськими діячами і батьками [6; 16; 33; 34; 48; 61; 83; 87; 268; 360 та ін].

Нами з'ясовано, що питанням наступності особливо багато уваги приділялося у період розбудови дошкілля у другій половині ХХ ст. [51; 111; 345; 563]. Це передовсім було зумовлено стрімким розвитком народного господарства, яке потребувало молодих, кваліфікованих кадрів. Саме тому проблема дошкілля була актуальною і контрольованою з боку державних освітніх інституцій. Важливість наступності трактувалася з позиції ідеї: «Якір тримає доти, доки цілою є найслабша ланка ланцюга». Дошкілля було саме тією ланкою, бо стосувалося дитини у фазі її активного росту і розвитку, а це потребувало специфічних інтердисциплінарних підходів.

Означена вище проблема активно обговорювалася на обох рівнях освіти: дошкільному й початковому [288; 320; 360; 602]. Педагоги-дошкільники цілеспрямовано вивчали програму першого класу, знайомилися із засобами навчання, наочним приладдям, якими користувався вчитель, з метою використання у своїй діяльності. Водночас вчителі початкових класів ознайомлювалися з програмно-методичними вказівками для вихователя дитячого садка, відвідували заняття, спостерігали за прийомами і методами, які використовувалися на заняттях у старшій групі, обмінювалися досвідом і висловлювали певні думки щодо вдосконалення процесу підготовки дитини до школи.

Перед школярами початкової школи ставилися жорсткі вимоги щодо дотримання правил поведінки у класі, які суттєво відрізнялися від режиму життя у дитячому садку: «На початку року діти часто забували, особливо на заняттях з малювання і ліплення, які вимоги пред'являються до них. Вони починали голосно розмовляти, іноді кликали виховательку на допомогу або щоб порадитися, як краще зробити, без дозволу вставали з місця» [33, с. 32].

Вихователі робили все, щоб діти дотримувалися певної дисципліни, вільно не рухалися по групі. Вчителі працювали тільки з тими, хто мовчки сидів і піднімав руку. Ті діти, які за своїм типом темпераменту чи характеру вимагали більше уваги, не мали на це можливості. Отже, констатуємо, що принцип індивідуального підходу реалізувався епізодично, не системно і вибірково.

Шукаючи нову форму зв'язків дошкільного закладу зі школою, дошкільні працівники закликали шукати такі його форми, які б забезпечували наступність навчально-виховної роботи в суміжних ланках єдиної системи тогочасного радянського виховання [310; 311]. Часто школа з дитячими садками обмінювалася взаємними претензіями, іноді їх мали батьки – вони були незадоволені тим, що їхні діти не хотіли відвідувати школу, їм більше подобалося у дитячому садку. Специфіка ігрової діяльності, наявність великої кількості ігор і різних ігрових засобів дітям подобалися більше, ніж систематичне навчання у школі [33].

Педагоги-дошкільники часто відвідували школи, брали участь у засіданнях педагогічної ради, виступали на них, висловлювали свої позиції щодо зміцнення взаємозв'язків дошкілля і школи. Окремі рекомендації також давалися батькам, і така взаємодія мала на меті зробити перехід з дитячого садка до школи результативним, комфортним, найменш травмувальним для дитини. Щодо науки, то вимога дошкільних працівників-практиків була особливо категоричною: «Вихователі дитячих садків і учителі шкіл вправі зажадати від науковців і Міністерства освіти УРСР програм і педагогічних посібників, які б забезпечували єдність і наступність в роботі цих близьких ланок народної освіти» [320, с. 7].

Відтак наше дослідження доводить, що на початку 50-х рр., коли дошкільна освіта перебувала на стадії становлення, спостерігається тенденція встановлення зв'язку між дошкільними навчальними закладами та школою. Працівники дошкільних закладів активно вивчають досвід школи, тобто першого класу навчання, з тим, щоб узгодити і збалансувати свої дії для забезпечення успішного переходу дитини з дитячого садка до школи і початку

там систематичного навчання. Зв'язки дитячого садка зі школою удосконалюються, набувають системного характеру і змінюються змістово. Педагоги висловлюють зауваження щодо реальних зв'язків дошкільного закладу зі школою: «Зв'язок цей полягав лише в тому, що ми проводили екскурсії до школи, бесіди з дітьми, розглядали картинки або співали пісні про школу і, нарешті, першого вересня вихователь і я, як завідувача, передавали дітей учителю. На цьому наша місія закінчувалася» [33, с. 29].

У 60-х рр. XX ст. проблема тісної взаємодії дитячого садка і школи стає особливо актуальною [83; 189; 360; 470], що, звичайно, детермінувалося тими змінами, які відбуваються у суспільстві. Відчутним став дефіцит кадрів з числа молодих людей з відповідною освітою, актуалізувалася проблема вивільнення жінок від виконання домашніх обов'язків і залучення їх до праці в народному господарстві [459]. Діти мали виховуватися у дитячих садках з тим, щоб кількість трудового населення стала більшою. З огляду на це педагогічній практиці і вчені-теоретики наголошують на важливості розширення дошкільних закладів, їхня кількість по всій країні постійно зростає, особливо у великих містах та у тих населених пунктах, де з'являються нові підприємства, фабрики [34; 83; 189; 360].

Питання взаємозв'язку дитячого садка і школи набувають системності, ставляться завдання не лише підготовки дитини до школи, а й деталізується специфіка цієї роботи, визначаються її основні напрями, підкреслюється важливість кожного напрямку навчання, виховання та розвитку дитини. Так, у 1958 р. виходить друком стаття «Спільні завдання дитячого садка і школи», у якій заступник завідувача Київського відділу народної освіти О. Марушевська достатньо чітко і системно визначила як позитивні сторони, так і недоліки взаємодії дитячого садка і школи. Авторка наголосила, що важливим у підготовці дітей до школи є врахування їх фізичного стану і удосконалення системи фізичного виховання, акцентуючи, що це є важливою передумовою успішного навчання [320].

Активно практикувалася така форма взаємодії, як відвідування вчителями початкових класів дитячих садків. Як правило, дитячі садки були відомчими, вони організовувалися при заводах, фабриках, великих підприємствах [459]. Тенденції суспільного життя, розвиток промисловості, індустріалізація не могли не накласти відбиток на життя дошкільних закладів та школи. Тому утворені таким способом дитячі садки, як правило, співпрацювали з конкретними школами в мікрорайонах, які будувалися там, де жили більшість працівників тих чи тих заводів. Таким чином, з дитячих садків більшість дітей, і навіть групами у майже повному складі, переходили до першого класу школи, розміщеної у тому ж мікрорайоні.

Отже, така форма роботи, як відвідування вчителями у дитячому садку своїх майбутніх першокласників, була досить поширеною. Вчителі приходили, розповідали дітям про систему життя в школі, про ті умови, в яких вони будуть перебувати, показували досягнення першокласників тощо. Зі свого боку, діти знайомилися з вчителями, показували їм власні роботи, іграшки, город, квітники, знайомили з приміщенням дитячого садка, ділянкою, ділилися уявленнями про шкільне життя [519; 535; 582; 583].

Зв'язок між школою і дитячим садком відображався також у змістовому наповненні занять. Зокрема, на них обов'язково формувалося позитивне ставлення до навчання та розвивався інтерес до школи [34; 83; 189; 360]. З цією метою вихователі читали вихованцям розповіді, оповідання про школу, розучували з ними вірші на цю тему, пісні, проводили бесіди. Дітей водили на екскурсію до школи. Ці екскурсії проводилися неодноразово. Звертали увагу, яка красива, велика школа, на зовнішній вигляд учнів, на особливості їхньої поведінки. Діти спостерігали, як проходить урок. Наголошували на тому, що під час уроку має бути тихо, ніхто нікому не заважає вчитися тощо. Тобто дисципліна, підпорядкування власних інтересів колективу ставилися на перше місце.

Активну участь у процесі ознайомлення дошкільнят зі школою брали вчителі і директор. Вони показували дітям спортивний зал, бібліотеку, їдальню,

заохочували їх до навчання. Натомість вчителі початкових класів, як свідчить досвід педагогів, відвідували дошкільні заклади, брали участь у заняттях з підготовки дитини до школи, були присутніми на ранках, присвячених випуску дітей з дитячого садка і переходу до школи [83; 582; 645; 646].

Таким чином, ця тісна взаємодія була, з одного боку, позитивною, бо дитина усвідомлювала, якою є школа, якими є завдання шкільного навчання. Проте вплив ідеології, авторитарність, ущемлення творчих здібностей дітей, неможливість їх індивідуального розвитку, з іншого, в певному сенсі були негативом, який спостерігався у досвіді, що пропагувався на сторінках періодичної преси.

Отже, тогочасна педагогічна теорія і практика надавали достатньо цінні поради, розробляли спеціальну методику щодо єдності і наступності в роботі дитячого садка та школи. Цими методичними вказівками користувалися працівники дошкільних закладів. Серед порад були: організація спільних свят дошкільників і учнів початкової школи, участь дітей дитячого садка у святі останнього дзвоника в школі, зустрічі колишніх вихованців дитячого садка з дошкільниками тощо. Перед дитячим садком також ставилися завдання максимально наблизити обстановку і вимоги до дітей старшої групи до обстановки і вимог першого класу школи, а перед дошкільниками – чіткіше визначати завдання підготовки дитини до школи, готувати дитячу руку до письма, давати певні ази грамотності, лічби, соціально орієнтувати дитину задля того, щоб її підготовка до школи пройшла спокійно і комфортно [34; 83; 189; 256; 310; 360; 479].

Успішне розв'язання проблем наступності в роботі дитячого садка і школи спонукало до пошуку нових дієвих форм підготовки дитини до школи. Так, на сторінках періодичних видань з'являється інформація про шефську діяльність, пов'язану з цим процесом. У ході дослідження нами з'ясовано, що процес підготовки дитини до школи відбувався за участі не лише батьків, вихователів та вчителів початкових класів, але й жовтенят, піонерів, комсомольців [256; 374]. Учасники цих дитячих і молодіжних організацій, а це

– переважно всі школярі шкіл УРСР від початку її існування аж до 1991 р., брали активну участь у роботі дитячого садка. Так, періодична преса свідчить, що піонери шкіл часто виступали тут з концертами художньої самодіяльності, організовували дітям ігри, забави, дитячі ранки тощо. Часто піонери виконували цілу низку різноманітних обов'язків і провадили певну діяльність з дітками старшої групи дошкільного закладу, які готувалися до школи [256, с. 16].

У роботі дошкільних закладів, зокрема щодо підготовки дитини до школи, активну участь брали тимурівці (це члени дитячої громадської організації), які займалися суспільно корисною діяльністю, надавали допомогу дітям, літнім людям і т.д. Усі ці організації мали ідеологічний характер, але співпрацювали зі школою та іншими навчально-виховними закладами. Періодична преса свідчить, що «...тимурівці граються на ділянці з малятами, беруть активну участь в оформленні дитячого садка до свят, допомагають виготовити і ремонтувати іграшки, шують одяг для ляльок» [374, с. 19]. Ця робота не припинялася у будь-яку пору року. Влітку піонери супроводжували вихованців до моря, озера чи водоймища. Допомагали вихователям організовувати купання дітей в морі, вчити плавати. Таким способом діти-дошкільнята усвідомлювали переваги шкільного життя, свідомо готувалися до нього і не мали якоїсь упередженості щодо навчання у школі.

Резюмуємо, що питання наступності дитячого садка і школи було в досліджуваний період (50 – 60-ті рр.) одним з найактуальніших у дошкільній роботі, і від його розв'язання залежало встановлення певної системи зв'язку дошкільля і початкової школи і, звичайно, успіх кожної окремої дитини.

На початку 60-х рр. після опублікування проекту нової «Програми виховання в дитячому садку» з'являється низка публікацій, в яких обґрунтовується специфіка роботи дитячого садка, що починає формуватися на нових засадах [108; 479]. Обговорюючи проект програми виховання у дитячому садку, особливо це стосується старших дошкільників, педагоги наголошують на важливості тісної взаємодії сім'ї і дошкільного закладу, сім'ї, родини.

Вказують, що «Поки що у частини батьків, діти яких прийшли до школи з дитячих садків, спостерігається легковажне ставлення до своїх обов'язків. Вони вважають, що досить відправити дитину до школи, а навчання і виховання її – це вже турбота вчителя. Лише спільними зусиллями з батьками, при постійній увазі і високій відповідальності їх за виховання і навчання дитини ми – педагоги, зможемо виконати свою високу місію. ...Дитячий садок повинен привчити батьків брати активну участь в тому, як засвоює дитина вимоги програми дитячого садка, нарівні з вихователем відповідати за її розвиток і поведінку. Тоді і в школі батьки будуть відчувати відповідальність за успіхи своєї дитини, будуть уважними до вимог і потреб школи» [51, с. 7].

Принагідно зауважимо, що такі стереотипи поведінки спостерігаються в українських сім'ях і сьогодні. Отже, ця проблема не вичерпала себе, вона залишається нерозв'язаною і потребує уваги до кожної окремої сім'ї, і професійної придатності батьків, які виконують функцію вихователів.

Перед дошкільними закладами щодо роботи з сім'єю, зокрема у сфері підготовки дитини до школи, були поставлені «такі завдання:

- встановити тісний зв'язок з сім'ями своїх вихованців,
- забезпечити систематичне, цілеспрямоване відвідування дітей дома,
- регулярно проводити батьківські групові і загальні збори,
- домагатися регулярного відвідування їх батьками,
- активізувати роботу батьківського комітету;
- ширше розгорнути педагогічну пропаганду серед батьків і населення;
- використати як засіб громадського впливу на батьків, які не звертають уваги на виховання своїх дітей, заслуховування їх повідомлень на батьківському комітеті, педагогічній нараді дитячого садка;
- повідомляти про це громадські організації за місцем роботи батьків.

Такі завдання по здійсненню зв'язку з сім'єю уточнюються, конкретизуються і вносяться в план роботи дитячого садка та плани роботи вихователя» [189, с. 5].

У педагогічній науці досліджуваного періоду виникає спеціальний принцип, який вимагає дотримання толерантних стосунків у сім'ї, школі та дошкільних установах. Він одержує назву «єдності педагогічних впливів». Педагоги доводять, що: «Немає таких терезів, на яких можна було б зважити і точно сказати, хто вирішує справу виховання дитини: дитячий садок, чи сім'я, чи школа. Безперечно всі разом» [655, с. 7]. Для успіху справи важливо, щоб усі суб'єкти виховного процесу чітко усвідомлювали, що суперечливі впливи сім'ї, школи та громадських організацій згубно відбиваються на психіці дитини, накладають відбиток на її поведінку, ставлення до людей, несприятливо впливають на процес підготовки до школи. У випадку, коли нема єдності педагогічних впливів, дитина не знає, як правильно, що можна, а що ні, що добре, що погано, вона дезорієнтується в соціумі, а потім визначає для себе найпростіший шлях, обирає ту дорогу, яка їй найвигідніша, оскільки розуміє, що та чи інша інституція: сім'я, школа або дошкільний заклад у будь-якому випадку можуть стати на її сторону і виправдати її поведінку: «В умовах різнобою вимог, наказів, заборон – коли вдома дозволяють те, що забороняють в дитячому садку і навпаки, – дитина втрачає віру в мудрість дорослих, що самі не знають, чого хочуть від неї. Так втрачається авторитет батьків або вихователів, а найчастіше одних і других, а разом з ним втрачається і ключ до дитячої душі. Ось чому так важливо, щоб сім'я підтримувала і вдома усі ті поняття та звички, які прищеплюються дітям у дитячому садку, школі, піонерській організації та комсомолі» [655, с. 7 – 8].

Отже, визнаючи роботу сім'ї, родини, дитячого садка важливою частиною повноцінного впливу на процес становлення особистості, зокрема підготовку дітей до школи, педагоги вказують, що зміст роботи дитячого садка з батьками визначається необхідністю встановити таку єдину систему впливу на дітей, яка б забезпечила їхні успішний всебічний і гармонійний розвиток у рамках різноманітної діяльності.

У досліджуваній період робота, яка організовувалася з батьками в рамках підготовки дитини до школи, велася у двох напрямках: «1) пропаганда

педагогічних знань, навчання матерів і батьків (особливо молодих) методам і прийомам виховання та поширення позитивного досвіду сімейного виховання; 2) залучення батьків до участі в роботі садка, де можна наочно, на прикладах самого життя переконатися в доцільності тих чи інших методів виховання» [655, с. 41].

Тісна співпраця дитячого садка і родини вважалася запорукою доброї підготовки дітей до школи. Педагоги і вихователі-практики наголошували, що: «Сталий режим в родині, обов'язкове й точне його дотримання прищеплюють дитині певну організованість ще в дошкільний період, ще до вступу її до школи. Нові обов'язки, зв'язані з навчанням у школі, нічого по суті не міняють; до них приєднується лише почуття відповідальності за виконання домашнього завдання, за своєчасний прихід до школи» [519, с. 19].

Такі педагогічні умови мали би стати запорукою успіху дитини у першому класі. Акцентувалося на важливості посильної для дитини праці і розподілу обов'язків у сім'ї, адже практика свідчить, що ті діти, які систематично виконують певні обов'язки в родині щодо прибирання, покупок, турботи про кімнатні рослини чи тварини, завжди краще справляються з навчальними заняттями, ніж ті з них, які не мають обов'язків. Посильна праця для дитини була важливим чинником, що дисциплінував і привчав її до систематичної праці над собою: «Прекрасним засобом виховання є посильний для дитини труд. Діти, що в ранньому віці призвичаєні прибирати за собою іграшки, в молодшому шкільному віці дбайливо прибирають підручники, зошити, бережуть шкільне майно, а в старшому – не тільки цілком обслуговують себе, але й є першими помічниками батьків дома. В школі ці діти добре вчаться й охоче виконують будь-яку громадську роботу. Вони життєрадісні, вміють цінувати час і розподіляти його так, щоб на все вистачало» [519, с. 19 – 20].

У процесі взаємодії дошкільного закладу і сім'ї важливою також була фізична і фізіологічна готовність дитини до шкільного навчання. Часто батьки не були компетентними у цьому питанні, тому дошкільні заклади

організовували різні форми взаємодії із сім'єю, щоб донести до батьків сутність цієї готовності і навчити їх усвідомлювати, готова чи не готова дитина до школи.

У проєкті нової програми виховання у дитячому садку, який був прийнятий у 1964 р., особлива увага зосереджувалася на питаннях охорони та правильного розвитку різних аналізаторів: зору, смаку, нюху, м'язово-рухових, дотикових [479]. Це питання сенсорного розвитку дитини, і воно також актуалізувалося з огляду на соціальні обставини тогочасного суспільства: «Ця проблема так званого сенсорного розвитку дитини є особливо актуальною тепер, у вік автоматики, телемеханіки і ракетної техніки, коли від людини вимагається все більшої досконалості окремих відчуттів, тонкості і чіткості сприймання, коли розвиток процесів сприймання і відчуття у все більшій мірі стає необхідною умовою прогресивного розвитку як практичної, так і пізнавальної діяльності людини. Важливою умовою розвитку сенсорної культури в дошкільному віці є дотримання чистоти, правильне освітлення приміщення, певне дозування слухових подразнень, охорона шкіри від різних захворювань і спеціальні заняття, які проводяться у дитячому садку» [655, с. 29].

Принагідно зауважуємо, що питання фізичного здоров'я дітей були одними з пріоритетних у процесі підготовки до школи. Уже в той час наголошувалося на негативному впливі на дитину телевізора або радіо. Це засвідчили медики, педагоги, гігієністи, закликаючи батьків обмежити його: «Дуже шкідливо, коли в домі майже безперервно працює телевізор або цілий день включене радіо. У результаті цього псується не тільки слух, але розладжується зір і нервова система» [655, с. 29].

На сторінках періодичної преси широко висвітлювалися також питання гендерної специфіки дошкільного виховання і підготовки до школи: «З досвіду багатьох дитячих садків відомо, що на загальні та групові збори частіше ходять матері, а батьки, здебільшого, посилаючись на завантаженість по роботі і на те, що вихованням дітей у сім'ї в основному займаються матері, зборів не

відвідують. А проте розмова про виховання для чоловіків не менш важлива, ніж для матерів. Тому слід якомога ширше залучати до участі у зборах і чоловіків» [655, с. 46]. Зазначимо, що дошкільні заклади завжди були відкритими для сім'ї, родини, наприклад, батьки могли бути присутніми на заняттях: «Передові дитячі садки нашої країни вже об'явили себе дитячими садками з відкритими дверима» [655, с. 47].

У нашому дослідженні з'ясовано, що однією з найвідповідальніших форм роботи дитячих садків з батьками у зазначений період була організація широкої систематичної педагогічної пропаганди. В її рамках важливими формами роботи було обладнання різних стендів, кутків для батьків. Свідченням цього є пропагування подібного досвіду у періодичній пресі досліджуваного періоду: «Зараз, коли з кожним роком кількість дошкільних закладів збільшується, коли все тісніше зливаються в єдине русло сімейне і громадське виховання, дитячий садок і сім'я ставляться поряд самим життям. Треба так організувати спільну роботу дитячого садка і сім'ї, всю систему громадського і сімейного виховання, щоб вона забезпечувала з самого раннього віку правильне комуністичне виховання, щоб дитина росла всебічно і гармонійно розвиненою, вихованою в дусі морального кодексу будівника комунізму, працездатною, чесною, розумною, щоб вона вміла переборювати будь-які труднощі, росла відданою своїй Батьківщині» [655, с. 46 – 47].

Задля успіху взаємодії дошкільного закладу і сім'ї у підзаконних актах, методичних вказівках та рекомендаціях наголошувалося, що особливо важливим є не тільки поширення педагогічних знань, але й використання для цього педагогічної преси, радіо й телебачення. Саме на початку 60-х рр. спостерігається тенденція залучення цих засобів для педагогічного просвітництва батьків. На телебаченні та радіо з'являються спеціальні передачі, адресовані батькам, щодо виховання дітей та підготовки їх до шкільного навчання. Широке визнання здобувають, зокрема, такі форми роботи, як «школи матері, лекторії, університети для батьків, факультети при народних університетах культури тощо» [189, с. 6].

Проте з боку виховних інституцій це не було єдиною взаємодією сім'ї, родини і дошкільного закладу. Наголошувалося також на важливості відділів народної освіти, методичних кабінетів, використанні інститутів підвищення кваліфікації і т.д. У цей період започатковується нова форма взаємодії суспільства, педагогів, батьків, освітньо-виховних закладів – вивчення передового педагогічного досвіду. Вона поширилася і на систему дошкільного виховання, зокрема щодо підготовки дитини до школи. Такі публікації з'являлися на сторінках періодичної преси і містили інформацію про те, який кращий досвід з'явився в країні щодо реалізації завдань дошкільного виховання і підготовки дитини до школи: «Поліпшення роботи з батьками, налагодження дієвого зв'язку дошкільних закладів з сім'єю неможливі без рішучого піднесення якості керівництва і допомоги дошкільним закладам з боку відділів народної освіти, методичних кабінетів дошкільного виховання обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів. Узагальнення і поширення кращого досвіду роботи з батьками, рішуче викриття недоліків, гостра критика тих, недооцінює значення спільної роботи дитячого садка і сім'ї у вихованні дітей, сприятимуть усуненню недоліків у цій важливій справі і поліпшенню якості виховання дітей» [189, с. 6].

80-ті рр., період так званої перебудови і гласності, накладає свій відбиток на зміст життєдіяльності сім'ї та роботи дошкільних закладів, зокрема у царині підготовки дитини до школи. Передовсім акцент ставиться на підвищення відповідальності батьків за виховання своїх дітей, поглиблення взаємодії між сім'єю і суспільними організаціями, які займаються вихованням підростаючого покоління. Насамперед це пов'язано із роботою дошкільних закладів. Їхня кількість зростає, змінюється якість їхньої роботи, зрозуміло, що вона корелюється із суспільними обставинами. Змінилася суспільна парадигма, з'явилися процеси демократизації, які тим чи тим способом відобразилися на житті як сім'ї, так і дошкільних закладів і школи [6; 86; 162; 215; 236; 284; 345]. У цей період актуальним був лозунг: «Кожній сім'ї педагогічну культуру». Він став визначальним в організації поширення педагогічних знань серед

населення. Педагоги вважали, що батьки не мають достатньо педагогічних знань для того, щоб виховувати своїх дітей, зокрема готувати їх до школи. Саме тому необхідно було вдосконалювати педагогічну культуру кожного з них. Відповідно до цього почала змінюватися позиція дошкільних закладів щодо взаємодії із сім'єю. Панувала думка про те, що педагог дошкільного закладу повинен виховувати не лише дітей, але й стати вихователем для батьків, саме тому він мав досконало знати слабкі сторони тогочасної сім'ї. В умовах перебудови, демократизації стосунків почали виявлятися застійні явища, що стосувалися сфери сім'ї, зокрема демографічних проблем, питань сімейної моралі, виховання дітей і т.д.

В Україні досліджуваного періоду спостерігається демографічна криза, кількість дітей зменшується, переважають однодітні сім'ї, з'явилася тенденція до зростання кількості неповних сімей. У зв'язку з цим сім'я не могла виконувати безпосередньо покладені на неї обов'язки щодо навчання і виховання дітей, зокрема підготовки їх до школи. Саме тому перед сім'єю і дошкільними закладами постали два питання: перше – з'ясувати причини і знайти шляхи урегулювання тих проблем, які виникли в тогочасній українській сім'ї; друге – створити всі умови для того, щоб дитина, незалежно від суспільних обставин, в яких вона перебувала, і матеріального рівня сім'ї, в якій вона виховувалася, мала можливість готуватися до школи у відповідних умовах і використовувати для цього всі відповідні шанси [88].

Педагоги вказують, що найсуттєвішою причиною і проблемою тогочасної сім'ї стала недостатня педагогічна культура батьків. Їм часто бракувало етичних, юридичних, психологічних, педагогічних знань, а також найважливіших практичних умінь, тому завданням дошкільних закладів була тісна взаємодія з сім'єю, особливо на етапі підготовки дитини до школи.

Перебудова і гласність поставили завдання повністю задовольнити потребу населення в дошкільних закладах і цілеспрямовано організовувати роботу щодо системної підготовки дітей до школи: «Соціальна політика партії спрямована на укріплення тісного взаємозв'язку між актуальними завданнями,

які висуваються у період перебудови нашого суспільства і здійсненням широкого комплексу заходів щодо створення сприятливих умов для життя і виховання підростаючого покоління» [88, с. 11].

У часових рамках, визначених для нашої роботи, особливо яскраво проявилася тенденція тісного взаємозв'язку суспільства і різних його інституцій. Зміна суспільної парадигми одразу викликає зміну змісту, форм і методів роботи тих чи тих закладів. Наприклад, у період перебудови і гласності ставляться акценти на демократизацію суспільних стосунків, а тому іншими стають підходи до організації дошкільного виховання, зокрема підготовки дитини до школи, до них вносяться акценти свободи, самостійності, демократії, суб'єктності дитини тощо [370]. Це дуже чітко відображається в усіх державних документах, які регламентують освітню діяльність і конкретно відображаються у методичних посібниках і порадниках для дошкільних працівників та вчителів початкової школи, які безпосередньо брали участь у підготовці дитини до школи [370].

Проте ці процеси мали радше формальний, ніж змістовий, а принципи демократії і демократизації – декларативний, а не реальний характер. Задекларовані ідеї насправді не були реалізовані на практиці, оскільки уряд, партія, ідеологія все одно кардинально визначали зміст дошкільної освіти: «Уже в дошкільному віці важливо створювати в дітей правильні уявлення про явища нашого суспільного життя, формувати позитивне відношення до кращих, типових її сторін, здійснювати трудове виховання; розвивати ази гуманізму та колективізму, дисциплінованості та відповідальності; виховувати любов до Батьківщини та інтернаціональні почуття; дбати про те, щоб моральні якості та уявлення дітей виявлялися в їх звичках, вчинках. Навіть у маленьких дітей виробляється активна мораль, яка протистоїть по можливості негативним проявам оточуючого середовища» [88, с. 15].

Методи роботи навчально-виховних закладів із сім'ями, які стосувалися підготовки дитини до школи, були найрізноманітнішими. Найчастіше використовувалися методи проблемних питань, адресованих батькам,

педагогічних ситуацій (конкретних обставин, положень, що виникали в сім'ї і активізували мислення та практичну діяльність батьків, примушували їх аналізувати як вчинки дитини, так і свої виховні впливи) [88, с. 9 – 10].

У досліджуваній період спостерігаємо різноманітні форми роботи з батьками, наприклад, доповіді за темами, які обговорювалися на загальних батьківських зборах або конференціях в дитячому садку, клубі, лекції по місцевому радіо, статті у місцевих засобах масової інформації, заводських, фабричних газетах [88; 345; 361; 476; 534]. У такий спосіб популяризувалася діяльність дошкільного закладу, батькам доносилися якісь певні педагогічні ідеї, їх скеровували на виконання відповідних педагогічних завдань.

На сторінках періодичної преси, у спеціальних методичних розробках, посібниках і підручниках для дошкільників знаходимо чимало даних про те, якими формами роботи охоплювалися батьки для того, щоб максимально оволодіти мистецтвом підготовки своєї дитини до системного навчання в школі.

До найбільш поширених відносимо:

батьківські збори,

батьківські лекторії,

індивідуальні заняття з батьками,

чергування батьків у дитячому садку,

відкриті заняття у дитячому садку тощо [345].

Ці форми роботи оптимізували процес підготовки дитини до школи, давали можливість батькам усвідомити важливість цього процесу і максимально долучитися до нього.

Важливою у цей період визнавалася індивідуальна робота. До неї, зокрема, відносили відвідування сімей – воно могло бути тематичним, тобто з метою поглиблення вивчення якогось певного питання (наприклад, трудового чи фізичного виховання). Педагог робив, як правило, запис у своєму щоденнику щодо відвідування сім'ї, намічав собі ті проблеми, з якими він там зустрівся, які треба було допомогти сім'ї подолати. Також серед популярних форм

індивідуальної роботи були папки-пересувки. У кожній групі дитячого садка їх було декілька. Вони видавалися батькам додому на тиждень: «У кожній папці є пояснювальна записка про завдання папки-пересувки (однієї з форм зв'язку з батьками). Закінчується записка закликом до батьків записувати у спеціальному зошиті, що є у папці, запитання, на які вони бажають одержати відповідь або консультацію, свої побажання, цікаві епізоди з досвіду сімейного виховання. Ці записи піддаються аналізу, враховуються у практичній роботі дитячого садка, а також служать цікавим матеріалом і для батьків, до яких згодом потрапляє папка. Головне місце в папці займають практичні поради батькам» [88, с. 12].

Широко практикувалися конференції. Конференція – це підсумкова форма роботи з батьками, яка проводилася, як правило, один раз на рік. Метою її було узагальнення і систематизація знань, одержаних батьками чи іншими членами сім'ї у результаті спільної роботи дитячого садка щодо педагогічного просвітництва [88, с. 17].

Однак, найбільш розповсюдженою формою роботи з батьками були збори – загальні і групові. Їх тематикою, часто в старших групах дошкільного закладу або в групах підготовки до школи, визначалася проблема власне підготовки дитини до школи, її методичне забезпечення. Батьків знайомили зі специфікою цього процесу, давали їм конкретні завдання щодо роботи з дітьми у цей період.

Однією з дієвих форм співпраці дитячого садка і сім'ї була організація спеціальних кутків для батьків, де розміщувалися матеріали, які інформували про життя дітей у дитячому садку: «Наприклад, чим займаються сьогодні діти... При цьому мова йде про різноманітні заняття. На цих стендах інформують батьків про форми роботи з дітьми, про їхні успіхи, про життя дітей в дитячому садку. На них могли би презентуватися фотографії трудової і художньої діяльності, гімнастики, певних занять, ігор, конспекти занять і тощо. На таких стендах розміщувалися розповіді батьків про свій досвід, як от «Сімейне читання», «Спільна праця», «Ми займаємося математикою»,

«Прогулянка в ліс – школа пізнання і виховання любові до природи» [124, с. 169].

У багатьох садках існувала книга записів вражень, куди батьки записували побажання колективу працівників з усіх питань роботи. У такий спосіб відбувався зворотний зв'язок сім'ї і школи щодо підготовки дитини до майбутнього навчання. Наприклад, папка-пересувка була динамічною формою зв'язку з сім'єю та індивідуального підходу. Акцентуючи увагу на підготовці дітей до школи, інформація і матеріали, вміщені в них, були різноманітними і відображали естетичне, моральне, фізичне виховання, інформували батьків про те, чим живуть їхні діти, чим займаються. Батькам давалися конкретні пропозиції щодо організації дитячої роботи в період підготовки до школи.

Популярною формою роботи був День відкритих дверей, коли батьки і родичі могли спостерігати за діяльністю дитини в групі дитячого садка, усвідомлювати, яким способом відбувається її підготовка до школи, могли зрозуміти форми та зміст таких занять, і це могло бути взірцем для використання у сімейних умовах. Добрі результати давало чергування батьків у дитячих садках. Воно мало педагогічну мету, наприклад, могло збігтися з екскурсією, прогулянкою, батьки могли брати участь у різних формах фізичного виховання, рольових іграх тощо. Чергування батьків у дитячому садку сприяло поглибленню контакту між дитячим садком і сім'єю, підносило авторитет дитячого садка. Часто батьки через короткий відрізок часу чергували повторно [505, с. 29]. Отже, чергування батьків також мало позитивний вплив на процес підготовки дитини до школи.

Серед позитивних форм роботи були і виставки, наприклад, такі: «Для майбутнього школяра», де перераховувалися речі, які повинні батьки спільно з дітьми підготувати для того, щоб вступити до школи.

Реформа школи, яка почалася у 80-ті рр., поставила нові вимоги перед дошкіллям і початковою школою [370]. У досліджуваний період були розроблені спеціальні програми педагогічного всеобучу батьків і населення, а вже за їхніми зразками дошкільні заклади створювали спеціальні програми.

Такі програми створювалися і для підготовки дитини до школи [606]. Педагоги доводять, що найважливішими умовами повноцінної, якісної і результативної підготовки дитини до школи у взаємодії сім'ї, родини та дошкільного закладу були певні педагогічні умови. Першою, найважливішою з них і рушійною силою процесу сімейного виховання, все ж вважалася любов між батьками і дітьми. Наступна умова – тривалі і постійні системні виховні впливи на дітей з боку батьків та інших членів сім'ї. У досліджуваній період з'явилася концепція єдності педагогічних впливів, яка передбачала, що всі впливи, які відчуває дитина, повинні бути єдино вираженими та узгодженими між усіма учасниками педагогічного процесу, а саме, якщо була накладена заборона на якісь речі чи явища, то її повинні дотримуватися і батьки, і бабусі, і дідусі, – тобто всі родичі. Якщо з боку матері була поставлена якась певна вимога, то батько не повинен її заперечувати.

Таким чином, єдність педагогічних впливів від усіх суб'єктів виховання була важливою умовою підготовки дитини до школи. Третьою умовою успішного сімейного виховання була можливість природного включення дитини дошкільного віку до спільної з дорослими діяльності. Це стосувалося трудової діяльності, а саме: турботи про рослини, тварин, висаджування квітів, участі у суботниках, які організовували ЖЕКи, роботи в дитячому садку, організації виховної роботи, залучення старших дошкільників до різних форм роботи, таких як «Почитай малюку», «Розкажи казку», «Пограйся» тощо [162; 227; 476].

Важливою умовою була організація освітнього, виховного та розвивального сімейного відпочинку. Конкретні рекомендації також давалися батькам і в рамках відпочинкової діяльності. Крім того, розглядалася можливість підготовки дітей до школи, і це стосувалося фізичної готовності, лічби, усвідомлення понять «вище», «нижче», «більше», «менше», мовної підготовки – все це могло бути включеним до різноманітних форм відпочинкової діяльності, яка організовувалася як сім'єю, родиною, так і спільно сім'єю з дошкільними закладами. Важливими були сімейні прогулянки,

спортивні ігри, розважальні ранки, робота лялькових театрів, театралізовані вистави за участю дітей і батьків. Все це мало як розвивальний, так і виховний, навчальний характер.

Тісна взаємодія педагогів дошкільного закладу і сім'ї, на думку педагогів, складається із таких основних «напрямів:

- психолого-педагогічна освіта батьків;
- залучення батьків до навчально-виховного процесу;
- участь батьків і дітей у спільній діяльності;
- надання психолого-педагогічної допомоги батькам» [247, с. 4].

Підсумовуючи проблему взаємозв'язку дитячого садка з школою, вказуємо на його актуальність, що підкреслюється чи не в усіх наукових розвідках досліджуваного періоду: «Нам, учителям, необхідно пам'ятати завжди про наступність дошкільного і шкільного виховання, щоб не розгубити те хороше, що закладається в ранньому дитинстві, що приносять з собою вихованці дитячого садка в школу. Це хороше ми повинні не тільки зберегти, а й розвинути, удосконалити, зробити все можливе для виховання покоління, гідного свого великого часу» [83, с. 16].

Узагальнюючи питання взаємодії дитячого садка і школи, слід відзначити, що позитивним критерієм успішного переходу дитини з дитячого садка до школи вважалося її успішне навчання. Часто на проблемі готовності – фізіологічній, психологічній, соціальній – увага не акцентувалася, а дидактична готовність завжди була пріоритетною детермінантою. Педагоги наголошують, що успішне навчання дитини в школі є найважливішим показником її попередньої готовності і підготовки в дитячому садку до навчання у школі.

3.2. Зміст та способи побудови дошкільного освітнього простору

Для успішної реалізації проблем підготовки дитини до школи слід врахувати всі умови та обставини, в яких вона перебуватиме в цей час і в яких буде організовуватись її діяльність щодо підготовки до школи. Серед них

одним з найважливіших чинників, які завжди детермінуються суспільними обставинами, соціальним замовленням суспільства, матеріально-технічними детермінантами суспільства, є освітній простір навчального закладу, або того закладу, в якому буде реалізуватися ця підготовка.

Освітній простір дошкільного закладу завжди був місцем перетину інтересів різних суспільних інституцій, окремих особистостей, приватних осіб, підприємств, організацій, від яких функціонували дитячі садки, культурних установ тощо. Тому в різні періоди, починаючи з 50-х рр. XX ст., освітній простір дитячого садка мав різний характер, зміст його організації, функціонування теж був різним. Це залежало від того, на якому етапі розбудови країни і народного господарства, зокрема, перебувала держава [34; 51; 93; 158; 303; 473; 535; 582]. Все це накладало відбиток на іграшки, види ігор, діяльність, психологічний клімат дошкільного закладу тощо, тому цьому питанню завжди приділялося чимало уваги. Наше дослідження свідчить, що практично кожного разу, коли мова йшла про функціонування дошкільних закладів і підготовку дітей до школи, освітній простір дошкільного закладу опинявся в центрі уваги науковців.

Як правило, ефективність функціонування дошкільного навчального закладу оцінювалася батьками і громадськістю передовсім можливістю його випускників комфортно перебувати в початковій школі і реалізувати свої освітні та професійні інтереси в майбутньому. З огляду на це проблема підготовки дитини до школи в дошкільному закладі видавалася особливо важливою.

Результатами якісної дошкільної освіти педагоги вважають:

- «– показники особистісного розвитку дитини (креативність, мотивації, довірливість, допитливість, ступінь морального розвитку тощо);
- рівень готовності до шкільного навчання, що є ґрунтом наступності й забезпечує підготовку до засвоєння програми початкової школи (рівні стартові можливості);

- знання, уміння, навички, отримані дитиною в межах освітньої програми;
- створення умов для здійснення освітнього процесу» [282].

Звичайно, освітній простір дошкільного закладу розглядається як підсистема соціокультурного середовища, де усі чинники, обставини, ситуації, що складаються у суспільстві, тобто детермінанти суспільного розвитку, мають безпосередній вплив на процес підготовки дитини до школи. Серед функцій освітнього простору слід відзначити комунікативну, інформаційну, дидактичну, когнітивну, емоційну, креативну, розвивальну та ін.

Залежно від обраної стратегії виховного процесу, імперативної чи діяльнісно-розвивальної, розглядаються і можливості для розвитку активності чи пасивності дитини, її особистої свободи або залежності. Звісно, що розвивально-діялісна парадигма сприяє розвитку і відчуттю свободи дитини, можливості вільного вибору діяльності, відповідальності й активності і, навпаки, авторитарна є причиною скованості дитини у бажаннях і прагненнях. А там, де нема свободи, не може бути вільного розвитку особистості.

Варто звернути увагу ще й на термін «освітнє середовище», що трактується вченими як той простір, який оточує людину і творить певну сукупність умов та впливів на неї. У теорії Л. Виготського з'явилася ідея про «соціальну ситуацію розвитку» [89, с. 163].

Зрозуміло, успіх чи неуспіх «соціальної ситуації розвитку» прямо залежатиме від освітнього середовища дошкільного закладу. В. Ясвін трактує його як «систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [282, с.86].

Також дослідники роблять спробу визначити конкретні параметри педагогічного середовища. Так, Г. Ковальов основними з них вважає:

- «1) фізичне оточення (архітектура, зовнішній і внутрішній дизайн, комбінування елементів);

2) людський чинник (просторова і соціальна густина, персональний простір, статусно-ролевий і статево-віковий розподіл суб'єктів освітнього процесу);

3) програма навчання (сюди віднесено контроль, стиль спілкування з дітьми, форми організації навчання тощо)» [219219, с. 15].

Учені, які обсервують освітнє середовище в умовах дошкільного закладу, як правило, дотримуються думки про його трикомпонентну структуру, у якій мають місце «...предметне середовище – господарська інфраструктура, організація харчування, матеріальне забезпечення навчальної і оздоровлювальної діяльності. Вона визначається якісною оцінкою приміщень, санітарно-технічного, медичного, спортивного устаткування й оснащення, організацією системи харчування з урахуванням вимог, санітарних правил і норм; комунікативне середовище – міжособистісні відносини між суб'єктами педагогічного процесу; оздоровлювальне середовище – форми і принципи оздоровлювальної діяльності» [282, с. 87].

Педагогами і психологами неодноразово робилася спроба визначити інтегральні критерії збагаченого освітнього середовища. Це має безпосередній стосунок до умов дошкільного навчального закладу. Ці критерії цілком можна пристосувати до діяльності дошкільного закладу. Серед них виділяють:

«1. Критерій збагаченості середовища сенсорними стимулами: сенсорне багатство закладу та її території; гармонізація, структурованість сенсорного середовища; естетичність середовища.

2. Критерій насиченості різними типами і видами діяльності: типи – ігрова (провідний тип), навчальна, трудова; види діяльності – спілкування, пізнавальна діяльність, перетворювальна, оцінно-контрольна, творча.

3. Критерій задоволення потреб у фізичній активності та фізичному розвитку: здоровий спосіб життя, потреба в активності, спортивні досягнення тощо.

4. Критерій насиченості середовища взаємодією педагогів, дітей, батьків» [282, с. 88].

Освітнє середовище дошкільного закладу розглядається вченими у різних ракурсах щодо його психологічних особливостей, можливостей комунікації, матеріального забезпечення потреб дитини у навчальній, виховній, розвивальній діяльності, його природовідповідності тощо. В. Рубцов, наприклад, розглядає «освітній простір» як спільність, що у зв'язку зі специфікою віку характеризується: а) взаємодією дитини з дорослими дітьми; б) такими найважливішими процесами, як взаєморозуміння, комунікація, рефлексія; в) такою найважливішою характеристикою, як історико-культурний компонент» [511, с. 9].

Учені також визначають структурні компоненти в середовищі дошкільного закладу, які безпосередньо впливають на успіх підготовки дитини до школи:

- «соціальний: варіативний і розвивальний характер освіти. Варіативність припускає можливість вибору, типу і виду ДНЗ відповідно до інтересів, потреб дитини та її сім'ї;
- дидактичний: освіта повинна мати особистісно зорієнтоване спрямування; знання, уміння і навички перетворюватися з мети навчання в засіб розвитку;
- психологічний: забезпечення формування в дитини і педагога здатності бути суб'єктом свого розвитку;
- комунікаційно-організаційний: суб'єкт-суб'єктний тип взаємодій, коли кожний його учасник є умовою і засобом розвитку іншого» [21, с. 27 – 31].

Досліджуючи специфіку освітнього простору дошкільного навчального закладу в царині підготовки дитини до школи, К. Крутій дає головні характеристики цього середовища: «культуровідповідність; гуманістичність; розвивальний характер; креативність, безпека, комфортність, адаптивна референтність» [282, с. 93].

Ми уже наголошували на тому, що особливо важливою детермінантою успіху підготовки дитини до школи є її безпека. Дитина може бути творчою, коли відчуває себе у безпеці, і тільки тоді освітнє середовище може виступати

як розвивальне. Тому найважливішим чинником, який мав би забезпечувати успіх підготовки дітей до школи, є розвивальний та здоров'язбережувальний характер середовища і психологічна безпека дитини у ньому, тобто вона не повинна нічого боятися, відчувати, що її життєвий простір убезпечений від конкретних ризиків.

Наголосимо також на тому, що освітнє середовище дошкільного закладу обов'язково має забезпечувати певні матеріальні потреби дитини. Мова йде про обладнання дошкільного закладу, певні засоби навчання, роздатковий матеріал, іграшки, засоби для ігор тощо, тому розвивальне середовище як доцільно організована сукупність матеріальних об'єктів та предметів є неодмінною складовою успіху підготовки дитини до школи.

Аналізуючи специфіку освітнього середовища, з'ясували, що вже з початку 50-х рр. XX ст. педагоги намагаються розробити низку принципів для створення предметно-розвивального середовища в рамках тих парадигм, які існували в суспільстві – чи то авторитарної, чи то демократичної, ліберальної, особистісно орієнтованої моделей освіти [34; 51; 93; 158; 303; 461; 473; 535; 582].

Серед принципів для створення предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу та закладу, де відбувається підготовка дитини до школи, В. Петровський називає «принцип дистанції, позиції при взаємодії, принцип активності, принцип стабільності-динамічності, принцип комплексування і гнучкого зонування, принцип емоціогенності середовища, індивідуальної комфортності й емоційного благополуччя кожної дитини, принцип поєднання звичних та неординарних елементів в естетичній організації середовища, принцип відкритості-закритості, принцип урахування статевих і вікових відмінностей дітей [461, с. 100 – 109].

Зокрема, принцип дистанції передбачає, що встановленню контакту можуть перешкоджати принципово різні позиції, які займають вихователь і дитина. Отже, при суб'єкт-об'єктній взаємодії цей принцип буде особливо яскраво виражений. Кожна людина і дитина прагне знайти таку комфортну

дистанцію, щоб контакт між суб'єктами був найбільш прийнятним для обох – як педагога, так і дитини. Принцип активності передбачає реалізацію потреби кожної дитини в побудові власного предметного середовища.

Отже, узагальнюючи основні характеристики предметно-розвивального середовища, вчені наголошують, що ними «можуть бути:

- а) проблемна насиченість;
- б) відкритість до активного добудовування дитиною, діалогічний спосіб функціонування;
- в) не повсякденність;
- г) чіткість оформлених наочних джерел розвитку;
- д) багатофункціональність;
- е) пристосованість до потреб спільної діяльності дітей і дорослих» [276, с. 151].

На початку другої половини ХХ ст. зміст роботи педагога старшої групи дошкільного закладу, а також критерії побудови освітнього простору, які мали лягти в основу готовності дитини до шкільного навчання, визначалися «Програмно-методичними вказівками для вихователя дитячого садка», які ґрунтувалися на «Програмі виховання в дитячому садку» у різних її редакціях [479], пізніше – на наступних документах, які регламентували підготовку дітей до школи [480; 484; 487; 488; 481 тощо].

Планування у підготовчих групах мало свою специфіку. Ті заняття, які безпосередньо впливали на підготовку дитини до школи, мали розумно поєднуватися за складністю, інтелектуальним навантаженням, впливом на дитину, необхідністю впровадження рухливих ігор тощо. Усі ці елементи важливо було враховувати для того, щоб день дитини був збалансованим, щоб вона не перевтомлювалася, не втрачала інтересу, могла зосереджувати увагу на тих важливих речах, які пропонувалися їй при підготовці до школи. Так, педагоги вказують, що «...при плануванні занять вихователі стежать за правильним їх поєднанням. Так, заняття рухливі поєднуються з спокійними, малорухливими (наприклад, заняття з рідної мови – читання, бесіда – і

фізкультурне заняття). Заняття складніші, що вимагають великого розумового навантаження – з більш легкими (формування початкових математичних понять і музичне); заняття, що вимагають складної, тривалої підготовки – з більш простими за своєю організацією заняттями» [465, с. 48].

Дослідження доводить, що у другій половині ХХ ст. під пильною увагою перебувало також виробництво засобів для дошкільних закладів, зокрема тих, які стосувалися підготовки дитини до школи, наприклад, удосконалення виробництва дитячої іграшки: «За постановою уряду від 10 квітня 1952 р. асортимент іграшок значно збільшується, у виробництво впроваджуються нові зразки» [602, с. 7].

Виробництво дидактичних засобів перебувало у полі зору держави, спеціальні органи контролювали матеріали, з яких вироблялися дитячі іграшки, їхній зміст, відповідність певному віку. Принагідно зауважуємо, що значна кількість засобів для дошкільних працівників стосувалася підготовки дітей до школи. Це були спеціальні картки, лото, кубики (на яких розміщувалися букви, цифри), лічильні палички, дошки-абаки і т.д.

Відтак очевидно, що засоби навчання у тогочасному дошкільному закладі відігравали особливо велику роль. Наголошуємо, що засоби для роботи дитячих садків у другій половині ХХ ст. вироблялися і доставлялися централізовано – через спеціальні магазини наочного приладдя. Вони відповідали певним державним нормам і стандартам. Це стосувалося матеріалів, з яких вони виготовлялися, фарб, якими вони покривалися, їх величини, розмірів тощо, тобто всіх тих параметрів, які були важливими з огляду на стан здоров'я дитини, безпечність засобів, їхню кількість, якість, відповідність віковій дітей тощо.

На сторінках періодичної преси не лише висвітлювався позитивний досвід, а й ставилися конкретні завдання перед конкретними відомствами галузі (тобто дошкільної освіти) щодо підготовки фахівців, забезпечення їх відповідними матеріалами для того, щоб дошкільне виховання, зокрема підготовка дитини до школи, проводилася на високому науковому і

методичному рівні. Але загалом відзначалися і проблеми: «Проте треба відзначити, що вцілому Міністерство освіти УРСР і відділи народної освіти на місцях не забезпечують виконання постанов партії та уряду щодо поліпшення стану роботи сезонних колгоспних дитячих установ республіки» [602, с. 9].

Питання контролю та інспектування навчально-виховного процесу дитячих садків, їхнього матеріального забезпечення також стало актуальною проблемою тогочасної освіти [640]. Склалися спеціальні програми інспектування дошкільних закладів різних типів з метою перевірки у різних аспектах. Проблеми підготовки дитини до школи були також під пильним прицілом освітніх інспекцій. План перевірки дитячих садків міг бути різноманітним залежно від поставлених завдань, але в практиці було встановлено два види перевірки – фронтальна і тематична [640].

Особливо акцентувалася увага на дидактичних матеріалах. Інспектора зобов'язували вивчити акти попередніх обстежень, побачити, які засоби були, а які нові з'явилися. Завданням також була перевірка наявності необхідних засобів і матеріалів для навчання дітей, розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім світом, лічби, малювання, ліпки, конструювання, музичного виховання, гімнастики і т.д. Отримані дані обов'язково протоколювалися, бралися до уваги для того, щоб урізноманітнити процес навчання і виховання дітей. Тут суспільна детермінанта відігравала особливо важливу роль, оскільки періодична преса досліджуваного періоду стверджує, що об'єктом дослідження інспектора мали бути звіти, відомості про виконання народногосподарського плану, про кадри, про можливості допомоги району і міста дитячим садкам [640, с. 11]. Усе це свідчило про те, що дошкільна освіта перебувала в тісному зв'язку з усім тогочасним суспільним життям і мала відповідати тим стандартам, які визначалися державою для народного господарства, економіки, політичних подій тощо. Вихователі повинні були продемонструвати, як часто і наскільки ефективно вони користуються наявними у дитячому садку засобами навчання, зокрема тими, що спрямовані на системну підготовку дітей до шкільного навчання.

Окремо зверталася увага на працю і природоохоронну діяльність, яка проводилася у дитячих садках, тому обов'язково перевірялися куточки природи на предмет різноманітності рослин і тварин, з'ясовувалося, чи часто вони поповнюються протягом усього року, чи вміють діти дбати про тварин і рослини. Таким чином, тут мова йшла про природоохоронну діяльність, трудове, фізичне виховання і загальний розвиток дитини. Усі матеріали, які використовувалися у дитячих садках, зокрема при підготовці дитини до школи (картини, альбоми, книги, діапозитиви, настільні ігри тощо), розглядалися крізь призму їх відповідності вимогам дошкільної освіти. Обов'язково були спеціальні серії картин для дошкільного закладу. Інспектор перевіряв, чи є зразки для декоративного і предметного малювання, ліпки, конструювання, а також якість цих засобів. Під особливою увагою була фізична підготовка дітей, оскільки їхня фізіологічна і фізична готовність до школи мали важливе значення під час навчання у першому класі [640].

У тогочасних умовах особливо небезпечним у роботі дошкільних закладів вважався формалізм. Це також потрапляло під пильну увагу тих, хто інспектував дитячі садки. Формалізм, як правило, виявлявся у механічному копіюванні шкільних уроків, коли ігнорувалася специфіка навчання в дитячому садку. Це передовсім залежало від якості підготовки вихователя до занять, від його педагогічної майстерності [640, с. 32].

Хочемо принагідно зауважити, що такі перевірки не мали лише інспектуючий характер. Інспектори обов'язково мали з собою певні директивні матеріали, програмно-методичні документи, довідкові матеріали: список нових методичних книг, статей, дитячої літератури, зразки або перелік виданої літератури [640, с. 11]. Враховуючи вказане вище можна стверджувати, що інспекція на цих етапах власне виконувала роль не тільки контролю та стимулювання, але і методичної допомоги дошкільним працівникам, які не мали доступу до тогочасної літератури, методичних посібників тощо. Тобто ознайомлення дошкільних працівників з тими новими методами, засобами чи методиками, які з'являлися, входило у функції інспектора [484]. Пізніше ця

функція була втрачена, і інспекція перетворилася на чисто перевіральний і, як правило, «каральний» орган.

На початку 60-х рр. XX ст. після прийняття закону про зміцнення зв'язку школи з життям нові вимоги були поставлені перед дошкільним закладом та підготовкою педагога з дітьми дошкільного віку у період підготовки їх до навчання у школі. Вони детермінувалися зміною суспільного вектора розвитку в державі, розвитком сільського господарства, промисловості, які вимагали відповідних кваліфікованих працівників [508, с. 9].

У зв'язку з цим у дошкільних закладах спеціально змінювався не тільки зміст роботи з дітьми дошкільного віку, але і зовнішня обстановка в групі – її наближали до шкільної, урізноманітнювалися дидактичний матеріал, посібники, іграшки. Ці умови максимально наближалися до роботи дитини у школі. Дітей свідомо готували до навчання в школі, розказували їм, що таке школа, як відбуваються там заняття, як треба поводитися.

Проти такого стану справ виступали педагоги, які усвідомлювали цінність дитини і дитинства у процесі підготовки дітей до школи. В. Сухомлинський доводив, що підготовка дитини до школи не може відбуватися в строго регламентованих умовах, що заняття, які проводяться з дітьми, повинні детермінуватися їхніми бажанням і цікавістю. Описуючи власний досвід організації підготовки дітей до школи, вчений вказував, що він «...старався закінчити роботу школи у той момент, коли в дітей загострювався інтерес до предмета спостереження, до праці, якою вони зайняті. Нехай малюки з нетерпінням чекають завтрашнього дня, нехай він обіцяє їм нові радощі, нехай вночі їм сняться срібні іскорки, які розсипає по землі Сонце» [594, с. 38]. Організовуючи **заняття** різної тривалості (від години, півтори до чотирьох годин), педагог орієнтувався лише на бажання дітей пізнавати нове, старався не перевтомлювати їх надмірною кількістю інформації або фактами лише задля їхнього розумового розвитку.

У період «хрущовської відлиги» дошкільні працівники керуються рішеннями XXII з'їзду партії (1961 р.), у яких значне місце було визначено для

комуністичного виховання, зокрема виховання підростаючого покоління. Актуалізуються також питання побудови відповідного освітнього простору закладів, де здійснюється підготовка дитини до школи [479].

На сторінках періодичної преси, в методичних посібниках, монографіях, програмах для дошкілля з'являється чимало публікацій, які відображають нові завдання дошкільного виховання, зокрема в царині підготовки дитини до школи [189; 256; 305; 473; 645]. Особливий акцент ставиться на взаємодії дошкільного закладу, сім'ї та родини, створення певного спільного освітнього простору: «М.С. Хрущов в доповіді про Програму КПРС на XXII з'їзді партії говорив: «Суспільне і сімейне виховання не протистоять одне одному, виховний вплив сім'ї на дітей повинен поєднуватися з їх суспільним вихованням» [189, с. 4].

Основою так званої комуністичної системи виховання було визначено суспільне виховання дітей, зокрема дошкільне. Ставилось завдання охоплення всіх дітей організованим суспільним дошкільним вихованням. На початку 60-х рр. відбувається об'єднання ясел і дитячих садків в єдині заклади, так звані «дитячі комбінати». Саме в них здійснювалася організована підготовка дітей до систематичного навчання в школі. Наголошувалося на тому, що між сім'єю і дошкільним закладом не повинно бути суперечностей у питанні виховання дитини. Перед батьками стояло завдання знати зміст роботи дитячого садка, продовжувати його виховну роботу. Вихователі були покликані надавати консультативну допомогу батькам, пропонувати їм певні педагогічні знання і також використовувати у своїй роботі досвід сімейного виховання.

У проекті нової «Програми виховання в дитячому садку» пропонувалося включити розділ «Робота з сім'єю» [480]. Наголошувалося на важливості розширення форм взаємодії сім'ї і дошкільного закладу, робилися спроби створення спільного освітнього простору для підготовки дитини до школи, проте конкретних методичних вказівок не було. Ці форми удосконалювалися, урізноманітнювалися. Одні садки переймали від інших нові форми роботи з сім'єю: «Жодною найдосконалішою програмою не можна передбачити тих

особливостей, які зумовлюють необхідність вдаватись до тих чи інших форм роботи з батьками» [189, с. 5]. Саме тому спільна діяльність сім'ї, дошкільного закладу та школи вимагала узгодження освітніх цілей та стратегій, де побудова освітнього простору мала особливе значення.

Не менш важливого значення надають освітньому простору дошкільної установи і сучасні педагоги [59; 91; 178; 249; 502]. У 2006 р. з-під пера А. Богуш вийшла нова програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. Вона називалася «Моє дошкілля»: «Метою програми є засвоєння узагальнених емпіричних уявлень про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини, духовну спадщину, формування потреби пізнати свою країну, довкілля; свідоме ставлення до інших людей, природного і соціокультурного середовища, до традицій і звичаїв українського народу; особистості культури і культури поведінки в довкіллі» [574, с. 151].

Саме сприймання дитиною навколишнього світу, природи, людського середовища, власного життєвого простору стали важливими компонентами повноцінної соціалізації, і це було запорукою успішної підготовки до школи. З огляду на це завдання співіснування дитини з довкіллям було особливо важливим у дошкільному віці.

Також педагогами були визначені «Педагогічні умови навчально-виховної роботи в дошкіллі:

- готовність вихователів до змістовної, насиченої різноманітною діяльністю з дітьми в довкіллі (природному, предметному, соціокультурному);
- програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;
- створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, мовленнєвого) як у груповій кімнаті, так і у приміщенні і на подвір'ї дошкільного закладу;

- залучення дітей до активної роботи з елементами дослідження в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо)» [574, с. 152 – 153].

У програмі «Моє дошкілля» було доцільно використано матеріали інших документів, які регламентують зміст підготовки дитини до школи. Це – Базовий компонент дошкільної освіти, програма «Малятко», «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти», «Українське народознавство в дошкільному закладі» [574, с. 153].

Проте варто зазначити, що в умовах наявності великої кількості альтернативних програм навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку, однією з найважливіших і найскладніших проблем, яка потребує подолання у сучасному дошкільному закладі, особливо це стосується процесу підготовки дитини до школи і початкового її етапу навчання, є їхня перевантаженість. Сьогодні суспільство і освітянська громадськість чітко усвідомили, що це стосується програм, які пропонуються дітям на різних рівнях навчання – і в дошкільній, і в початковій, і в середній школі. Єдиним виходом, який зможе змінити ситуацію, є розвантаження цих програм і перехід на компетентнісні засади. Це – один з найважливіших інструментів подолання проблеми перевантаження: «У 2006 році Рекомендацією Європейського Парламенту та Європейської Ради (2006/962/EC) було прийнято Європейську довідкову рамку ключових компетентностей для навчання протягом життя. Рамка містить вісім ключових компетентностей: спілкування рідною мовою; спілкування іноземною мовою; математична компетентність та базові компетентності з науки та технологій; ІКТ-компетентність; вміння вчитися; міжособистісна, міжкультурна і соціальна компетентності та громадянська компетентність; підприємництво; культурна виразність» [674].

На рівні підготовки дітей старшого дошкільного віку до школи важливо також звернути увагу на формування у них так званих трансверсальних або надпредметних компетентностей. До них відносять: вміння вчитися, громадянську компетентність та ІКТ-компетентність. Без цих компетентностей

перехід до систематичного шкільного навчання бачиться нам неможливим. Дитина повинна вміти вчитися, здобувати інформацію і користуватися нею, вона повинна відчувати себе членом певної громадянської структури, тобто громадянського суспільства. Характеризуючи ІКТ-компетентність, наголошуємо, що сучасний світ не обходиться без гаджетів, комп'ютерів, ноутбуків, телефонів та інших засобів інформаційних і вміння ними користуватися також є позитивним чинником на шляху підготовки сучасної дитини до школи. Звичайно, що тут є виклик. Ми будемо говорити про це в наступних розділах нашої роботи, оскільки використання ІКТ-технології має бути дозованим і відбуватися під пильним наглядом фахівця з дошкільної освіти чи батьків.

3.3. Підготовка вихователя як освітня детермінанта підготовки дітей до школи

До реалізації завдань підготовки дитини до школи в Україні з другої половини ХХ до початку ХХІ ст. активно **створювалася система підготовки майбутнього педагога**. Мова йшла про підготовку такого педагога-дошкільника, який міг би реалізувати завдання розвитку, виховання і освіти дітей дошкільного віку та здійснити програму їх підготовки до школи в умовах певних суспільних обставин та вимог.

Розвиток українського дошкілля у другій половині ХХ ст. не міг би принести очікуваних суспільством результатів, якби паралельно не відбувалося удосконалення змісту і системи **підготовки працівників дошкільного виховання**. Держава турбувалася не лише про розбудову закладів дошкільної освіти, але й про педагогічних працівників, які мали у них працювати. Констатувалося, що в «країні створено всі умови для всебічного розвитку і виховання дітей. Освіта перебуває на стадії розвитку, дошкільне виховання займає у її системі чільне місце» [602, с. 3 – 9].

Важливим моментом для розвитку і розбудови дошкільного виховання та формування педагогічних кадрів для дошкілля «Була постанова ЦК КП(б) про заходи поліпшення роботи дошкільних установ та установ охорони материнства і дитинства Української РСР [602, с. 3].

На початку 50-х рр. в Україні функціонувало близько трьох тисяч дитячих садків з контингентом дітей понад 153 тисячі осіб. Це практично рівнялося довоєнному рівню. Поліпшувалися житлові умови дітей у дошкільних закладах, удосконалювалася і розвивалася їхня матеріальна база [602].

У звітах Міністерства освіти вказувалося, що на початку 50-х рр. не виконували плану по контингенту дитячих садків Вінницька, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Запорізька та Кіровоградська області. Проблемою для дошкілля України в досліджуваний період стала сільська місцевість. У селі відвідування дитячих садків у повоєнний час майже у всіх областях залишалося незадовільним. Звичайно, успіх виховання у дитячих садках значною мірою залежав від кадрового складу працівників. Проте в досліджуваний період акценти ставилися на рівень їх політичної підготовки, і лише згодом – педагогічної, на вміння використовувати і застосовувати на практиці кращий досвід роботи.

У 1952 р. у дитячих садках усіх відомств і міністерств УРСР працювали 11 757 завідувачів і вихователів. Матеріали періодичної преси інформували про помітне зростання політичної активності кадрів українського дошкілля: «Багато дошкільних працівників виконують почесний обов'язок пропагандистів, консультантів, керівників гуртків. У переважній більшості відділи народної освіти систематично контролюють роботу завідувачів і вихователів над підвищенням свого політичного рівня» [602, с. 4].

Поряд з успіхами, якими вважався високий рівень ідейно-політичної роботи і підготовки дошкільних працівників, відзначалися також непоодинокі факти, коли ідеологія не була повністю втілена у зміст дошкільного виховання, зокрема у підготовку дітей до школи. Розв'язання цього завдання покладалося

на вихователів дитячих садків: «Завідувачі обласних відділів народної освіти і завідувачі секторами дитячих садків Тернопільської, Станіславської, Кіровоградської, Миколаївської областей незадовільно керували справою підвищення ідейно-політичного рівня працівників дошкільних установ, слабо контролювали роботу районних відділів народної освіти та завідувачів дитячих садків у цьому напрямку» [602602, с. 4]. Освітні документи наголошували, що питання ідейно-політичної роботи з кадрами мали стояти в центрі уваги кожного облВНО і райВНО, кожного інституту вдосконалення педагогів.

Відзначаємо, що чимало працівників дошкільних закладів не мали спеціальної педагогічної освіти, тому робота на початку 50-х рр. скеровувалася на те, щоб вони навчалися в профільних закладах і здобували очну або заочну освіту. Тільки за 1950 – 52 рр. було скеровано на роботу в дитячі садки УРСР 2090 випускників дошкільних відділів педучилищ [459]. Особливо важливого значення надавалося проблемі підготовки дітей до школи і вмінню педагогів-дошкільників реалізувати цей процес, тобто формувати навчальну готовність кожного дошкільника.

На початку другої половини XX ст. увага до підготовки педагога до роботи з дітьми в старшій групі дошкільного закладу активізувалася. Саме у цей період відбувався процес підготовки дитини до школи. Для цього були спеціально укладені «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» [582], у яких визначався зміст роботи вихователя старшої групи дошкільного закладу, а також ті критерії, які слід було покласти в основу готовності дитини до шкільного навчання.

У програмах та методичних вказівках для вихователя дитячого садка [479; 480; 484; 487] відображалися питання оволодіння рідною мовою і ознайомлення дітей з навколишнім життям. Ці дві проблеми на початку другої половини XX ст. були об'єднані в один розділ. Він передбачав набуття дітьми конкретних уявлень на основі власного досвіду, пов'язаного з мовою. Саме за допомогою мови дітей підводили до оволодіння абстрактними поняттями, формували у них логічне мислення, вчили їх глибше пізнавати життя. Навчання

мови в дошкільному закладі розглядалося необхідним складником всебічного розвитку особистості. Саме завдяки мові реалізовувалося завдання колективного виховання дітей, через мову дитина вчилася висловлювати те, що вона сприймала, розуміла, бачила, відчувала. За допомогою мови дитина вступала у колективну гру, працю.

Педагоги наголошують, що жести і міміка навіть у дошкільному віці не могли замінити мову – вони лише доповнювали її. Саме жестами діти дуже часто користуються доти, доки в них не сформуються певні навички: «Завданням дитячого садка є навчити дитину виразної, правильної мови, зрозумілої для навколишніх людей, і цим сприяти діяльності дитини в колективі. Мова – необхідна основа людського мислення, бо «реальність думки виявляється у мові». Тому оволодіння мовою є також основою розумового розвитку дитини, засобом її пізнавальної діяльності. Слово є формою для поняття, речення – для судження і умовиводу. Оволодіваючи граматичною будовою мови, зв'язуючи слова у речення, дитина навчається найпростіших форм логічного мислення. Мислення у дошкільному віці зв'язане з розширенням діяльності дитини, з ускладненням її взаємодії з навколишнім життям» [582, с. 140 – 141].

Особливі вимоги ставилися перед вихователем як до формування умінь у дитини – навчити її грамоти, так і щодо власної мовної культури. Для вихователів старших груп дитячих садків визначалися чіткі завдання, які стосувалися формування мовної культури дитини: «1. Навчити дітей брати участь в розмові: вміти вислухати товаришів, а також зрозуміло відповісти на поставлене запитання.

2. Навчити їх чисто вимовляти всі звуки в словах рідної мови, ставити правильно наголоси.

3. Збагачувати й активізувати словник дитини, навчити знаходити точні вирази для висловлення своєї думки.

4. Виховувати виразність мови: уміння емоціонально висловити свою думку, відтінити голос, вживати відповідні інтонації.

5. Навчити правильно узгоджувати слова в реченнях і цим робити свою думку зрозумілою для інших.

6. Навчити дітей користуватись і більш складною формою усної мови – монологічною розповіддю. Ця форма необхідна буде дитині в шкільному навчанні» [582, с. 141 – 142].

Вихователь мав завданням навчити дітей розповідати про те, що вони бачили, чули, описувати явища природи, переказувати короткі оповідання, давати точну відповідь на запитання; мова дитини мала бути логічною і послідовною. У зв'язку з підвищенням вимог до якості навчання дітей рідної мови вимоги до культури мови педагогів дошкільних закладів були особливо жорсткими: «Мова педагога, якою він звертається до дитини, є умовним подразником. Тому вона має бути виразна формою, не дуже монотонна, не голосна, не різка. Монотонна мова, як метроном, що одноманітно стукає, може викликати загальне гальмування, сонливий стан. Голосна мова викликає різке збудження, що подразнює нервову систему і приводить її у перезбудження. Як правило, у вихователів з різко підвищеною інтонацією голосу колектив дітей завжди збуджений. У вихователя зі спокійною, виразною мовою діти спокійні. Змістом мова вихователя має бути зрозуміла дитині; думка його повинна бути виражена точними словами і в граматично правильній формі» [582, с. 142].

У старшому дошкільному віці дитина вчилася порівнювати власну мову з мовою дорослих, товаришів; у неї розвивалося критичне ставлення до своїх висловлювань, вона вчилася міркувати, відшуковувати відповідне слово для вираження своїх думок, емоцій, для оцінки вчинків інших людей тощо. У процесі підготовки дитини до школи, доводить Є. Сухенко [583], її мова стає іноді дещо біднішою, проте точнішою, у її словниковому запасі з'являються іменники, якими вона чітко може означувати явища, події, факти, предмети навколишнього світу. Педагоги наголошують на важливості розвитку активного словника, тобто слів, якими дитина щоразу користується у побуті, діяльності, грі, навчанні тощо.

У досліджуваний період «Програма старшої групи дитячого садка враховувала особливості розвитку мови дітей і ставить своїм завданням збагачення і уточнення словника дітей, необхідного їм для висловлення своїх власних думок і для майбутнього шкільного навчання, вдосконалення граматичних форм мови, виховання навичок розмовної мови і послідовного розповідання» [582, с. 144]. Принагідно зазначимо, що вимоги до мовної культури вихователя і дитини дошкільного віку у той чи той спосіб завжди відображали суспільні детермінанти. У мові дітей з'являлося чимало слів, які відображали розвиток народного господарства, економіки, суспільних відносин тощо. Діти засвоювали ці терміни, знали, що вони означають, вміли ними послуговуватися у повсякденному житті. Так суспільство накладало відбиток на словниковий запас мови дітей, збагачувало і розширювало його. Проте наголошуємо на значній ідеологізації словника дітей дошкільного віку, зокрема старших груп дитячого садка, уже з другої половини XX ст., коли відбувалася активна «побудова нового суспільного ладу» [51; 83; 104].

Перед вихователем ставилося завдання навчити дитину найточніше висловлювати свої думки, почуття, відчуття, бажання, емоції, відповідно забарвлювати свою лексику. Педагог також мав своїм завданням викорінювати діалектичні слова з мови дітей, формувати у них правильну літературну мову. Серед такої роботи важливим було уточнення змісту слів: «Не слід забувати, що сама по собі кількість нових слів, які засвоює дитина, не вичерпує рівня розвитку її мови. Цей рівень характеризується ступенем оволодіння значенням слова. Тому не слід прагнути тільки до кількісного збільшення словника дитини, не думаючи про те, як це нове слово збагачує думку дитини. Отже, велику увагу треба приділити поглибленню розуміння дітьми змісту слів, що їх вони набули. Для цього треба навчити дітей виділяти ознаки предметів, встановлювати найпростіші взаємозв'язки предметів і явищ за відмінністю і схожістю шляхом порівняння» [582, с. 146].

Наступним важливим завданням була активізація словника дітей. Педагоги наголошували [645], що в дітей дошкільного віку існує великий

розрив між пасивним словником, тобто тим, який вони засвоїли, але не використовують у своїй мові, і активним – це ті слова, якими послуговуються у розмовній мові. Завданням вихователя було сприяти тому, щоб слова, які діти засвоїли і зміст яких зрозуміли, активно вживалися у розмовній мові, при побудові монологів, діалогів, розповідей і ставали їхнім активним надбанням.

У процесі підготовки дітей до школи визначалися різні засоби виховного впливу: похвала, заохочення, переконання, примус, покарання (виключаючи фізичне). Педагоги вказували, що в певних випадках дитину можна позбавити прогулянки, перегляду кінофільму, висловити своє незадоволення, заборонити якусь форму розваги або відпочинку. Проте наголошували, що ці заходи нерівноцінні. Передовсім слід було виділяти хороше в дитині, збуджуючи її віру в свої сили і можливості, а засоби покарання вважалися такими, що можуть використовуватися лише в певних випадках: «В основі педагогічного впливу повинен бути оптимізм, віра у можливості дитини і повага до її особистості, якою б маленькою вона не була» [655, с. 38].

Зміст підготовки педагога-вихователя до роботи з дітьми дошкільного віку, а саме в період їх підготовки до системного шкільного навчання, був під пильною увагою педагогів-теоретиків та практиків. Чимало критики у досліджуваній період ми виявили у роботі Міністерства освіти. На сторінках періодичної преси з'являються повідомлення про те, що: «Міністерство освіти УРСР не забезпечує потрібної оперативної допомоги обласним відділам народної освіти й інститутам вдосконалення вчителів, незадовільно працює над узагальненням і розповсюдженням кращого досвіду дошкільних працівників УНДП» [602, с. 6].

На сторінках періодичної преси, у спеціальних порадниках і посібниках, методичних рекомендаціях [34; 51; 93; 158; 303; 473; 535; 582], які пропонувалися дошкільним працівникам і вчителям початкової школи, знаходимо чимало інформації, в якій детально описані вимоги до педагога-вихователя. До змісту підготовки фахівця з дошкільної освіти і вчителя

початкових класів, які брали безпосередню участь у підготовці дітей до шкільного навчання, ставилися достатньо високі вимоги.

Особистості вихователя у концепції дошкільної педагогіки надавалося винятково великого значення, оскільки від збалансованості, гармонійності, поміркованості та демократичності педагогічних впливів залежить формування власної стратегії поведінки дитини у рамках як дитячого садка, так і школи: «У вихованні все повинно базуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. Жодні статuti і програми, жоден штучний організм закладу, як би досконало не був продуманий, не може замінити особистості в справі виховання... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, яке проникає в характер, неможливе. Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна виховати характер» [579, с. 36 – 42].

Проте для того, щоб зреалізувати виховні завдання, сам вихователь мав володіти цілою низкою таких особистісних рис, які б у комплексі творили характер та міцні переконання, власне тому і в науці, і у побуті панує думка, що педагогом може стати не кожна пересічна людина. Міцний характер, яскраві гуманістично-демократичні освітні переконання, любов до дітей та вчительського покликання мають стати запорукою успіху реалізації концепції підготовки дитини до школи: «Вихователь поставлений віч-на-віч з вихованцями, в самому собі містить всю можливість успіхів виховання. Найважливіший шлях людського виховання є переконання, а на переконання можна діяти лише переконанням. Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплотою його особистого переконання, вона не матиме жодної сили. Немає сумніву, що багато залежить від спільного розпорядку в закладі, але найголовніше завжди залежатиме безпосередньо від особи вихователя, який стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень.

Багато що, звісно, означає дух закладу; але цей дух живе не в стінах, не на папері, але в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців» [579, с. 36 – 42].

Особливі вимоги до особистості вихователя впливали передовсім із врахування вікових особливостей дітей і своєрідності педагогічного процесу у дитячому садку. Вони переважно стосувалися способів спілкування і специфіки відносин вихователя і дітей та особливостей ерудиції педагога. Ще К. Ушинський наполягав [624], що найважливішою рисою педагога дошкільного закладу повинна бути любов до дітей, можливість і бажання допомогти їм, здатність відповідати на їхні безкінечні питання і прохання. Учений вважав, що вихователь маленьких дітей повинен бути добрим, лагідним, але водночас із твердим характером, оскільки зустрічається у своїй професійній діяльності з різноманітними вчинками дітей, які вимагають адекватної реакції.

Тому важливими рисами особистості вихователя вважалися терпеливість у ставленні до дітей, спокій, любов, доброзичливість, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість, оптимізм, віра у зростаючі потенційні сили дитини [301, с. 15]. Педагоги вказували, що діяльність вихователя дитячого садка має яскраво виражену специфіку і вимоги до його особистості на фоні загальних вимог до педагога є досить своєрідними. Також, обґрунтовуючи особливості підготовки дитини до школи, вони наголошували на фахових рисах і обов'язках вчителів початкових класів, які часто взаємодіють з дитячим садком або виконують обов'язки щодо підготовки дитини до школи [5; 18; 43; 86].

Однією з важливих рис вчителя повинен бути педагогічний такт. Під ним розуміли дотримання ним принципу міри у спілкуванні з дітьми у найрізноманітніших сферах їхньої діяльності, уміння вибрати правильний підхід до вихованців у системі стосунків з ними.

Наклали свій відбиток на трактування функцій та обов'язків педагога дошкільного закладу і педагога загальноосвітньої початкової школи також

суспільно-політичні, економічні детермінанти того часу: «Таким чином ідейна переконаність, суспільно-політична спрямованість і моральність, ерудованість, комунікабельність і доброта, любов до дітей у поєднанні зі суворістю і вимогливістю, і наявність педагогічних здібностей – це обов’язкові вимоги до особистості педагога (вихователя дитячого садка і вчителя школи), які забезпечують успіх педагогічної діяльності» [301, с. 14].

Важливо було, на думку педагогів, знайти міру вимог, індивідуалізувати їх і вибрати тон для представлення їх дітям. В одному випадку пропонувався м’який, доброзичливий тон, в іншому – вимогливий, навіть жорсткий, у третьому випадку – з часткою гумору або м’якої іронії [5]. Кожна дитина вимагала індивідуального підходу, і це впливало не лише на загальний психологічний клімат групи дітей, які готуються до школи, але й на їхнє комфортне самопочуття, на взаємовідносини. Воно проектувало їхнє ставлення до людей у майбутньому, тому педагог мав усвідомлювати важливість психологічного клімату в такій групі і розуміти свою відповідальність у такий складний перехідний період дитини від дошкільного закладу або з лона сім’ї і родини до системного навчання у загальноосвітній школі. Такими були педагогічні вимоги у досліджуваній період до вихователя дошкільного закладу і вчителя початкової школи, які безпосередньо брали участь у підготовці дитини до школи [223].

Вимоги до особистості вчителя, особливо першого вчителя у житті людини, чи не у всіх своїх працях формулював і реалізував у практиці власної педагогічної діяльності та вимагав цього від своїх колег В. Сухомлинський. Він вважав педагога однією з центральних фігур освітнього процесу і вказував, що «Виховувати дітей через учителів, бути вчителем учителів, учити науки і мистецтва виховання – це дуже важливий, але тільки один бік багатогранного процесу керівництва школою» [594, с. 9].

Особливі вимоги ставив учений перед вихователем та педагогом-дошкільником, вважаючи, що вони повинні володіти особливими знаннями, вміннями, знати специфічні шляхи і підходи до особистості дитини для того,

щоб реалізувати завдання її успішного виховання і, зокрема, підготовки дітей до школи: «Я твердо переконаний, що є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, і серед цих якостей на першому місці – вміння проникнути в духовний світ дитини. Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною» [594].

Однією з найважливіших вимог до вихователя, на думку В. Сухомлинського, є людяність, глибока любов до дітей, любов, в якій поєднується сердечна ласка з мудрою суворістю і вимогливістю. Ці риси необхідні педагогу-дошкільнику, коли він спілкується з дитиною, яка потребує специфічного материнського чи батьківського відношення задля того, щоб почувати себе комфортно в дошкільному закладі чи в підготовчій групі.

Обґрунтовуючи особливості підготовки дітей до школи, вчений вказує на важливе значення усіх напрямів виховання дитини і вказує, що без реалізації завдань того чи того напрямку виховання неможливе повноцінне становлення особистості. В. Сухомлинський був переконаний, що педагог повинен дбати про розумове, моральне, емоційне, фізичне, естетичне виховання дитини та відповідний її розвиток.

Важливим завданням підготовки дітей до школи вчений все ж уважав не навчання грамоти, письма чи формування елементарних математичних уявлень, а передусім розумове виховання і доводив, що воно не є синонімом терміну «набуття знань», вважаючи, що вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їх мислення – одне з найважливіших завдань педагога [594, с. 19].

Найсприятливішим ґрунтом для реалізації завдань у процесі підготовки та вступу дітей до школи педагог називав любов до дитини, цілісне прийняття дорослим світу дитинства і розуміння його неповторності та важливості у житті дитини: «Бо любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [597, с. 71].

Учений наголошував, що любов до дитини повинна бути не сліпою, а щирою, мудрою, що породжує шляхетність і моральність: «Мова йде про мудру людську любов, одухотворену глибоким знанням людського, розумінням усіх слабких і сильних сторін особистості – любов, що застерігає від нерозсудливих вчинків і надихає на вчинки чесні, благородні. Любов, що вчить жити, – така любов нелегка, вона вимагає напруження всіх сил душі, постійної віддачі їй» [597, с. 70].

Підготовку дітей до школи та її перші роки навчання В. Сухомлинський розглядає як школу справжнього життя – щирого, морального, відвертого, такого, де дитина розглядається педагогом суб'єктом освітнього процесу, а не метою чи засобом. Саме тому і вимоги до батьків та першого вчителя у педагогічній концепції вченого особливо високі: «Вчити жити – це значить передавати з серця в серце моральні багатства, здобуті, нагромаджені людством. І передає ці багатства той, хто з колиски пестить дитину, хто дбайливою рукою підтримує її перший крок, хто веде її за руку по першій стежці життя. Це батько, мати і вчитель. Але щоб учити жити, треба мати в собі те, що ти хочеш бачити в того, кого вчиш [596].

На глибоке переконання вченого, учителем може бути лише особлива людина, яка розуміє дитину і любить її. Щирість і моральність, жертовність й емоційність, простота і науковість, ерудованість та інтелігентність, досконалі власні переконання і глибоке розуміння природи дитини – ось далеко не повний перелік педагогічних умов, у яких педагогічна діяльність буде успішною: «Передусім потрібно, щоб у тих думках, які доносить учитель до свідомості школярів, він виражав самого себе, щоб до серця дитячого доторкалися не холодні істини, а жива, пристрасна особистість педагога. Це залежить від того, наскільки знання, які викладає вчитель учням, стали його особистими переконаннями, ввійшли в його душу. Це залежить і від загальної культури, ерудиції, широти наукового горизонту вчителя» [597, с. 69].

Застерігає В. Сухомлинський також від подвійних стандартів у моралі і наголошує, що не може бути двох правд: «одна – для дітей, для бесід з ними,

для повчань, а друга – «для домашнього вжитку». У таких умовах віра дитини «руйнується, як збудований на піску дім» [596]. Сам учений, як свідчать його педагогічна концепція та життя, не порушував декларованих принципів, такої ж позиції вимагав і від учителів, які працювали поряд.

Педагоги-дошкільники і вчителі початкових класів на сторінках періодичної преси [104; 108; 320; 295] активно обговорювали проблеми підготовки дитини до школи, висували певні вимоги як до дошкільного закладу, так і до початкової школи, визначалися із тими оптимальними шляхами подолання проблем, які виникали у процесі підготовки дитини до школи.

Однією із важливих особливостей вихованців дитячого садка була потреба в індивідуальному спілкуванні з учителем. Учителі початкових класів вказували, що діти, які прийшли із дитячого закладу, активно хочуть спілкуватися з ним про свої проблеми, прагнуть, щоб їх чули, розуміли, вислуховували до кінця, вони зазвичай не вміли підпорядковувати свої інтереси інтересу групи, позаяк заняття у дошкільному закладі були нерегламентовані, і вихователі, як правило, дотримувалися сімейного стилю спілкування [108, с. 15].

Педагоги вказували на необхідність змінювати відносини дорослих з дітьми, зауважуючи, що навіть тон спілкування і звернення до них повинен набувати іншого характеру, більш ділового і серйозного. Це ефективний засіб, вважали вони, посилення або послаблення вимог далеко не завжди використовується і вміло застосовується у практиці виховної роботи з дітьми [108]. Причиною цього називають відсутність оптимальних умов формування вольових якостей у дітей. Саме навчальна діяльність давала підстави організовувати і виховувати свідому дисципліну, діти мали освоювати й виконувати навчальні правила.

Кінець XX ст. – початок XXI ст. ознаменувався новими тенденціями у побудові освітнього простору підготовки дитини до школи, де і дитині, і педагогові-вихователю визначалися інші ролі та завдання, знаннява парадигма

мала б змінитися на діяльнісно-творчу. У період української незалежності, окрім змін у знаннєвій парадигмі, відзначається зміна світоглядних позицій суспільства з орієнтацією на націотворчі процеси. Ця тенденція знайшла відображення у змісті дошкільного виховання, де питанням національного, патріотичного, етнопедагогічного, громадянського виховання почала надаватися особлива увага [9; 71; 91; 296; 569]. Це відобразилося і на процесі підготовки педагога-дошкільника.

Найяскравішим акцентом концепції нової дошкільної освіти стала активна, творча й відповідальна діяльність особистості, де учителю відводилася роль помічника і консультанта. Такі позиції сьогодення стали суголосними із науковими поглядами педагогів-гуманістів минулого: «Прагнення до діяльності органічно пов'язане з одночасним прагненням до свободи цієї діяльності. Свобода, необмеженість і відсутність примусу в роботі – основна умова правильної, творчої діяльності. Прагнення до діяльності і прагнення до свободи так тісно пов'язані, що одне без іншого існувати не можуть» [579, с. 36 – 42].

Відтак з огляду на виняткову важливість процесу підготовки дитини до школи до сучасного педагога-вихователя ставляться особливі вимоги. Дошкільна освіта в умовах сьогодення орієнтується на збереження фізичного, психічного здоров'я дитини, розвиток її творчих здібностей та потенційних можливостей, утверджується дитиноцентрична концепція дошкільного виховання. У зв'язку з цим змінюється і мета діяльності педагога-дошкільника, яка передовсім визначається специфікою створення у дитячому колективі певного психологічного клімату та таких міжособистісних стосунків, у яких би кожен дошкільник почував себе комфортно в особливо складному періоді переходу до шкільного навчання. Важливим є створення такого оптимального освітнього поля, щоб сприймання соціокультурного простору дитиною-дошкільником було позитивним і сприяло підготовці її до школи. Педагоги (А. Богуш, Г. Беленька, О. Богініч, Н. Гавриш, Н. Лисенко, М. Машовець, Т. Поніманська, А. Пшеврацька, О. Сідельнікова, Г. Улюкаєва та інші) [36 – 42;

30 – 31; 91 – 92; 474; 495; 617 – 619] наголошують на важливості реалізації на практиці базових загальнометодологічних принципів. Серед них називають:

- «здійснення побудови освітнього процесу з позиції особистісно орієнтованого підходу;
- спрямування гуманізації освіти та створення умов для розвитку особистості через задоволення її базових потреб відповідно до соціокультурних норм;
- здійснення вибору змісту та освітніх технологій з позиції урахування унікальності індивідуальності кожної дитини» [199, с. 3].

У зв'язку з цим робиться спроба сконструювати гуманістичну модель творчого педагога, де на першому місці стоять професійна компетентність, особистісна і духовна зрілість як процес особистісного розвитку, глибокий розвиток життєвих компетенцій, орієнтація на дитину, її потреби та життєві цілі. Зважаючи на нове соціальне замовлення, наголошувалося на тому, що кожен педагог-дошкільник повинен бути творчим передовсім для того, щоб уміти створити творче середовище для розвитку дитини-дошкільника. Саме в такому середовищі (невимушеному, творчому, активному, пізнавальному) розвиток дитини-дошкільника протікатиме найоптимальніше і дасть найкращі результати, не завдаючи шкоди природі дитинства. Педагоги вказують, що «...творчому вихователю властиві особлива педагогічна захопленість, чітке розуміння «надзавдання» педагогічної праці – виховання людини, спрямованості на оптимальні результати його вільного й щасливого розвитку, шанобливе ставлення до особистості кожної дитини, віра в її сили» [163, с. 67].

Педагоги визначають принципи особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, яка в умовах сьогодення стала особливо актуальною. Принагідно зауважимо, що реалізувати модель особистісно орієнтованої освіти сьогодні складно, оскільки класно-урочна система не дає для цього ні простору, ні можливостей, однак можливо при дотриманні таких принципів:

«1. Принцип гуманістичного спрямування:

- прийняття особистості дитини та її батьків;

- постійна підтримка та розуміння дітей та їх батьків;
- відмова від будь-якого насильства;
- надання можливості вибору;
- відмова від жорстокої регламентації, категоричних оцінок діяльності та поведінки.

2. Принцип оптимального співвідношення:

- оптимальне поєднання активних дій дорослих (які забезпечують процеси розвитку) та власної активності дитини (що стимулює процеси саморозвитку);
- використання різних типів, видів та форм організації занять, методів та прийомів роботи;
- ознайомлення дітей з надбанням різних національних культур.

3. Принципи цілісності, інтегрованості дитячої індивідуальності:

- сприйняття педагогом дитини не як набору окремих характеристик, а як цілісної, унікальної особистості;
- відмова від розподілу індивідуальності на окремі складові за умови врахування провідних індивідуальних (вік, стать, тип вищої нервової діяльності тощо) та особистісних (потреб, намірів, ціннісних орієнтацій тощо) якостей.

4. Принцип поєднання індивідуального та соціального: організація особистісно орієнтованої дошкільної освіти має базуватися на індивідуальній, а разом з тим і соціальній, суспільній засадах. Лише в певній спільноті людина стає індивідуальністю і сповна розкриває свої можливості; водночас індивідуальний розвиток кожної людини сприяє загальному поступові суспільства.

5. Принцип відповідності предметно-ігрового середовища особливостям індивідуального розвитку передбачає:

Піклування педагогів та батьків про наявність у групі, в приміщеннях дошкільного закладу розвивального, доступного, варіативного, мобільного, трансформованого, співрозмірного обладнання та доцільне використання його» [199, с. 20].

На сторінках періодики, у підручниках і посібниках презентуються програми підготовки такого фахівця. Так, визначаючи специфіку педагогічної майстерності вихователя дошкільного закладу, Л. Загородня і С. Титаренко [163] наголошують на важливості суспільних детермінант і визначають портрет сучасного вихователя дошкільного закладу на тлі тих освітніх реформ, які відбуваються в суспільстві, акцентуючи його роль у формуванні особистості дошкільника, визначаючи характеристики професійних функцій педагога і обґрунтовуючи психолого-педагогічні вимоги до особистості сучасного вихователя.

У кінці XX – на початку XXI ст. в освітньому полі активно аналізуються поняття «майстер» та «педагогічна майстерність» [183] і визначають, яку саме специфіку мають ці поняття у сфері дошкільної педагогіки. Педагоги вказують на організаційні, комунікативні вміння, вміння здійснення контролю за перебігом навчально-виховного процесу, особливо у сфері підготовки дитини до школи, на вміння оцінювати отримані результати і визначати нові педагогічні завдання [163, с. 62 – 63].

Особливо актуалізується увага на фахово-методичних, спеціальних і творчих вміннях вихователя. Мова йде про методику зображувальної діяльності, ознайомлення дітей з природою, розвитку мови, формування елементарних математичних уявлень, музичного виховання, фізичного виховання дошкільнят, керівництво творчими сюжетно-рольовими іграми, організацію трудової діяльності і керівництво нею. Усі ці складові покликані забезпечити успішну підготовку дітей до школи [6; 15; 16; 36 – 42; 91 – 92; 204 – 207; 253 – 254 та ін.]. Володіючи методикою дошкільної педагогіки та усіх фахових методик, педагог-дошкільник повинен усвідомлювати, які з компетентностей, що будуть формуватися у дітей дошкільного віку, мають бути особливо чітко визначені з метою комфортного переходу дитини до системного навчання у початковій школі.

З фахово-методичними вміннями тісно пов'язані спеціальні: «Спеціальні вміння – це вміння в тій галузі діяльності, якої навчають дітей. При цьому в їх

основі лежать задатки до конкретного виду діяльності. До спеціальних умінь вихователя належать уміння: малювати, ліпити, співати, грати на музичних інструментах, вишивати, виконувати фізичні вправи, рухи під музику, складати вірші, писати музику, артистичні вміння тощо» [163, с. 66].

В умовах сьогодення та нестандартного розвитку усієї дошкільної системи й пошуку нової моделі її реалізації важливими також є творчі уміння. Під ними педагоги розуміють «вміння генерувати нестандартні ідеї, використовуючи асоціації, аналогії, комбінування, методи активізації творчості, алгоритми та спеціальні прийоми, технології творчості ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань) у процесі розв'язання професійних завдань: уміння застосовувати у своїй роботі досвід творчої діяльності інших, організувати творчу діяльність вихованців, здійснювати її аналіз, самоаналіз, а також давати самооцінку творчих досягнень» [163, с. 66].

Зауважимо, що педагог-вихователь повинен уявляти собі цілісну модель дошкільної освіти, в якій процес підготовки дітей до школи є важливою складовою і вимагає окремих зусиль з боку усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Така модель дошкільної освіти передбачає:

- «1. Вивчення програми особливостей індивідуального особистісного розвитку дітей.
2. Ведення картки психофізіологічного розвитку дитини.
3. Створення програми індивідуального розвитку дитини та системи роботи за цією програмою.
4. Прогнозування стратегій майбутнього розвитку дитини.
5. Активну участь батьків в освітньому процесі дошкільного закладу.
6. Зміну стилю взаємодії вихователя з дітьми від суб'єкт-об'єктних взаємин до суб'єкт-суб'єктних.
7. Добір та відповідне розміщення розвивального предметно-ігрового обладнання для індивідуальних потреб та можливостей дітей.
8. Психологізацію навчально-виховного процесу» [199, с. 21].

Особливо наголошуємо, що розвиток дітей дошкільного віку має здійснюватися в атмосфері свободи, гри, позитивного психологічного клімату, доброзичливості природо- і культуровідповідності. Дорослі повинні розглядати дитину як суб'єкта певної діяльності і з розумінням ставитися до дитячих бажань, прагнень, дій та вчинків [414, 5].

Отже, особлива увага вчених другої половини XX – початку XXI ст., які обґрунтовували проблеми підготовки дітей до школи, акцентувалася не лише на особистості дитини як суб'єкта виховання, а й на особистості педагога – рівноцінного, а не домінуючого учасника освітнього процесу.

Висновки до третього розділу

У розділі проаналізовано сутність взаємодії суспільних інституцій та наступності дошкільних закладів і школи як передумов успішної підготовки дітей до школи; з'ясовано зміст та обґрунтовано способи побудови дошкільного освітнього простору; визначено специфіку підготовки педагога-дошкільника у формуванні в дітей готовності до шкільного навчання.

Проблема взаємодії дошкільного садка і школи залишалася актуальною упродовж усього періоду існування дошкілля, оскільки і сім'я, і дитячий садок здійснювали безпосередній та визначальний вплив на особистість дитини-дошкільника, а всі інші інституції відігравали лише другорядну роль, зокрема і в контексті підготовки дітей до школи, що завжди перебувало в полі зору педагогів-практиків, широко обговорювалося, на сторінках періодичної преси, на конференціях, засіданнях «круглих столів», які проводилися спільно з освітянами, громадськими діячами і батьками. Сутність наступності трактувалася з позиції ідеї: «Якір тримає доти, доки цілою є найслабша ланка ланцюга». Дошкілля було саме тією ланкою, бо стосувалося дитини у фазі її активного росту і розвитку, а це потребувало специфічних міжпредметних підходів.

Оцінюючи особливості підготовки дітей до школи в другій половині XX ст., відзначено, що у її вдосконаленні значну роль відігравали не лише

сім'я, дошкільні заклади, групи підготовки дитини до школи і загальноосвітньої школи, але і науково-дослідні інститути. Активно до розробки цієї проблеми долучилися українські науково-дослідні інститути педагогіки та психології спільно із районними відділами народної освіти.

Доведено, що тогочасна педагогічна теорія і практика надавали достатньо цінні рекомендації, якими користувалися працівники дошкільних закладів, що передбачало розробку спеціальної методики щодо реалізації принципу єдності і наступності в роботі дитячого садка та школи. До найбільш дієвих форм взаємодії було віднесено: організацію спільних свят дошкільників і учнів початкової школи, участь дітей дитячого садка у святі останнього дзвоника в школі, зустрічі колишніх вихованців дитячого садка в дитячому садку з дошкільниками тощо. Перед дитячим садком також висувалися вимоги максимально наблизити середовище до шкільного, а також чіткіше визначати завдання підготовки дітей до школи: готувати дитячу руку до письма, давати ази грамотності, лічби, соціалізувати дитину задля того, щоб її підготовка до школи пройшла спокійно і комфортно.

Дошкільні заклади в аспекті проведення роботи з сім'єю з метою підготовки дітей до школи мали забезпечувати: встановлення тісного і дієвого зв'язку з родинами своїх вихованців; забезпечення систематичного відвідування дітей вдома; регулярне проведення батьківських групових і загальних зборів та відвідування їх батьками; активізацію роботи батьківського комітету; широке розгортання педагогічної пропаганди серед батьків і населення; використання громадського впливу на батьків, які не звертають достатньої уваги на виховання своїх дітей; заслуховування їхніх повідомлень на батьківському комітеті, педагогічній нараді дитячого садка, повідомлення про це громадських організацій за місцем роботи батьків тощо.

На сторінках періодичної преси, у спеціальних методичних розробках, посібниках і підручниках для дошкільників подано чимало даних про те, якими формами роботи охоплювалися батьки для того, щоб максимально оволодіти мистецтвом підготовки своєї дитини до системного навчання у школі. До

найбільш поширених можна віднести: батьківські збори, батьківські лекторії, індивідуальні заняття з батьками, чергування батьків у дитячому садку, відкриті заняття у дитячому садку, проведення різноманітних свят і дозвілля тощо. Ці форми роботи оптимізували процес підготовки дітей до школи, давали можливість батькам усвідомити його важливість і максимально долучитися до нього. Важливою у цей період визнавалася індивідуальна робота.

Тісна взаємодія педагогів дошкільного закладу і сім'ї, на думку педагогів, складалася з таких основних напрямів: психолого-педагогічна освіта батьків; залучення батьків до навчально-виховного процесу; участь батьків і дітей у спільній діяльності; надання психолого-педагогічної допомоги родинам.

Одним із найважливіших чинників підготовки дітей до школи, які безпосередньо детермінуються суспільними обставинами, соціальним замовленням, матеріально-технічними можливостями суспільства, є освітній простір дитячого навчального закладу або того закладу, в якому буде реалізовуватися ця підготовка. У дослідженні освітній простір дошкільного закладу розглядається як підсистема соціокультурного середовища, в якому всі чинники, обставини, ситуації, що складаються у суспільстві, тобто детермінанти суспільного розвитку, безпосередньо впливають на процес підготовки дітей до школи. Серед функцій освітнього простору відзначено комунікативну, інформаційну, дидактичну, когнітивну, емоційну та ін.

На основі всебічного аналізу у роботі зроблено спробу визначити конкретні параметри педагогічного середовища, до яких віднесено: фізичне оточення (архітектура, зовнішній і внутрішній дизайн, комбінування елементів); людський чинник (просторова і соціальна густина, персональний простір, статусно-ролевий і статево-віковий розподіл суб'єктів освітнього процесу); програму навчання (контроль, стиль спілкування з дітьми, форми організації навчання тощо). Освітнє середовище дошкільного закладу розглядається вченими другої половини XX ст. у різних ракурсах: його психологічних особливостей, можливостей комунікації у дошкільному закладі,

матеріального забезпечення потреб дитини в навчальній, виховній, розвивальній діяльності, його природовідповідності тощо.

Узагальнюючи основні характеристики предметно-розвивального середовища, наголошено, що ними можуть бути: безпечність, проблемна насиченість, відкритість до активного втручання дитини, діалогічний спосіб функціонування, певна урочистість, чіткість оформлених наочних джерел розвитку, багатфункціональність, максимальна пристосованість до потреб спільної діяльності дітей і дорослих.

Доведено, що для реалізації завдань підготовки дітей до школи в Україні з другої половини ХХ до початку ХХІ ст. активно створювалася система підготовки майбутніх педагогів, вимоги до якої корелювалися зі станом суспільства, його пріоритетними ідеями та метою. Особистості вихователя в концепції дошкільної педагогіки надається виняткового значення, оскільки від збалансованості, гармонійності, поміркованості та демократичності педагогічних впливів залежить формування власної стратегії поведінки дитини у середовищі як дитячого садка, так і школи. Особливі вимоги до вихователя визначалися, передовсім, з метою врахування вікових особливостей дітей і своєрідності педагогічного процесу у дитячому садку і переважно стосувалися способів спілкування і специфіки взаємин вихователя та дітей, його професійної майстерності та ерудиції, рівня володіння відповідним педагогічним інструментарієм.

Важливими рисами особистості вихователя вважалися терплячість у ставленні до дітей, любов, доброзичливість, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість, оптимізм, віра в потенційні можливості дитини тощо. Вимоги до особистості педагога, особливо першого вчителя у житті людини, чи не у всіх своїх працях формулював, реалізував у практиці власної педагогічної діяльності та вимагав від своїх колег В. Сухомлинський, концепція якого відображена в дослідженні.

Дошкільна освіта в умовах сьогодення орієнтується на збереження духовного, фізичного, психічного здоров'я дитини, розвиток її творчих

здібностей та потенційних можливостей, що передбачає утвердження дитиноцентричної концепції дошкільного виховання. У зв'язку з цим змінюється і мета діяльності педагога-дошкільника, яка, передовсім, визначається специфікою створення певного психологічного клімату в дитячому колективі й комфортних міжособистісних стосунків, що є особливо важливим у складному періоді переходу до шкільного навчання. З'ясовано, що створення такого оптимального освітнього поля, що сприяє сприйманню соціокультурного простору дитиною-дошкільником, є позитивним в успішній підготовці її до школи.

Р О З Д І Л 4. СУБ'ЄКТНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ

4.1. Готовність дитини до школи як пріоритетна суб'єктна детермінанта

На початку 50-pp. XX ст. було прийнято низку нормативно-законодавчих документів, які визначили зміст освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах, особливості процесу підготовки дітей до школи як її складової. У 1945 р. вийшло друге доопрацьоване видання «Керівництва для вихователя дитячого садка», зміст якого розроблявся на основі наукових досліджень та передового педагогічного досвіду. Зазначимо, що вже з цього часу питання підготовки дітей до школи активно обговорювалося фахівцями різних галузей: медицини, гігієни, педагогіки, психології, філософії тощо. Попри різноаспектний підхід до вивчення проблеми, вони були суголосні в тому, що наслідком недостатньої готовності дитини до шкільного навчання була «...відсутність єдиної системи підготовки вихованців у дошкільних закладах» [78, с. 1]. Власне пошук такої системи спричинив наукові дискусії на сторінках періодики. Зокрема, у журналі «Дошкільне виховання» обговорювалися питання змісту підготовки дитини до школи, її способів і термінів, специфіки взаємодії сім'ї, дошкільного закладу та школи у цьому процесі [7; 33; 34; 78; 93; 97; 255].

Увага до питань готовності дитини до шкільного навчання простежується у наукових розвідках, що пов'язані з дошкільним вихованням та початковою освітою на теренах України (Білозерова О. Зв'язок дитячого садка із школою (1956 р.); Білостоцька Б. Виховання у дітей інтересу до школи (1960 р.); Бухман Г. Всебічно готувати дитину до школи (1959 р.); Вовчик-Блакитна М. Формування готовності дитини до навчання в школі (1959 р.); Годіна В. Перехід дітей до школи (1955 р.); Павленко А. Про підготовку дітей до школи (1958 р.) та ін.) [33; 34; 54; 93; 97; 104; 255; 303]. Загальною тенденцією було

висвітлення системи заходів, які мали сприяти процесу організованої підготовки дитини до школи, планомірно, системно і цілеспрямовано формуючи у неї готовність до шкільного навчання. Так, розглядалися конкретні приклади роботи дошкільних закладів та підготовчих груп, наведені вихователями дитячих садків і вчителями початкової школи, у яких вони ділилися практичним досвідом підготовки дітей до школи, формування готовності до навчання, застерігали від типових хиб та помилок. Найбільш репрезентативним у цьому контексті був журнал «Дошкільне виховання».

Зокрема, на його сторінках розміщувалися численні публікації вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів (Борець Г. Краще готувати дітей до школи (1965 р.); Галкина О.И. Подготовка детей старшей группы детского сада к обучению письму и рисованию в школе (1954 р.); Бухман Г. Всебічно готувати дитину до школи (1959 р.); Вовчик-Блакитна М. Формування готовності дитини до навчання в школі (1959 р.); Годіна В. Перехід дітей до школи (1955 р.); Павленко А. Про підготовку дітей до школи (1958 р.); Рожкова Н. Дитячий садок і сім'я (1956 р.); Савицька Г. Про підготовку дитини до навчання в школі (1955 р.) та ін.). Вони ділилися своїм досвідом, вказували на певні помилки, притаманні тодішній системі підготовки дитини до школи, з метою їх уникнення у подальшій роботі дошкільних закладів. У їхніх публікаціях піднімалися питання нестачі готовності дошкільників, які головно стосувалися дотримання правил поведінки у школі. Зокрема, вчителі початкової школи стверджували, що випускники дошкільних закладів не вміють поводити себе на уроках (відповідають хором, не дотримуються строгої дисципліни і порядку, який декларувався у тодішній радянській школі): «Важко дітям навчитися стримувати себе. Навіть знаючи, що говорити на занятті можна тільки, коли запитають, і що треба підняти руку, якщо хочеш щось сказати, багато старших дітей на початку року тягнуть руку якомога вище, крутяться, схоплюються з місця, підказують» [104, с. 15].

Педагоги наголошували також на тому, що випускники дошкільного закладу, на відміну від тих дітей, які прийшли з сімей, вимагали особливого

індивідуального підходу до себе: «Мені завжди кидається в очі одна особливість у дітей дитячого садка: у них відчувається велика потреба відразу встановити зі мною індивідуальний контакт. Дитина на уроках уважна на перших порах лише в тому випадку, якщо я звертаюся до неї особисто, якщо дивлюся на неї, якщо вона відчуває зі мною безпосередній зв'язок.... При відсутності ж безпосереднього контакту зі мною дитині дитячого садка важко регулювати власну увагу» [108, с. 15].

До найбільш поширених помилок педагога відносили й те, що «... у багатьох дітей не було навиків культурної поведінки: стриманості, скромності, ввічливого ставлення до старших і товаришів. Неприємно їх вражала недисциплінованість, неорганізованість, не зосередженість дітей. Все це свідчило про недостатність проведеної роботи з цього напрямку у дошкільних закладах» [603, с. 16]. З-поміж недоліків готовності дитини до школи у досліджуваний період педагоги виокремлювали явище інтелектуальної пасивності, що ґрунтувалося на несформованості інтересу до пізнавальної діяльності. Часто діти, які не готові до школи фізіологічно й інтелектуально, не виявляють інтересу до самого процесу навчання, якщо воно не пов'язане з грою або цікавою практичною діяльністю. Це було свідченням того, що пізнавальна діяльність ще не виділилася для дитини як самостійна діяльність, і вона не має мети пізнати щось або навчитися чогось нового.

На підставі вивчення практичного досвіду вихователів та вчителів початкових класів, тогочасні науковці одними з ключових проблем підготовки дитини до школи визначали суперечності між «...швидко зростаючими можливостями дітей і повільним розвитком вимог до них з боку дорослих», наголошували на тому, що «...це розходження не тільки гальмує формування корисних для школи навчальних і побутових звичок та розвиток необхідних психічних властивостей і якостей у маленького школяра, але, більше того, мимоволі формує шкідливі звички у дітей, які заважатимуть їх навчанню в школі» [108, с. 31]. Акцентувалося також і на невідповідності «...широкого обсягу змісту програми старшої групи, яка потребувала нових колективних

форм спілкування дітей з вихователем, і «застарілих» форм переважно індивідуального спілкування, що посилює негативний ефект підготовки дітей до школи» [108, с. 31].

З огляду на це обґрунтовувалися (Горбачова (1954 р.)) конкретні рекомендації для педагогів-дошкільників щодо формування готовності дитини до шкільного навчання. Зокрема, вихователь мав:

«1) звернути особливу увагу на організацію дитячого колективу, уточнення і розвиток вимог до якості, точності і швидкості виконання усіма дітьми вказівок і вимог вихователя;

2) змінити метод поводження вихователя з дітьми, особливо на заняттях, у напрямі наближення його до звичного для школи типу групового пояснення навчального матеріалу;

3) звернути особливу увагу на розвиток у дітей вміння володіти собою, на розвиток витримки, самовладання, особливо на заняттях, де діти повинні привчатися працювати уважно навіть над тим матеріалом, який їм не дуже цікавий» [108, с. 30].

Неодноразово педагоги наголошували (Усова А. (1949 р.), (1981 р.)) і на використанні форм і методів підготовки дітей до школи, які відповідали б віковій специфіці дошкільників. Зокрема, О. Усова наголошувала, що «...не можна перетворювати дитячий садок на маленьку школу, не можна в дошкільному закладі використовувати програму і застосовувати ті ж засоби організації роботи, які використовує школа» [621, с. 103]. Підтримуючи її думку, інші науковці застерігали: «Неприпустимим є безпосереднє перенесення методів та форм шкільного навчання у рамки дошкільного закладу чи підготовчої групи. Навчання дошкільнят ефективне тоді, коли педагог застосовує методи дошкільної, а не шкільної педагогіки, де заняття не перетворюється на урок, а зберігає конфігурацію ігрового заняття з елементами гри та довільної діяльності» [108, с. 22].

Одноставними були вчені у визначенні педагогічних умов забезпечення ефективної взаємодії дошкільного закладу і школи щодо формування готовності до шкільного навчання, серед яких найважливішими були:

«— відповідність програмних вимог щодо знань, умінь і навичок дітей у дитячому садку та в першому класі школи;

— наявність у дошкільних педагогів знань про вимоги школи, при чому не лише її змісту (що потрібно), але і її якісних особливостей (якого характеру навички і знання необхідні школяру), якими методами розумової роботи дитина повинна оволодіти і т. ін.,

— наявність у вчителів початкових класів відповідних знань про вікові особливості дітей дошкільного віку, їхні потенційні можливості, від чого слід відштовхуватися і на що слід опиратися, починаючи свою роботу з учнями першого класу» [310, с. 6].

Наше дослідження дає підстави стверджувати, що на сторінках тогочасної педагогічної періодики популяризувалися вимоги щодо підготовки дитини до школи не лише і не тільки для працівників дошкільних закладів та вчителів початкової школи, а й для батьків. На думку науковців, вони також мали бути добре ознайомленими з роботою дитячого садка і школи, спілкуватися і співпрацювати з педагогами-дошкільниками, вчителями початкових класів.

Підготовка дітей до школи та визначення їх готовності до систематичного шкільного навчання починалася не в останній рік перебування у дитячому садку, а з раннього дитинства: уже тоді формувалися навички організованості, звички зосереджуватися стають стереотипами поведінки, відзначаються стійкістю і міцністю. Також педагоги наголошували, що підготовка до навчання в школі не може бути забезпечена лише окремими заняттями — весь уклад життя дитини, її спілкування, діяльність, праця, навчальні заняття мають бути спрямовані на системне навчання у школі (Білостоцька Б. Виховання у дітей інтересу до школи (1960 р.); Бухман Г. Всебічно готувати дитину до школи, (1959 р.); Вовчик-Блакитна М. Формування готовності дитини до навчання в

школі (1959 р.); Павленко А. Про підготовку дітей до школи (1958 р.); Савицька Г. Про підготовку дитини до навчання в школі (1955 р.) та ін.).

Педагоги відзначають, що під впливом суспільного життя ще задовго до вступу до школи, у дитини-дошкільника складаються певні уявлення про навчальний заклад, майбутню зустріч з вчителями та школярами. Якщо в сім'ї є старші діти, які вчаться, то, звісно, що в молодших формується конкретне уявлення про школу. Вони бачить своїх братів чи сестер, які виконують домашнє завдання, переглядають підручники, є присутніми при їхніх розмовах про шкільне життя тощо [512]. Особливо науковці вказують на те, що дитина, яка готується стати школярем, повинна володіти певними вольовими якостями, адже, як засвідчує практика, непосидючі, недисципліновані і неорганізовані, як правило, мають проблеми зі шкільним навчанням, оскільки не можуть виконувати завдання у навчальному ритмі початкової школи. Педагоги наголошують, що разом з вихованням стійкої уваги дітям слід прищеплювати допитливість, бо інтерес до читання, письма, казок, малюнків, ігрової діяльності є дуже важливим елементом майбутнього інтересу до навчання. Таким чином, вчені виокремлюють на основні позиції, які свідчать про готовність дитини до школи [512, с. 14].

Важливою умовою підготовки й елементом готовності дитини до шкільного навчання виступає розвиток її ініціативи, цікавості до навколишнього світу, керівництво пізнавальною діяльністю дітей. Вчені наголошують, що ні батькам, ні вихователям не слід обмежувати дитячу цікавість, терпляче вислуховувати їхні запитання, а їх буває дуже багато, і відповідати на них. Важливо розглядати дитячий інтерес невід'ємним елементом їхнього розвитку і задовольняти дитячу цікавість залежно від вікових особливостей. Отже, педагоги роблять висновок про те, що: «З метою кращої підготовки дитини до школи, активізації її уваги і прищеплення інтересу до навчання, необхідно розвивати дитячу допитливість, чуйно ставитися до запитань, уміло задовольняти і спрямовувати її інтереси і прагнення» [512, с. 17]. Визначаючи роль батьків у підготовці дитини до

школи, педагоги вказують, що вони повинні своєчасно потурбуватися про забезпечення майбутнього учня всім необхідним для шкільних занять, шкільним приладдям: зошитами, ручками і т.д., що має важливе значення для організаційних засад майбутньої шкільної діяльності дитини.

Аналізуючи специфіку підготовки дітей до школи, М. Рузін стверджує, що між дошкільним і шкільним віком не можна визначити чітку межу і різко розмежовувати форми, методи і способи діяльності також не можна [512]. Розвиток дитини проходить складним шляхом. Властивості і психічні явища не з'являються і не зникають одномоментно, тому важливо знати, що особливості дошкільного віку відображаються і у той період, коли дитина вступає до школи. Мова йде передовсім про провідний вид діяльності – гру. Тому обмежувати дитину в іграх слід дуже обережно, вчителям початкових класів варто використовувати ігрові елементи. Необхідно також пам'ятати, наголошували педагоги, що власним ставленням до праці і результатами праці своїх дітей-дошкільнят батьки тим чи тим способом формують особистість. Слід розуміти, що ніщо так не впливає на дитину як атмосфера у сім'ї: зацікавленість життям дитини, підтримка її інтересів і здібностей, усвідомлення важливості і вагомості її проблем є запорукою того, що дитина буде відчувати розуміння з боку батьків, почуватиметься захищеною в навколишньому світі і, звичайно, буде вчитися протистояти тим чи тим проблемам, які виникатимуть у її житті. Вчені закликають уважно ставитися до дитячої праці, її результатів, адже для дітей це є значимим і особливо важливим: «... батькам потрібно не тільки старанно підготувати дитину до школи, а й оточити маленького школяра з першого дня перебування в класі увагою і піклуванням» [512, с. 19].

Отже, одним із важливих завдань, які ставили перед собою науковці і педагоги-практики на початку досліджуваного періоду [7; 33; 34; 78; 93; 97; 255; 512; 603], була розробка єдиної програми підготовки дитини до школи, яка б сприяла формуванню її готовності до шкільного навчання, задовольняла вчителів початкової школи, була під силу педагогічним колективам дошкільних закладів і батькам вихованців. Вони були переконані, що «...наявність такої

програми (і відповідної методичної літератури до неї) забезпечить приблизно однаковий рівень підготовки всіх дітей, що приходитимуть до 1-го класу, а це в свою чергу дасть можливість раціональніше організувати навчальний процес в перших класах» [78, с. 1].

Звернемо увагу на те, що власне на початку 50-х рр. починає розроблятися концепція, в якій достатньо різнобічно обґрунтовується готовність дитини до школи, аналізуються її фізіологічна, вольова та дидактична складові. Так, характеризуючи поняття «готовності дитини до школи», тогочасні науковці вказували, що передовсім воно передбачає: «...певне коло уявлень (про речі, людей, пори року, плоди та овочі, риб і птахів, про квіти і звуки, про явища суспільного і трудового життя людей і т.д.), елементарних понять або, точніше, узагальнених знань (просторових, часових і кількісних відносин, моральних, естетичних і життєвих норм), навиків і вмінь (починаючи від тримання олівця, до вміння слухати вчителя і товариша, виконувати самостійно вимоги педагога). Виходячи з цього, готовність до навчання – це сформованість у дітей семи років складної і різноманітної системи нервових зв'язків, всіх асоціацій, на основі яких будує свою навчально-виховну роботу вчитель у першому класі. Ця матеріальна основа знань, навиків, вмінь, почуттів, інтересів, звичок, спонукань формується у ранньому віці дітей і, звичайно, не тільки в старшій групі дитячого садка, не тільки на обов'язкових заняттях» [125, с. 10].

Зазначимо, що питання готовності дитини до школи на початку досліджуваного періоду розглядалися з методологічних позицій наукового вчення І. Павлова «Про динамічні стереотипи». Фізіолог уважав, що завдяки багаторазовому повторенню і підкріпленню постійної низки подразників в організмі виробляється певна система відповідних реакцій, що складало стереотипи, тобто певні дії, які врівноважували співжиття організму з певним середовищем. Виходячи з цього, вчені наголошували, що дитина, яка відвідувала дитячий садок, поступово звикала до певного режиму дня (у певний час відчувала голод, хотіла спати, прокидалася тощо), внаслідок чого у неї

вироблялися певні динамічні стереотипи (до розміщення в груповій кімнаті речей, іграшок, навчальних посібників, ігор, книг), вироблялися життєво необхідні навички (гігієнічні, фізкультурні, навчальні, самообслуговування), формувалися вміння налагоджувати взаємодію з однолітками та вихователями, завдяки чому процес адаптації до шкільного навчання був менш складним [125, с. 5].

Зупинимося детальніше на характеристиці складових готовності дитини до шкільного навчання, обґрунтованих тогочасними науковцями. Важливою вважалася фізіологічна і фізична зрілість дитини до школи. Обов'язковою її умовою у 50-ті р. XX ст. була т. зв. «диспансеризація дітей», яка здійснювалася з початку календарного року і не обмежувалася тільки «передачею» дитини до школи, а планово проводилася упродовж шести місяців, включаючи всі медичні, педагогічні, і побутові заходи. Як зазначав С. Познанський: «Важливим у цьому процесі було забезпечення єдності гігієни, психології і педагогіки, що своєю чергою потребувало обов'язкової спільної роботи медиків, психологів, педагогів і батьків» [470, с. 19].

У 50-х рр. XX ст. на сторінках педагогічної періодики з'являються наукові розвідки, що стосуються психологічної готовності дитини до школи. Визначаючи її сутність, дослідники наголошують, що до психологічної готовності насамперед належить формування у дітей бажання вчитися та наявність інтересу до всього, що пов'язане з навчанням. При цьому вони наголошують, що лише бажання недостатньо для подолання труднощів, які пов'язані з переходом до систематичного навчання в школі, вважають, що в цей період «...дітей необхідно озброїти уявленнями та елементарними поняттями про ряд явищ природи і суспільного життя, сформувати у них уміння аналізувати та синтезувати матеріал, який вивчається. Особливо важливим є уміння керувати своєю поведінкою: правильно сидіти і уважно слухати завдання і пояснення вчителя, акуратно, точно, своєчасно і самостійно їх виконувати» [255, с. 15]. Дитина, на їхню думку, повинна мати елементарні уявлення та поняття про явища природи, суспільного життя, оскільки на їх

основі їй легше буде засвоювати програмовий матеріал школи. Важливим є розвиток усіх психічних процесів у дитини: мови, мислення, пам'яті, уяви тощо. Усі вони тісно пов'язані між собою і мають безпосередній вплив на успіх дитини при переході до систематичного навчання у школі.

Аналізуючи мислення дитини-дошкільника, вчені вказують на обов'язковість вміння користуватися аналізом і синтезом як основними процесами розумової діяльності. Адже будь-яка діяльність вимагає від дитини дошкільного віку вміння аналізувати і синтезувати. Водночас науковці наголошували, що «...синтезування у дітей дошкільного віку ще дуже вузьке за своїм обсягом. Вони не можуть схопити своєю думкою зразу великої кількості ознак, частин чи зв'язків та відношень спостережуваних ними об'єктів» [255, с. 16]. Тому вихователям дошкільних закладів необхідно було приділяти цьому особливу увагу.

Визначаючи основні складові готовності дитини до шкільного навчання, науковці у 50 – 60-х рр. ХХ ст. вказують, що однією зі складових є волюва. Важливість її формування у дітей аргументують тим, що при нормальному загальному розвитку старших дошкільників у них недостатньо розвинена довільна увага, а для успішного навчання в школі їм необхідно оволодіти умінням керувати своєю поведінкою, для чого потрібно розвивати волю. Формування свідомої уваги дітей у дошкільному віці визначалося важливим елементом волювої готовності дитини до школи. Адже при переході до системного шкільного навчання від неї вимагається вміння працювати наполегливо, самостійно справлятися з труднощами. Педагоги відзначали, що часто діти, які звикли до цікавих занять у дитячому садку, втрачають інтерес до запропонованого їм навчального матеріалу в класі, і це часто становить особливу трудність у роботі, оскільки їхня волюва і організаційна готовність до навчання в школі, як правило, не сформована. У зв'язку з цим елементарні навички самостійної, системної діяльності діти повинні одержати вже в процесі підготовки до школи. Формуванню таких умінь, як наголошують педагоги, «...сприяє колективна гра з правилами, в процесі якої дитина виявляє

ініціативу, стежить за собою, щоб не порушувати правил, напружує розумові і фізичні сили на подолання перешкод» [255, с. 17].

Отже, вольова готовність визначалася важливим компонентом готовності дитини до систематичного шкільного життя. Починати формувати вольову готовність педагоги радили з раннього віку різними методами і способами, добиватися того, щоб дитина доводила розпочату справу до кінця, вчилася зосереджувати увагу на головному, а не другорядному, формувала уміння самотійно обслуговувати себе, виконувати нескладні обов'язки. Вони вважали, що ще до поступлення до школи діти повинні навчитися «...слухати пояснення і сліdkувати за вказівками вчителя, виділяти істотне, розподіляти свою увагу, співвідносити одержані результати і поставлену задачу, вміти бути критичним до себе, до результатів своєї роботи, вміти зосереджуватися на явищах та фактах, швидко включатися в роботу, не відволікатися, уважно сліdkувати за поясненнями вчителя, акуратно виконувати роботу, якою б вона не була: цікавою чи нецікавою тощо» [255, с. 19].

Очевидно, що найбільш сприятливим було позитивне ставлення дошкільника до майбутнього навчання у школі. Його часто визначали **мотиви** (зовнішні і внутрішні, особисті, соціальні тощо). Дуже важливо забезпечити розумний баланс зовнішніх і внутрішніх мотивів. Звичайно, для дитини-дошкільника перехід до організованого шкільного навчання передусім характеризується зовнішніми мотивами. Дитина усвідомлює, що там цікаво, вона хоче бути одягнена так, як усі, їй хочеться бути хорошим учнем, мати шкільну форму, яскравого ранця, книжки, олівці, знайти багато друзів. Зазначимо, що батьки, як правило, турбуються про атрибутику дітей, які ідуть до школи. Дуже рідко учні усвідомлюють складність і важливість навчання, сам його зміст. А якщо таке усвідомлення є, то ці інтереси та мотиви будуть надійним і тривалим спонуканням до навчання. Т. Косма зазначає: «Якщо батьки карають дітей, то це тільки негативно відбивається на прагненні дитини іти до школи, і навпаки, якщо дитину спонукає вчитися інтерес до нових знань, практичне значення яких вона усвідомлює, то результати будуть завжди

успішними. Мотиви навчальної, як і всякої іншої діяльності, виховуються в процесі самої цієї діяльності. Оскільки навчальні мотиви мають безпосередній вплив на перебіг і результати навчальної діяльності дитини, то надзвичайної ваги набуває питання про виховання їх у дітей дошкільного віку» [255, с. 19].

Одним з найпозитивніших і найсильніших мотивів підготовки дитини до школи виступають пізнавальні інтереси, тобто інтерес до змісту знань. Це – допитливість дитини, прагнення усвідомлювати щось нове, розуміти його, змінювати в процесі якоїсь діяльності. Формування цього інтересу відбувається різними засобами. Передовсім через пояснення мети занять, коли вихователь викликає в дітей інтерес до нових знань, бажання володіти ними тощо. Важливо не тільки сформулювати мету завдання, але й окреслити шляхи виконання певної діяльності, звичайно, із врахуванням інтересів дітей, зацікавленості змістом заняття. «Інтерес, який виникає на початку навчання, необхідно закріпити. Це досягається і цікаво поставленими запитаннями, і вчасним використанням наочності, і допомогою дитині відчутти результати кожного заняття» [255, с. 20].

Одним із зовнішніх мотивів є оцінка вихователем діяльності дитини. Якщо дитина одержує словесну позитивну оцінку: «ти сьогодні краще розповів», «ти сьогодні добре справився», «у тебе сьогодні хороші успіхи», то, звичайно, все це вселяє у неї віру в свої сили і бажання досягати інших результатів. Педагоги наголошують, що «...при цьому важливо, щоб дитина не тільки правильно зрозуміла завдання вихователя, що поставлене перед усім колективом дітей, а й сприйняла його, як своє завдання, яке вона мусить обов'язково виконати» [255, с. 18].

Зазначимо, що важливим для дитини старшого дошкільного віку і учня початкової школи є також розвиток творчості. Така думка хоч і мала місце у науковому світі вже на початку досліджуваного періоду, однак вважалося, що дитина повинна усвідомлювати, що є завдання, які вона повинна виконувати за аналогією, чітко за вказівками дорослих: «Згодні ми, що не можна заглушувати прагнення дітей до творчості, що його необхідно всіляко розвивати. Проте ми

вважаємо, що, не знижуючи уваги до всієї цієї роботи, водночас необхідно виховувати у дітей уміння вислухати завдання вихователя і точно виконати його. Якщо діти не навчаться цього в дошкільному закладі, то в школі вчителю доведеться затратити багато дорогоцінного часу, бо переучувати важче, ніж навчати спочатку, бо ламати звичку складніше, ніж створювати її» [473, с. 14].

Особливо велика увага приділялася питанням дисципліни, що були одними із центральних у підготовці дітей до школи на початку досліджуваного нами періоду. Діти мали чітко і однозначно виконувати накази вчителів і це радше нагадувало муштру, аніж свідому дисципліну. Про важливість дисципліни як елемента готовності дитини до школи свідчать дослідження, які ми опрацьовували у процесі нашої роботи. Зокрема вони свідчать про таке: «Кожне заняття з будь-якого розділу ми починаємо перевіркою пози, раз і назавжди узаконеної. Дітям пояснено доцільність її. Робоча поза за столом така: руки на столі, долоня правої руки накриває тильний бік лівої. Відстань від кришки столу до грудей – дитячий кулачок. Спина випрямлена, підосви ніг на підлозі, коліна – під прямим кутом. Ми узаконили порядок: поки вихователька не закінчить пояснення і не подасть сигнал починати роботу, нікому не дозволяється торкатися посібників, що лежать в назавжди заведеному порядку в лівому верхньому куточку столу» [473, с. 15].

Ще однією вагомою складовою підготовки дитини до школи науковці вважають соціальну готовність. Для досягнення її завдань, в якій свідомо дисципліна займала особливо велике значення, педагоги визначають низку узагальнених вимог у вигляді правил поведінки, дотримуючись яких дитина-дошкільник мала формувати у себе свідому дисципліну. В організованому колективі дитина постійно починала виконувати певні вимоги більш чи менш усвідомлено. У цей спосіб у неї формувалися такі якості, як колективізм, дисциплінованість, акуратність, зібраність, чемність. Вона набувала певних елементарних культурних корисних навичок, у цей період закладалися норми моральних рис характеру дитини.

Загалом у дитячих садках радянської доби можливість освоєння дітьми певних правил поведінки забезпечувалося цілісним укладом життя, а саме:

- «1) строго встановленим режимом дня;
- 2) відповідним обладнанням (спеціальні дитячі меблі, посібники, іграшки);
- 3) продуманою організацією життя всього колективу дітей і дорослих;
- 4) повторюваністю та постійністю вимог, що ставляться перед дітьми в різних однорідних ситуаціях;
- 5) постійно здійснюваним дорослими уважним контролем дитячої поведінки, виконання встановлених правил;
- 6) їх відповідною педагогічною оцінкою» [108, с. 18].

Важливим також, з огляду на проблему підготовки дитини до школи та формування у неї відповідної готовності, було спілкування дорослих з дітьми. У цьому випадку мова йшла не лише про загальні засади комунікації дорослого з дитиною-дошкільником, а й навіть про тон звернення до дітей, його діловитість, серйозність. Взагалі спілкування розглядалося як ефективний засіб посилення чи послаблення вимог, і уміле користування прийомами спілкування давало можливість педагогові-дошкільнику утримувати увагу дітей, закликати їх до самостійності, відповідальності.

Важливою у радянський період вважалася і дидактична готовність дитини до школи. У 1964 навчальному році дитячі садки України перейшли на роботу за новою «Програмою виховання в дитячому садку». Її особливістю була побудова винятково на наукових психолого-педагогічних засадах, за віковими групами і за видами дитячої діяльності. Тоді ж було створено підготовчі до школи групи, що мали завданням завершення різнобічної роботи щодо підготовки дітей до школи, а також їхню спеціальну підготовку, спрямовану на полегшення дітям сприймання того нового, що вносить у їхнє життя школа. Підготовчі до школи групи були покликані реалізувати завдання фізіологічної, психічної, моральної, соціальної, а особливо дидактичної готовності дитини до школи [153, с. 22].

Отже, питання розумового та інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку були у сфері пильної уваги педагогів-теоретиків і практиків у другій половині ХХ ст., а розвиток розумових здібностей дитини-дошкільника розглядався важливою складовою підготовки дитини до школи.

Слід також наголосити на проблемах і причинах, які породжували основні недоліки у системі розумового виховання дітей у дитячому садку, що спричиняло їхню інтелектуальну неготовність до школи. У процесі підготовки дітей до школи педагоги повинні були розв'язати низку питань і з'ясувати:

«1) як діти вчаться сприймати предмет і його зображення, спостерігати, аналізувати сприйняте і його зображати;

2) як діти готуються до засвоєння рахунку і перших математичних понять;

3) як готуються діти до засвоєння перших граматичних понять і правил» [311311, с. 61].

Акцентуючи увагу на важливості підготовки дитини до школи у царині оволодіння нею грамотністю, педагоги підкреслювали і важливість оволодіння дитини читанням, письмом, коментуванням, формуванням діалогічного та монологічного мовлення. Проте наголошували також на тому, що підготовка дітей до школи є дуже неоднорідною. Ті діти, які йшли з дитячого садка, з підготовчої групи, і діти, які йшли з сім'ї, мали цілком різний рівень підготовки до школи, і часто це спричиняло значні труднощі для вчителя першого класу: «Якщо проаналізувати сучасний стан знань і умінь першокласників в перші дні перебування в школі, то вражає страшенний різнобій. Одних батьки навчили читати, другі читають, не розбираючись в звуках і складах, треті зовсім не вміють читати і їм взагалі дуже важко освоїтись в новій для них обстановці. Все це утруднює роботу вчителя. Тим часом дитячі садки і сім'я могли б допомогти дітям підготуватись до навчання грамоти в школі, якби для цього було розроблено спеціальну програму, яка враховувала б можливості дітей дошкільного віку і передбачала наступність у навчанні дітей дошкільного і шкільного віку» [317, с. 19].

До дидактичної готовності відносили володіння початками лічби, мовою, користування певним словниковим запасом, уявленнями про оточуючий світ тощо. Так, наголошуючи на важливості мовної готовності дитини до школи, педагоги зазначали, що «...якщо дитина неправильно вимовляє звуки, «сюсюкає», то це спричиняє їй певний дискомфорт. Адже інші діти можуть сміятися, глузувати з неї, через що вона стає замкнутою, не хоче працювати в повну силу, відповідати на запитання вчителя» [317, с. 19]. Оскільки неправильна вимова пов'язана з віковими особливостями дитини, з недостатнім розвитком мовного апарату, слуху, уваги, то педагоги настійно рекомендували батькам працювати з логопедами або самим вивчати ті чи ті вправи, щоб дитина змогла оволодіти правильною мовою: «Виправлення дитячої мови вимагає терпіння, чутливості й упертої систематичної роботи. Тут не можна поспішати, не слід дратуватися, а тим більше припускати глузування з дитини» [519, с. 22].

Ще одним завданням вихователя у процесі підготовки дитини до школи науковці визначали – навчити дитину відчувати час. Це робилося для того, аби діти могли відчувати тривалість заняття і часу, відведеного для виконання певних завдань, і синхронно з колективом могли впоратися з ними, відзвітуватися про них, внести певні корективи.

Спеціальним завданням підготовки до школи виділяється підготовка руки дитини до письма. Розвиток дрібної моторики, на думку педагогів і психологів, тісно пов'язаний із розвитком мови та мислення. Тому підготовка дитини до письма – один із важливих аспектів готовності до шкільного навчання: «У практиці багатьох дитячих садків застосовуються вправи для підготовки дитини до письма. Вони передбачають вдосконалення і уточнення зорового аналізу, координацію дрібних рухів руки і ока в процесі малювання по клітинках, штригування, малювання з натиском, проведення тонкої і товстої лінії і т.д.» [78, с. 5].

Проте, цілісної картини готовності дітей до школи у період аж до 70-х рр. XX ст. представлено не було. Лише у 80-х рр. XX ст. науковці виокремлюють

психофізіологічну складову готовності дитини до шкільного навчання, застерігаючи від однобічного підходу до діагностики дітей перед школою. Вони наголошують, що фізіологічна і психологічна готовність є рівнозначною із інтелектуальною, дидактичною, соціальною. Лише критеріїв розумового розвитку дитини недостатньо для позитивної оцінки її готовності до школи, оскільки організм шестирічних дітей, порівняно з семирічними чи старшими, є більш чутливим до гігієнічних і медичних вимог.

Готовність до школи розглядається як цілісна система індивідуальних особливостей дитини. До неї відносять розвиток мотиваційної пізнавальної діяльності, ступінь формування механізмів, що регулюють спілкування, аналітико-синтетичну і вольову діяльність, тому розглядати готовність до школи можна тільки цілісно, і висновок відповідної комісії повинен базуватися на комплексній характеристиці фізіологічної, фізичної, психічної, мотиваційної та інтелектуальної готовності.

Зазначимо, що на початку 80-х рр. у зв'язку з рішеннями XXVI з'їзду партії (1981 р.) було визначено завдання: створити передумови для поступового переходу до навчання з шестирічного віку. Розпочався масштабний експеримент щодо апробації початку шкільного навчання з шести років. Важливою стала об'єктивна оцінка фізіологічної готовності дитини до школи, стану її здоров'я. У ньому брали участь педагоги, психологи та лікарі. Результати дослідження показали, що 12,6 % тогочасних дітей належали до третьої групи здоров'я, тобто у них були наявні певні хронічні захворювання, вони перебували на обліку у спеціалістів [610, с. 109]. Щодо рухової діяльності, то дослідники вказують, що чимало рухів шестирічних дітей «...невпорядковані і хаотичні. Це спричиняється слабкістю вольових зусиль і недостатньою активністю при виконанні даного виду діяльності» [610, с. 109].

У процесі проведення комплексного дослідження науковцями було розроблено критерії психофізіологічної готовності шестирічних дітей до навчання у школі. Серед них: «...приналежність до 1 чи до 2 групи здоров'я; рівень фізичного і моторного розвитку, що відповідає віковим і статевим

нормам; сенсомоторні властивості і уміння; інтелектуальний розвиток, який оцінюється вмінням розповідати, запам'ятовувати і відтворювати досягнення соціальної зрілості» [610, с. 109]. Зазначимо, що при отриманні низьких показників розроблених критеріїв вихователям рекомендували зважити всі «за» і «проти» щодо відтермінування вступу дитини до школи.

Обговорювалося питання проявлення належної уваги до фізичного виховання першокласників. Рекомендувалося проводити організований відпочинок під час перерв, практикувати хвилини відпочинку на уроках, так звані фізкультхвилинки, особливо в перші тижні і місяці занять у першому класі. Не можна було допускати зниження вимог до виконання дітьми культурно-гігієнічних правил, які були достатньо добре сформовані у дошкільному закладі [124]. Дослідники наголошували, що фізкультура повинна зайняти важливе місце в житті першокласників, вільні рухи, ігри, організована побутова посильна праця мають стати складовою частиною життя дітей початкової школи, зокрема першого класу. Їх використання знижувало фізичну напругу і стомленість школярів, забезпечувало природну розрядку напруги, яка була зумовлена шкільним навчанням, сприяючи поліпшенню здоров'я та самопочуття першокласників.

Вказуючи на те, що чимале навантаження на організм дитини здійснює її життєвий ритм, педагоги на початку ХХ ст. наголошують на негативному впливі телебачення, радіо та інших мас медіа і пропонують батькам дозовано використовувати ці засоби для розвитку дитини. Незрівнянно більший вплив вони мають в умовах сьогодення, проте на початку ХХ ст. ці питання уже були в полі зору педагогів, які констатували, що «...значне навантаження на організм дитини мають чинити досить напружений життєвий ритм сучасності (особливо у великих містах), вплив різних технічних засобів (радіо, телебачення, магнітофони і т.д.). В цих умовах виникає велика небезпека інтелектуального та емоційного перевантаження дошкільнят передовсім у сім'ї» [124, с. 154].

Говорячи про психологічну готовність дитини до школи, вчені вказують, що вона не обмежується лише інтелектуальним розвитком (Венгер А. (1984 р.);

Виготський Л. (1999 р.); Домашенко І. (1986 р.); Запорожець А., (1970 р.) та ін). Зазначимо, що ця проблема є актуальною і сьогодні, коли батьки й дошкільні працівники наполягають на інтелектуальному розвитку дитини, озброєнні її певними знаннями, вміннями. Це спричиняє перевантаження дитини, і результат її підготовки не завжди буде позитивним.

Наголошуючи на важливості психологічних критеріїв готовності дітей до школи, вчені аналізують специфіку шестирічок і намагаються визначити спеціальні умови, які допомогли б їм здійснити перехід від дошкільного виховання до системного шкільного навчання якомога легше та успішніше. З цією метою вчені порівнюють психічні особливості шестирічних і семирічних дітей, характеризують різні напрями розвитку особистості і намагаються визначити ті, над якими найбільше треба працювати вихователям дошкільних закладів з метою успішної підготовки дитини до шкільного навчання [136].

Зазначимо, що на початку ХХІ ст. при обґрунтуванні критеріїв психологічної та дидактичної складової широко популяризується діяльнісний підхід. Українські педагоги (А. Богуш, Г. Беленька, О. Богініч, О. Вишневський, Н. Гавриш, Т. Поніманська та інші) [30; 31; 36 – 42; 68 – 72; 91 – 92; 474] активно досліджують ці процеси і дають конкретні рекомендації педагогам-практикам, зазначаючи, що «...у 6-річної дитини перед вступом її до школи мають бути сформовані природодоцільний світогляд, закладені основи національної культури, морально-етичні норми поведінки та розкритий світ свого власного «Я». Але розумова готовність – це не запас знань та уявлень про навколишній світ. Вона полягає не стільки у кількісних характеристиках «знаннєвого» фонду дошкільника, скільки у розвитку інтелектуальних процесів, тобто у якісних особливостях дитячого мислення» [631, с. 99].

У контексті нашої роботи важливо підкреслити, що початок шкільного навчання дитини збігається з процесами інтелектуальної децентрації, коли пізнавальні процедури починають виходити за межі власного досвіду (т. зв. «період чомучок»). Саме в цей час, наголошують дослідники [16; 38; 89; 490], особливо важливо, практикуючи діяльнісний підхід, розвинути допитливість

дитини, коли вона не просто привласнює інформацію, а засобом певної діяльності, певних дій може перевірити її, застосувати, і, таким чином, сформувати певні вміння й елементарні компетентності в тому чи тому виді діяльності.

Психологічна готовність включає здатність дитини до прийняття нової «соціальної позиції», а це – нова соціальна роль школяра, здатність управляти своєю поведінкою, інтелектуальною діяльністю, певний світогляд, готовність до оволодіння, провідною в молодшому шкільному віці діяльністю – навчальною [312]. Психологічна готовність включає і мотиваційний компонент – наявність позитивного ставлення до перспективи шкільного навчання, стійкого бажання навчатися.

Сучасні науковці розрізняють дошкільників з трьома типами ставлення до перспективи майбутнього навчання у школі:

- позитивна мотивація, в якій при стійкому бажанні стати школярем дитину приваблюють або зовнішні атрибути навчання (шкільне приладдя, дзвоники тощо), або ж нею рухають пізнавальні чи соціальні спонуки;

- негативне ставлення до майбутнього навчання у школі, сформоване через залякування батьків або сприймання негативного досвіду навчання старших братів чи сестер;

- індиферентне, байдуже ставлення, що супроводжується визнанням дошкільником необхідності навчання в школі, але емоційні реакції дитини є нейтральними [111, с. 31 – 33].

На підставі вищесказаного можемо стверджувати, що питання підготовки дитини до школи та її готовності до шкільного навчання як результату, активно досліджувалося науковцями та обговорювалось практиками упродовж радянського періоду і постало з новою силою у період незалежної України. Це спонукало наукові колективи до розробки нових програм, навчально-методичного забезпечення. Власне підсумком такої довготривалої копіткої роботи вітчизняних науковців вважаємо розробку й затвердження Базового компонента дошкільної освіти в Україні, в якому зведено норми і положення,

що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи [24, с. 4].

Так, Базовий компонент дошкільної освіти передбачає засвоєння її змісту як завершеного етапу, розрахованого на весь період дошкільного дитинства, сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6 (7) років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток і психологічну готовність до навчання у школі. Визначені Базовим компонентом дошкільної освіти вимоги до обсягу необхідної інформації, життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень до світу та самої себе є обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу в дошкільних закладах, незалежно від їх підпорядкування, типу і форми власності.

Зазначимо, що зміст Базового компонента дошкільної освіти побудовано відповідно до вікових можливостей дітей на основі компетентнісного підходу, тобто спрямованості навчально-виховного процесу на досягнення соціально закріпленого результату (заданої норми, вимог до розвиненості, навченості та вихованості дитини), що зумовлює необхідність чіткого визначення засвоєння дитиною змісту освітніх ліній (знає, обізнана, розуміє, вміє, усвідомлює, здатна, дотримується, застосовує, виявляє ставлення, оцінює), орієнтує освітян на цілісний і загальний розвиток дитини, підкреслює важливість закладання у дошкільному віці фундаменту для набуття у подальшому спеціальних знань та вмінь [24, с. 5].

У Базовому компоненті зазначається, що увага вихователя дітей дошкільного віку має спрямовуватися на головні лінії розвитку фізичного, психічного та морально-духовного здоров'я, особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, ціннісної етичної орієнтації з формування навичок практичного життя, емоційної сприйнятливості та сприяння розвитку індивідуальності дитини. Адже набуття різних видів компетенцій дитиною дошкільного віку відбувається у різних видах діяльності (ігровій — провідній

для дітей дошкільного віку; руховій; природничій; предметній; образотворчій, музичній, театральній, літературній; сенсорно-пізнавальній і математичній; мовленнєвій; соціокультурній та інших) і вимагає практичного засвоєння дитиною системи елементарних (доступних) знань про себе та довкілля, моральних цінностей, уміння доречно застосовувати набуту інформацію.

У аналізованому документі зазначено, що підготовка дітей до школи має відповідати вимогам та критеріям оцінки дошкільної зрілості дитини. Така підготовка передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, готовність до взаємодії з довколишнім світом, розвиток специфічних видів діяльності, які є фундаментальними для дошкільного дитинства та визначають і забезпечують її адаптацію до нового соціального статусу – школяра. Сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення мети діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, орієнтуватися у своїх основних правах і обов'язках характеризує дошкільну зрілість дитини та її психологічну готовність до систематичного навчання у школі.

Отже, базовий зміст дошкільної освіти, який відображений у всіх чинних програмах навчання і виховання дітей дошкільного віку, передбачає гармонійний та різнобічний розвиток дошкільника, формування його особистості, створення в умовах дошкільного навчального закладу розвивального життєвого простору, сприятливого для: закладання основ його компетентності (розвиток досвіду, який допомагає дошкільникові розв'язувати проблеми у незвичних умовах, здобувати нову інформацію, набувати мобільності; формування здатності діяти адекватно, конструктивно, ефективно в різних життєвих ситуаціях; виховання вміння приймати свідомі рішення, задовольняти свої соціальні та індивідуальні потреби); а також формування шкільної зрілості, складовими якої виступають:

а) розумова зрілість, показником якої є диференційоване сприймання, довільна увага, аналітичне мислення, наявність елементарних знань про

природу, культуру, людей, самого себе; здатність висловлювати елементарні судження, обґрунтовувати свої думки;

б) соціальна зрілість, пов'язана з умінням спілкуватися з дорослими та однолітками, ініціювати контакти, налагоджувати спільну взаємодію, домовлятися, узгоджувати свої дії з партнерами, допомагати іншим людям, мобілізуватися на додання труднощів, виявляти відповідальність, виробляти самооцінні судження, поважати себе та інших;

в) емоційна зрілість, яка виявляється у певній емоційній стійкості дитини, здатності адекватно реагувати на ситуації та події, орієнтуватися у настроях та станах навколишніх людей, брати їх до уваги, контролювати та регулювати свою емоційну поведінку, утримуватися від імпульсивних проявів;

г) забезпечення балансу фондів «можу» і «хочу»: виховання і навчання спрямовуються на узгодженість життєво необхідних знань, умінь та навичок дошкільника з його особистими потребами, інтересами, бажаннями, прагненнями, планами;

д) розвиток у дитини зачатків активної за формою і моральної за змістом життєвої позиції як системи ціннісних ставлень до природи, культури, людей, власного «Я»;

е) виховання у дошкільника творчого ставлення до життя, вміння самостійно висувати елементарні гіпотези, генерувати оригінальні ідеї, нешаблонно розв'язувати проблеми, проявляти самобутність та раціоналізаторство [23, с. 420 – 422].

Отже, впродовж досліджуваного періоду вдосконалювалися програми навчання і виховання дітей дошкільного віку, відповідно і критерії готовності до шкільного навчання, ця проблематика й сьогодні залишається актуальною.

4.2. Вибір стратегії виховання як чинник реалізації суб'єктності

Уважаємо, що в процесі підготовки дитини до школи визначальним є вибір державою та виховними інституціями стратегії виховання молодого покоління. Зазначимо, що у часових рамках нашої роботи мали місце авторитарна, ліберальна та демократична стратегії, у пропонованому параграфі ми поставили собі за мету простежити їх еволюцію.

Так, будівництво нової держави та її розбудова, спроба побудови т. зв. «нового соціалістичного суспільства» вимагало створення стрункої та суспільно-орієнтованої системи освіти: «Комуністичне перетворення суспільства нерозривно зв'язане з вихованням нової людини, в якій повинні гармонійно поєднуватись духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість. Виховати таку людину і є найвідповідальнішим завданням радянської школи і дошкільних установ. Головним шляхом такого виховання є зв'язок виховання і навчання дітей, зв'язок школи з життям» [646, с. 11]. Саме такою була позиція усіх інституцій, які відповідали у країні за підготовку дитини до школи, якій у другій половині XX ст. надається особливо серйозної уваги. Вказується, що дитина, яка краще підготовлена до систематичного навчання в школі, краще і комфортніше почувається, показує високі результати у навчальній праці. Її робота є активнішою, залишається менше підстав для конфлікту між попереднім її становищем в дитячому садку із відповідно сформованою моделлю поведінки і навчання в школі.

Звичайно, в радянський період панувала авторитарна парадигма, крізь призму якої дитина трактувалася об'єктом виховання і навчання; членом навчально-виховного процесу, який суттєво не впливає на його хід і не виявляє самостійності, активності творчості тощо. У дитячому садку все відбувалося крізь призму комуністичного виховання, завдань партії тощо. У процесі підготовки дитини до школи враховувалася її фізіологічна, гігієнічна, інтелектуальна готовність. Базові складові готовності спеціально формувалися вихователями, педагогами чи вчителями.

Спостерігається також тенденція заперечення у дошкільному закладі принципу активності, значна частина педагогів виступали проти перетворення інтересів дітей і їх активності на пріоритетний принцип навчання у школі. Таку тенденцію педагоги розцінювали як залишки педології і теорії вільного виховання, яка на початку XX ст. в Радянському Союзі заперечувалася [62; 311]. Підготовчі заняття у дитячому садку обов'язково мали характер шкільного уроку, хоч за тривалістю були коротшими. Дітям наголошували на тому, що вони будуть навчатися, а не гратися, чи займатися якоюсь певною діяльністю. Їх змушували свідомо дотримуватися дисципліни, порядку, правил поведінки у колективі тощо. Якщо в дітей спостерігалася нестійка увага, то вони мали спеціальні завдання для того, щоб її формувати та розвивати. Педагог у досліджуваній період активно утримує позицію керівника, наставника, єдиного суб'єкта діяльності [51].

У дітей розвивали здібності до самостійного спостереження. Проте, як свідчить досвід вихователів дошкільних закладів, творчість обмежувалася. Наприклад, вихователь А. Рубан вказує, що вона пропонувала дітям зобразити автомобіль. Але багатьом вихованцям хотілося це зробити так, як вони це собі уявляють: «Їм хотілося намалювати запасне колесо, але вони забули, де його слід зобразити. Я не стала їм пояснювати, а запропонувала розглянути машину знову, коли вони підуть на прогулянку або додому» [508, с. 10]. Тобто мова йде про те, що дитяча творчість обмежувалася. Потрібно було зображувати реальний світ, те, що людина бачить, те, що вона чує, або те, що потрібно відобразити в творах, малюнках, дитячих виробках тощо.

У рамках авторитарної парадигми вигідною формою організації дитячої взаємодії була колективна [311]. У дошкільному закладі радянського періоду ідеї саморозвитку, відповідальності, вільного виховання дітей дошкільного віку не були пріоритетними: «Навчання є засобом прямого і опосередкованого впливу вихователя на дітей, а тому воно найкращим способом забезпечує вирішення цілого ряду суттєвих задач комуністичного виховання... Там, де буржуазна педагогіка очікує «саморозкриття», «самовиявлення» дітей, там

радянська педагогіка засобами навчання вирішує досить вагомі задачі комуністичного виховання» [311, с. 55].

Отже, стверджуємо, що радянська дошкільна педагогіка, як і процес підготовки дітей до школи, були зосереджені на засвоєнні дітьми дошкільного віку певних знань і вмінь, значною мірою відкидаючи самовиховання, самовдосконалення, активність і творчість дітей. Мова йшла передовсім «про збагачення дітей знаннями», тобто вихователь дошкільного закладу був покликаний створити у дітей певне коло уявлень і понять, вправляти їх у закріпленні необхідних загальних і спеціальних навчальних навичок, навчити їх методів розумової роботи. Найважливішим яскравим акцентом дошкільної педагогіки досліджуваного періоду ставали власне знання, якими оволоділа дитина на цьому етапі.

На початку 50-х рр. ХХ ст. спостерігається тенденція яскравого протистояння радянської і т.зв. «буржуазної педагогіки». Чи не в кожній педагогічній статті наголошувалося на шкоді буржуазної педагогіки, критикувалися концепції так званих «буржуазних педагогів» і вказувалося на важливість побудови нової радянської системи виховання. Часто позиції українських педагогів-класиків висвітлювалися викривлено чи упереджено. Таким чином, на початку 50-х рр. усталилася думка, що «Навчання в школі з перших днів повинно відрізнятися від будь-якої гри, а включення до нього гри чи іншої якоїсь форми розважальності мала бути категорично відкинута. До цього закликав і К.Д. Ушинський, вимагаючи у вихователів привчання школярів до навчальної праці» [310, с. 12]. Насправді вчений активно виступав за широке використання гри у навчально-виховному процесі, а на етапі підготовки дитини до школи вважав її необхідним компонентом діяльності, вважаючи, що у ній реалізується потреба людської природи.

Побудова стратегії виховання у період підготовки дітей до школи детермінувалася суспільними та економічними обставинами розвитку країни, проте, як свідчить наше дослідження, рух вперед часто визначався принципом індетермінізму, коли пошук нового заперечував чинні освітні парадигми. Так,

однією з яскравих тенденцій досліджуваного періоду на початку 60-х рр. XX ст. була теорія побудови перспективних ліній, розроблена А. Макаренком [313; 314]. За нею, діти мали бачити і усвідомлювати певну близьку і далеку перспективи, які використовуються для того, щоб умотивувати їх. Наприклад, при підготовці дітей до виконання якоїсь певної навчальної діяльності, оволодінні достатньо складними знаннями, підготовці свят, ранків, спектаклів тощо їм змальовувалася перспектива, чим вони будуть займатися, наскільки це буде захопливим. Тоді вони з цікавістю віддавалися роботі: це стосувалося, зокрема, підготовки до свят, праці в саду, на городі: «Щоб така більш віддалена перспектива мала успіх, до неї треба підготувати дітей так, щоб вони свідомо та із задоволенням виконували те, що від них вимагають, хоч робота виконується частинами, а не вся зразу. Наприклад, розглянувши з дітьми картину із зображенням новорічної ялинки, пригадали, що і в нас скоро буде ялинка в дитячому садку. Заговорили про прикраси на ялинку, про те, які ялинкові іграшки ми можемо зробити, щоб наша ялинка була такою ж нарядною і красивою» [305, с. 18].

Панування авторитарності у процесі підготовки дітей до школи диктувалося передовсім орієнтацією виховного процесу на суспільні обставини. Панівним визначається принцип зв'язку виховання з життям, що став особливо актуальним у період так званої «хрущовської відлиги», коли поруч із лібералізацією суспільного життя спостерігається тенденція зміни вектора розвитку освіти у бік її незначної демократизації, спостерігається також намагання реалізувати ідею політехнізації дошкільця: «Нерідко натрапляємо на прагнення вбити в голову дитини побільше знань. В дитячих садках вам можуть продемонструвати якогось Алика чи Люсю, які знають безліч віршів і можуть розмірковувати про все з «ученим видом знатока», а потім до 20-річного віку не знають про те, що корова не може доїтись цілий рік і як робиться масло» [646, с. 11].

Наше дослідження доводить, що у другій половині XX ст. панувала також соціально-педагогічна модель, яка «...сприяє вихованню особистості з

попередньо заданими якостями. Освітні інституції суспільства створюють типову структуру такої особистості. Завданням школи є наближення кожного учня до її параметрів (носій масової культури). Технологія освітнього процесу ґрунтується на використанні ідей педагогічного управління, формування та корекції особистості «ззовні» без урахування суб'єктивного досвіду учня/учениці. Це виражається в одноманітності програми, методів, форм навчання, авторитарності» [12, с. 36 – 37]. Саме таким способом суспільство часто детермінувало розвиток дошкілля і процесу підготовки дитини до школи.

Такими були тенденції підготовки дітей до школи на початку 60-х рр., що зумовлювалися певними змінами в суспільстві, розширенням вимог до дошкільного виховання, усвідомленням необхідності підготовки дитини до школи у суспільних дошкільних закладах.

Загальний висновок щодо підготовки дітей до школи педагоги роблять такий: «Загальновизнаним є твердження про те, що дитячі садки проводять велику корисну і потрібну роботу по підготовці дітей до навчання в школі. Учителі відзначають, що перебування в дитячому садку позитивно позначається на дітях, впливає на формування їх, як майбутніх учнів. Діти, які вступають до школи з дитячого садка, вигідно відрізняються від інших своєю організованістю, міцними культурно-гігієнічними навичками і культурою поведінки, умінням поводити себе в колективі. Вони впевнено володіють олівцем, мають добре розвинену мову, вміють рахувати в межах 10, привчені до ручної праці тощо. Все це позитивно впливає на їх навчання і поведінку» [340, с. 4].

Попри усталену позицію узгодження освітніх концепцій із «генеральною лінією партії» у другій половині XX ст. почалися активні пошуки нової моделі навчально-виховного процесу з раннього віку. Питання дошкільної педагогіки потребували розв'язання передовсім з огляду на те, що дитина-дошкільник готувалася стати учнем і долучитися до системного і складного процесу навчання у загальноосвітній школі. Суспільство вимагало перегляду концепції дошкільної освіти як першої ланки системи освіти і викликало до життя нові,

переконливі моделі підготовки дитини до школи, де вона розглядалася суб'єктом навчально-виховного процесу із власною життєвою траєкторією. Такий неоціненний внесок в українську та світову науку зробили вітчизняні педагоги та психологи (Г. Костюк, С. Рубінштейн, А. Венгер, Л. Виготський, О. Запорожець та ін.). Вони наголошують на важливості активної самостійної діяльності, результатом якої є не навченість дитини-дошкільника, а її повноцінний розвиток: «У цій діяльності дитина не тільки об'єкт, а й суб'єкт. У процесі діяльності змінюються внутрішні умови розвитку дитини, внаслідок чого зазнають змін і зовнішні його обставини. Рушійними силами процесу розумового розвитку дитини, який відбувається у ході навчання і виховання, є внутрішні суперечності між новим змістом, що підлягає засвоєнню, і досягненим уже рівнем пізнавальної діяльності» [261, с. 488].

Розвиток як складова частина становлення особистості розглядалася особливо важливим компонентом навчально-виховного процесу. Враховуючи цю обставину в основу формування концепції дошкільної педагогіки на ґрунті співробітництва, вчені поклали положення про важливість розвивального компонента у діяльності школяра: «Засвоєння досвіду дорослих – це не пасивний, а активний для дитини процес. Досвід, знання не можуть бути механічно перенесені в дитячу голову. Повноцінно їх засвоєння вимагає її багатобічної пізнавальної діяльності. Воно припускає розумову активність дитини, тобто вивчення нею різних фактів, їх аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, формування висновків, застосування їх до нових фактів – одним словом, використання і розвиток її різноманітних розумових та інших психічних процесів» [261, с. 491]. На цих психологічних постулатах побудовані чи не усі досконалі методики професійної діяльності педагогів-дошкільників.

Ретроспективний аналіз системи дошкільної освіти в Україні в царині підготовки дітей до школи дає нам підставу стверджувати, що з 50 – 60-х рр. XX ст. у Радянському Союзі ідеал суспільного виховання був орієнтований на ідеологію та пріоритети комуністичного виховання, і дитина у цьому сенсі відходила на другий план, тому тотально були заперечені теорії «вільного

виховання», розвитку особистості, дитиноцентризму. Всі вони трактувалися як буржуазно орієнтовані, заперечувалися, і про їхній зміст не можна було дізнатися з тих методичних посібників, періодичних видань, які видавалися практично аж до 90-х рр. ХХ ст.

Проте в 70 на – початку 80-х рр. ХХ ст., у т. зв. «період гласності, відкритості, демократії», відбулася переорієнтація цінностей дошкільної освіти, а також підготовки дітей до школи. Пріоритетними стають питання гуманної педагогіки, хоч ми не заперечуємо, що вони існували і раніше, бо чимало педагогів, а саме С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга, в будь-які періоди творчості завжди наголошували на важливості демократизації виховання, на гуманізації, любові до дитини, врахуванні її здібностей, нахилів, прагнень і бажань.

До кінця ХХ ст. зміна панівної парадигми від авторитарної до демократичної стає особливо відчутною і підкріплюється фундаментальними дослідженнями учених, які доводять необхідність змін, які повною мірою стосуються підготовки дитини до школи. Українські педагоги активно обстоюють позицію, що повноцінний розвиток і активна пізнавальна діяльність дитини є запорукою її життєвого успіху. Так, Г. Костюк, наукові ідеї якого активно пропагувалися для удосконалення дошкільної педагогіки, акцентує увагу на необхідності діяльнісного характеру пізнання світу дитиною з опорою на самостійність: «Дійовий зв'язок дитини з навколишнім світом являє ту ланку, на основі якої її можливості перетворюються в дійсність» [258, с. 489]. Учений стверджував, що у процесі гри та активної, творчої діяльності не лише розвиваються наявні, але й з'являються і розвиваються нові здібності дитини.

У рамках цієї моделі слід також вказати на необхідність та доцільність реалізації завдань принципу природовідповідності. Це «педагогічний принцип, згідно з яким вихователь у своїй діяльності повинен керуватися факторами природного розвитку дитини. (Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці). Зміст – врахування вікових особливостей» [551, с. 25]. Принцип природовідповідності, на наше переконання, є центральним і

ключовим у процесі підготовки дитини до школи, оскільки передбачає орієнтацію на найважливіші аспекти готовності дошкільника: фізичної, фізіологічної, соціальної, психологічної, інтелектуальної. Порушення цього принципу призведе не лише до неуспіху підготовки дітей до шкільного навчання, а й може негативно вплинути на стан їх здоров'я та реалізацію усіх життєвих функцій.

На ґрунті гуманістичних концепцій в педагогіці кінця ХХ ст. з'явилася педагогіка співпраці – напрям, система методів і прийомів виконання та навчання, заснованих на принципах гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості (Ш. Амонашвілі, І. Волкова, І. Іванов, Є. Ільїн, В. Шаталов, М. Щетинін та ін. [5 – 6; 83; 455; 659]). Автори розробили оригінальні концепції дошкільного виховання та навчання, основними засадами яких виступає творча взаємодія учня і вчителя у навчально-виховному процесі [529, с. 609]. Ця технологія також успішно застосовувалась і використовується у процесі підготовки дітей до школи в умовах сьогодення, оскільки передбачає погляд на дитину як на центр освітнього процесу, особистість вільну й активну: «Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні» [529, с. 604]. Надання дитині можливості для вільної реалізації діяльності, прагнень та уподобань; виявлення активності та творчості в усіх видах її діяльності; розуміння свободи не лише як вільного вибору і активності, але й як відповідальності та певної результативності дасть можливість зреалізувати завдання формування її готовності до системного шкільного навчання.

Близькою за сутністю до педагогіки співпраці є педагогіка співробітництва – напрям у діяльності учителів і вихованців, який передбачає соціально-психологічне усвідомлення педагогами і вихованцями спільної дії у всіх видах праці на основі демократизму, що сприяє розвитку творчих сил,

пізнавальних інтересів учнів, формуванню вільної діяльності особистості [551, с. 17].

Я. Бурлака доводив, що активний і дієвий учитель створить можливість для становлення дитини-суб'єкта. Учений визначає суб'єктну взаємодію та співпрацю головними гарантіями успіху освітньої справи і наголошує, що її використання у вищій школі допоможе майбутнім педагогам послуговуватися цими знаннями та вміннями у фаховій діяльності: «Тому психолого-педагогічні проблеми інтенсифікації навчально-виховного процесу, розробка основ активізації пізнавальної діяльності студентів та розвитку їх самостійного мислення висувуються в ряд найактуальніших завдань перед дослідниками вузівської дидактики» [53, с. 110]. Учений доводить, що слід активізувати пошук форм індивідуальних форм навчальної діяльності учнів задля виявлення та розвитку можливостей окремої особистості [53, с. 111].

Ідея важливості навчання для розвитку дитини належить Л. Виготському [89; 90], на науковий доробок якого опиралися педагоги-дошкільники. Вчений визначив два рівні розумового розвитку дитини: перший – рівень актуального розвитку; другий – зона найближчого розвитку. Він переконував, що лише засвоєння знань, умінь і навичок не може гарантувати розвитку особистості, справжній розвиток він пов'язував з «дійсним засвоєнням», коли учень діяльно, активно, самостійно, творчо застосовує одержані знання на практиці [89; 90]. Цей доробок ученого ліг в основу методик навчання українських педагогів – авторів і розробників дошкільної педагогіки на ґрунті діяльнісного підходу.

На необхідності свободи у навчальній діяльності – свободи думок, висловлювань, позицій, переконань наполягав В. Шаталов. Будь-яке перешкоджання формуванню самостійної позиції дитини, на його переконання, може спричинити помилки і завадить успіху її підготовки до школи, втрати інтересу до школи: «... у кожній живій бесіді діти висловлюють яскраві думки, сміливі судження, обґрунтовані сумніви... Адже кожне таке, хай миттєве, осяяння може стати й повинне стати тією першою іскрою, з якої рано чи пізно розгориться полум'я творчого пошуку..... І це за однієї обов'язкової умови:

біля колиски думки ми зобов'язані бути такими ж чуйними й уважними, як і біля колиски новонародженого...» [659, с. 130].

Партнерська взаємодія під час підготовки дітей до школи має особливо важливе значення, оскільки дає можливість дитині почувати себе вільно і комфортно задля переборення значних труднощів перехідного між дошкіллям та школою етапу. Взаємодія – своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, виконуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху у розв'язанні поставлених задач [551, с. 13]. Усвідомлення педагогами та батьками необхідності побудови взаємин на гуманній взаємодії є однією із передумов успіху підготовки дітей до школи і подолання цієї кризи у її житті.

Прагнення та тяжіння до демократичних засад у вихованні на етапі підготовки дітей до школи спонукали вчених до пошуку відповідних шляхів і засобів, в основі яких лежали свобода та діяльність: «Виховання повинно мати на меті розвинути в дитині властиве їй прагнення до вільної, творчої діяльності. Будь-яка інша мета виховання буде помилковою і брехливою. Навчити людину шукати для себе засоби для насолоди – означає обманювати людину і примушувати її поповнювати данаїдову бочку..., але дати людині діяльність, яка б наповнила її душу і могла б наповнювати її вічно, – ось дійсна мета виховання, мета жива, бо ця мета є саме життя» [579, с. 36 – 42].

Обґрунтовуючи психолого-педагогічні засади нової парадигми освіти Г.Костюк вказував на важливість зв'язку виховання й розвитку дитини та їх пряму залежність від певних суспільних детермінант: «Зміст і форми виховання нового покоління визначаються рівнем розвитку суспільства, наявними в ньому суспільними відносинами людей. Від розвитку суспільства залежить те, що воно може передати своєму новому поколінню, які умови воно може створити для його розвитку» [261, с. 493].

Реформа школи (1984 р.) викликала до життя нові стратегії, підходи та технології, актуалізувала питання дошкільної та початкової освіти. Все частіше мова іде про застосування у процесі підготовки дитини до школи

індивідуального підходу, особистісно зорієнтованої технології, які приходять на зміну колективним, груповим. Особистісно зорієнтована технологія – це освітня технологія, головною метою якої є взаємний та плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства у спільній діяльності [460]. Основне її завдання – надання дитині допомоги у визначенні свого ставлення до самої себе, інших людей, навколишнього світу, своєї професійної діяльності. Концепцією технології є заперечення насильства над особистістю у процесі її навчання та розвитку [460].

Під гаслами перебудови та гласності у 1985 р. розпочався новий етап розвитку суспільних взаємин та формування нової парадигми освіти, підґрунтям якої стали прагнення освітян до свободи, творчості, активності, партнерських взаємин між суб'єктами навчально-виховного процесу. Академік О. Сухомлинська так охарактеризувала цей важливий етап у розвитку української освіти та її пріоритетні тенденції: «Гостре невдоволення існуючим станом справ як у педагогічній науці, так і у шкільній практиці вилилося в потужний загальносоюзний педагогічний рух під назвою «педагогіка співробітництва» [586, с. 65]. Спроба відмови від авторитарних методів навчання, сприяння становленню суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин у навчально-виховному процесі усіх ланок освіти, починаючи з дошкілля, стимулювання прагнення до активної та творчої самостійної діяльності вимагали пошуку елементів і обґрунтування шляхів дитиноцентричної та суспільно-орієнтованої освітньої системи з набором певних елементів: «Такими елементами потрібно визнати наступні чотири: а) вільна ініціативна діяльність дитини, б) творча діяльність вихователя, в) навколишнє середовище дитини, г) накопичення звичок і навиків [579, с. 35]. Для підготовки дітей до школи вони мали особливо важливе значення, оскільки визначали сутність діяльності як педагога, так і дошкільника; ґрунтувалися на позиції природовідповідності; передбачали широку соціалізацію дитини, що вимагала врахування специфіки суспільних детермінант на певному етапі розвитку дошкільного виховання.

Відзначаємо також, що, хоч були задекларовані ідеї демократії, гуманізму, перебудови, орієнтації на особистість дитини, все ж ученим відійти від знаннєвої парадигми до діяльнісної було дуже складно. Все одно акцент ставиться на певний обсяг знань, на уміння засвоїти знання, володіти ними і т.д. Так, говорячи про роль музики в розвитку особистості дитини, М. Вікат доводить, що сьогодення школа очікує дошкільників з розвинутим розумом і сприйняттям, які можуть розв'язувати складні завдання аналітико-синтетичного характеру. Проте вчені наголошують, що формування особистості дитини не можна обмежувати тільки раціональною освітою. Дітей потрібно прилучати до різноманітних видів діяльності, зокрема до художньої творчості. Адже саме вони активно впливають на розвиток емоцій та емоційної сфери особистості [63, с. 31].

У кінці XX – на початку XXI ст. пріоритетним стало усвідомлення важливості й унікальності кожної дитини з раннього віку її життя. Педагоги активно наголошують на обов'язковості реалізації особистісно зорієнтованої моделі виховання, де враховуються вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, навчально-виховний процес ґрунтується на партнерських, суб'єкт-суб'єктних стосунках, панують позитивний психологічний клімат і налагоджена атмосфера емоційної довіри та розкнутості.

Важливою і доцільною для підготовки дітей до школи є суб'єкт-суб'єктна стратегія виховання, яка передбачає трактування її з раннього віку суб'єктом освітнього процесу, його активним і відповідальним учасником. Означена стратегія ґрунтується на демократичних засадах освітньої політики і визначає пріоритетність дитиноцентризму як у побудові освіти загалом, так і системи підготовки дитини до школи. У дисертаційному дослідженні Л. Федорович [634] обґрунтовано пріоритет особистісної орієнтації дитини у сучасному процесі підготовки до школи, що зобов'язує розглядати її центром, активним суб'єктом власного життя, здатним вплинути на його зміст, темп і форми вияву. Це передбачає організацію навчально-виховного процесу за моделлю суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей, педагогів і батьків.

Процеси національного відродження та спроби створити нову освітню систему, яка б мала своїм підґрунтям цінності свободи, діяльності, відповідальності, творчості, спродукували пошук нових підходів до формування освітньої парадигми. Свобода як детермінанта розвитку особистості дитини стала центральною ідеєю української школи у період незалежності.

Проблеми становлення особистості й місця у ньому розвитку були і залишаються актуальними для українських та зарубіжних педагогів, психологів, філософів. Обґрунтовуючи специфіку становлення особистості від народження і впродовж усього її життя, передовсім визначимося із основними поняттями та термінами. Коли говоримо про «становлення особистості», то розмежовуємо його від поняття «формування особистості», оскільки, на наше переконання, формування передбачає існування певних рамок, норм, меж, стереотипів і якогось певного матеріалу (у нашому випадку – дитини, учня, людини), який буде піддаватися формуванню, тобто заданій траєкторії життєвого розвитку, прищепленню певних визначених суспільством способів мислення, діяльності, поведінки і відсутності свободи у широкому сенсі цього слова.

Як правило, формування особистості в суспільстві виражається засобом існування авторитарної педагогіки, де педагог розглядається суб'єктом діяльності, учень – його об'єктом, і про партнерство та співпрацю не йдеться. У рамках авторитарної парадигми основним недоліком, на наше переконання, є обмеження свободи дитини у виборі діяльності, способів її здійснення, шляхах досягнення мети. Сьогодні ми трактуємо кожну дитину як особливу і неповторну, тому і повинні приймати її такою, як вона є, і зробити все, щоб вона удосконалювалася, розвивалася, проходила життєвий шлях розвитку якомога самостійніше. Дорослі у цьому випадку мають своїм завданням лише створити відповідні умови для дитячої життєтворчості.

Коли ми говоримо про суб'єктність діяльності, то вважаємо, що суб'єктом є той, хто вільний, діяльнісний, самостійний, відповідальний,

творчий, активний. Коли ми трактуємо дитину об'єктом певної діяльності (ігрової, навчальної чи трудової тощо), то маємо на увазі, що вона підпорядковується певним командам батьків, вихователів, педагогів і, як правило, не має свободи вибору, не прагне до самостійності, активності і не несе відповідальності за свою діяльність.

Акцентуючи увагу і актуалізуючи проблему становлення особистості, усвідомлюємо, що найважливішим завданням вихователів, педагогів, батьків є створення оптимального освітнього поля для того, щоб цей процес був повноцінним і результативним. Становлення особистості передбачає передовсім свободу того, хто буде навчатися, діяти або гратися. У цьому випадку ми говоримо про дитину. Для неї становлення буде передбачати самостійний вибір певної моделі поведінки в тих чи тих умовах розвитку, навчання, соціалізації. Безумовно, що і у цьому випадку становлення особистості мусимо зважати як на об'єктивні, так і на суб'єктивні фактори, в яких відбувається процес розвитку дитини. Проте наголошуємо, що дитину розглядаємо винятково суб'єктом освітньої діяльності, тим, хто несе відповідальність за свою діяльність, самостійно обирає той чи той шлях розвитку, є активним, вчиться і вміє творити певні продукти власної діяльності.

Зауважимо, що повноцінне і гармонійне становлення особистості передбачає урівноваженість трьох субпроцесів – навчання, виховання і розвитку. Принагідно зауважимо, що вони мають бути гармонійно поєднані, а їхня питома вага на полі становлення особистості – приблизно рівною. Під навчанням розуміємо оволодіння певною інформацією і формування в особистості відповідних компетенцій.

Применшення ролі розвитку, виховання, чи навчання (останнє вкрай рідко спостерігається в умовах сучасної освіти як в українському, так і світовому вимірі) веде до розбалансованості і негармонійності цілісного процесу становлення особистості, негативно впливає на нього. І дошкільні заклади, і школи, як правило, навчально-центровані. Основний акцент ставиться на оволодіння певною інформацією. Цьому підпорядковується мета

шкільного навчання, без урахування того факту, що кількість і якість інформації у сучасному світі є настільки великою, що оволодіти нею неможливо. Можна навчитися лише знаходити її та користуватися нею.

Розвитку і вихованню у сучасних навчально-виховних закладах надається значно менше уваги, аніж навчанню. Через це страждає процес формування певних компетентностей, тобто вмінь і можливостей застосовувати здобуті у навчанні знання у повсякденному житті.

Отже, вважаємо, що субпроцеси становлення особистості – навчання, виховання і розвиток – є взаємопов'язаними, такими, що впливають один на одного і повинні бути врівноваженими як у часі, так і в затратності енергії людини, коли вона займається тією чи тією діяльністю. Уважаємо, що на етапі дошкільного виховання навчання не повинно відігравати пріоритетну роль. На перше місце ставимо розвиток, виховання, тільки згодом – навчання. Звичайно, ці процеси не можуть не впливати один на одного. Будь-який розвиток формує якісь певні знання, будь-яке навчання, як правило, повинно мати розвивальний характер. Так і виховання сприяє як розвитку, так і навчанню особистості. Хоч, наголошуємо, ці процеси самостійні і значно відрізняються один від одного.

Зазначимо, що у час незалежності з'являються нові підходи і нове бачення процесу і змісту підготовки дітей до школи. Дошкільна педагогіка передовсім орієнтує свої зусилля на реалізацію розвивального потенціалу особистості, принаймні ці та інші позиції дитиноцентризму декларуються у програмах, планах, методичних розробках, періодичній пресі досліджуваного періоду: «Дошкільні заклади повинні перейти від суто навчальної функції до комплексного розвитку особистості, виступаючи не лише закладом підготовки до школи (навчати дітей, читати, писати, рахувати тощо), а й здійснювати системний підхід до розвитку дитини, ураховуючи її вікові особливості» [160, с. 4].

Завдяки активній творчій та результативній діяльності педагогів – авторів та реалізаторів нових ідей [5; 16; 24; 30; 39; 59; 253; 276; 323; 492; 522 та ін.] – у кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. в Україні визначилися та підтримуються традиції

розвитку дитячих талантів, створюються умови для створення оптимального освітнього простору дошкілля, розробляються нові концепції, які пріоритетом освіти визначають свободу, самодіяльність, активність, відповідальність, спілкування, самовдосконалення суб'єктів освітньої діяльності.

4.3. Формування змісту і технологій підготовки дитини до школи

Завдання підготовки дітей до школи в другій половині ХХ ст. вважалося складовою комуністичного виховання, яку реалізували ясла, дитячі садки, школи, позашкільні установи, сім'я, громадськість. Усі ці інституції напружували наукове підґрунтя задля реалізації завдань підготовки дитини до школи, актуальним було створення у країні єдиної освітньої системи. Основні наукові засади були спрямовані на формування громадянина суспільства, яке почало розвиватися. Лише при умові збалансованості і злагодженості в роботі між сім'єю і школою, сім'єю і дитячим садком могли бути реалізовані умови для гармонійного і повноцінного розвитку дитини, що у досліджуваній період уважалося пріоритетним завданням виховання [103; 133; 189].

Необхідна наступність навчально-виховної роботи в суміжних ланках єдиної системи виховання вимагала, щоб виховання і навчання у кожному періоді дитинства розв'язували не тільки завдання певного періоду, але й були передовсім перспективно спрямованими на вимоги найближчого періоду життя дитини. Саме з огляду на це зміст роботи дитячого садка і школи ставав у центр уваги педагогічної громадськості.

У 1951 р. були прийняті програми початкової школи, затверджені (він мав такі повноваження) й опубліковані Учпедгізом, в яких визначалися основні вимоги до учнів початкової школи. Звідси впливали певні вимоги і до дошкільних закладів. Достатньо високі вимоги ставилися і перед змістом організованих занять у старшій групі дошкільного закладу, оскільки це була чи

не єдина форма підготовки дитини до школи. Йшлося про те, що слід було забезпечити:

- а) чітку налаштованість навчального заняття;
- б) логічний зв'язок всіх частин заняття;
- в) кінцевий результат, підсумок заняття;
- г) зв'язок нового матеріалу з тим, який був уже засвоєний дітьми раніше;
- д) максимальну активність групи щодо оволодіння матеріалом, який викладається;
- е) систему запитань вчителя, який послідовно підводить дитину до аналізу цілого складного змісту, до виділення головних частин і розкриття зв'язків між ними [311, с. 62].

Зміст підготовки дітей до школи постійно обговорювався педагогічними колективами дитячих садків, батьками, а також вчителями шкіл, куди йшли вчитися вихованці того чи того дитячого садка. Практика доводила, що правильно налагоджена робота з дітьми в дитячому садку і сім'ї забезпечувала необхідну підготовку їх до системного шкільного навчання. Вихователі стверджували, що на думку батьків підготовка дітей до школи полягає в попередньому навчанні їх читання і письма. І насправді, цьому найбільше увагу приділялося у сім'ях, проте з поля зору батьків зникла соціальна, фізична, вольова готовність дітей до школи. Важливими були також і організаційні здібності дітей, вміння самообслуговуватися, дотримуватися точного режиму часу.

Уже на початку другої половини ХХ ст., намагаючись визначити користь дошкільного закладу як для окремої особистості дитини, так і для суспільства загалом, на сторінках періодичної преси розгортається активна дискусія щодо зв'язку дошкільного закладу і школи в сенсі підготовки дитини до шкільного навчання та узгодження змісту цієї роботи (Білозерова О. Зв'язок дитячого садка із школою, 1956; Білостоцька Б. Виховання у дітей інтересу до школи, 1960; Волкова І. Дитячий садок і школа, 1960; Годіна В. Перехід дітей до школи, 1955; Косма Т. Про деякі психологічні передумови готовності дитини

до навчання у школі, 1956 та ін.) [33; 34; 83; 104; 255 та ін.]. Чимало вчителів відзначали, що більшість дітей, які прийшли до школи з дитячих садків, добре розвинуті, але погано дисципліновані. Вони часто люблять займатися лише тим, що становить для них певний інтерес, але зовсім не здатні до вольових зусиль, тобто вольовий компонент готовності дитини до школи у них не розвинений. Педагоги наголошували, що увага таких дітей вкрай нестійка, вони постійно відволікаються, і вчитель початкової школи повинен прикладати значні зусилля для того, щоб допомогти їм зосередитися на матеріалі уроку.

У процесі занять з дітьми, в бесідах, розповідях, спостереженнях на екскурсії, в розгляді і аналізі картин, слуханні музики в дитячому садку вправляються основні необхідні для будь-якої розумової діяльності нервові процеси: аналіз і синтез, які вимагають удосконалення, слухання, читання, виховання культурних навичок, естетичних оцінок тощо.

Важливим для повноцінного життя дитини в дошкільному закладі з метою формування у неї готовності до шкільного навчання називалися також досконалість змісту, різноманітність форм та видів діяльності, які забезпечували сприятливі умови для всебічного розвитку. На сторінках періодичної преси з'являються методичні поради для дошкільних працівників: як, яким способом підібрати найоптимальніші форми роботи і види занять для дошкільника з тим, щоб підготувати його до школи [34; 83; 104; 255; 310; 320; 645 та ін.].

Аналіз періодики та методичних посібників досліджуваного періоду дає підставу стверджувати, що на їх сторінках відображався досвід вихователів дошкільних закладів, які працювали зі старшими групами в дитячому садку (Білостоцька Б. «Виховання у дітей інтересу до школи» (1960 р.); Волкова І. «Дитячий садок і школа» (1960 р.); Годіна В. «Перехід дітей до школи» (1955 р.) та ін.). Педагоги-дошкільники ділилися досвідом щодо організації роботи задля підготовки дітей до навчання у школі, зазначаючи однак, що в першій половині ХХ ст. справді не існувало системи і послідовності у цій роботі, формуванні у дошкільників відповідної готовності; вони визнавали, що

на заняттях в дитячому садку дуже часто знання, які пропонувалися дітям, були поверховими, що спричиняло неглибоке сприйняття матеріалу і недостатнє його усвідомлення. Це вважалося значним недоліком у роботі дошкільних закладів, кінцевою метою яких у дошкільний період розглядалася власне підготовка дітей до школи [33; 34; 83; 104; 311; 505; 535].

Значну увагу в підготовці дитини до школи в цей період надавалося рідній мові. Визначальною в цьому контексті для педагогів була позиція К. Ушинського, який наголошував, що «...оволодіння мовою є вірним показником готовності дітей до навчання в школі» [508, с. 11], хоч, звичайно, є й інші критерії готовності. Старші дошкільники, готуючись до навчання у школі, вчили вірші, брали участь у драматизаціях, інсценізаціях казок, розвивали словниковий запас, описуючи картини, вчилися виразності мови тощо. Вихователі дошкільних закладів активно ділилися власним досвідом щодо навчання дітей мовної грамотності, лічби, формування певних трудових навичок тощо. Зокрема, акцентуючи увагу на важливості розвитку просторових уявлень у старших дошкільників, вказували, які конкретно дидактичні ігри вони використовують для формування цих навиків: «Для розвитку просторових уявлень у дитячому садку проводяться систематично і різні дидактичні ігри, як, наприклад, гра «Навпаки», в якій діти вправляються у визначенні величини (великий – маленький, високий – низький, широкий – вузький), часових відносин (рано – пізно, вчора – завтра, часто – рідко), простору (спереду – ззаду, вгорі – вниз, справа – зліва), «що змінилося» тощо. Крім цього, при розповіді за картиною я вимагаю, щоб і при описі картини діти вживали слова, які означають просторове розташування: «Справа я бачу дім. Вдалині їде трамвай. Зліва парк. Навпроти нього кінотеатр. Угорі в небі летить літак.» і т.д.» [535, с. 147].

Робота щодо підготовки дітей до школи в дошкільних закладах досліджуваного періоду удосконалювалася і, як правило, давала добрі результати. Проте таку оцінку слід вважати суспільно-детермінованою, позаяк держава вимагала саме такого випускника дошкільного закладу, і завдання

суспільства були відображені певним чином у змісті початкової школи. Якщо дитина-дошкільник задовольняла і могла виконувати ці завдання, то підготовка до школи вважалася доброю. У такий спосіб педагоги стверджували, що саме така підготовка дітей до школи мала позитивні результати.

Особливо акцентувалася увага на розвитку мовлення дитини. Це теж було складовою її готовності до школи, а саме соціальною й інтелектуальною: «До кінця року мова дітей стає багатшою, правильнішою. Діти привчаються:

1. Висловлювати свої думки, спостереження, переживання, використовувати запас слів, який у них є.
2. Правильно складати речення, узгоджуючи слова в роді, числі та відмінку.
3. Зв'язно і зрозуміло для інших передавати невелику розповідь, висловлювати якийсь факт.
4. Думати, розмірковувати над явищами навколишнього життя, робити правильні висновки.
5. Діти здобувають перші навички рахунку, вчаться складати задачі і розв'язувати їх.
6. Орієнтуються в часі і просторі.
7. Привикають до правильної пози при роботі за столом і здобувають навички тримання олівця.
8. Діти вчаться усидливо займатися, уважно слухати і запам'ятовувати те, що говорить вихователь.
9. Освоюють необхідні навички дисциплінованої поведінки на заняттях і у повсякденному житті» [535, с. 154].

Незважаючи на те, що дитина в процесі спілкування з дорослими і однолітками вивчає мову, засвоює чимало слів, такий шлях самостійного оволодіння лексиною не є достатнім для шкільного навчання. З огляду на це в старших групах дитячого садка вихователі активно працювали над збагаченням словника дітей. Реалізації цієї мети слугували заняття з мови – розмови, бесіди, екскурсії, спостереження, читання творів художньої літератури, вивчення

віршів, приказок, прислів'їв, розгадування загадок, переказування літературних творів, розповіді дітей, описи картин, використання ігор. Задля збагачення і уточнення словника дітей вихователь мав за завдання: «1) які слова необхідно ввести в лексикон дитини для її практичної повсякденної діяльності і для майбутнього шкільного навчання; 2) як розкривати перед дітьми те чи інше поняття; 3) як збагатити словник граматичними категоріями, необхідними дитині для уточнення мови, для більшої її виразності (дієсловами, прикметниками і прислівниками); 4) продумує систему занять по закріпленню нових слів і введенню їх в активний словник» [583, с. 147].

Важливим було збагачення словника дітей під час екскурсій, які дошкільні працівники проводили з метою розширення світогляду дитини і збагачення її словника. Мандрівки здійснювали як приміщенням дитячого садка, так і найближчими вулицями, скверами, майстернями (столярними, кравецькими), до школи, бібліотеки. Також активно використовували самостійні спостереження дітей за життям міста, села, вулиці. Діти спостерігали: «....за транспортом, будівельними роботами, прикрашенням вулиць у святкові дні, благоустроєм міста; можна спостерігати сезонні природні явища протягом цілого року, зміни в рослинному житті парку, поля, лісу, саду, городу; працю людей у природі» [583, с. 153]. Наголошуємо, що у такий спосіб діти соціалізувалися, оскільки стикалися з тими предметами і явищами, які були притаманні суспільству початку другої половини XX ст., що стосувалося фабрик, заводів, колгоспів, роботи артілей і т.д. Усі ці терміни і поняття збагачували словниковий запас, а отже соціальна дійсність відображалася у мові дитини в процесі підготовки її до школи.

У тогочасній періодичній пресі було опубліковано низку занять, які мали на меті:

- Ознайомлення з приміщенням дитячого садка.
- Спостереження за рухом транспорту і ознайомлення з правилами вуличного руху.

- Екскурсія на молочну ферму.
- Екскурсія в парк або в ліс восени і т.д. [583].

Усе це відображало тогочасну соціальну дійсність, сприяло не лише соціалізації, вихованню і розвитку дитини, а й ранній професійній орієнтації дітей дошкільного віку і, звичайно, все це у досліджуваний період було важливою складовою підготовки дитини до школи.

Отже, навчаючи дітей граматично правильної мови, вихователь старшої групи мав звернути увагу: «а) на правильне вживання збірних іменників та незмінюваних слів; б) на правильне чергування звуків в основі при відмінюванні іменників; в) на правильне закінчення іменників в орудному та родовому відмінках; г) на узгодження іменників з прикметниками, з числівниками (в роді, числі, відмінку); д) на правильну зміну дієслів в особах, часі і числі, з чергуванням звуків в основі (берегти – береже, лягти – ляжеш, бігти – біжимо, хотіти – хочемо); е) на оволодіння середнім родом іменників, який найтрудніше засвоюють діти» [583, с. 164].

Також важливою формою роботи з дітьми для розвитку мови і підготовки їх до школи була бесіда – «це цілеспрямована форма розмови з усім колективом дітей, яка проводиться під час занять. Найбільше вона використовується як форма роботи по розвитку мови в старшій групі. У бесідах вихователь має можливість уточняти дитячі уявлення, створювати нові поняття, розповідати про нові факти, давати нові відомості» [583, с. 141].

Характер бесід, як правило, залежав від мети, яку визначав вихователь. Вони проводилися часто як організуючий момент перед тим чи тим заняттям. Важливими і педагогічно цінними були бесіди в процесі спостережень. Спілкуючись з вихователями діти набували чітких уявлень і понять, слово наповнювалося реальним змістом, часто ілюструвалося конкретними засобами навчання. Пропагувалося проведення бесід на тему прочитаних оповідань, казок, віршів, і саме вони слугували поглибленню враження від літературного твору та розкриттю образу і характеру дій героя. Така форма роботи, звичайно,

сприяла активній підготовці дітей до шкільного навчання, оскільки власне у першому класі школи бесіди, розповіді, діалогічне, монологічне мовлення відігравали особливо велику роль у навчанні.

Також важливим було навчання дітей розповідання: «Розповідання – це більш складна форма усної мови. Вона відрізняється від діалогічних форм бесіди тим, що розповідач повинен, ідучи за темою, передати послідовно подію, епізод, користуючись правильно побудованими реченнями. У середній групі дітей підготувались до цієї форми шляхом переказів знайомих казок і текстів, опису іграшок або предметів, розповідань за картинками» [583, с. 180].

Серед важливих методів та форм роботи був опис предмета або картини. У старшій групі вихователь вчив дітей складати невеликі описи предметів, виділяти їхні найістотніші якості, знаходити точні слова, вирази. У результаті діти вчилися самостійно розповідати, використовуючи певну картину або предмет. Це також активно сприяло їхній підготовці до шкільного навчання. Наголошуємо, що описи, як правило, стосувалися суспільного життя, роботи на заводі, фабриці, в колгоспі, колгоспній ланці тощо. Все це відображало суспільні обставини життя і складало у досліджуваний період зміст підготовки дитини до школи.

Різноманітністю методів та форм підготовки дітей до школи відзначається педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Важливим навчальним методом на етапі підготовки дитини до школи педагог називає **казку**. Аналізуючи цей фольклорний жанр, вчений ставить питання про те, чому саме казка розвиває мову, мислення сильніше, ніж будь-який інший засіб і дає відповідь: «Тому, що казкові образи яскраво емоційно забарвлені. Слово казки живе в дитячій свідомості. Серце завмирає в дитини, коли вона слухає або вимовляє слова, що створюють фантастичну картину. Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, а й без створення казки. Переді мною казки і оповіданнячка, складені маленькими дітьми в перші 2 місяці життя «Школи радості». В них – світ дитячих думок, почуттів, бажань, поглядів» [594, с. 36]. Казку вчений вважає засобом для стимулювання дитячої фантазії, творчості,

формування почуття любові до Батьківщини, вказуючи, що казкові образи дають можливість малюкам відчувати красу рідної землі.

До змісту підготовки дитини до школи включалися заняття з письма, читання, малювання, ліпки, фізичні вправи і заняття та інші. Окрім цього, великого значення надавалося формуванню дисципліни і прилучення дітей до особливого порядку, розпорядку навчальних занять. Окрім самостійності і працьовитості, педагоги наголошували на важливості прищеплення таких важливих якостей, як посидючість та довільна увага. На заняттях дітей вчили доводити розпочату справу до кінця, виконувати завдання за вказівкою вихователя, переключатися з одного виду діяльності на інший, завершувати справу вчасно. Спеціальні заняття проводилися батьками для того, щоб вони могли займатися з дітьми вдома окремими видами діяльності, наприклад: малюванням, ручною працею, а також формувати в дітей навички самообслуговування, вміння одягатися, взуватися, складати свої речі, прибирати в кімнаті, поливати кімнатні рослини, впорядковувати іграшки, книжки тощо. Ті діти, які проходили систематичний курс підготовки в дитячому садку, як правило, легко входили в ритм роботи загальноосвітньої школи. Про це свідчать статті, вміщені у періодичній пресі досліджуваного періоду [33; 34; 83; 295; 311; 505; 535].

Основною формою організації навчальної діяльності у дитячому садку були заняття. Ставлення до них педагогів було не однозначним. Проти шкільного типу проведення занять в процесі підготовки дітей до школи виступив В. Сухомлинський, зауважуючи, що перебування дитини в рамках шкільного приміщення звужує спектр її сприймання світу і не дає можливості розвиватися: «Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. А цим клітинам треба розвиватися, міцніти, набиратися сил» [594, с. 34].

Створюючи систему спеціальних занять у своїй «Школі радості», В. Сухомлинський указує також на особливу форму, якій він дав назву

«подорожі». Це були подорожі під відкритим небом «на природу, на траву, на свіжий вітер». У такий спосіб педагог збагачував заняття, це оживляло книжну науку. Пізніше такі подорожі активно використовувалися педагогами Павлівської школи.

Ще однією формою роботи з дітьми дошкільного віку при підготовці дітей до школи був «Куточок мрії» В. Сухомлинського, який він описував у праці «Серце віддаю дітям», оповідаючи, як він знайшов печеру, в якій він та його вихованці обладнали прихисток, збудували піч. Діти своїми руками оздоблювали печеру, а потім вона для них стала місцем перебування, де творилися образи природи, всесвіту, де реалізувалися дитячі мрії, де можна було фантазувати, думати, сприймати світ. Їхня колективна діяльність щодо облаштування «куточка мрії» дала можливість посилити позитивний емоційний стан колективу, захоплення, духовної сили, яка об'єднує дітей і де кожна дитина могла реалізувати свої певні можливості і прагнення: «Дедалі більше я переконувався, що емоційний стан колективу – стан радості, захоплення – велика духовна сила, що об'єднує дітей, пробуджує в байдужих серцях інтерес до того, що робить колектив, чим він зайнятий» [594, с. 43].

Окремо вчені звертають увагу на надання дітьми пріоритетності ігровій діяльності [379] і наголошують, що для тих дітей, які йдуть до школи у шестирічному віці, ігрова діяльність повинна залишитися важливою складовою навчально-виховного процесу поряд з навчальною. Вони акцентують, що віковими особливостями цих дітей є те, що вони можуть виплеснути свої емоції і в такий спосіб реалізувати ті завдання, які частково стоять перед підготовкою дитини до школи. Тому ігрова діяльність вважається важливим компонентом підготовки дитини до школи. Усім практичним працівникам ставиться завдання активно використовувати елементи гри з дітьми дошкільного віку. Такі ж завдання ставляться і перед учителями початкових класів, які зобов'язані на уроках з дітьми шестирічного і семирічного віку використовувати ігрові моменти [379, с. 91 – 93].

Дослідження доводить, що у період, який ми вивчаємо, робота дитячого садка щодо виховання і навчання дітей та підготовки їх до школи відзначалася багатоманітністю. Дошкільники отримували багато вражень у процесі свого перебування в дитячих садках. Як правило, всі заняття в дитячих садках були добре забезпечені різними засобами для навчання, на них широко використовувалися картини, натуральні речі, природний і спеціально підібраний матеріал. З цими засобами могли взаємодіяти і вихователі, і діти, що значно підвищувало інтерес до знань, їхню ефективність. Педагоги вказували на лише одну негативну сторону цього явища: «Діти краще часто привчалися займатися тим, що для них є цікаво та захопливо і не вміли зосереджувати свою увагу на системній діяльності» [311].

У процесі підготовки дитини до школи та формуванні її змісту педагоги також активно наголошують на важливості роботи з книжкою. Саме книга є тим предметом, з яким вона може працювати самостійно: розглядати малюнки, читати окремі слова та речення, вчиться аналізувати, синтезувати. У процесі підготовки дітей до школи розглядається поняття «інтерес до книжки» як елемент шкільної зрілості. Педагоги і психологи акцентували на таких мотивах, які заохочують дитину до роботи з книжкою: цікавість, одержання радості, розвага, бажання спілкування. Проте цих мотивів, на думку педагогів, недостатньо. Вони вважали, що обов'язковими повинні бути: пізнавальний мотив (розуміння книги, як джерела знань), естетичний (одержання естетичного задоволення) і діяльнісний (бажання самостійно працювати з книжкою) [215, с. 54].

При цьому наголошувалось, що у роботі з книгою «...важливою є позиція дорослого – батьків або вихователів, – які можуть брати на себе функцію керівництва у роботі з дитячою книжкою. Її сутність полягає у цілеспрямованому відборі книг для читання, заглиблення і якісне наповнення його змісту, володіння методикою, що забезпечує результативність формування стійкого інтересу до книги. Все це забезпечує значимість дитячого читання як умови успішного навчання в школі» [215, с. 54].

Серед питань підготовки дітей до школи важливими були проблеми формування елементарних математичних уявлень. Діти вчилися лічити, порівнювати, розуміти множину та однину. Паралельно з цим у них вироблялося поняття кількості і рівності, різності кількостей (стільки – скільки, більше – менше), формувалося поняття про числовий ряд, місце числа в ряду тощо. Дітей вчили виражати кількість у числах і позначати це відповідними цифрами. Для цього в дитячих садках широко використовували різноманітні засоби навчання, наприклад, технологічні карти, на яких була намальована певна кількість предметів, і поряд написана цифра. Ставилося завдання створити зв'язок між знаком, який сприймається зором, і дійсною кількістю предметів. Проте педагоги застерігали від необдуманно великої кількості наочності на заняттях. А. Люблінська зазначала: «...намагаючись подати дітям барвистий, цікавий матеріал, вихователі часто змінюють одну форму роботи на іншу. Так, на занятті, яке триває 20 – 25 хвилин, дітям показують живу натуру, проводиться бесіда, діти відповідають на питання вихователя, замальовують наочний об'єкт тощо. Вони привикають до зміни занять і обтяжуються вимушеним і необхідним у школі одноманітним писанням рисочок, букв або цифр» [311, с. 67].

Складовою підготовки дітей до школи також було естетичне виховання, яке передбачало формування здатності повноцінно сприймати, відчувати і розуміти прекрасне в природі, в побуті, у мистецтві, в суспільному житті, у вчинках дітей, вироблення вміння насолоджуватися гарним і боротися проти всього потворного. Естетичні почуття і смаки формувалися у дитини в рамках різних видів діяльності: ігрової, навчальної, трудової і фізичної, вони мали дуже різноманітний характер і були складовою частиною її підготовки до школи. Особливо наголошувалося на величї тих невичерпних джерел естетичних уявлень, які давала дітям природа. У дошкільних закладах в рамках підготовки дітей до школи дуже часто практикувалися походи, екскурсії на природу.

Серед засобів естетичного виховання відповідне місце займала художня література. Естетичне виховання включало ознайомлення дітей з живописом, архітектурою, побутом, також «...Для естетичного виховання дитячий садок разом з батьками може використовувати музику, пісню, танці, оскільки прекрасні гармонійні звуки є одним з найсильніших засобів, що безпосередньо впливає на почуття, творчу уяву і настрій дітей» [655, с. 40].

Важливим чинником підготовки дітей до школи в другій половині ХХ ст. вченими визначалася зображувальна діяльність. При цьому мова йшла не лише про обов'язкові заняття із зображувальної діяльності як форми, яка найбільше відповідає питанням підготовки дітей до школи, – вона розглядалася в широкому сенсі цього слова, в усіх її виявах і будь-яких формах діяльності в дитячому садку.

В старших групах, у рамках підготовки дітей до школи успішно застосовувалися різноманітні види, а саме: малювання, ліпка, аплікації, вирізування. Усі вони були пов'язані із загальними завданнями, змістом і тематикою виховної роботи дитячого садка і виконували дуже важливу роль щодо всебічного розвитку дитини, формуванню її активності і підготовки до системного шкільного навчання.

У рамках зображувальної діяльності особливо велике значення мав розвиток цілеспрямованого спостереження дітей за навколишньою дійсністю. Цьому сприяли прогулянки, екскурсії, спостереження, експерименти, які організовувались вихователями дошкільних закладів і мали на меті зосередити дитину на різних елементах довкілля, аналізувати їх і відображати у наступній власній діяльності. Ця форма роботи слугувала розвитку спостережливості у дітей і становила основу для більш повного і правильного відображення навколишнього світу у продуктах дитячої діяльності. Важливою ця робота була не тільки в сенсі естетичного, екологічного, трудового виховання, ознайомлення з елементами народної творчості чи декоративно-ужиткового мистецтва, але й у процесі підготовки дітей до школи.

Малювання як один із видів зображувальної діяльності виступало одним зі засобів розумового, морального і художнього розвитку дитини. Проте педагоги наголошують, що різниця між зображувальною діяльністю у дитячому садку і школі була значною. Якщо в дитячому садку діти малювали все, що їх оточує, і те, що їх цікавить, то зображувальна діяльність учнів початкової школи, зокрема першого класу, регламентувалася передовсім програмами і навчальними планами, вимогами конкретного уроку і предмету. У дошкільному закладі діти малювали людей, тварин, птахів, дерева, кущі, квіти, будинки, транспорт у їх різноманітному поєднанні [93]. Проте у першому класі малювання ускладнюється, діти починають вивчати окремі його елементи, самостійно і творчо малюють, однак мало. Як правило, в початковій школі діти малюють такі предмети, як прапорці, хусточки, олівці, портфелі, шахові дошки, тарілки. У цьому сенсі велику роль відігравав ступінь графічної зображувальної складності форми. А в дитячому садку навпаки діти могли малювати все, що їм хотілося, що їх цікавило, і воно не регламентувалося конкретним вираженням тих чи тих предметів, не оцінювалася їхня художня грамотність і знання форм, перспективи, ліній, технік малювання і т.д. [93].

Важливим у цьому сенсі був також розвиток дрібної моторики, оскільки приучення дитини до такої діяльності мало готувати її до письма: «Привернення уваги дітей до точності координації рухів руки, до якості ліній та відображення форми сприяє розвитку у них дуже важливих для навчання у школі ланцюгів рухово-кінетичних та рухово-зорових асоціацій і допомагає вдосконаленню довільних рухів дитини» [93, с. 99].

Результативною і значною була робота щодо цілеспрямованого спостереження дітей за навколишньою дійсністю. Завжди перед тим, як приступити до якогось виду образотворчої діяльності, вони мали спостерігати довкілля, природу чи суспільне життя, що ставало для них основою для більш повного і правильного відображення дійсності у результатах діяльності: аплікаціях, малюнках, ліпленні тощо. Також перед педагогами-дошкільниками ставилося завдання розвитку критичного ставлення дітей до свого малюнка.

Вони мали оцінити, проаналізувати і визначити позитивні його сторони, зрозуміти, що у процесі праці слід було удосконалити [93].

Таким чином, педагоги наголошують, що дитячий садок, не дублюючи роботи в школі у сфері зображувальної діяльності, повинен формувати готовність дітей до кращого засвоєння програмних вимог: письма і малювання шляхом формування «наскрізних» навичок і розвитку розумової діяльності та виховання емоційно позитивного ставлення до навчальних завдань щодо письма і малювання. У цій сфері педагоги акцентують увагу на побудові занять на ґрунті принципу максимальної мобілізації активності дітей через діяльність. Пізніше такий спосіб діяльності дістав назву діяльнісного підходу [535, с. 143].

На заняттях з образотворчого мистецтва вихователь мав можливість не лише ознайомити дітей з певними техніками цієї діяльності, але й формував у них навички розумової діяльності, аналізу, узагальнення, синтезу, вміння бачити другорядне, робити певні висновки тощо. Проте в досліджуваній період на ці проблеми не була звернена достатня увага педагогів-практиків, але на цьому наголошували педагоги-теоретики, вказуючи, що в дитячому садку дуже часто має місце підкреслене акцентування смислового змісту того, що малюють діти, а це часто призводить до переоцінки ролі синтезу і недооцінки ролі аналізу у розвитку зображувальної діяльності [93, с. 99].

Окрім цього, в дитячому садку часто основним видом було малювання за уявленням у різних його варіантах, натомість у початковій школі увага акцентувалася на малюванні за сприйняттям з безпосереднім спостереженням натури або моделі. Діти зіставляли свої малюнки з тим, що малювали, з конкретними зразками, аналізували, пояснювали, чому вони намалювали саме так. У дитячому садку, отже, розвиток творчості мав набагато більше значення, ніж у школі.

Одним із видів образотворчої діяльності, який позитивно впливав на підготовку дитини до школи, була ліпка з натури або з плоскої фігури. Остання вважалася негативним явищем, оскільки не давала змоги дітям розвивати просторову уяву, що, в результаті, ускладнювало завдання шкільного навчання.

У процесі ліпки активізувалися зорово-дотикові зв'язки в пізнанні предмета. Часто ліпка супроводжувалася дотиковими відчуттями, спостереженням і обмацуванням того чи того предмета з метою кращого відображення у глиняному чи іншому виробі. Перед педагогами-практиками ставилися завдання організації цілеспрямованих вправ щодо зорового аналізу і синтезу при спостереженні в розмежуванні просторових координат на аркуші, слуханні і зображенні під словесний диктант. Часто з цією метою використовувалися декоративне малювання і аплікаційні роботи. У рамках цієї діяльності педагоги мали на меті формувати в дітей просторові відчуття і уявлення, що також було немаловажним у їхній підготовці до шкільного навчання.

Як недоліки, невиконання інструкції щодо малювання і письма в досліджуваній період відносили і такі факти на заняттях із зображувальної діяльності: «...обертання при малюванні листка паперу в різні боки, хоча діти знають, що цього робити не можна; складання узору не з тих форм або елементів, з яких вказано, а з довільних; штрихування лініями не в тому напрямі, як показано; малювання не за завданням, а те що хочеться; зображення початкових елементів малюнку в різних місцях листка або на обидвох його сторонах; розмальовування малюнку, коли ще не дано дозволу» [93, с. 112].

Заняття зображувальною діяльністю слугували своєрідною підготовкою дитячої руки до письма. На початку другої половини XX ст. навчання дітей письма у керівних методичних документах в рамках підготовки їх до школи спеціально не виділяється. З огляду на це і в практиці роботи дитячого садка ця робота відбувалася неорганізовано і не завжди була результативною.

Особлива увага в дитячих садках також приділялася музичному вихованню. Педагоги наголошують, що: «Музика впливає безпосередньо на почуття дитини, вона допомагає їй пізнавати світ, активно формує її ставлення до навколишнього» [499, с. 46]. У досліджуваній період тривала значна робота щодо добору музичного репертуару дитячого садка і його перегляду, поєднання класичних творів зі зразками народної творчості тощо. Зміст музичного виховання ставав іншим, проте, наголошуємо, що ідеологія відіграла в ньому

особливо велике значення. Значної уваги надавалося формуванню у дітей музичної культури, почуття такту тощо. Наголошувалося на тому, що назріла потреба у виданні збірників ігор, танців і пісень для дошкільників.

Проблема узгодженості програм, яка забезпечує рівень підготовки дітей до школи в дошкільному закладі і навчання у першому класі, послідовність посилення вимог до дітей були важливими чинниками логічної і наукової системної організації підготовки дитини до школи. У 60-х рр. були розроблені програми для вихователів дошкільного закладу, у яких деталізувалася робота дошкільних закладів, зокрема щодо підготовки дітей до школи, визначалася специфіка побудови освітнього середовища, вказувалися основні найважливіші напрями роботи дошкільного закладу, окреслювалися напрями підготовки дитини до системного шкільного навчання [479]. Це стосувалося завдань фізичного, розумового, морального, художнього виховання дітей, які у рамках освітнього простору мали стати підґрунтями формування їх готовності до системного шкільного навчання. Було визначено зміст програмового матеріалу, проте часто ці програми недостатньо конкретизували зміст роботи в окремих вікових групах, іноді мали загальний характер. Критикуючи й аналізуючи ці програмно-методичні вказівки, педагоги наголошують, що особливо нерозкритими у них були питання трудового виховання дітей дошкільного віку [479].

В умовах розвитку тогочасного суспільства і визначення пріоритетності суспільних детермінант особливо важливим у процесі підготовки дитини до школи було прилучення її до розумової і фізичної праці. Праця розглядалася одним з головних елементів правильного виховання; у її процесі виховувалися витримка, наполегливість, організованість, колективізм, повага до праці дорослих, дбайливе ставлення до її результатів. Суспільна думка визначала працю одним із найважливіших чинників становлення людини як особистісного, так і професійного: «Працьовитість завжди вважалася і вважається в нашій країні найціннішою якістю людської вдачі. Діти, яких не привчили змалку до праці, не цінять праці інших людей, не поважають

старших, ростуть білоручками, не можуть дати ради собі і неспроможні допомогти в сім'ї, коли вони потрапляють в несприятливі умови життя, то являють собою жалюгідну картину, бо не вміють подолати найменших труднощів. І хлопчики, і дівчатка повинні однаково вміти працювати, виконувати нескладну домашню роботу, стежити за порядком, допомагати старшим» [655, с. 36].

Перед дошкільним закладом і сім'єю стояло важливе завдання – формування у дітей позитивного ставлення до праці, а для цього виховникам треба було враховувати, що:

- 1) всяка праця повинна бути посильною для дитини;
- 2) обов'язково мати виховний характер;
- 3) повинна давати дітям задоволення і усвідомлення того, що вона є корисною як для людини, так і для суспільства;
- 4) праця дітей дошкільного віку, особливо в період їхньої підготовки до школи, не повинна бути надто тривалою, щоб не спричиняти перевтому і не згасити інтерес до неї [655, с. 37].

Наголошувалося, що праця – це не лише засвоєння певної кількості трудових вмінь і навичок. Найважливішим і центральним вважалося виховання у дітей позитивного ставлення до праці як найпершої життєвої потреби, вироблення стійкої звички і потреби до праці, усвідомлення того, що праця є нагородою і почесним обов'язком кожної людини. Такі були вимоги суспільства і погляди на працю. Будь-яка праця в суспільстві поважалася, люди праці завжди діставали певну пошану від суспільства.

Звичайно, трудове виховання було важливою детермінантою підготовки дитини до школи, оскільки країна перебувала на стадії розбудови «нового соціалістичного господарства», формування трудових навичок мало стати пріоритетним у роботі дошкілля. У вищезгаданих програмно-методичних вказівках не було окремого розділу трудового виховання і відповідно не було розроблено системи роботи щодо цієї складової виховання дітей старшого дошкільного віку. Практики наголошували, що: «Дуже обмежено подано види

трудової діяльності дітей і форми організації праці в умовах дитячого садка. Тому і не дивно, що в постановці трудового виховання дітей в дитячих садках є істотні недоліки. Далеко не всі вихователі розуміють значення праці і не використовують працю дітей у виховних цілях. В багатьох дитячих садках стараються все зробити за дітей, обслужити їх, позбавляючи цим їх самостійності. Види дитячої праці, форми трудової діяльності дітей одноманітні і бідні за змістом. В старшій і середній групах трудова діяльність, в основному, зводиться до виховання навичок самообслуговування, тобто до виконання елементарних гігієнічних вимог. Недооцінюється господарсько-побутова праця і виконання дітьми посильних обов'язків, зв'язаних з працею. Недостатньо виховується у дітей повага до праці дорослих» [340, с. 3].

Тому розробникам пропонувалося ввести окремий розділ щодо трудового виховання дітей дошкільного віку. Посильна праця поряд з грою розглядалася важливим компонентом діяльності дошкільного закладу і трактувалася як природна потреба дошкільника, яка задовольняла його прагнення до активної діяльності, самостійності. Вказувалося, що: «В процесі праці у дітей виховуються високі моральні якості: працьовитість, організованість, колективізм, ініціатива, позитивне ставлення до праці, почуття відповідальності за доручену справу. Прищеплення дітям-дошкільникам цих якостей є підготовкою їх до майбутнього навчання в школі» [340, с. 3].

Зазначимо, що у досліджуваний період значно посилюється увага до змісту трудового виховання дошкільників. Це було передовсім продиктовано суспільними економічними детермінантами, коли пріоритетним завданням виховання було підготувати дитину до розбудови «соціалістичної держави». Практики наголошували, що дошкільники перед вступом до школи володіють багатьма трудовими навичками і уміннями: «Вихованець старшої групи самостійно одягається, роздягається, володіє найпростішими знаряддями праці: ножицями, молотком, лопатою, вміє малювати, ліпити, клеїти, конструювати. Він організовано поводить себе в колективі. І не дивно, що вихованці дитячого садка, які привчені виконувати свої нескладні трудові обов'язки вдома і в

дитячому садку, проявляють потрібну наполегливість і в шкільному навчанні» [320, с. 7].

Вони також наголошували на тому, що позитивно на виховання колективізму і дружби дітей дошкільного віку впливає спільна праця. Педагоги ділилися досвідом, як вони доручали дітям спільні справи – прибирати кімнати, іграшки, ділянки, виконувати певну роботу в літньому саду, який був у дитячому садку. І саме така спільна робота не тільки прищеплювала якісь трудові навички, але й згуртовувала дітей, давала можливість їм самим порівняти свій ритм і спосіб роботи з роботою інших, оцінити себе й інших.

Важливим завданням підготовки дитини до школи було ознайомлення з навколишнім життям, а дієвим його принципом став принцип зв'язку виховання з життям і практикою: «Вирішальним фактором при доборі програмного матеріалу для роботи з дітьми, особливо в період підготовки їх до школи, стала спрямованість та висока ідейна цінність» [602, с. 6].

Наше дослідження довело, що у другій половині ХХ ст. у більшості дитячих садків України робилися спроби визначити зміст та оптимально забезпечити достатній фізичний розвиток дітей [83; 104; 133; 227; 256; 341]. Для цього ставилися відповідні вимоги до організації освітнього простору, зокрема, проводилися спеціальні заходи щодо загартування: засобом повітряних ванн, сну на свіжому повітрі, обтирання водою тощо. У дошкільних закладах були створені оптимальні умови для проведення серйозної та послідовної роботи щодо загартування організму дітей, але часто педагоги свідомо уникали проведення цих процедур, щоб не створювати собі певного клопоту. У тогочасних публікаціях особливо наголошувалося на відсутності наступності в роботі школи і дитячого садка у питаннях фізичного виховання дітей. Їх автори вказували, що в дошкільних закладах, підготовчих групах до школи фізичне виховання, загартування і різні фізичні процедури були поставлені на значно вищий рівень, аніж у початковій школі, тому перед вчителями початкових класів висувалося завдання організовувати після уроків заняття, ігри, фізкультхвилинки тощо.

Працівники дошкільної сфери мали бути готовими до фізичного виховання дітей, що розглядалося невід'ємною частиною всього виховного процесу у дитячому садку. Ця робота набувала певної системності. У переважній більшості дитячих садків вихователі суворо дотримувалися встановленого режиму, максимально використовували різні природні засоби: воду, повітря, сонячне проміння тощо, у цей час поліпшується робота над розвитком рухової сфери дитини-дошкільника.

У період реформування загальноосвітньої школи [370; 477; 478] намітилася тенденція розробки нового змісту системи передшкільної освіти, а саме підготовки дітей до школи. Його складові активно обговорювалися на наукових конференціях [476], що проходили в різних регіонах країни. На них йшло ділове обговорення нагальних питань підготовки дітей до школи, робилися спроби з'ясувати специфіку його нового змісту, розмежувати поняття «підготовка» і «готовність» дітей до школи і визначити у категорії «готовність дитини до школи» низку особливостей, які однаковою мірою впливають на цей процес. Так, у 1986 р. в місті Ліспая відбулася науково-методична конференція, в якій взяли участь представники багатьох республік Радянського Союзу [476]. Її пріоритетним завданням було визначення специфіки змісту підготовки дитини до школи на тогочасному етапі розвитку суспільства. Безумовно, що проблема суспільно-педагогічних детермінант знайшла відображення чи не у кожній доповіді, крім того окремі учасники зосередили увагу на основних тенденціях розвитку передшкільної освіти та підготовки дітей до школи.

Проблема особистісної готовності дитини до школи у цей період досліджується досить активно. Педагоги приходять до висновку, що інтелектуальна готовність, уміння читати, писати і лічити не є визначальним критерієм вступу дитини до школи. Саме у 80-х рр., коли в початковій школі почала запроваджуватися система навчання з шестирічного віку [610], слід було визначитися з іншими критеріями та з іншими підходами, позаяк багато показників життєдіяльності і здоров'я шестирічок були іншими, ніж у дітей семирічного віку. Вчені стверджують, що готовність до школи створює

соціальна зрілість, а не технічні уміння [6; 63; 86; 227; 345; 488; 610]. У період дошкільного віку, наголошують вони, проходить інтенсивне орієнтування дитини в соціальних відносинах людей, засвоєння ними норм поведінки, розвиток моральних, естетичних і етичних почуттів.

Загалом у 80 – 90-х рр. ХХ ст. велика увага приділяється особистісній готовності дитини до школи. Вчені доводили, що непідготовленість дітей до школи пов'язана з комплексом недоліків особистісного формування у дошкільні роки. Серед них виокремлювали несформованість морально-виховних передумов навчання (Р. Буре); низький рівень розвитку самосвідомості, самооцінки, самоконтролю (Т. Бабаєва, К. Поліванова); невміння спілкуватися (М. Лісіна); несформованість емоційної сфери (І. Бурлакова, А. Кошелева) тощо.

На початку ХХІ ст. питання змісту підготовки дітей до школи та їх готовності до шкільного навчання як результату спонукає до пошуку нового наукового підґрунтя та методичного забезпечення; продовжується удосконалення програм українського дошкілля і спостерігається тенденція подальшого впливу суспільно-економічних, культурно-освітніх, ціннісних, особистісних та інших детермінант, які накладають значимий відбиток на цей процес і визначають його зміст. Зокрема, у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2008 р.) представлено портрет дошкільника напередодні його вступу до школи [23, с. 275 – 283]. Кожна з наведених у «портреті» характеристик містить від 5 до 10 показників, суму яких можна вважати мінімально достатньою для виведення узагальненого судження щодо особливостей розвитку вихованця. Ці характеристики стосуються різних рівнів розвитку: фізичного, соціального, емоційного, морального, креативного, мовленнєвого, художньо-естетичного, екологічного, розвитку довільної поведінки, пізнавальної активності та основ логіки, математичних умінь, позитивного ставлення до себе, ігрових умінь та загальнонавчальних умінь.

Безумовно, «портрет» треба сприймати як ідеальну, бажану модель, до якої слід прагнути. Більшість дітей старшого дошкільного віку

характеризуються різним набором оцінок кожного з показників. Тому й «портрети» індивідуальні, суб'єктивно забарвлені. Їх не варто порівнювати між собою, виносити їм оцінки-вердикти, ранжувати дітей. Вони не розраховані на оприлюднення, а є підказкою, на що треба звернути належну увагу. «Портрет» орієнтує дорослого (вихователя, батьків, психолога) у сильних і слабких сторонах розвитку кожної дитини, доборі засобів оптимізації цього процесу, шляхів індивідуальної роботи з нею.

Через цілеспрямовані спостереження можна скласти загальне уявлення про те, наскільки дитина оволоділа основними способами розумових дій, як розвинулися різні види діяльності, сформувалися базові якості, зрілість різних форм активності, компетентність у різних сферах життєдіяльності.

У 2010 р. була видана програма «Дитина» [132], а оновлена її редакція набрала чинності з вересня 2013 р. Зміст освітньої роботи з дошкільниками представлено у розділах: «Діти раннього віку» (2 – 3-й р.ж.), «Наші малята» (4-й р.ж. молодший дошкільний вік), «Дослідники, чомусики» (5-й р.ж. середній дошкільний вік), «Наша старша група» (6-й р.ж. старший дошкільний вік) [132]. У програмі для кожної вікової групи обґрунтовано умови успішної роботи, показники розвитку дітей, презентовано рекомендації батькам, що дає змогу досягти єдності суспільного та родинно-сімейного виховання. Сім'я визначається найважливішою інституцією виховання. Сутність та шляхи взаємодії сім'ї і дошкільного закладу викладено у розділі «Сім'я та дитячий садок» [132].

Програмовий зміст освітньо-виховної роботи з дітьми представлено за роками життя дитини дошкільного віку (від 2 до 7 років). Інформацію про специфіку виховання та навчання, рекомендації щодо методичних підходів до дітей сьомого року дитя, які не пішли до школи вчасно з різних причин, представлено другою складовою у розділі «Наші старші діти» [132]. Наявність та зміст цього розділу відрізняє аналізовану програму від інших, де не враховується цей віковий період дитини.

Усі розділи програми «Дитина» є логічно та змістовно взаємопов'язаними, поступово ускладнюються та відбивають картину цілісного розвитку різних сфер особистості дитини упродовж дошкільного періоду [132].

Наголошуємо на доцільності та сутнісному наповненні розділу програми «Місточок до школи», який має на меті допомогти вихователям у реалізації принципу наступності між дошкільним навчальним закладом та школою, визначає зміст підготовки дітей до системного шкільного навчання.

У 3-му виданні програми «Дитина» доопрацьовано сутність принципів роботи за програмою, деталізовано компетентнісний підхід, принцип інтеграції, специфіку реалізації різних форм дитячої активності: пізнавальної, емоційно-ціннісної, художньо-естетичної, креативної, мовленнєвої, фізичної [132].

Зміст роботи з дошкільниками та підготовка їх до школи, згідно з програмою «Дитина», ґрунтуються на таких засадничих принципах: рівності, діалогічного спілкування, спільної участі дорослих і дітей в організації життя групи, орієнтації на кожну дитину як на індивідуальність, пріоритет родинного виховання [132].

У 2010 р. з'явилася ще одна комплексна освітня програма для українського дошкілля «Дитина в дошкільні роки» [129], пріоритетні завдання якої розподілено за освітніми лініями та приведено у відповідність до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні [24].

Програма “Дитина в дошкільні роки” має широке кола адресатів: педагоги, практичні психологи, соціальні педагоги дошкільних навчальних закладів, вихователі, які працюють у будинках сімейного типу, в закладах інтернатного типу тощо; студенти закладів вищої освіти та коледжів, які навчаються за спеціальністю “Дошкільна освіта”; батьки. Це зумовлюється передовсім тими обставинами, що дошкільна освіта сьогодні виходить поза межі дошкільної педагогіки і вимагає виважених міждисциплінарних підходів, сутнісних і наукових рішень представників психології, медицини, фізіології, філософії, гігієни, соціальної педагогіки, корекційної педагогіки тощо.

В основу програми покладено концепцію психологічного віку як етапу, стадії дитячого розвитку, що характеризується своєю структурою і динамікою.

Зміст програми складається із двох частин – інваріантної та варіативної.

Інваріантна частина визначає обов'язковий для дітей певного віку ступінь засвоєння знань, понять, забезпечує єдність освітнього простору України, створює необхідні умови для розвитку, навчання й виховання дітей незалежно від місця та умов проживання, типу дошкільного навчального закладу.

Варіативна частина враховує й відображає етнопедагогічні, регіональні, етносоціокультурні та індивідуальні особливості розвитку дошкільника [24].

Сутність та зміст підготовки дітей до школи відображено у розділі “Стежинки у всесвіт” (програма для дітей старшого дошкільного віку). У ньому науково та детально представлені й обґрунтовані підрозділи:

Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку

Фізичний розвиток. Здоровий малюк

Гендерна соціалізація

Основи безпеки життєдіяльності

Розвиток особистості

Ігрова діяльність

Сюжетно-рольова гра

Театралізована гра

Ігри з правилами

Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення

Пропедевтичний курс навчання грамоти

Риторика

Художньо-мовленнєва діяльність

Підготовка руки дитини до письма

Навчання дітей другої мови

Навчання іноземної мови

Соціалізація

Формування оцінно-контрольних дій

Розвиток духовного потенціалу дитини

Розвиток пізнавальної сфери

Введення у світ кількості, логіки, простору та часу

Конструювання

Економічна освіта

Комп'ютер у дошкільному навчальному закладі

Ознайомлення з предметним довкіллям

Екологічна освіта. Вступ до природознавства

Світ неживої природи
 Природа Космосу
 Жива природа
 Елементарні історико-географічні уявлення
 Естетичний розвиток
 Світ мистецтва
 Театральне мистецтво
 Образотворче мистецтво
 Музика
 Свята та розваги

Такий зміст роботи з дитиною-дошкільником на етапі підготовки її до школи дає підстави говорити про значне розширення знань та світогляду дитини, що зумовлюється суспільними обставинами, збільшенням кількості наукової інформації, зростанням вимог загальноосвітньої школи до випускника дошкільного закладу, акцентованістю освітнього процесу дошкільних закладів на знаннєвій парадигмі.

Автори Програми “Дитина в дошкільні роки” доводять, що вона зорієнтована на цінності та інтереси дитини, врахування вікових можливостей, на збереження дитячої субкультури, сприяння дитячому розвитку, взаємозв’язок усіх сторін життя малюка [128].

Програма “Дитина в дошкільні роки” покликана забезпечити:

- охорону та зміцнення фізичного і психічного здоров’я дитини;
- фізичний розвиток дітей;
- оптимальне навантаження на дитину з метою захисту від втоми;
- емоційне благополуччя кожної дитини;
- створення умов для розвитку особистості дитини, її здібностей;
- залучення дітей до загальнолюдських та етносоціокультурних цінностей;

взаємодію з родиною щодо забезпечення повноцінного розвитку дітей [128].

У програмі автори заклали ідею оптимального співвідношення індивідуальної та колективної діяльності дітей.

Цілісний і системний погляд на успішне розв'язання проблем сучасного українського дошкілля представлений передовсім у Базовому компоненті дошкільної освіти України (2012) [24, с. 26]. У його розробці взяли участь відомі українські учені-дослідники дошкільної освіти та виховання і педагогіки-практики: А. Богуш, Г. Беленька, О. Богініч, Н. Гавриш, О. Долинна, Т. Ільченко, О. Коваленко, О. Кононко, Н. Лисенко, М. Машовець, О. Низковська, Т. Панасюк, Т. Піроженко, Т. Поніманська, О. Сідельнікова, А. Шевчук, Л. Якименко, які вважають, що повноцінний суспільний, культурний, духовний, господарський розвиток суспільства неможливий без пильної уваги до дитини-дошкільника та повноцінного функціонування усієї системи дошкільного виховання. Результати їхньої діяльності свідчать, що сучасне соціальне замовлення передбачає докорінний перегляд пріоритетних підходів до формування системи дошкільної освіти, що «як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності» [24, с. 1].

Ключовими засадами нового Базового компонента дошкільної освіти є:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- збереження дитячої субкультури;
- створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя;
- повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини;

- надання першості соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними;
- формування у дітей цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду [24, с. 3].

Зміст і структуру дошкільної освіти у Базовому компоненті визначено за двома складовими – інваріантною і варіативною.

Інваріантна складова формується на державному рівні і є обов'язковою для навчальних закладів різних типів і форм власності, що забезпечують реалізацію завдань дошкільної освіти. З огляду на важливість дошкільного дитинства як базового періоду для формування способів пізнання, розуміння і відображення внутрішньої (психічної) та зовнішньої (Всесвіт) картини світу, змістом Базового компонента дошкільної освіти визначено освітні лінії, що забезпечують засвоєння дитиною способів (механізмів) розвитку (саморозвитку), набуття знань, умінь і навичок.

Інваріантну складову змісту дошкільної освіти систематизовано за освітніми лініями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини», що забезпечує неперервність змісту освітніх ліній дошкільної та початкової ланок, визначає специфіку процесу підготовки дітей до школи. Виключення з інваріантної частини будь-якої з освітніх ліній порушує цілісність розвитку дитини на рівні дошкільної освіти і її наступність у початковій школі.

Варіативна складова змісту дошкільної освіти визначається дошкільним навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів дітей та (або) побажань батьків, чи осіб, які їх замінюють [24, с. 5 – 6].

Суспільна доцільність, системність, цілісність, орієнтація на особистість дитини-дошкільника Базового компонента є достатньо переконливою і вимагає відповідного прикладного інструментарію. Подібні документи особливо важливі й потрібні в умовах сучасного інформатизованого та глобалізованого

світу і вимагають удосконалення методики дошкільної освіти з урахуванням суспільно-педагогічних детермінант.

У 2012 р. з'являється програма розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля», авторами якої є О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін. [481]. Це регіональна програма, метою якої є розширення змістового компонента освітньої роботи з дітьми від двох до шести років на ґрунті етнічних, історичних та соціокультурних особливостей західного регіону України. Структурно програма побудована згідно з основними лініями розвитку дитини. Кожен розділ завершується показниками компетентності дитини.

Окремий розділ – «Старший дошкільний вік» (6-й рік життя) акумулює інформацію для педагога щодо організації навчання, виховання та розвитку дитини-дошкільника на етапі підготовки дітей до школи. Програма відповідає таким стратегічним завданням дошкільної освіти: реалізація особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, прилучення дітей до системи цінностей, культури, традицій українського народу, формування в дошкільників цілісної картини світу. Програма синтезує історичні надбання, нові досягнення теорії та практики дошкільної освіти, актуальні суспільні вимоги до неї, забезпечуючи гармонійний розвиток дитини [481].

Підтвердженням суспільної детермінованості усіх чинних програм дошкільної освіти є те, що, наприклад, у програмі «Українське дошкілля» введено такі специфічні для дошкільної освіти напрямки роботи як «Основи правової культури», «Духовне виховання», «Основи економічної культури». Вони не заперечують і не замінюють, а лише доповнюють практиковані підходи до освіти дитини-дошкільника, формування її життєвих компетенцій і вимагають виважених дитиноцентрованих педагогічних та психологічних знань від фахівців дошкільної освіти в умовах сьогодення [481].

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2013 р.) ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого, інтегрованого, компетентісного, діяльнісного підходів до розвитку, виховання і навчання

дошкільників, тісної взаємодії навчального закладу і родини у формуванні основ їхньої елементарної життєвої компетентності перед вступом до школи [483]. Основний програмовий зміст упорядковано за розділами: «Фізичний розвиток», «Пізнавальний розвиток», «Мовленнєвий розвиток», «Художньо-естетичний розвиток», «Ігрова діяльність», «Трудова діяльність» [483].

У кожному розділі окреслюються ключові освітні завдання, подаються поради батькам стосовно організації спільного буття дорослих з дітьми та визначаються показники розвитку дітей. Цінними у програмі є Додатки, що орієнтують у питаннях організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку; відстеження результатів розвитку дітей, ранніх проявів задатків і здібностей до різних видів художньо-практичної діяльності [483].

Програма «Впевнений старт» акцентує увагу вихователів і батьків на реалізації пріоритетних завдань фізичного, пізнавального, мовленнєвого, художньо-естетичного, розвитку старших дошкільників. У програмі наголошується, що сім'я була і залишається однією із найважливіших інституцій виховання дитини у дошкільному віці.

З огляду на предмет нашого дослідження видається особливо важливим додаток, який пропонує орієнтовні показники нервово-психічного розвитку дітей 5 – 6 років. Мова іде про сформованість та розвиненість: мислення і мовлення, моторики, уваги і пам'яті, соціальні контакти [483] (див Додаток Н.).

Це є свідченням того, що увага педагогів та батьків звертається не лише на процес підготовки дитини до школи, але й на показники особистісної готовності кожної окремої дитини. Стверджуємо, що без фізіологічної, психологічної, соціальної та інтелектуальної готовності кожної окремої дитини реалізувати завдання підготовки не можливо. В умовах, коли систематичне навчання у школі розпочинається із шестирічного віку, увага до індивідуальної готовності дитини, на наше переконання, є важливішою, ніж проблема її підготовки до школи.

На основі спостережень вивчаються проблеми підготовки дитини до школи на різних рівнях. Зокрема, науковці виокремлюють такі напрями підготовки дитини до шкільного навчання [23], [32], [105], [521].

Орієнтація у просторі. Ці уміння важливі для успішного навчання у школі. Розвиток уявлень про просторові відношення тісно пов'язані із засвоєнням їхніх позначень словами, тому, формуючи ці поняття, доречно подавати їх парами: верх – низ, над – під, спереду – позаду, ліворуч – праворуч. Виконуючи завдання на визначення понять уліво – вправо, вгору – вниз, уперед – назад, середина, діти часом збиваються, намагаючись угадати правильну відповідь.

Наочно-образне мислення. Розв'язання під час шкільного навчання інтелектуальних завдань потребує від дитини образного мислення, яке формується й розвивається на основі засвоєних нею узагальнених знань про предмети, явища та події навколишнього світу. Важливо, щоб дошкільник набув високого рівня узагальнення і абстракції. З цією метою їх знайомлять з новими поняттями, які слід подавати у доступній формі за допомогою моделей та схем. Труднощі виникають у дітей із розкриттям прихованих якостей та зв'язків між об'єктами довкілля.

Словесно-логічне мислення. Шкільне навчання будується на засвоєнні словесно сформульованих правил. Щоб вільно оперувати ними, дитина повинна мати добре розвинуте словесно-логічне мислення, яке базується на наочно-образному мисленні і є його природним продовженням. Старший дошкільник має використовувати у мовленні слова різного ступеня узагальнення. Проте це не завжди є свідченням того, що діти й справді розуміють відношення між загальним (видовим) і частковим (родовим) поняттями, що є основою логіки.

Дослідження з цієї проблеми доводять, що в дітей старшого дошкільного віку словесно-логічне мислення розвивається значно краще, якщо поняттєві відношення розкривати їм за допомогою наочних моделей з умовно-символічним значенням.

Розвиток мовлення. Процеси мислення і мовлення нерозривно пов'язані між собою. Рівень оволодіння мовленням – показник розумових здібностей і загального психічного стану дитини, а отже, – важлива складова її готовності до шкільного навчання. Добре розвинуте мовлення передбачає вміння зв'язно, послідовно і зрозуміло для інших описувати предмет, картину, подію, передавати хід своїх думок, пояснювати те чи те явище, логічно розмірковувати на задану тему. Тому дуже важливо подбати про збагачення та уточнення словника дошкільнят, учити їх вживати епітети, порівняння, метафори, антоніми, синоніми. Цьому сприяє ознайомлення дітей з творами художньої літератури. Їх слід добирати у такий спосіб, щоб вони розкривали дітям різні грані дійсності: ознайомлювали з явищами живої і неживої природи, сферою людських взаємин, особистих переживань, світом мистецтва. Дитина ще до школи повинна навчитися складати зв'язну розгорнуту розповідь. Щоб активізувати мовленнєву діяльність дитини, дорослий повинен уміти ненав'язливо підказати тему, проблему, можливий розвиток подій. Він мусить підтримувати найменшу дитячу ініціативу, ставлячи навідні, уточнювальні запитання, демонструючи своє зацікавлення, створюючи ігрові ситуації.

Особистісна готовність дитини до школи. Це важливий компонент психічного розвитку малюка, що проявляється у його ставленні до навчання, вчителя, самого себе. Вступаючи до школи, дитина має бути готовою до зміни ігрової діяльності на навчальну, до нових взаємин з дорослими та систематичної інтелектуальної праці.

Перша важлива умова готовності дитини до постійної праці – вміння підпорядковувати власні дії виконанню навчального завдання. Часто причиною неуспішного навчання першокласників є недостатній волевий розвиток, а не низький рівень інтелектуального розвитку чи фізична слабкість. Дитині зі слабкою волею важко дотримуватися вимог шкільного життя, їй складно опанувати свої емоції та бажання. Вона керується переважно найближчими метою та завданнями.

Провідний чинник вольового потенціалу дитини – спілкування з однолітками та дорослими. Соціально значуща для дитини особа є взірцем, що впливає на її поведінку. Орієнтуючись на позитивний зразок, дитина здатна докладати певних зусиль, проявляти стриманість. Успішність навчання у школі великою мірою залежить від здатності учня сприймати умовність навчальної ситуації, підтримувати рольові стосунки «учитель – учень». Якщо рівень довільності низький, дитина неспроможна усвідомити навчальне завдання в його специфічному значенні. У такому разі поставлені запитання вона сприймає як привід до побутового спілкування, часто не називає вчителя на ім'я та по батькові (вживає, наприклад, звертання «тьотя»), може раптово перервати хід уроку зауваженнями, що не стосуються теми заняття.

Друга складова особистісної готовності до школи – вміння дитини будувати стосунки з однолітками. Процес навчання у школі має колективний характер, що передбачає взаємодію та співпрацю всіх його учасників. Тому особливого значення для дитини набуває засвоєння правил поведінки у товаристві однолітків. Оволодіння цими правилами забезпечує гуманістичну спрямованість особистості, уміння співвідносити власні інтереси з інтересами інших людей, установлювати з однолітками партнерські стосунки. Ці якості теж розвиваються у процесі гри, де дитина на практиці засвоює норми моральної поведінки. У дитячому садку дітей організовують, як відомо, у групи за віковим принципом. Стійкість складу дітей у цих групах і стабільність педагогічних вимог до них створюють необхідні передумови для формування дитячого колективу на основі моральних норм, доступних дітям.

Програма виховання у дитячому садку передбачає виховання дітей за умов поступового зростання вимог до дитячої самоорганізації. У ній зазначається, що в старшій групі з'являються нові об'єктивні можливості для успішного розв'язання цього завдання: розвиваються свідомість і довільність поведінки, зростає роль взаємоконтролю і самоорганізації, з'являються початки колективної думки, у дітей виникають вимоги до кожного учасника спільної справи [229].

Результати вивчення груп дітей старшого дошкільного віку перед вступом їх до школи показують, що в дитячих об'єднаннях є такі ознаки колективу: тенденція спрямовувати зусилля для досягнення загальної мети; функціонування таких взаємостосунків, що ґрунтуються на доброзичливості, бажання прийти на допомогу товаришеві, виручити його; готовність виконати справу, потрібну для окремих дітей і груп загалом; вияв радості з приводу не тільки особистих успіхів, а й досягнень товаришів по групі; організованість і відповідальність за загальну справу; прагнення діяти спільно за принципом: всі за одного – один за всіх [492, с. 17].

Діти, які не опанували правила спілкування з однолітками, не вміють з повагою ставитися до інших: вислуховувати відповіді однокласників, радіти їхнім успіхам, співчувати у разі невдачі. Такі діти часто конфліктні, заздрісні, нерідко агресивні. Усе це гальмує їхню адаптацію до нових соціальних умов, входження до дитячого колективу. Отже, дуже важливим моментом особистісного розвитку дитини є знання нею норм спілкування та розуміння необхідності їхнього дотримання.

Третя складова особистісної готовності до школи – розвинута самосвідомість, тобто розуміння дитиною того, хто вона є, які здібності має, як до неї ставляться інші люди. Найяскравіше самосвідомість проявляється у самооцінці – у тому, як дитина оцінює свої успіхи та невдачі, свої якості й можливості. Найчастіше в дошкільнят самооцінка завищена, що зумовлюється специфікою віку. Проте в деяких дітей вона буває заниженою, що може спричинити неуспішність навчання у школі, оскільки викликає страх невдачі, почуття постійної тривоги. Розвиток у дитини впевненості у собі, становлення почуття особистої гідності досягаються створенням для неї «ситуації успіху»: дорослі власною поведінкою мають показувати дошкільняті, що розуміють його, радіють успіхам і співчують невдачам.

Таким чином, можемо виокремити такі основні лінії, які, на нашу думку, складають зміст підготовки дитини до школи:

1. Загальний особистісний розвиток. До моменту влаштування дитини до школи загальний розвиток повинен досягти певного рівня. Передовсім йдеться про розвиток необхідного обсягу пам'яті, уваги, мислення, мовлення, інтелекту. Тут необхідно звертати увагу не тільки на наявний багаж знань і умінь, а й враховувати можливий потенціал дитини.

2. Виховання вміння довільно керувати собою. Уміння зосередитися на тому, що не викликає у дитини безпосереднього інтересу, робити не тільки те, що йому хочеться, але і те, що необхідно – обов'язкове для вступу до школи.

3. Формування мотивів, що спонукають до навчання. Тут мається на увазі не той природний інтерес, який виявляють діти дошкільного віку до школи, а виховання дійсно глибокої мотивації, яка зможе стати спонукальною причиною їх прагнення до набуття нових знань і умінь.

Усі ці лінії однаково важливі, і жодну з них не можна випускати з уваги. Підготовка дітей до школи передбачає збагачення знань, розвиток фізичних і нервово-психічних якостей організму, формування логічного мислення та мовленнєвої компетенції, розвиток позитивного ставлення до навчання і готовності до довільної регуляції поведінки.

Зауважуємо також на нагальну потребу розробку концепції підготовки до школи дітей, які мають особливі освітні потреби: «Сьогодні масова школа не готова до надання всього комплексу медичних і психолого-педагогічних корекційних послуг, яких потребують діти з психофізичними вадами, до організації охоронного режиму, забезпечення класів фахівцями-дефектологами, створення спеціальних умов для навчання. З огляду на це чимало уваги науковці та педагоги-практики надають цим питанням» [421, с. 4].

Здоров'я дитини повинно визначатися як пріоритетна цінність особистості. Турбота про це має стати завданням батьків, самих дітей і педагогів: «Саме в дошкільному віці закладаються основи фізичного розвитку. Тому зусилля сучасної педагогічної науки скеровані на розробку теоретичних засад фізичного виховання дітей, впровадження у зміст освіти сучасних

навчальних закладів знань та умінь, які зможуть забезпечити якісну фахову підготовку вчителя, вихователя» [450, с. 5].

Висновки до четвертого розділу

У розділі проаналізовано готовність дитини до школи як пріоритетну суб'єктну детермінанту; узагальнено підходи до вибору стратегії виховання у період підготовки дитини-дошкільника до школи; з'ясовані підходи до формування змісту і вибору технологій підготовки дітей до школи в досліджуваний період.

Встановлено, що формуванню наукової і логічно вибудованої системи підготовки дітей до школи передували соціальні явища та події, які визначили необхідність створення такої концепції з огляду на потреби суспільства, освіти, окремої особистості. Пошук досконалої системи підготовки дітей до школи спричинив широкі наукові дискусії на сторінках періодичних видань, де обговорювалися питання змісту підготовки дитини до школи, її способів і термінів, компонентів готовності, специфіки взаємодії сім'ї, дошкільного закладу та школи у цьому процесі.

Науковці були суголосними у визначенні педагогічних умов забезпечення ефективної взаємодії дошкільного закладу і школи у визначеному напрямі, до найбільш важливих з яких було віднесено: збалансованість та логічність програмних вимог щодо знань, умінь і навичок дітей у старшій групі дитячого садка та першого класу школи; наявність у дошкільних педагогів знань про вимоги школи як щодо змісту освіти, так і його якісних особливостей (якого характеру навички і знання необхідні школяреві, якими методами розумової роботи вже має оволодіти тощо); наявність у вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів відповідних знань про вікові особливості дітей дошкільного віку, їхні потенційні можливості тощо.

Важливим завданням, яке ставили перед собою педагоги на початку досліджуваного періоду, була розробка єдиної програми підготовки дітей до школи, що задовольняла б учителів початкової школи і була корисною

педагогічним колективам дошкільних закладів, батькам вихованців і кожній окремій дитині. Тісна взаємодія у тріаді «сім'я – дошкільний заклад – школа» – одна з пріоритетних освітніх детермінант процесу підготовки дітей до школи у першій половині ХХ ст.

Характеризуючи поняття «готовності дитини до школи», тогочасні науковці вказували, що вона передбачає наявність: певного кола уявлень (про речі, людей, пори року, плоди та овочі, риб і птахів, про квіти і звуки, явища суспільного і трудового життя людей тощо); елементарних понять та узагальнених знань (просторових, часових і кількісних характеристик, моральних, естетичних і життєвих норм); сформованих елементарних умінь і навичок (починаючи від тримання олівця, до вміння слухати вчителя і товариша, виконувати самостійно вимоги педагога тощо). Виходячи з цього, готовність до навчання визначалася як сформованість у дітей складної і різноманітної системи нервових зв'язків, усіх асоціацій, на основі яких будує свою навчально-виховну роботу вчитель у першому класі.

У процесі підготовки дітей до школи визначальним є вибір стратегії виховання молодого покоління. Зазначено, що впродовж досліджуваного періоду реалізовувалися авторитарна, ліберальна та демократична стратегії. У радянський період панувала авторитарна парадигма, в контексті якої дитина трактувалася об'єктом виховання і навчання; учасником навчально-виховного процесу, який суттєво не впливає на його хід і не виявляє самостійності, активності творчості тощо. Все, що відбувалося у дитячому садку, мало на меті реалізацію пріоритетів та ідей комуністичного виховання, завдань уряду, партії тощо. У цей період спостерігається тенденція заперечення у дошкільному закладі принципу активності. Так, значна частина педагогів виступали проти перетворення зацікавлень дітей і їхньої активності на пріоритетний принцип навчання у школі. Заохочення дитячої активності вони розцінювали як залишки педології і теорії вільного виховання, яка в другій половині ХХ ст. в Радянському Союзі категорично заперечувалася.

У рамках авторитарної парадигми найбільш популярною формою організації дитячої взаємодії була колективна. Вихователі обговорювали і аналізували з дітьми їхні роботи, вчили критично ставитися до них і висловлювати зауваження, наголошували на важливості виокремлювати позитивне й негативне. Таким чином, колективна думка переважала індивідуальні погляди, якості, особистісні позиції дитини тощо. Панування авторитарності у процесі підготовки дітей до школи диктувалося, передовсім, орієнтацією виховного процесу на суспільні детермінанти. Панівним визначається принцип зв'язку виховання з життям, що став особливо актуальним у період так званої «хрущовської відлиги», коли поруч із лібералізацією суспільного життя спостерігається тенденція зміни вектора розвитку освіти у напрямі її незначної демократизації. Одним із головних питань зв'язку дошкільних установ з життям було поєднання у їх діяльності різних видів роботи дітей – гри, навчання і праці, що мало сприяти їх творчому розвитку, оскільки вважалося, що майбутня праця людини в умовах соціалістичного суспільства – це процес творчий.

Доведено, що у другій половині XX ст. панувала соціально-педагогічна модель, яка мала на меті сприяти вихованню особистості з попередньо заданими якостями. Освітні інституції суспільства створювали типову структуру такої особистості. Завданням школи було наближення особистісних характеристик кожного учня до її параметрів (носій масової культури). Технологія освітнього процесу ґрунтувалася на використанні ідей педагогічного управління, формуванні та корекції особистості «ззовні» без урахування суб'єктного досвіду дитини. Це виражалося в одноманітності програми, методів, форм навчання.

Попри усталену позицію узгодження освітніх концепцій із «генеральною лінією партії» наприкінці другої половини XX ст. розпочалися активні пошуки нової моделі підготовки дітей до школи. Суспільство вимагало перегляду концепції дошкільної освіти як першої ланки системи освіти і викликало до життя нові, переконливі моделі підготовки дитини до школи, де вона

розглядалася в якості суб'єкта навчально-виховного процесу із власною життєвою траєкторією. Такий неоціненний внесок в українську та світову науку зробили вітчизняні педагоги та психологи (О. Запорожець, Г. Костюк, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко, Я. Бурлака та ін.). Вони наголошували на важливості активної самостійної діяльності, результатом якої є не навченість дитини-дошкільника, а її повноцінний розвиток.

До кінця ХХ ст. зміна панівної парадигми – від авторитарної до демократичної – стає особливо відчутною і підкріплюється фундаментальними дослідженнями вчених, котрі доводять необхідність змін, які повною мірою стосуються підготовки дітей до школи. Українські педагоги активно обстоюють позицію, що повноцінний розвиток – це активна пізнавальна діяльність дитини, яка є запорукою її життєвого успіху. Педагогіка співробітництва, концепції освітнього партнерства стали підґрунтям гуманістично-демократичної моделі виховання. Прагнення та тяжіння до демократичних засад у вихованні на етапі підготовки дітей до школи спонукало вчених до пошуку відповідних шляхів та засобів, в основу яких покладено ідеї свободи, активності та діяльності. Сутність педагогічного процесу в цій парадигмі полягає в активній та дієвій співпраці педагога з дитиною. Особливого значення надається статусу суб'єктності як педагога, так і дитини.

Процеси національного відродження та спроби створити нову освітню систему, яка мала б своїм підґрунтям цінності свободи, діяльності, відповідальності, творчості зумовили нові підходи до формування освітньої парадигми. Свобода як детермінанта розвитку особистості дитини стала центральною ідеєю української школи у період незалежності, про що зазначено в Законі України «Про дошкільну освіту», який декларував принципи дошкільної освіти: доступність; рівність умов навчання і виховання всіх дітей; єдність розвитку, виховання, навчання й оздоровлення дитини; єдність виховних впливів сім'ї і дошкільного закладу; наступність і перспективність між дошкільною і початковою ланками освіти; світський характер освіти;

демократизація та гуманізація навчального процесу в дошкільному закладі. Вони цілком відобразилися на підготовці дітей до школи.

Проаналізовано процес формування змісту підготовки дитини до школи, який в другій половині XX ст. набув комплексного і системного характеру. Це завдання визнавалося складовою державної програми виховання, яку реалізували: ясла, дитячі садки, школи, позашкільні установи, дитяча література, дитячий театр, громадськість і радянська сім'я. Основні наукові зусилля спрямовувалися на формування громадянина. Висувалися вимоги збалансованості і злагодженості в роботі сім'ї і школи, сім'ї і дитячого садка, що забезпечувало умови для гармонійного і повноцінного розвитку дитини і у досліджуваний період вважалося пріоритетним завданням виховання.

З'ясовано, що на сторінках педагогічної преси другої половини XX ст. з'являються статті вихователів дошкільних закладів, які відображають зміст їхньої діяльності щодо підготовки дітей до школи. Педагоги-практики ділилися досвідом роботи щодо напрямів діяльності, орієнтованих на формування готовності дитини до навчання, особлива увага надавалася важливості збагачення мови дітей, роботі з книгою, формуванні позитивного ставлення до праці тощо. Вагомими чинниками підготовки дітей до школи в другій половині XX ст. визначалися: мовленнєва готовність; формування елементарних математичних уявлень; зображувальна діяльність, яка була основою навчання дітей письма; музичне виховання; ознайомлення з навколишнім світом; трудове виховання; фізичне виховання тощо.

На початку XXI ст. питання змісту підготовки дитини до школи та її готовності до шкільного навчання як результату знайшло відображення у чинних програмах розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку. У розділі проаналізовано: Базову програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2008 р.); Програму «Дитина» (2010 р.); Комплексну освітню програму для українського дошкільця «Дитина в дошкільні роки» (2010 р.); Базовий компонент дошкільної освіти України (2012 р.); Програму розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкільця» (2012 р.); Програму розвитку

дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2013 р.). Проаналізовано представлені в них критерії готовності дітей до школи та характеристики напрямів розвитку дитини-дошкільники, які свідчать про готовність/неготовність дитини до школи і визначають різні рівні розвитку: фізичний, психічний, соціальний, емоційний, моральний, креативний, мовленнєвий, художньо-естетичний, екологічний, а також довільної поведінки, пізнавальної активності та основ логіки, математичних умінь, позитивного ставлення до себе, ігрових та загальнонавчальних умінь тощо.

Р О З Д І Л 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ В ХХІ ст.

5.1. Використання досвіду підготовки дітей до школи в сучасних умовах

Початок ХХІ ст. для України ознаменувався особливо важливими і суттєвими змінами не лише в освітньому житті, а й у культурі, економіці, політиці, праві тощо. Все це вимагає нової людини, яка змогла б реалізувати найкращі світові та європейські стандарти, без яких побудова цивілізованої країни немислима. Вибір європейського вектора розвитку українського суспільства – це рух до свободи, незалежності, суспільного розвитку та високих світових стандартів життя кожної окремої людини. Освіта у сучасному світі має нададаптивний характер і покликана готувати людину до сприйняття сьогодення, яке дуже стрімко змінюється і вимагає особливих енергетичних, психічних, духовних, фізичних затрат і підготовки до майбутнього. Усвідомлюючи відповідальність освіти за життя та здоров'я людини, вчені застерігають: «...ми повинні вчити молоде покоління виживати в екстремальних соціально-економічних умовах, але й виховувати у нього своєрідну культуру існування у світі, в суспільстві, включеному не тільки до глобальних «земних», але й космічних, всесвітніх процесів» [638, с. 160].

Освіта визначається найбільш консервативною складовою життя сучасного соціуму: «Водночас національні освітні системи, незважаючи на окремі ініціативи і проекти, залишаються ізольованими і найбільш ригідними елементами сучасної цивілізації.... Реформи у цій сфері перетворюють лише речові компоненти, тобто форму освіти (її зміст, методи, засоби, цілі, програми, алгоритми тощо), не торкаючись, по суті, її «людського виміру» – людей, залучених до освітніх процесів. Системи освіти ігнорують проблеми і виклики світу, що глобалізується» [504, с. 6]. Отже, особистісна складова, на

переконання вчених, повинна стати центральною і пріоритетною ідеєю побудови освітніх систем. Уповні це стосується і процесу підготовки дитини до школи.

У процесі розбудови й удосконалення сучасної вітчизняної системи дошкільної освіти врахування цивілізаційної детермінанти є необхідною умовою удосконалення процесу підготовки дітей до школи на основі принципів дитиноцентризму та природовідповідності. Враховуючи запити і виклики сучасного суспільства, дошкільна педагогіка повинна зважати на ті чинники, які є підґрунтям для становлення змісту дошкільної освіти.

Суттєвою відмінністю сучасного дошкілля, поряд із його історичною ретроспективою, є те, що кардинальні зміни торкнулися як суспільного життя у всіх його вимірах, так і окремої особистості: «Сучасні діти дошкільного віку живуть у динамічному середовищі, яке постійно розвивається. Їхніми характерними рисами стають: висока емоційна чутливість, розумова активність і обізнаність у більшості доступних сфер навколишньої дійсності; неврівноваженість нервової системи; незадовільний стан здоров'я, відмінності у ціннісних орієнтаціях» [30, с. 1 – 5].

Вважаємо, що в умовах сьогодення домінантою повинна стати власне дитина з притаманними лише їй індивідуальними та віковими особливостями. Найдосконаліші парадигми, концепції, інноваційні методики не матимуть змісту і не досягнуть мети, якщо будуть орієнтовані на суспільні, державні, глобальні чи інші чинники, без врахування потреб, можливостей, інтересів, обставин життя і стану здоров'я окремої дитини. Сучасні суспільні обставини мають неоднозначний характер і створюють особливо складну суперечність, яка особливо чітко проглядається у період дитинства: з одного боку – комфортне, інтегроване, інформаційно та матеріально забезпечене суспільство, а з іншого – життя, яке вимагає особливо великих енергетичних затрат, порушення гармонії людини і природи, тотальне перевантаження дитини навчальною інформацією, позбавлення її можливості фізичного розвитку через регламентованість занять уже в дитячому садку тощо. Виклики і ризики

сучасного суспільства, з якими стикається сучасна дитина на етапі підготовки до школи, вимагають усвідомлення цінності дитини і дитинства, створення природовідповідних умов для її життя формування вміння визначати справжні, вічні цінності.

Підготовка дітей до школи – це не лише певна складова освіти людини, а й передовсім важливий і складний процес переходу дитини до іншого способу життя і праці. У світі система дошкілля має назву «передшкільна освіта», що вказує на її основну мету – підготовку дитини до школи. Вітчизняні вчені-дослідники інтеграційних процесів в Україні (В. Андрущенко, В. Журавський, М. Згуровський, К. Корсак, Г. Поберезька, М. Степко, О. Сухомлинська) [8 – 9; 159; 252; 590] вважають, що інтеграція системи вищої освіти України в європейський освітній простір сприятиме: досягненню високої якості вищої освіти та зміцненню конкурентоспроможності фахівця на світовому ринку праці; мобільності студентів, викладачів, наукових працівників задля реалізації різноманітних наукових проектів; забезпеченню справедливого доступу до вищої освіти усіх студентів; суттєвому зміцненню позицій українських вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації на національному, європейському і світовому ринку праці та ринку освітніх послуг [10; 159; 252].

Уважаємо, що гармонізація української освіти з європейськими стандартами вимагатиме: перетворення освіти людини на процес, що триває усе життя; формування нового змісту освіти; розширення можливостей та засобів інклюзивної освіти; кардинальної зміни парадигми української освіти від авторитаризму до гуманізму та демократії; пильної уваги до освіти та розвитку кожної окремої особистості з урахуванням її власної життєвої траєкторії розвитку. Саме у цьому сенсі дошкільна освіта має особливе значення, бо стартові можливості дитини на початку її системного шкільного навчання визначатимуть характер життєвого поступу та відповідну життєву траєкторію.

У сучасних умовах спостерігається тенденція посилення уваги вчених різних наук (філософії, психології, педагогіки, медицини, фізіології, соціології, демографії та ін.) [259; 441; 491] до проблеми підготовки дітей до школи та

сформованості у неї адекватної готовності до цього процесу. У сучасній науці готовність дитини до школи розглядається як цілісне структурне утворення, що включає мотиваційні, розумові, емоційно-вольові та соціальні компоненти [156, с. 138]. В умовах сьогодення створюються різноманітні програми, методики й технології підготовки дитини до вступу у систематичне освітнє середовище, пропонуються відповідні методи і засоби, ставляться відповідні вимоги до фахівців-практиків [6; 37; 42; 91; 105; 239; 254 та ін]. Проте проблема підготовки дітей до школи все ж залишається не розв'язаною і потребує системного підходу відповідно до тих викликів, які ставить перед людиною сучасне суспільство.

Важливим для сьогодення є реалізація індивідуального підходу до особистості у процесі її освіти та підготовки дітей до школи. Так, у Законі України «Про освіту» (2017 р.) окреслено дефініцію «індивідуальна освітня траєкторія», це: «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання» [168]. Особливо важливою є індивідуальна освітня траєкторія особистості на етапі підготовки дітей до школи, оскільки передбачає врахування суб'єктивних та об'єктивних обставин організації освітнього простору, суспільно-педагогічних детермінант.

Аналізуючи систему підготовки дітей до школи, слід також зважати на ті часово-просторові кількісні відношення, в яких вона перебуває і які показують де, коли і як відбувається ця підготовка. Маємо на увазі інституційні ознаки – чи це сім'я, родина, дошкільний заклад, підготовча група, спеціально-організована група тощо. Кількісні показники вказують на системне здійснення процесу підготовки дитини до школи і своїм підґрунтям мають філософський закон переходу кількісних змін у якісні, коли повторюваність і системність якогось педагогічного впливу дає певний результат. Функціональні відношення

вказують на взаємодію всіх суб'єктів і об'єктів та виконання їхніх функцій конкретно в процесі підготовки дітей до школи. Узагальнюючи загальнопедагогічні підходи до процесу підготовки дітей до школи, вчені зазначають, що на етапі їх переходу з дошкільного закладу до початкової школи особливо важливими і актуальними є «такі аспекти:

- створення єдиного освітнього простору дошкільної та початкової ланок освіти;

- вивчення тенденцій розвитку соціокогнітивного середовища в світлі державотворчої освітньої політики та критичне переосмислення нововведень, пов'язаних із впровадженням інноваційних технологій в освітні заклади;

- визначення матриці параметрів, яка забезпечує «стикування» ступенів освіти при збереженні неперервності особистісного розвитку вихованців;

- розробка фонду навчально-методичної літератури, що інтегрує ідею наступності як системотвірну;

- формування компетентності (мовленнєвої, етнокультурної, морально-етичної, вчинкової) у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням активних форм та методів навчання;

- довгострокового планування педагогічного процесу та ситуаційного моделювання при врахуванні даних моніторингу та динаміки оволодіння дітьми пізнавальною діяльністю...;

- виховання у дітей чутливості до суперечностей: від їх аналізу, пошуку шляхів вирішення до одержання результату;

- використання можливостей варіативної складової для проведення коригувальних процедур з метою надання допомоги дітям з низьким рівнем сформованості пізнавальних процесів, порушенням органіки сприймання, недостатнім розвитком сенсорних систем, логіко-математичного мислення, обмеженим досвідом мовленнєвої діяльності» [631, с. 66 – 67].

Цікавими і нестандартними підходами характеризується науковий доробок сучасних педагогів, які досліджують питання підготовки дітей до школи. Зокрема, Н. Гавриш [92] по-новому підходить до розв'язання цих

питань, опираючись на принципи емоційного задоволення, проблемності, розуміння пізнавального матеріалу і опори на минулий досвід дитини, забезпечення єдності діяльнісного, емоційного та інтелектуального, пріоритетності збагачення особистого досвіду дитини, інтеграції, єдності ЗДО і сім'ї з питань виховання базових якостей [507, с.13 – 15]. У посібнику «Розумне виховання сучасних дошкільнят» на основі наукового обґрунтування процесу формування у дошкільників базових особистісних якостей представлено методичні розробки і рекомендації щодо практичного втілення означених ідей в освітньо-виховний процес дошкільного навчального закладу: сценарії ігор і вправ, конспекти інтегрованих занять, що дасть змогу педагогам дошкільної освіти суттєво підвищити якість і результативність виховної роботи з дошкільниками [507].

Проте найбільш цінним, на наше переконання, в авторській позиції Н. Гавриш є цілісність у підході до дитини, трактування її суб'єктом освітнього процесу: «Процес осмислення і присвоєння дитиною інтелектуальних, культурних, духовних цінностей людства не відбувається механічно за формулою: «вихователь дає – дитина бере». Щоб не сталося «зубожіння душі при збагаченні інформацією» (вислів О. Леонтьєва), треба щоб дитина виявляла себе суб'єктом діяльності, зокрема, процесу пізнання» [507, с.10]. Питання індивідуального та природовідповідного підходу до дитини у процесі підготовки її до школи залишаються імперативом дошкільної педагогіки і потребують усвідомлення та реалізації в освітньому процесі усіма фахівцями дошкілля.

Часто діти з високим інтелектуальним рівнем розвитку переживають складні емоції через нові обставини їхнього життя; мають значні труднощі із адаптацією до школи; негативні емоційні стани не дають їм можливості реалізувати власні високі потенції щодо навчання й розвитку; несформованість пізнавальних мотивів гальмує поступ особистості в освітньому середовищі тощо.

Уважаємо також, що освітня політика держави недостатньо сприяє створенню умов для відповідного наукового, матеріального та прикладного ґрунту для підготовки дітей до школи, часто ігнорує швидку зміну суспільних детермінант, які суттєво визначають вектор означеного процесу. Саме тому створення оптимальних умов для підготовки дітей до школи повинно стати предметом уваги не лише освітніх закладів, а й передовсім кожної сім'ї з тим, щоб забезпечити комфортне і результативне входження дитини до соціуму.

Особливо важливим бачиться мотиваційний компонент готовності до шкільного навчання. Оволодіння новими життєво-важливими навичками для дитини стає джерелом великої радості й задоволення. Саме це спонукає до наступних кроків пізнання світу навколо себе. Мотиваційний компонент готовності до шкільного навчання включає: «...готовність дитини зайняти нову соціальну позицію, тобто позицію школяра. Прагнення зайняти позицію школяра пов'язане з подальшим розвитком у дітей пізнавальних інтересів, їх потреби прилучитися до нового, дорослішого кола соціальних стосунків. В основі цього прагнення лежить також цікавість, яку діти виявляють до зовнішніх атрибутів шкільного життя (шкільна форма, ранці, оцінки, дзвінки тощо)» [156, с. 138].

Мотивація, як правило, означає «силу, стимул або вплив», які спонукають особистість або її організм діяти чи реагувати. Існує ще й така думка, що мотивація – це процес свідомого вибору людиною того чи того типу поведінки, що визначається комплексним впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Мотивація не тільки детермінує діяльність людини, а й пронизує більшість сфер психічної активності [349]. Важливо розвинути у дитини внутрішню мотивацію – прагнення пізнавати світ, а не орієнтувати її на певні зовнішні атрибути – визнання, похвалу, оцінку, рейтинг тощо. Наступне завдання батьків, вихователів та вчителів – задіяти дитячі інтереси та здібності й розвивати їх. Побачити і реалізувати дитячі таланти – крок до гармонійного й успішного розвитку людини як у дитинстві, так і в дорослому житті. Отже, мотиви як реальні спонуки до діяльності у дошкільному дитинстві мають

особливе значення. Врахування цієї особистісної детермінанти допоможе реалізувати життєві прагнення і цілі особистості й одержати відповідний результат.

Наголошуємо на тому, що в Україні існує методично досконалий і апробований і поза межами України досвід підготовки дітей до школи, який ґрунтується на визнанні дитинства особливо важливим періодом людського життя, любові до дитини, повазі до її особистості, усвідомленні її неповторності, зважанні на стан її здоров'я, специфіку родинно-сімейного життя тощо. Так, створюючи концепцію підготовки дітей до школи, В. Сухомлинський підкреслює цінність дитинства: «Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому – Дитинство, я завжди вважав за необхідне стати в якійсь мірі дитиною» [593, с. 33].

Духовність спілкування між вихователем і дитиною вчений вважав необхідною умовою формування емоційної культури дитини: «Без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань одне одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної» [593, с. 33].

Духовність в умовах сьогодення потребує особливої уваги з огляду на переорієнтацію цінностей людського життя, часто зі значною втратою загальнолюдських, їх підміною і вихолощенням змісту. Для реалізації духовно-морального виховання дітей та молоді сьогодні використовуються різноманітні форми, методи і засоби, перевірені українським і зарубіжним досвідом і засвідчили свою ефективність. Передовсім ідеться про ті, що використовують виховний потенціал Біблії і мають своїми засадничими основами християнські цінності. Вагомий досвід у цій сфері має, зокрема, Національний університет «Острозька академія», де більше десяти років за підтримки МОН України відбуваються Всеукраїнські олімпіади «Юні знавці Біблії». Їх координатором є доктор педагогічних наук, професор В. Жуковський, який вважає, що «юні знавці Біблії – це майбутнє нашої держави. Адже майбутнє кожного із нас

значною мірою залежить від того, які цінності закладаються в душі молодого покоління». Наймолодшими учасниками цих олімпіад є дошкільнята (з 2013 р.).

Засадничими принципами Олімпіади стали: принцип теоцентризму; біблійної основи; принцип міжконфесійності; добровільності; доступності; зв'язку навчання з життям. У МОН переконані, що мета заходу полягає у формуванні аксіологічного підґрунтя і самосвідомості дітей, розвиток духовної, моральної, інтелектуальної, відповідальної особистості тощо. Такі форми роботи є важливою складовою оновлення змісту та методики роботи з дітьми, які готуються стати школярами.

Ретельна й наполеглива робота щодо створення оптимальних умов для підготовки дітей до школи в умовах сучасного суспільного розвитку передбачає:

- всебічне вивчення дитини задля урахування її психологічної та фізіологічної готовності;
- налагодження тісної взаємодії сім'ї та дошкільного закладу задля єдності педагогічних впливів;
- компетентне врахування індивідуальних особливостей кожної дитини;
- створення природовідповідного середовища для організації дошкільної освіти;
- використання широкого арсеналу засобів з урахування принципу врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини;
- тісну співпрацю батьків, соціальних педагогів, психологів та вихователів у роботі щодо підготовки дитини до школи;
- максимальне нівелювання травмувальних впливів на дитину у процесі переходу до шкільного навчання;
- використання сучасних методик та технологій дошкільного виховання;
- відповідність вимог, що ставляться перед дитиною, її можливостям та рівню фізіологічного і психічного розвитку;
- розвиток позитивної мотивації щодо шкільного навчання.

У дослідженні ми наполегливо наголошуємо на важливості розвитку дитини у період підготовки до шкільного навчання. Стверджуємо, що розвиток як процес удосконалення духовної, фізичної, психічної, моральної, соціальної, інтелектуальної сфер особистості є однією із найважливіших складових становлення особистості поряд із навчанням, вихованням і соціалізацією.

Педагоги і психологи суголосні у твердженні, що суспільні детермінанти суттєво впливають на процес підготовки дитини до шкільного навчання і вимагають перегляду як теоретичних засад, так і практичних методів та прийомів. Інформатизація сучасного соціуму передбачає зміни освітніх пріоритетів з урахуванням життєвого потенціалу людини, де розвиток відіграє особливу роль, оскільки дає їй можливість удосконалюватися і пристосовуватися.

Розвиток людини трактується ученими як розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища [506]. Як удосконалення функцій та якостей людини, що стосуються духовної, психічної, соціальної та фізичної сфер її життєдіяльності, визначає розвиток О. Вишневський [72, с. 103]. Вчений вважає, що «головна передумова розвиваючого навчання полягає в тому, щоб кожна дитина працювала на межі своїх можливостей і ставила перед собою складніші, вищі цілі, що досягається шляхом широкого застосування навчальних задач. Розвиток починається там, де закінчуються знання, уміння і навички» [72, с. 103]. Таким чином, педагог чітко розмежовує процеси навчання, виховання й розвитку, вважаючи їх цілком автономними, хоча й такими, що спільно визначають успіх чи неуспіх становлення особистості.

Слід наголосити, що усі напрями розвитку (духовний, фізичний, психічний, соціальний, інтелектуальний) рівною мірою впливають на становлення особистості. Це особливо помітно на етапі підготовки дитини до школи: вона може добре лічити і читати, проте не може тривалий час зосереджуватися й утримувати увагу, втомлюється, не може запам'ятати цифри

чи факти. У цьому випадку мова іде про достатній розумовий розвиток і недостатній фізіологічний та психічний. Лише гармонійність розвитку забезпечить дитині комфортний перехід до системного навчання у школі. Г. Ньюфелд – доктор наук, канадський психолог, автор книги «Не втрачайте своїх дітей» – стверджує, що «Розвиток починається з точки спокою». Ідеться про те, що дитина може і хоче спокійно займатися пізнанням світу лише тоді, коли відчувається у безпеці і не відчуває насилля над собою. Це також стосується процесу її підготовки до школи: якщо вона відчуває безпеку і спокій, то будь-яка діяльність буде приносити їй задоволення, а отже, й певний результат. Завдання дорослих – батьків, вихователів, учителів – створити оптимальні умови для розвитку, навчання, виховання і соціалізації дитини у процесі її підготовки до школи. Оптимальні, тобто найкращі в наявних умовах. Маємо на увазі:

- побудову освітнього простору на ґрунті принципу природо- та культуровідповідності;
- усвідомлення необхідності врахування індивідуального вектора розвитку кожної дитини як особливої та неповторної;
- добір найрезультативніших форм, методів і засобів навчання;
- створення відповідного позитивного психологічного клімату на заняттях, у трудовій та ігровій діяльності;
- пристосування змісту і форми до індивідуальних та вікових особливостей дитини 5 – 6 років;
- врахування її попереднього освітнього і культурного досвіду;
- реалізація діалогічно-розвивальної стратегії виховання і мінімізація імперативної стратегії;
- створення розвивального освітнього простору;
- широке використання здоров'язберезувальних методик та технологій;
- розвиток мотиваційної сфери дитини з огляду на наявні суспільні та культурно-освітні детермінанти тощо.

Розглядаючи навчання, виховання й розвиток рівноважливими і необхідними складовими процесу становлення особистості, наголошуємо, що у процесі підготовки до школи применшення ролі будь-якого з них шкодить дитині. Особливо наголошуємо на вагомості цілісного підходу до особистості у період дошкільного дитинства: «Зрозуміло, що освітній процес може бути всебічно ефективним лише за умови його цілісності, лише в єдності його навчальних, виховних і розвиваючих функцій, адже й сама особистість є єдиною й неподільною. Будь-які спроби штучного розчленування цієї цілісності, здійснення відокремленого навчального, виховного чи розвиваючого впливу на певні якості особистості заздалегідь приречені, позаяк кінець кінцем ведуть до порушення гармонії, абсолютно неприпустимих перекосів у світосприйнятті й світогляді людини» [548, с. 246].

Рис. 5.1. Компоненти становлення особистості

Мова іде про збалансованість та гармонію трьох субпроцесів становлення особистості – навчання, виховання й розвитку. У період дошкільного дитинства цю гармонію важливо максимально зберегти особливо задля забезпечення психофізичного здоров'я дитини та її комфортного світосприйняття. Дитина, яка відчуває різкий перехід від гри та вільного спілкування до спеціально організованого та системного навчання, перебуває у стані стресу і «протестує» проти такої організації життєдіяльності. Перенесення акцентів із розвитку і виховання на навчання, яке, як правило, передбачає засвоєння великої кількості інформації, що не підлягає систематизації через малий досвід дитини-

дошкільника, загрожує йому не лише втратою інтересу до навчання як чогось неприємного і нецікавого, але й суттєво погіршує здоров'я.

Збільшення питомої ваги навчання відбувається винятково за рахунок виховання й розвитку, бо якщо дитина повинна чимало годин поспіль перебувати за письмовим столом, виконуючи певні навчальні завдання, то скорочується час для спілкування, гри, розваги, фізичної активності. Це, безперечно, вкрай негативно впливає на її здоров'я й самопочуття.

Оптимальними умовами для навчання дитини-дошкільника є такі, коли максимальна кількість органів чуття включені до процесу сприймання тієї чи тієї інформації. Наприклад, дитині недостатньо послухати розповідь про яблуко, вона хоче його побачити, понюхати, попробувати, доторкнутися до нього, уявити його на дереві чи на землі тощо. Для цього педагог повинен створити середовище, найбільш наближене до природного, того, де цей плід росте.

Узагальнення нагромадженого теоретичного й прикладного досвіду підготовки дітей до школи в умовах сьогодення дає підставу виокремити пріоритетні напрями організації цього процесу:

тісна взаємодія сім'ї, родини та дошкільних закладів;

визнання дитини суб'єктом навчального процесу, сприяння її вільному, творчому розвитку;

формування комунікативних умінь, стимулювання пізнавальної активності;

турбота про фізичне й психічне здоров'я;

розширення й удосконалення мережі інституцій підготовки дітей до школи, зміцнення їхньої матеріально-технічної бази;

розробка індивідуалізованих програм для підготовки до школи;

якісна підготовка педагогів до роботи з пропедевтики початкового навчання з урахуванням вимог сучасного інформатизованого, глобалізованого світового простору.

З величезним обсягом інформації дитина зустрічається у ранньому дитинстві і в процесі соціалізації тим чи тим способом оволодіває нею. Системним цей процес стає у пору дошкільного дитинства, особливо у час підготовки до школи. Тут з'являється суперечність, яку не може подолати сучасна освіта, – старий педагогічний інструментарій (традиційні форми, методи, засоби, прийоми навчання) не може бути адаптованим до великої кількості інформації, в освіті використовується і старий спосіб – спонукання дітей до засвоєння тих знань, які пропонуються навчальними програмами. Останні постійно ускладнюються, накопичуючи інформацію кількісно і не даючи можливості дитині розвиватися вільно, за власною життєвою траєкторією. Зменшення питомої ваги виховання, розвитку і соціалізації зумовлюється перенесенням акцентів на навчання, а точніше – засвоєння інформації. У цьому випадку гармонійний розвиток особистості дитини неможливий.

На етапі підготовки дітей до школи з'явилася тенденція створення умов для формування успішної моделі поведінки дитини-дошкільника. Провідні фахівці у сфері розвитку відзначають низку основних виховних помилок, які перешкоджають дітям повноцінно розвиватися і досягати успіху у житті. Серед типових визначаються такі:

1. Ми не дозволяємо нашим дітям ризикувати.
2. Ми занадто швидко приходимо дітям на допомогу.
3. Ми занадто захоплюємось нашими дітьми.
4. Ми дозволяємо почуттю провини заважати розвитку лідерських якостей.
5. Ми не ділимося з дітьми досвідом власних помилок.
6. Ми плутаємо поняття «високий інтелект», «обдарованість» і «зрілість».
7. Ми не практикуємо того, що проповідуємо [663].

Суперечності і виклики сучасного світу вимагають зміни не лише форми ранньої освіти дитини, особливо на етапі підготовки її до школи, але й

передовсім кардинальної зміни освітньої парадигми, де розвиток буде визначений важливою складовою становлення особистості. Дитина інтуїтивно виступає проти примусу, жорсткої регламентації, насадження певних видів діяльності: «Учень як суб'єкт від початку прагне пізнання, осмислення світу. Однак особливості сучасного освітнього простору (інформаційного, мультикультурного, почасти, постмодерного) породжують в учневі-суб'єкті низку нових характеристик: тенденція до індивідуалізму в пошуках ідентичності, і, як наслідок, підвищений опір певним формам навчання, що протистоять вказаній тенденції. Соціально-філософський аналіз феномена опору учня навчанню показує суперечливий характер класичних освітніх практик, який можна інтерпретувати як протиріччя між формою й змістом: учень готовий активно засвоювати зміст, проте опирається формі. Тим самим учень утверджує свою суб'єктність, а класично організована освіта виявляє свою невідповідність сучасності» [466, с. 128]. Саме тому педагоги наголошують на необхідності розуміння освіти для кожного суб'єкта як «індивідуальної освітньої траєкторії» і наголошують, що «...сучасне розуміння учня як суб'єкта в освітньому просторі є фокусом діалектичної взаємодії індивідуального й суспільного» [466, с. 128].

У цілісному баченні проблеми підготовки дитини до школи актуальною видається ще одна її складова – педагогічна освіта і культура батьків. Зміна і втрата традиційних цінностей і переорієнтація на сучасні суспільні зміни не дає підстави говорити про позитивні зрушення у формуванні педагогічної культури батьків. Остання в умовах сьогодення часто відзначається безсистемністю і непослідовністю виховних впливів; надмірним авторитаризмом, відсутністю повноцінного родинного спілкування, небажанням організовувати певну діяльність дітей, використанням системи заборон як негативної традиції сімейної культури тощо. З огляду на такий стан справ актуальним видається не лише формування педагогічної культури сім'ї, але й розробка теорії та практики андрагогіки – педагогіки дорослих як системи, яка забезпечувала б відповідний рівень педагогічних знань та компетентностей батьків.

87 % опитаних нами батьків (усього в опитуванні взяли участь 235 батьків, діти яких готуються стати школярами) переконані, що дидактичної готовності дитини до шкільного навчання цілком достатньо, щоб говорити про цілісну готовність. Проте одночасно ці батьки зауважують, що часто діти-першокласники хворіють (57 %), скаржаться на погане самопочуття (42 %), не одержують задоволення від шкільного навчання (55 %). Це є свідченням того, що стан фізіологічної, психологічної, соціальної готовностей не відповідає нормі. Цілісне і системне врахування усіх аспектів означеної проблеми може послужити її позитивному розв'язанню.

Наголошуємо також на важливості розуміння вихователями (батьками, педагогами, виховниками та ін.) сутнісного змісту процесів формування та становлення особистості. Останні навіть своїми формальними ознаками визначають стиль спілкування з вихованцями (рівність чи підпорядкування); вказують на пріоритетну модель виховного процесу (авторитарна чи демократична); визначають роль дитини у спілкуванні та діяльності (об'єктна чи суб'єктна) тощо. На наше переконання, формування особистості передбачає виховання та розвиток дитини за певним визначеним алгоритмом без урахування її бажань і прагнень. Формування визначає певний шаблон, який хоча і опирається на певну диференціацію та індивідуалізацію, врахування вікових та індивідуальних особливостей тощо, все ж загалом зосереджується на «середньостатистичній» дитині. Це нівелює визначення особистості як оригінальної, самобутньої та неповторної. Безумовно, існування такого типу підходу до дитини детерміноване суспільними обставинами, а саме:

- масовістю сучасного дошкілля та школи;
- типовістю освітніх програм;
- застарілістю методів та форм освіти дітей;
- чисельністю груп дітей, з якими одночасно працює вихователь;
- недостатньою готовністю вихователів до роботи з дітьми у сучасних суспільних обставинах;

- недосконалістю (часто помилковістю) сімейного виховання тощо.

Освіта, виховання та розвиток людини, передовсім дошкільного віку, повинні відбуватися в умовах її становлення як вільної, самостійної, відповідальної, активної, творчої особистості. Кожна із цих характеристик має безпосередній стосунок до людини будь-якого віку; дитина-дошкільник цілком може виконувати певну посильну для неї діяльність; робити вибір діяльності, гри чи спілкування; творити, розвиваючи уяву і фантазію; нести відповідальність за речі чи вчинки; бути активним членом свого колективу чи різновікової групи з урахування правил етики та етикету. У такий спосіб відбувається соціалізація особистості у сім'ї, дитячому закладі, групі однолітків, колективі за інтересами тощо.

У процесі дослідження ми активно співпрацювали із фахівцями, які безпосередньо займаються проблемою перевірки готовності дитини до школи. Так, під час апробації навчального курсу «Підготовка дитини до школи» (Див. Додаток Д.), який викладається студентам спеціальності «Дошкільна освіта», ми проводили тренінги спільно із М. Заміщак [172] – завідувачем психолого-педагогічно-психологічної консультації (м. Трускавець) з метою ознайомлення студентів із практикою роботи цієї установи. У процесі роботи студенти ознайомилися із методиками перевірки готовності дітей до школи, апробували їх на практиці, одержали завдання для практичної роботи тощо. У Додатках представлено методики перевірки готовності дитини до школи, які використовуються відповідними фахівцями в умовах сьогодення (Див. Додатки З., Й., К., Л.).

У процесі підготовки дітей до школи необхідно враховувати не лише відповідні (економічні, соціальні, політичні, полікультурні, глобалізаційні, євроінтеграційні, історичні, демографічні, територіальні та інші) детермінанти, але й уміти визначати домінанти у них на певному відтинку як життя окремої дитини, так і розвитку суспільства. Динамізм сучасного життя накладає відбиток на розвиток освіти на всіх її етапах та зумовлює необхідність пристосування до нього і певної суспільної та особистісної рівноваги і гармонії.

Наприклад, не можна не враховувати тотальне поширення мережевих інформаційних технологій чи не у всіх видах діяльності людини, але їхнє широке використання у роботі з дошкільниками призводить до звикання, а часто й залежності, звужує поле сприймання оточення дитини-дошкільника, шкодить здоров'ю, обмежує рухову активність, не сприяє здоровому способу життя тощо. Часто у практиці дошкільної освіти та родинного і сімейного виховання спостерігається тенденція захоплення Інтернетом, засобами мас-медіа тощо. Практика доводить, що цілісне і гармонійне сприймання дитиною навколишнього світу відбувається у ранньому дитинстві і прямо залежить від кількості аналізаторів, які беруть участь у цьому процесі. Мова йде про сприймання не лише зором, а й слухом, нюхом, дотиком. Для повноцінного сприймання світу у дитини з раннього віку слід розвивати різноманітні відчуття, які у процесі її життя, а зокрема у час дошкільного дитинства та підготовки до школи, мають особливо важливе значення. До них ми відносимо:

- слухові (дають людині змогу відчувати звуки);
- зорові (сприяють сприйманню навколишнього світу за допомогою зору);
- тактильні (формують уявлення про міру рівності та рельєфності поверхні предметів, яку можна відчутти під час дотику);
- больові (сигналізують про певні порушення в організмі, хвороби і, як правило, засобом болю викликають захисну реакцію);
- температурні відчуття (холоду, тепла);
- вібраційні (сигналізують про вібрацію предмета, однак органу вібраційного чуття поки що не знайдено);
- нюхові (дають можливість відчутти запах і за його допомогою оцінити приналежність до явища, предмета тощо);
- статичні, або гравітаційні (формують уявлення про положення нашого тіла в просторі – лежання, стояння, сидіння, рівновагу, падіння);

- кінестетичні (контролюють рухи та стани частин тіла – рук, ніг, голови, корпусу);
- органічні (своєрідний засіб для сигналізування про різноманітні стани організму – спрагу, голод, втому, біль тощо).

Звичайно, розвинути переважну більшість відчуттів засобом інформаційних технологій неможливо. Цілісне сприймання світу потребує використання не лише слуху і зору, але й усіх інших – дотику, нюху, кінестетики тощо. Це можна забезпечити лише природовідповідним розвитком дитини засобом гри, спілкування з природою, посильним прилученням до трудової, навчальної діяльності тощо.

Отже, домінантами на сучасному етапі розвитку суспільства, функціонування системи освіти у ньому і безпосередньо реалізації завдань підготовки дитини до школи вважаємо:

- суб'єкт-суб'єктну модель взаємодії дитини та педагога;
- гармонійне поєднання і реалізацію завдань фізіологічної, фізичної, соціальної, мотиваційної, дидактичної та інтелектуальної готовності дитини до шкільного навчання;
- обов'язкову реалізацію принципів природовідповідності, врахування вікових та індивідуальних особливостей дошкільнят;
- побудову освітнього простору засобом здоров'язбережувальних та валеологічних технологій;
- розбудову розвивального освітнього простору засобом традиційних та інноваційних технологій;
- дозоване і контрольоване використання у процесі підготовки дитини до школи сучасних інформаційних технологій та різноманітних засобів для їх реалізації (гаджетів);
- тісну взаємодію усіх виховних інституцій (школи, родини, дошкільних закладів, початкової школи тощо) і використання моделі освітньої єдності виховних впливів;

- побудову освітнього простору на ґрунті системності і наступності дошкільної освіти та початкової;
- розробку програм концептуальної тяглості освітніх програм у сенсі їх змістової парадигми;
- широке просвітництво батьків та реалізацію спільних освітніх проектів з їхньою участю;
- врахування глобалізаційних викликів та ризиків і розробку випереджувальних освітніх практик протистояння.

Узагальнюючи погляди вчених на стан сучасного дошкільного закладу, в якому підготовка дітей до школи займає пріоритетне місце, можна визначити основні вимоги до нього. Це дитячий садок, в якому дитина може реалізувати своє право на індивідуальний розвиток відповідно до потреб, здібностей і можливостей, а педагог розвиває свої професійні та особистісні якості, формується як особистість і фахівець, удосконалює компетентності. Керівник забезпечує успіх під час діяльності дітей і педагогів на ґрунті демократизму, колективізму і дитиноцентризму. Колектив працює у творчому, пошуковому режимі, залучаючи до педагогічного інструментарію всі напрацьовані методи, форми і засоби. У такому колективі панують гуманні, доброзичливі стосунки партнерства й співробітництва, а повага і довіра стають нормою життя. Ставиться завдання перевести дитину з об'єкта у суб'єкт виховання і дати їй можливість відчувати атмосферу свободи, активності, творчості, відповідальності, організувати різноманітну навчально-пізнавальну діяльність, забезпечити умови для збереження здоров'я, створити максимально комфортне розвивальне середовище для успішної підготовки до школи та комфортного переходу дитини в середовище загальноосвітньої школи, встановити тісну взаємодію усіх виховних інституцій, а саме сім'ї, родини, дитячого садка, громадських організацій, творчих колективів тощо.

Існує ще одна неподолана проблема – освіта дитини, що має особливі потреби. Сучасні реалії доводять, що таких дітей стає все більше, а способи і

шляхи їхньої освіти удосконалюються недостатніми темпами. Ці проблеми складні й багатоаспектні, оскільки стосуються особливих категорій дітей і мають інтердисциплінарний характер.

Розгляд проблеми підготовки дитини до школи був би неповним, якби ми не проаналізували питання особливостей тих дітей дошкільного віку, які мають особливі потреби. Питання їхньої освіти у спеціалізованих закладах та створення закладів інклюзивної освіти стоять в умовах сьогодення особливо гостро. Історична ретроспектива доводить, що ці питання були, і, на жаль, ще залишаються актуальними.

В Україні, за даними Міністерства охорони здоров'я, зафіксована тенденція до зменшення кількості здорових дітей. Протягом останнього десятиліття темп приросту розповсюдженості захворювань дітей у віці до 14 років становить майже 32 % [56]. На цій проблемі зосередив свою увагу С. Квіт: «Щороку зростає кількість дітей дошкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі дітей з інвалідністю в дошкільних навчальних закладах». Так, у 2012 р. таких дітей було 7,9 тис., у 2013 р. – 8,5 [181]. Здоров'я дитини – це базис її подальшого життя, запорука успіху життєтворення, а підготовка до шкільного навчання прямо залежить від фізичного та психічного здоров'я особистості. Саме тому знання особливостей розвитку дитини (а особливо внутрішнього) є важливими для батьків та педагогів.

Питання спеціальної освіти, корекційної педагогіки стали предметом дослідження таких учених, як О. Волошина [84]; М. Давидюк [117]; В. Синьов [536]; Г. Коберник [536] та інші. Учені обсервують проблеми специфіки соціалізації, освіти, виховання й розвитку людей з особливими потребами; обґрунтовують необхідність створення спеціальних умов для корекції вад та поліпшення процесу реабілітації особистості; визначають можливості компенсації тих чи тих порушень; пропонують спеціальні методи та способи адаптації дітей до суспільного життя; обстоюють необхідність інклюзивного навчання тощо. Проблема підготовки дітей з особливими потребами до

шкільного навчання залишається дослідженою недостатньо і потребує серйозних наукових студій.

Актуалізація в умовах сьогодення питань інклюзивної освіти як створення спільного освітнього поля для дітей здорових і тих, які мають особливі потреби, вимагає від педагога специфічних знань і компетентностей, які допомогли б їм впоратися із тими завданнями та викликами, які ставить процес підготовки до систематичного шкільного навчання. Це ускладнюється також тим, що дитина з особливими потребами перебуває у колективі здорових однолітків, які часто не усвідомлюють тих проблем, які переживають їхні хворі чи аномальні ровесники. У рамках міжнародного співробітництва між вченими освітніх закладів Бельгії та викладачів і студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка ведуться спільні дослідження проблеми інклюзивної освіти. Бельгійські вчені пропонують різноманітні варіанти допомоги дітям, які мають особливі освітні потреби, і вказують, що серед них значний відсоток обдарованих і талановитих дітей. Якщо серед звичайних дітей обдарованих і талановитих – 1%, то серед аутистів – 10 %. Під час вступу дітей до школи часто виявляється недостатня сформованість якогось-небудь компонента готовності. Недоліки при формуванні одного з рівнів тим чи тим способом тягнуть за собою відставання у розвитку інших сфер і позначаються на успішності навчання. А коли йдеться про дітей, які мають вади розвитку, то ця проблема стає значно складнішою і потребує не лише спеціальних знань та умінь педагога, але й координації зусиль батьків, медиків, психологів, соціальних працівників.

Актуальними для дитини з особливими освітніми потребами виступають соціалізація у сім'ї та школі, вплив родинно-сімейного досвіду спілкування на побудову нових взаємин у рамках школи. Завданням учителя є побудова суб'єкт-суб'єктних стосунків як запоруки успіху адаптації дитини до шкільного навчання. Для дитини з особливими потребами важливі не надмірна увага чи турбота, а усвідомлення своєї рівності з іншими; важливості для колективу; усвідомлення себе вільною, творчою, діяльною, відповідальною особистістю.

Розуміння педагогом цих прагнень дитини дасть змогу створити позитивний психологічний клімат у колективі та подолати бар'єри у навчанні та спілкуванні.

Удосконалення процесу підготовки до школи дитини, яка має особливі потреби, свідчить про загальні позитивні тенденції і у суспільстві, і в освіті. Готовність такої дитини до школи передбачає наявність не стільки певних умінь і навичок, необхідних для навчання, скільки достатнього рівня фізичного, психічного, соціального, інтелектуального розвитку.

Сучасне дошкілля у світовому масштабі визначає необхідність управлінських, організаційних, змістових та сутнісних трансформацій. В умовах сьогодення у розвинених європейських країнах ученими-дошкільниками напрацьований значний доробок, в якому відображено ті тенденції дошкільної освіти (власне в царині підготовки дітей до школи), які є важливими для становлення особистості дошкільника, для його комфортного, безболісного, успішного переходу до системного навчання у школі. Найбільш масштабних змін на рівні сучасного дошкільного виховання, звичайно, зазнає зміст дошкільної освіти. Що стосується підготовки дитини до школи, то передовсім наголошуємо на переході від знаннєвої парадигми до компетентнісного підходу. Формування у дітей дошкільного віку певних компетенцій – важлива умова їхнього пристосування до навколишнього світу, успіху навчання у школі, професійної діяльності, оскільки кількість і якість інформації в умовах сьогодення є настільки великою, що засвоїти їх людині не під силу. Єдиний вихід із ситуації, що склалася, – перехід до компетентнісної освіти.

Про користь і важливість дошкільної освіти, особливо в час підготовки дітей до школи, говорять усі сучасні педагоги – як представники Європейського Союзу, так і українські вчителі. Така позиція ґрунтується на результатах багатьох досліджень, які доводять, що діти, які мали доступ до якісної дошкільної освіти, добиваються значно більших успіхів, досягають певних високих результатів у різних галузях знань і загалом стають успішнішими в

житті, ніж ті, хто не відвідували дошкільні заклади. Сучасне суспільство, на жаль, створює такі умови, коли батьки часто не компетентні грамотно підготувати дитину до школи, визначити ступінь її готовності до шкільного навчання і дати їй якісне дошкільне виховання. Наголошуємо, що відчуженість сучасної сім'ї від виховання власних дітей є дуже негативним аспектом у житті дитини і сім'ї загалом. Проте і держава не сприяє спеціальній підготовці батьків щодо створення належних умов сімейної освіти, одержанню ними певних знань чи компетенцій для виховання своєї дитини з урахуванням тих вимог, які ставить перед нею сучасне суспільство.

Численні звіти і дослідження у рамках Євросоюзу свідчать про позитивні моменти підготовки дітей до школи в рамках дошкільних закладів і наголошують на необхідності перебування дитини у них: «Посилення наступності між дошкільною і початковою освітою в Україні корелюються із загальноєвропейськими тенденціями акцентуації дошкілля та «передшкілля» у країнах ЄС» [302, с. 69]. Така позиція держав-членів ґрунтується на результатах численних наукових досліджень, де підтверджується безпосередній зв'язок між залученням дітей до дошкільної освіти та економічними й соціальними успіхами країни:

– участь дітей у високоякісній дошкільній освіті має значні позитиви у майбутньому, про це наголошується у Повідомленні Європейської комісії Європейській Раді та Європейському Парламенту «Ефективність та справедливість в європейських системах освіти та професійної підготовки» (2006): учні, які були охоплені дошкільною освітою, демонструють вищі академічні досягнення та соціалізаційні успіхи упродовж навчання у середній школі, аніж їхні ровесники, як і швидке кар'єрне зростання у дорослому житті. Доведено, що посилена орієнтація дошкільної освіти на дітей з проблемних верств населення (малозабезпечених, мігрантів) та дітей з особливими потребами, забезпечує додаткову соціально-економічну віддачу у майбутньому [673, с. 8];

– якісна дошкільна освіта інтенсифікує формування у молодших школярів умінь з мовлення, читання, математичну, природничу і соціальну компетентності, вміння вчитися, – засвідчують результати дослідження «Дошкільна освіта і догляд в Європі: долаючи соціальну та культурну нерівність» [675];

– діти, які були охоплені дошкільною освітою, демонструють кращі результати у міжнародних порівняльних дослідженнях якості знань учнів у порівнянні з їхніми ровесниками, які не відвідували дошкільні заклади. Дослідження Європейської Комісії «Ключові дані щодо дошкільної освіти і догляду у Європі» (2014) засвідчило значні успіхи цієї категорії школярів у PIRLS 2011 [676, с. 13];

Держави-члени ЄС активно впроваджують ідею інтенсифікації охоплення дітей дошкільною освітою у практику. За статистикою, у 28 країнах ЄС на сучасному етапі дошкільні заклади відвідують 93 % дітей передшкільного віку (починаючи з чотирирічного віку) [676, с. 61].

Питання пріоритету дошкільної освіти в умовах сьогодення стало предметом пильної уваги чи не усіх країн Євросоюзу. Дані про стан дошкільної освіти та питання підготовки дітей до школи моніторяться відповідними органами у всіх країнах Євросоюзу і оприлюднюються у спеціальних звітах Євростату [678]. Вони свідчать про певний прогрес у справі організації дошкільної освіти у країнах-членах. Завданням дошкільної освіти європейських країн є розробка нової стратегії дошкільної освіти, засобів для її реалізації, якісна підготовка кадрів для закладів дошкільної освіти, які представлені як державною, так і приватною ініціативою.

Основною метою освітньої стратегії «Європа – 2020» є забезпечення усім дітям-європейцям доброго раннього освітнього старту. Так, на форумі міністрів освіти європейських країн (2014 р.) було визначено завдання: охопити дошкільною освітою 95 % дітей від чотирьох років з метою їх якісної підготовки до шкільного навчання [678]. Євросоюз активно пропагує та розширює можливості дошкільної освіти також з метою вирівнювання прав на

працю жінок і чоловіків, створюючи їм відповідні можливості для успіху на ринку праці. Зауважимо, що такі тенденції спостерігалися у досліджуваній нами радянський період.

Актуальною проблемою Євросоюзу є питання доступності до якісної дошкільної освіти усіх дітей. Євростат констатує (2014 р.), що лише 8 країн гарантують своїм громадянам місце у дошкільному закладі. Ці питання залишаються актуальними і для України. Оскільки система дошкільної освіти з огляду на суспільно-економічні детермінанти, починаючи з 90-х рр. ХХІ ст., зазнала значної руйнації. Лише в останнє десятиліття спостерігається тенденція розбудови українського дошкілля. Країни Євросоюзу також турбуються про інституційне різноманіття дошкільних закладів, де відбувається підготовка дітей до школи.

Під особливою опікою держави знаходяться також діти-дошкільники із неблагополучного середовища. До цих категорій відносять дітей з низьким матеріальним статусом; дітей-мігрантів; дітей, якими опікуються неблагополучні батьки [678]. Дослідники наголошують, що 25 % дітей із країн Євросоюзу загрожує бідність. У зоні особливого ризику перебувають діти із Румунії та Болгарії.

Основними освітніми цілями ранньої освіти у країнах Євросоюзу, зокрема на етапі підготовки дітей до школи є:

- поліпшення матеріального життя дітей-дошкільників;
- турбота про особистісний, емоційний і соціальний розвиток особистості;
- розвиток мовних та комунікативних умінь і навичок;
- фізичний розвиток та прилучення до культури здорового способу життя;
- формування художніх умінь та розширення знань про навколишній світ;
- реалізація мовної та елементарно-математичної підготовки до школи [678].

Кожна країна розробляє власні цілі та форми підготовки дитини до школи.

Американські вчені Г. Драйден, Дж. Вос визначилися із головними позиціями щодо оптимальної підготовки дітей до школи з урахування як суспільно-педагогічних, так і особистісних детермінант. Серед найважливіших положень такі:

- кожен сьогодні є одночасно і учнем, і вчителем. І вперше в історії дітей вважають важливим чинником революції в засобах комунікації;
- для більшості людей навчання стає ефективнішим, коли приносить радість;
- варто створити таке середовище, де б діти навіть із бідних родин могли охоче самотійно вчитися;
- найефективніший час для розвитку навчальних здібностей припадає на дошкільний вік – саме тоді формуються основні нервові з'єднання мозку;
- люди найефективніше вчаться тоді, коли хочуть вчитися, а не в якийсь заздалегідь визначений час;
- дослідження мозку доводять, що рівень інтелекту можна підвищити у відповідному довкіллі;
- існує різний склад розуму, кожен із нас має власний стиль навчання, він так само індивідуальний, як і відбитки пальців;
- використовуйте світ, що навколо, як класну кімнату, учіться всього на практиці;
- комп'ютерні ігри можуть змінити багато аспектів навчального процесу [140, с. 21 – 27].

Аналіз закордонного досвіду у сфері підготовки дітей до школи свідчить про значну подібність сучасних українських реалій у цій сфері. Особливо це перегукується із засадами нової української школи, яка акцентує увагу на цінності кожної окремої особистості; її вільному і природовідповідному розвитку; сприяє партнерській взаємодії дитини, педагога та батьків; турбується про матеріальне забезпечення освітнього закладу з урахуванням сучасних суспільних умов.

Кожна з країн має свої критерії перевірки готовності дитини до школи і відповідні органи, які опікуються цим процесом. До нього активно залучаються і батьки на рівні управління закладами, беруть участь у спільних формах роботи; одержують відповідну підтримку для роботи з дітьми вдома.

Окремо у системі дошкільної освіти країн Євросоюзу стоять питання кваліфікації педагогічних та опікунських кадрів. Мінімальною вимогою до рівня кваліфікації є бакалаврат. Вищі навчальні заклади готують для дошкільня фахівців трьох типів: педагоги, опікуни, допоміжні кадри. До педагогічних кадрів вимоги щодо освіти є найвищими: Португалія, Італія, Ісландія та Франція вимагають рівень магістра, інші – бакалавра [678].

Отже, питання підготовки дітей до школи в країнах Євросоюзу та в Україні суголосні між собою, бо акцентують увагу на особистості дитини-дошкільника, передбачають врахування її неповторності та індивідуальності; сприяють її фізичному, моральному, духовному, психічному, емоційному та естетичному розвитку; створюють оптимальне освітнє роле для становлення особистості і задоволення її пізнавальних інтересів; розгортають широку діяльність між усіма виховними інституціями – сім'єю, дошкільними закладами, школою, громадськими організаціями та ін.

5.2. Реалізація принципу наступності у процесі підготовки дітей до школи

В умовах сьогодення і розбудови нової системи української школи проблема наступності між дошкільним і початковим навчанням знову набрала особливої актуальності, що зумовлено передовсім зміною суспільних обставин, які вимагають нових підходів і поглядів на неї. Таким чином, питання підготовки дитини до школи набуває нового звучання, проте, як свідчить наше дослідження, не без врахування досвіду, напрацьованого протягом другої половини XX та початку XXI ст. Сучасні педагоги вказують, що дуже часто проблема наступності розглядається з позицій традиційної педагогіки, а саме –

акцентується увага на організаційній, змістовій та процесуальній сторонах педагогічної діяльності. На думку вчених, слід звернути увагу на наступність як на ширококонтекстне педагогічне явище, зважати на міжпредметні зв'язки, спрямовувати зусилля на розроблення технологій навчання та проектування, обґрунтувати особливості моделювання процесу переходу від дошкілля до школи [631, с. 3].

Особливо важливим вважається збереження природної динаміки формування цілісної особистості при входженні до нової системи її життя. Мова йде про те, що дитина, перебуваючи в рамках сім'ї, родини, дошкільного закладу або підготовчої групи, переходить до нової системи, системного шкільного навчання, яке диктує свої вимоги, логіку діяльності, вимагає від особистості значно більших сил, організованості, дисциплінованості, зміни способу та розпорядку життя, і не враховувати ці обставини не можна. Тому завданням сучасної дошкільної освіти є створення такої системи, при якій ці процеси відбуватимуться безболісно. Наступність сучасними педагогами трактується як «взаємозв'язок, взаємодія процесів та явищ педагогічної дійсності; а також атрибутивних параметрів наступності – узгодженості змін, константності та завершеності об'єктивно існуючих зв'язків» [631, с. 3].

Серед сучасних підходів до з'ясування сутності наступності як педагогічного явища, педагоги визнають системний підхід, який передбачає вивчення певного предмета чи явища, зокрема наступності між дошкільною і початковою освітою, в інтегративних зв'язках, структурній і організаційній цілісності, пропонуючи для вивчення наступності «...інтервальний метод, який дозволяє вносити неформальні інформаційні засоби удосконалення процесу навчання у динаміці переходів до нових станів із збереженням наступних зв'язків» [631, с. 51]. Поняття наступності слід трактувати з позицій нерозчленованості, органічної єдності, логіки, системності.

Визначаючи проблему наступності, педагоги вказують на важливість інтеграції двох ланок освіти і усунення суперечностей між дошкільною освітою й початковою школою, між завищеними вимогами окремих батьків щодо

підготовки дітей і їх реальною готовністю до школи, з'ясування можливостей масового і обов'язкового охоплення суспільним дошкільним вихованням усіх дітей. Такі проблеми й виклики сучасного суспільства, звісно, перешкоджають розв'язанню проблеми успішної підготовки дітей до школи. Акцентують увагу педагоги на наступності й перспективності дошкільної і початкової освіти: «Перспективність – це визначення пріоритетних ліній підготовки дітей дошкільного віку до школи, які б максимально враховували потреби початкової школи в готовності дитини до володіння новою, провідною в молодшому шкільному віці навчальною діяльністю, творчим характером цієї діяльності, вільним проявом психічних новоутворень даного періоду, подальшим соціальним розвитком у нових для них соціальних ролях учнів, способи діяльності тощо. Наступність – це врахування того рівня розвитку дитини, з ким вона прийшла до школи, опора на нього. Це забезпечує органічне, природне продовження розвитку, виховання і навчання, започатковане в дошкільному періоді життя дитини. Наступність розглядають як закономірність психо-фізичного розвитку; як умову реалізації безперервної освіти; як принцип навчання і виховання» [642, с. 16].

Таким чином, «...основою наступності між дошкільною і початковою освітою є:

- розвиток допитливості як основи пізнавальної активності, інтересу до навчання у майбутнього школяра;
- розвиток комунікативності, тобто вміння спілкуватися з дорослими та ровесниками;
- розвиток здатності дитини самостійно розв'язувати творчі завдання та регламентувати свою поведінку в складних ситуаціях;
- формування творчості як основного спрямування інтелектуального та особистісного розвитку дитини» [464, с. 20].

Вказуючи на самоцінність дошкільного дитинства і його співвідношення зі складним процесом підготовки дитини до школи, вчені наголошують:

«...дитина дошкільного віку повинна до межі прожити своє дитинство, досхочу награтися, намалюватися, наслухатися казок, навидумувати небилиць, без цього вона не перетвориться у дорослого (якщо, звичайно, у дорослому не бачити лише «навченого» соціального функціонера, а бачити перш за все суб'єкта вільних творчих діянь, здатного нести за них повну відповідальність). Людині дуже важливо «відбутися» дитиною, інакше вона неминуче «зависне» десь на межі дитинства і дорослості. Отже, дитині – дитяче, дорослому – доросле» [378, с. 23].

Обґрунтовуючи шляхи орієнтації на самоцінність дошкільного дитинства, вчені вказують, що «...воно повинно бути визначальним і передбачати:

- створення розвивального середовища;
- використання різноманітних форм організації навчання (організовані спеціальні індивідуальні, групові, колективні заняття, нерегламентовані види діяльності, вільна самостійна діяльність протягом усього часу перебування дітей в групах; недопустимо перетворювати ці групи в міні-школи);
- застосування різноманітних розвиваючих методів навчання, формування загально навчальних умінь та навичок.

Формування готовності дитини до взаємодії та спілкування з однолітками та вчителем» [378, с. 23 – 24].

У період дошкільного дитинства важливою є тісна співпраця усіх виховних інституцій, передовсім мова іде про сім'ю, дошкільні заклади та школу. Оскільки 50 % пізнавальних здібностей людини закладаються у перші чотири роки життя, то стає очевидним, що саме батьки – перші вчителі дитини. Все ж справа з підготовкою батьків (перших учителів дитини) до виховання й освіти своїх дітей практично у всій країнах світу вкрай негативна: «Однак жоден уряд не витратив бодай одного відсотка коштів, призначених на освіту, на вишкіл цих учителів» [140, с. 31].

Для повноцінного розвитку дитини важливими є різні види діяльності, проте пріоритетними визначаються ігрова та навчальна. Засобом єдності педагогічних впливів сім'я та дошкільні заклади повинні домогтися активного

включення дитини до цієї діяльності. І надалі актуальною залишається проблема підготовки дітей до школи у сім'ї, родині та дошкільних закладах, адже часто саме сім'я хоче спрогнозувати майбутнє своєї дитини з урахуванням своєї культури, традицій, прагнень дитини чи членів родини, соціальної орієнтації сім'ї на певні професійні інтереси, соціальний запит суспільства, привабливість тієї чи тієї професії, реальний стан та перспективи розвитку суспільства тощо. Саме тому рання підготовка дітей до школи визначається різними цілями та критеріями, які кожна родина формулює для себе, прогножуючи майбутнє конкретної дитини. Особливо важливою у цьому сенсі виступає продуктивна взаємодія батьків і вихователів дошкільних закладів, оскільки питання підготовки дітей до школи регламентуються й державними освітніми інституціями, які виробляють певну спільну парадигму цього процесу залежно від соціального замовлення, потреб держави, конкретних соціально-економічних умов, процесів інтеграції та глобалізації.

Різноманіття чинників, що впливають на процес підготовки дітей до школи і вагомість результатів означеної проблеми, дають підставу говорити про її актуальність і значимість як для окремої дитини, її сім'ї та родини, так і для усієї держави. Успішна і доцільна рання підготовка дитини до школи є запорукою її життєвого успіху; така людина може не лише реалізувати власні життєві цілі та орієнтири, але й примножити суспільні цінності – духовні чи матеріальні.

Реалізація завдань успішної підготовки дітей до школи у дошкільній педагогіці неможлива без глибокого філософського, соціологічного та психолого-педагогічного опрацювання закономірностей, принципів, методів та способів пропедевтичної роботи з дошкільниками в умовах сім'ї і родини, подолання низки суперечностей між:

- еволюційним розвитком суспільства та зростанням вимог до особистості у процесі її життєдіяльності та чинною знаннево-орієнтованою парадигмою в освітній галузі;

- динамікою суспільних процесів і консервативністю сім'ї як виховного інституту;
- вузькістю завдань підготовки дітей до школи у сімейній педагогіці і необхідністю всебічного розвитку дитини;
- авторитарністю батьківського впливу і прагненням дитини до свободи та самовизначення з раннього віку.

Можна стверджувати, що власне діяльність, спілкування і самосвідомість розкривають сутність соціалізації, її змістові та процесуальні аспекти. Функціональний аспект соціалізації характеризується на певному віковому етапі інститутами і механізмами, серед яких сім'я займає особливо важливе місце.

Вище йшлося про важливість вибору стратегії виховання у період підготовки дитини до школи. Актуальними ці питання залишаються і для сучасної української сім'ї. У сім'ї як соціальному інституті також відбуваються зміни, які так класифікуються за змістом: співробітництво; суперництво; конкуренція; конфлікт; пристосування. Ці зміни відображаються на життєвому укладі сім'ї, спілкуванні між її членами, суттєво впливають на соціалізацію та виховання дітей, зрештою, накладають відбиток на стан готовності дитини до школи.

Наголошуємо, що для успіху становлення особистості у період дошкільного дитинства особлива роль належить духовному спілкуванню, емоційній підтримці, створенню ситуації успіху, заохоченню дитини, урізноманітненню її діяльності, створенню позитивного емоційного фону для навчання та дидактичних ігор тощо. Принагідно зауважуємо, що сучасні навчально-виховні заклади, зокрема початкова школа, не можуть забезпечити таких унікальних умов для емоційно-духовного життя особистості, якими володіє сім'я. Вважаємо, що класно-урочна система вичерпала себе передовсім у сенсі успіху підготовки дитини до шкільного навчання і адаптації її до нових вимог систематичного навчання.

У дошкільні роки дитина найбільше ототожнює себе зі своєю родиною, сім'єю, передовсім із батьками; її емоційний світ майже цілком залежить від атмосфери в сім'ї. Успіх процесу підготовки дитини до школи визначають такі чинники: загальне ставлення сім'ї до освіти та навчання; цінності сімейного життя, зокрема ті, що стосуються освіти й виховання; сповідування традицій у царині інтелектуального розвитку особистості; ритм родинного життя і питома частка у ньому освітніх і виховних аспектів. Якщо сім'я уміє та прагне розвиватися і удосконалюватися шляхом навчання, то й дитина має значні шанси успішно адаптуватися у сфері освітнього простору.

Важливо також визначити фактори, що найбільше впливають на успіх виховання та соціалізації в сім'ї. До них ми відносимо:

- співдіяльність – активну, творчу, ненав'язливу, таку, що демонструє шанобливе, партнерське ставлення до дитини;
- спільне змістовне й активне проведення часу;
- розумні батьківські вимоги, що сприяють розвитку дитини, її самостійності й розумінню самоцінності;
- емоційну підтримку та довіру, любов і повагу до дітей.

В. Сухомлинський наголошував на необхідності посилення вимог до сім'ї щодо виконання обов'язків та функцій, особливо виховної. Актуальність такої педагогічної позиції вченого особливо важлива сьогодні, коли українська сім'я, обтяжена різними проблемами та викликами сучасного суспільства, перестає виконувати освітні функції. Ігнорування питань навчання, виховання, освіти дитини; недостатня увага з боку батьків до проблем входження дитини до нового для неї шкільного простору у перші роки навчання створюють чимало проблем як для дитини та її батьків, так і для суспільства загалом: «Характер дитини стає замкнутий, вона починає любити самотність, тікає від товаришів. У дитини виникає недовір'я ворожість до одного з батьків – батька або матері. Душа дитини залишається навіки пораненою» [593]. В. Сухомлинський у своїх

працях дає конкретні вказівки батькам та вихователям щодо подолання труднощів виховання.

Проте залишається актуальною проблема підготовки дітей до школи у сім'ї, родині та дошкільних закладах з огляду на те, що часто саме сім'я хоче спрогнозувати майбутнє дитини з урахуванням своєї культури, традицій, прагнень дитини чи членів родини, соціальної орієнтації сім'ї на певні професійні інтереси, соціальний запит суспільства, привабливість тієї чи тієї професії, реальний стан та перспективи розвитку суспільства тощо. Саме тому рання підготовка дітей до школи визначається різними цілями і критеріями, які кожна родина формулює для себе, прогнозуючи майбутнє конкретної дитини. Особливо важливою у цьому сенсі є продуктивна взаємодія батьків та вихователів дошкільних закладів.

Для повноцінного розвитку дитини важливі різні види діяльності, проте пріоритетними визначаються ігрова та навчальна, які тісно пов'язані між собою і завжди мають освітній, виховний та розвивальний ефект. Засобом єдності педагогічних впливів сім'я та дошкільні заклади повинні домогтися активного включення дитини до цієї діяльності. Ця проблема особливо актуалізується у період активної підготовки дитини до шкільного навчання.

Кожен віковий етап не однаково сприйнятливий до різних видів навчання. У житті дитини є багато періодів, коли певні навчальні впливи залишають найсильніший слід у її психічному розвитку, їх називають сензитивними періодами розвитку. Практично усі сензитивні періоди (час оптимального розвитку мови, мислення, уяви, сприймання тощо) припадають на дошкільний вік. У цей час частина дітей відвідують дитячий дошкільний заклад, а значна частина виховується і розвиваються у сім'ї. Від того, наскільки педагогічно компетентними і наполегливими у справі виховання є батьки, залежить подальший успіх навчання та розвитку дитини.

Первинна соціалізація дитини, як правило, відбувається у сім'ї, яка, залежно від тих чи тих суспільних обставин, виконує свої основні функції. Наше дослідження доводить, що сім'я як суспільний інститут особливо чутлива

до будь-яких змін у суспільному житті й миттєво відображає їхній характер і головні тенденції. Оскільки соціальні процеси є особливо динамічними та інтенсивними в умовах сьогодення, то й сім'я реагує на них відповідною зміною укладу свого життя.

Задля ефективної та результативної взаємодії сім'ї та дошкільного закладу у процесі підготовки дитини до шкільного навчання слід означену співпрацю організовувати так, щоб вона відповідала певним вимогам, забезпечуючи:

1. Єдність педагогічних впливів сім'ї, дошкільного закладу та школи. Сутність цієї вимоги полягає у єдиному векторі позитивного впливу на дитину з метою її саморозвитку задля реалізації освітніх та виховних цілей.

2. Спрямованість і адресність педагогічних порад, рекомендацій та коментарів. Педагоги повинні знати особливості життя конкретної дитини в сім'ї, стан її здоров'я, особливості перебігу психічних процесів, здібності, нахили, інтереси тощо.

3. Підтримку діалогу між сім'єю та дошкільним закладом, оперативний зворотний зв'язок. Лише шляхом активної та партнерської взаємодії педагога з батьками результат підготовки дитини до шкільного навчання буде позитивним і стане для дитини процесом цікавим, захопливим та значимим.

4. Визнання дитини суб'єктом навчально-виховного процесу, зокрема й у процесі підготовки її до шкільного навчання. Акцент на самостійність, свідомість, відповідальність, активність та творчість дають можливість дитині відчувати себе рівноправним учасником навчального процесу, одержати від нього задоволення й насолоду.

Досліджуючи питання взаємодії сім'ї і школи, В. Міляєва виокремлює три основні підходи до проблеми: 1) школа має визначальний вплив на виховання дитини; 2) навчання і виховання дітей у школі є логічним продовженням сімейного виховання; 3) сім'я і школа рівнозначні у своєму впливі на розвиток дітей; тільки у взаємодії вони можуть сформувати повноцінну особистість[329]. Загалом погоджуючись із позицією автора, все ж

наголошуємо, що саме сім'я має пріоритетне значення в організації процесу підготовки дитини до шкільного навчання з огляду на власні традиції, стан суспільного життя, перспективи розвитку освітньої галузі, запити суспільства, розуміння важливості освіти у житті людини.

Значущість сімейного та дошкільного виховання і зацікавленість ним як домінантою щодо виховання дітей підтверджують Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Державна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національні програми «Діти України» та «Українська родина», «Програма підтримки сім'ї у 2007 – 2010 рр.». У низці державних документів визначено завдання сім'ї, згідно з якими батьки виступають першими вихователями дитини, відповідальними за створення умов для повноцінного становлення особистості; забезпечення їй почуття захищеності, турботи, довіри.

Отже, вважаємо, що на початку XXI ст. втрачається зв'язок і наступність між дошкільним закладом і початковою школою. На цьому наголошують педагоги-дошкільники: «Скільки б і якими б словами не позначали проблему: наступність, спадкоємність, перспективність – факт залишається фактом: програми школи на сьогодні не узгоджені з програмами дошкільних закладів. І більш того, їх зміст м'яко кажучи, не узгоджується зі змістом співбесід з 6-ти річними абітурієнтами. Адже в програмі 1 класу школи записано завдання: формувати навички читання. Але в жодній школі у майбутнього першокласника не забувають перевірити вміння читати (та ще й злито!)» [570, с. 61]. Перетворення процесу підготовки дитини до школи на форсоване навчання зазвичай не приносить позитивних результатів. Окрім того, дитина, яка успішно пройшла такий курс підготовки, навчилася читати і писати, може відзначатися неуважністю і небажанням вчитися у початковій школі.

Важливими залишаються питання збереження дитячого здоров'я і дитячої культури, самого світу дитинства, який часто руйнується дорослими з огляду на неусвідомлену пріоритетність дитячих знань: «Зміст дошкільної освіти має спрямовуватися на збереження, а не на руйнацію дитячої субкультури,

цінностей, інтересів дитини, врахування вікових можливостей, де очікуваним освітнім результатом має бути особистісна розвиненість» [570, с. 60]. Педагоги вказують, що в центрі уваги повинно бути опанування дитиною передовсім мінімальним освітнім ядром, яке забезпечило б достатню і необхідну життєву компетентність, адаптованість і адекватну зорієнтованість у навколишньому середовищі. Такої компетентності мало б вистачити для того, щоб дитина комфортно почувала себе, не втративши можливості виховуватися, розвиватися і навчатися у школі.

Цілісно оцінюючи процес підготовки дитини до школи, дуже важливо не втратити за самим процесом особистість дитини у її своєрідності й неповторності, тому педагоги роблять спробу створити успішний портрет першокласника, в якому був би відображений адекватний добір форм, методів і засобів роботи, специфіки спілкування, психологічного клімату в процесі підготовки дитини до школи. Педагоги бачать його приблизно таким:

«1. Здорова дитина: рідко хворіє, не дратівлива, не має проблем із засинанням, не має запорогових страхів, мовлення розвинене адекватно вікові.

2. Фізично розвинена дитина: упевнена в побуті, самообслуговуванні, розвинені основні рухи (ходьба, біг, стрибки, лазіння), любить спорт (ковзани, лижі, теніс...), тримає рівновагу, розвинена дрібна моторика рук.

3. Соціально й особистісно розвинена дитина: комунікабельна, уміє жити і гратися в колективі однолітків, керує своєю поведінкою, без труднощів адаптується до незнайомих дорослих і нового оточення, прагне позитивних взаємин і власного успіху, розрізняє погані і гарні вчинки.

4. Організована дитина: уміє планувати й доводить до кінця свою справу, оцінює її якість, самостійно знаходить помилки та виправляє їх, без вередування долає невдачі й труднощі, які виникають.

5. Освічена дитина: спостережлива, активна в пізнанні нового, має певний запас знань про свою родину, навколишній світ, природу, любить слухати читання дорослих, робить логічні висновки, уміє міркувати, має достатній словниковий запас» [570, с. 61]. Отже, тісна, системна, дитиноцентрична

взаємодія сім'ї, родини, дошкільних закладів та школи є засадничою основою життєвого успіху людини.

5.3. Підготовка педагога-дошкільника до формування готовності дітей до навчання у школі

Умови сьогодення вимагають кардинального оновлення змісту та шляхів фахової підготовки вихователя дошкільного закладу з огляду на специфіку трансформації суспільства у бік інформатизації, інтеграції, гуманізації, підвищення вимог до особистісного зростання людини. Одним з пріоритетних напрямів розвитку дошкільної освіти є підготовка дитини до школи, тому пошук шляхів оновлення змісту цього процесу й удосконалення його технології вимагає злагоджених, науково обґрунтованих пошуків учених-педагогів та фахівців-практиків. Закономірним є оновлення і підвищення вимог до педагога-вихователя як одного із ключових суб'єктів процесу підготовки дитини до школи.

Окремо наголошуємо на проблемі підготовки фахівців для дошкільної освіти з огляду на те, що сучасне українське дошкілля, з одного боку, прагне до європейських стандартів, а з іншого – намагається усіляким способом зберегти національний, етнічний, народний, народнопедагогічний характер. Уважаємо, що опертя на національні цінності вимагає виважених підходів до формування змісту сучасної дошкільної освіти і підготовки фахівців відповідного напрямку. Проте ретельне вивчення зарубіжного досвіду завжди слугувало поштовхом до розвитку у царині українського дошкілля. Показовим є досвід С. Русової, А. Животка, О. Суховерської, які активно вивчали теорії Ф. Фребеля, Г. Горна, М. Монтессорі та ін. Враховуючи це, євроінтеграційні процеси мають внести нові корективи, акценти і тенденції підготовки сучасного фахівця у рамках вищої школи, проте зберегти цінні й вагомі напрацювання і традиції українського шкільництва.

Сучасні реалії вимагають пошуку оптимальних шляхів для реформування системи вищої освіти України та визначення стратегічних напрямів її розвитку на шляху до глобалізації та євроінтеграції. Слід також наголосити, що сучасні тенденції створення єдиного освітнього простору не вимагають формування цілком ідентичних систем освіти у всіх країнах, вони декларують зміцнення взаємозв'язків, гармонізацію стандартів, поліпшення взаємодії між представниками різних освітніх систем тощо: «Сучасність формує перед учителями ряд вимог до професійно значущих особистісних якостей, які розкривають інтелектуальну й професійну сторони особистості педагогів, здійснюють вплив на результат їхньої фахової діяльності і розкривають індивідуальний стиль кожного педагога» [25, с.7]. Суспільно-політичні обставини детермінують формування ключових напрямів для забезпечення сталого розвитку і удосконалення системи освіти України, визнання її у європейському і світовому просторі в контексті забезпечення високої якості з майбутньою конкурентоздатністю фахівці-професіонала.

Умовами успішного формування професійної компетентності визначені такі позиції: формування світогляду та спрямованості особистості, на основі яких відбувається засвоєння знань і умінь; розвиток професійних здібностей та професійно значущих рис особистості в контексті набуття педагогічного досвіду [18]. Професійні компетенції вихователя дошкільного навчального закладу визначені відповідними освітніми документами, зокрема Галузевим стандартом вищої освіти. До них відносять: оздоровчо-профілактичну, діагностико-прогностичну, планувальну, навчально-розвивальну, виховну, комунікативну, просвітницьку, організаційно-педагогічну, контролюючу і самовдосконалення.

Етапами формування професійної компетентності вихователів в умовах університетської підготовки є: адаптаційно-орієнтувальний, змістово-рефлексійний, практико-перетворювальний [31]. Дослідники наголошують, що кожен із них має свої завдання і характеризується домінуючими циклами взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що поступово

ускладнюються: «На першому етапі використовуються способи взаємодії, що забезпечують введення особистості у навчальну професійно спрямовану діяльність, а також розподілення дій викладача і студентів (навчання і учіння). На другому етапі використовуються репродуктивні (імітовані) і підтримані викладачем дії студентів. На третьому – саморегулювальні, самоспонукальні та самоорганізовувальні дії» [31, с. 3].

Серед пріоритетних і важливих напрямів, у яких повинна формуватися компетентність педагога-вихователя, слід визначити такі:

- забезпечення життя і здоров'я дітей;
- створення оптимальних умов для цілісного педагогічного процесу;
- створення природо- і культуровідповідного розвивального середовища;
- реалізація загальнопедагогічних та специфічних принципів навчання й виховання;
- формування уміння оптимального добору педагогічного інструментарію для реалізації завдань підготовки дитини до шкільного навчання;
- врахування специфічних, змінних умов сучасного суспільства у сенсі його технізації та інформатизації;
- формування готовності відповідати на виклики і ризики сучасного соціуму;
- вміння будувати спілкування на ґрунті суб'єкт-суб'єктних стосунків;
- розвиток комунікативних здібностей особистості задля спілкування не лише з дітьми, а й з їхніми батьками, опікунами, дідусями і бабусями;
- володіння правовою культурою для захисту інтересів і прав дітей тощо.

Професійна діяльність педагога-вихователя має свою специфіку і вимагає особливих умінь та педагогічної майстерності: «Вихователь обов'язково повинен усвідомлювати відповідальність за щасливе дитинство дитини та її долю, володіти високим рівнем розвитку емпатії, безпосередністю, емоційною врівноваженістю, творчою уявою, душевною щедрістю тощо. Особливістю праці педагога, що працює з дітьми дошкільного віку, є велике навантаження на

його психофізіологічну сферу. Тому до професійно значущих якостей педагога-дошкільника належать висока працездатність, витримка, врівноваженість» [637].

Дослідники процесу становлення педагога-дошкільника визначають у ньому низку етапів, а саме:

1 етап (стаж від 1 до 5 років). Характерний інтерес до оволодіння методичними ідеями навчальних програм, їх змісту.

2 етап. Розвиток професійної діяльності (стаж від 5 до 10 років). Основний акцент у своїх запитах ці вихователі роблять на проблеми методики та організації різних видів пізнавальної діяльності. Значна увага надається новим педагогічним психологія, розвитку культури самовдосконалення.

3 етап. Професійної зрілості (від 10 років і старше). Прагнення вихователя осмислити свій педагогічний досвід, співвіднести його з передовою практикою [364, с. 2 – 5].

Важливою передумовою успіху підготовки дітей до школи та результативності її шкільного навчання у майбутньому є свобода. Педагог повинен бути готовим до реалізації завдань вільного, природовідповідного виховання дитини, коли вона має право на вибір, діяльність, спілкування тощо. На такій педагогічній позиції стояв і В. Сухомлинський. Він був переконаний, що і у рамках регламентованого шкільного життя дитина повинна відчувати свободу як необхідну передумову повноцінного розвитку: «Щоб дитина була палко зацікавлена у навчанні, їй необхідне багате, різноманітне, приваблююче інтелектуальне життя. Ми маємо постійно дбати про те, щоб зі вступом до школи думка дитини не була втиснута в рамки класної дошки й сторінки букваря; щоб стіни класу не відмежували її від різноманітності світу, в таємницях якого – невичерпні джерела думки, творчості» [595]. Педагог наголошує, що для того, аби дитина охоче вчилася, її інтелектуальне життя в жодному разі не має обмежуватися лише шкільними, учнівськими методами, які вимагають запам'ятовування, заучування та відтворення знань для перевірки їх учителем [595].

Оптимальний добір методів навчання і виховання, прагнення до створення сприятливого поля для розвитку дитини – це важливі завдання, які стоять перед педагогом, особливо у період підготовки дітей до шкільного навчання. Саме через це вихователь повинен володіти низкою специфічних знань і умінь задля виховання особистості та заохочення її на шляху до саморозвитку. Досягнення цієї важливої виховної мети залежить від інтелектуального багатства, культури, кругозору, ерудиції вчителя, від того, якими є його духовні запити і як він їх задовольняє. Надзвичайно важливо, щоб наставником дитини в перші роки її навчання була людина високої культури, закохана у знання, в науку. Тільки такий педагог може запалити в серці дитини негасимий вогонь любові до знань, збудити допитливість [591, с. 9 – 15].

Враховуючи вищесказане, констатуємо, що потребує переосмислення знаннява парадигма у підготовці педагога-вихователя і перенесення акцентів на розвивальний та виховний аспекти у становленні дитини-дошкільника. Вихователь повинен чітко усвідомлювати вагомість процесів розвитку й виховання дитини і не переносити питому вагу на навчання у процесі її підготовки до школи. Сучасні педагоги наголошують на важливості формування спеціальних компетенцій педагога-вихователя, які забезпечили б такий освітній простір для дитини-дошкільника, де її риси розкриються найкраще, а потреби будуть реалізовані.

І, нарешті, ще одна, особливо важлива умова підготовки дітей до школи – у цьому процесі вона повинна відчувати комфорт і захищеність. Діти, які ростуть у любові і турботі, мають здатність акумулювати ці почуття, віддавати їх навколишнім у процесі спілкування, а діти, які живуть у страху і невпевненості, лише примножують свою ущербність, якщо не зустрічають на своїй дорозі хороших людей.

Ці позиції безпосередньо стосуються проблеми підготовки дітей до школи, оскільки впевненість, захищеність, спокій, добрий настрій всіляко сприяють позитивному ставленню до навчання та дорослих, які його

організують. Про це говорить В. Сухомлинський у статті «Мудра влада педагога» [600].

Отже, питання фахової підготовки педагога-вихователя є важливими й актуальними в період становлення сучасного українського дошкільного виховання. Підготовка дітей до школи під керівництвом компетентного педагога повинна будуватися на ґрунті принципів демократизму, гуманізму, емоційності, урахування вікових та індивідуальних особливостей тощо. Уважаємо, що компетенції вихователя дошкільного закладу повинні мати такі складові: оздоровчо-профілактичну, діагностико-прогностичну, планувальну, навчально-розвивальну, виховну, комунікативну, просвітницьку, організаційно-педагогічну, контролюючу. Наше дослідження доводить, що важливим є перехід від знаннєвої до розвивальної парадигми як у процесі підготовки дитини до школи, так і при формуванні змісту підготовки фахівців для дошкільної галузі. Шляхи проведення цієї роботи можуть бути окреслені в подальших наукових розвідках щодо певних методичних аспектів підготовки дитини до школи; взаємодії усіх виховних інституцій у процесі підготовки дитини до шкільного навчання; підготовки фахівця дошкільного закладу до роботи з дітьми, що мають особливі потреби тощо.

Важливою складовою успіху підготовки дітей до школи є педагогічна творчість і особистісні якості та характеристики педагога, який реалізує цей процес. Учені доводять, що лише єдність індивідуальної спроможності та етичних норм може здійснити завдання підготовки дітей до школи. В основі творчої самосвідомості педагога дослідники виділяють такі компоненти:

- «інформаційно-орієнтовний, до якого відносимо знання, повідомлення, педагогічні факти, базову професійну підготовку педагога, який є безвідносним до конкретної дидактичної ситуації;

- аналітико-дидактичний, який включає вміння педагога здійснювати аналіз педагогічної інформації, давати диференційовану оцінку конкретним педагогічним подіям, обирати серед моделей-претендентів оптимальний

варіант розвитку педагогічної системи, планувати навчальний процес у заданих параметрах;

- гностично-світоглядний, що визначає особисте ставлення педагога до суперечностей педагогічної дійсності та передбачає формування системності, рефлексивності педагогічного мислення, професійно-особистісних якостей та компетентності;

- методологічний як володіння педагогом системою принципів та методів пізнання, організації та управління динамікою розв'язання складних педагогічних завдань, прихильність до інноваційних нововведень;

- мотиваційно-ціннісний як інтегративний компонент педагогічної свідомості, в межах якого визначаються цілі та цінності індивідуалізованого проекту педагогічної діяльності, обираються оптимальні форми конструювання навчального середовища, надається перевага продуктивній, особистісно зорієнтованій освіті, формується стиль поведінки, переконання педагога та гарантується якість, результативність педагогічної праці» [631, с. 67 – 68].

Аналізуючи педагогічну творчість як складову системи підготовки дітей до школи, слід зауважити, що її підґрунтя становить низка принципів, реалізація яких дає можливість добитися успіху і забезпечує суб'єкт-суб'єктну взаємодію успішно і результативно. З-поміж них педагоги називають такі:

- «– неперервності або взаємоузгодженості педагогічної діяльності на суміжних ступенях освіти за основними параметрами переходу, що відображається в дидактичних програмах переходу та моделі переходу (статичній, динамічній);

- креативності або нестандартного підходу із залученням теоретичних знань та доробку передового педагогічного досвіду до організації педагогічного процесу в конкретних умовах педагогічної дійсності, коли об'єктом впливу може бути педагогічний процес загалом, розвиток внутрішнього потенціалу вихованців, побудова системи уроків, об'єкти педагогічної гностики тощо;

- оптимізації або обґрунтування та вибору раціонального варіанту розвитку педагогічних систем суміжних рівнів освіти, узгодження переходу;
- детермінованості (причинової обумовленості) або встановлення причинно-наслідкової залежності, визначення системо-твірних детермінант, рушійних сил, активів саморозвитку та засобів управління переходом до нового освітнього рівня» [631, с. 68].

Визначаючи удосконалення форм організації і методів навчання як у дошкільних закладах, так і в початковій школі необхідним елементом поліпшення підготовки дітей до школи педагоги «...вказують на необхідність:

- відмовитися від жорстко регламентованого навчання в дитячому садку (статичних поз на заняттях, розташування столів у ряд по типу шкільного, відповідей по піднятій руці та ін.);
- максимально забезпечити рухову активність дітей у школі на уроках фізкультури, великих перервах, а також у процесі позакласної роботи;
- використовувати різноманітні форми навчання...;
- використовувати в дитячому садку циклічність і проектну організацію змісту навчання, що створює умови для використання самими дітьми наявного в них досвіду;
- забезпечити взаємозв'язок занять (фронтальних, групових) з повсякденним життям дітей, їхньою самостійною діяльністю (ігровою, художньою, конструктивною та ін.);
- створити розвивальне предметне середовище як у дошкільному закладі, так і в початковій школі, функціонально моделюючий зміст дитячої діяльності;
- більш широко використовувати методи, що активізують у дітей мислення, уяву, пошукову діяльність....;
- більш широко використовувати в початковій школі, особливо перший рік навчання, ігрові прийоми, створювати емоційно-значимі ситуації, умови для самостійної практичної діяльності, коли діти можуть на основі наявних у них знань виявляти ініціативу, творчість, фантазію, відповідальність;

– змінити форми спілкування дітей як на заняттях у дошкільному закладі, так і на уроках у школі...;

– провідною в освітньому процесі як дошкільного закладу, так і початкової школи, повинна стати діалогічна форма спілкування» [322, с. 4].

Визначаючи пріоритети у розвитку і вихованні сучасної особистості, О. Сухомлинська називає такі:

– виховання активної, самостійної, ініціативної особистості, яка здатна жити й розвиватись у світі, що постійно змінюється. Тому спрямованість виховання повинна підпорядковуватися ідеї формування задоволення духовних потреб людини, свободи у виборі власних світоглядних позицій;

– формування критичної конструктивної позиції, вільного розвитку творчої, мислячої особистості; відповідно завданнями виховання є пошук, підтримка, розвиток людини в людині, формування у неї механізмів саморегуляції, саморефлексії, самовиховання;

– розвиток діяльнісного компонента, коли все, що вміє робити особистість, переходить у відповідні технології або ж просто у діяльність. Ця здатність базується на вмінні працювати у групі, в колективі, в умовах взаємодії і солідарності;

– скерованість розвитку на виховання в людині культури, культурна ідентифікація індивіда, встановлення духовного взаємозв'язку між нею і народом, формування почуття приналежності до національної культури, інтеріоризація її цінностей;

– формування ідей ко-еволюції, спільної еволюції природи і людини, що передбачає розвиток гуманістичного світогляду й гуманістичної позиції як щодо власної природи, власного здоров'я, так і бережливого ставлення до людства загалом як частини природного середовища [587, с. 8]. Отже, ідеї суб'єктності, свободи, творчості, гуманізму, діяльності, відповідальності, культурної ідентифікації та ко-еволюції можна вважати визначальними у формуванні концепції підготовки дитини до школи як одного із найважливіших етапів її життя, що регламентується певними нормами, правилами, вимогами і

відзначається системністю та участю кількох інституцій (дитячого садка, школи, батьків, окремих педагогів).

Немаловажним елементом підготовки дітей до школи в його змістовій та діяльнісно-процесуальній частині педагоги вважають формування екологічної культури дитини в період переходу її з дошкільного закладу до школи. Складові поняття екологічної культури, на думку вчених, такі:

«1. Виховання почуття любові до природи та прагнення постійного спілкування з нею.

2. Виховання громадської відповідальності за стан природи.

3. Виховання екологічної культури поведінки в природі.

4. Виховання екологічної культури природокористування та праці в природі.

5. Виховання професійної екологічної потреби, правильно, грамотно з екологічної точки зору, застосовувати відповідні знання, вміння та навички, прагнення до передбачення наслідків впливу людини та суспільства на природу» [257, с. 33]. Аналізуючи означену проблему, погоджуємося з висновком науковців, що «...формування екологічної культури це потреба сучасного людства. Основи екологічної культури, екологічна свідомість повинні бути закладені ще в ранньому дитинстві» [257, с. 33].

У процесі підготовки дитини до школи здійснення екологічного виховання і формування екологічної культури дітей дошкільного віку можуть розв'язувати такі «...завдання:

1. Вчити дітей знаходити цікаві особливості явищ природи, їх кольори, форми, звуки, вміння милуватися об'єктами і явищами природи.

2. Розвивати у дітей пізнавальний інтерес до природи рідного краю, народних звичаїв, традицій.

3. Доводити, що дарами природи слід користуватися так, щоб не зашкодити довкіллю.

4. Виховувати у дітей дбайливе ставлення до природи, навички екологічно доцільної поведінки.

5. Знайомити дітей з діяльністю людей щодо охорони рідного краю, зі створенням Червоної книги України» [4, с. 33].

Саме тому в умовах сьогодення роль педагога-дошкільника визначається функціями консультанта, помічника, рівного учасника освітнього процесу, опікуна, радника, товариша тощо. Уникнення імперативного стилю спілкування на етапі підготовки дітей до школи дасть можливість повно, цілісно й гармонійно реалізувати завдання означеного процесу, дати можливість дитині розкрити свої потенційні можливості, згладити і скоригувати хиби сімейного виховання, забезпечити комфортний перехід до іншого, складнішого процесу – організованого шкільного навчання.

Висновки до п'ятого розділу

У розділі з'ясовано можливості використання досвіду підготовки дітей до школи у сучасних умовах; визначено актуальні проблеми взаємодії всіх виховних інституцій, які дотичні до питань підготовки дітей до школи; узагальнено проблему нових підходів до підготовки педагога-вихователя сучасного закладу дошкільної освіти.

Цілісне дослідження й аналіз суспільно-педагогічних детермінант уможливило констатацію, що початок ХХІ ст. для України ознаменувався особливо важливими змінами в освітньому житті, культурі, економіці, політиці, праві тощо. Це вимагає нової людини, яка змогла б реалізувати найкращі світові та європейські стандарти, без яких неможлива побудова цивілізованої країни.

Узагальнюючи напрацьовані загальнопедагогічні підходи до процесу підготовки дітей до школи доведено, що пріоритетом мають стати: створення єдиного освітнього простору дошкільної та початкової ланок освіти; вивчення та врахування світових тенденцій розвитку освітнього поля і критичне переосмислення нововведень, пов'язаних із застосуванням інноваційних технологій у дошкіллі; продукування фонду навчально-методичної літератури та спеціальних засобів і методик; перехід від знаннєвої парадигми до

формування компетентності (мовленнєвої, етнокультурної, морально-етичної, вчинкової) на етапі підготовки дітей до школи; створення досконалої системи інклюзивної освіти та забезпечення її відповідними фахівцями; удосконалення матеріальної бази дошкільної освіти та усіх альтернативних інституцій.

Зазначено, що вченими та педагогами-практиками в Україні створюються різноманітні програми, методики й технології підготовки дитини-дошкільника до вступу в освітнє середовище, пропонуються відповідні методи і засоби, висувуються вимоги до фахівців-практиків, проте проблема підготовки дітей до школи все ж залишається не розв'язаною і потребує системного підходу відповідно до тих викликів, які ставить перед людиною сучасне суспільство.

Обґрунтовано думку, що освітня політика держави недостатньо орієнтована на створення умов для відповідного наукового, матеріального та прикладного забезпечення підготовки дітей до школи; часто ігнорується швидка зміна суспільних детермінант, які визначають вектор означеного процесу. Саме тому створення оптимальних умов для підготовки дітей до школи має стати предметом уваги не лише освітніх закладів, а й кожної сім'ї з тим, щоб забезпечити комфортне і результативне входження дитини до соціуму.

Сучасне дошкілля у світовому масштабі визначає необхідність управлінських, організаційних, змістових та сутнісних трансформацій. В умовах сьогодення вчені розвинених європейських країн в галузі дошкілля напрацювали значний доробок, в якому відображено ті тенденції дошкільної освіти (власне в царині особистісної підготовки дитини до школи), які є важливими для становлення особистості дошкільника та його комфортного, безболісного, успішного переходу до системного навчання у школі. Необхідною умовою для реалізації завдань підготовки дітей до школи є посилення наступності між дошкільною і початковою освітою в Україні, вони корелюються із загальноєвропейськими тенденціями дошкілля та «передшкілля» у країнах ЄС.

Пріоритетним і актуальним завданням підготовки дітей до школи вбачається формування в дітей дошкільного віку компетенцій. Це детермінанта їхнього пристосування до навколишнього світу, успіху навчання у школі, професійної діяльності, оскільки кількість і якість інформації в умовах сьогодення є настільки значною, що передбачає перехід до компетентнісної освіти ще на етапі дошкілля.

У дослідженні наголошено на проблемі пріоритетності розвитку дитини у період підготовки до шкільного навчання. Доведено, що підготовка дитини до школи і формування відповідної готовності в сучасних умовах вимагають кардинального перегляду традиційних і розробки нових підходів. Зазначено, що розвиток як процес удосконалення фізичної, психічної, моральної, соціальної, інтелектуальної тощо сфер людини є одним із найважливіших складових становлення особистості поряд із навчанням, вихованням і соціалізацією.

У цілісному баченні проблеми підготовки дітей до школи актуальною видається ще одна її складова – педагогічна освіта і культура батьків. Зміна і втрата традиційних цінностей і переорієнтація на сучасні суспільні зміни не дає підстави стверджувати про позитивні зрушення у її формуванні. Остання в умовах сьогодення часто відзначається безсистемністю і непослідовністю виховних впливів, надмірним авторитаризмом, відсутністю повноцінного родинного спілкування, небажанням організовувати певну діяльність дітей, використанням системи заборон як негативної традиції сімейної культури тощо. З огляду на такий стан речей актуальності набуває не лише формування педагогічної культури сім'ї, але й розробка теорії та практики андрагогіки – педагогіки дорослих як системи, яка має забезпечувати відповідний рівень педагогічних знань та компетентностей батьків та позитивні тенденції підготовки дітей до школи.

Наголошено на необхідності збалансованості та гармонізації трьох складових становлення особистості – навчання, виховання й розвитку, що у період дошкільного дитинства має бути беззастережно збережено задля забезпечення психофізичного здоров'я дитини та її комфортного

світосприйняття. Доведено, що дитина, яка відчуває різкий перехід від гри та вільного спілкування до спеціально організованого, системного навчання, перебуває у стані стресу і «протестує» проти такої організації її життєдіяльності. Перенесення акцентів із розвитку і виховання на навчання, яке, як правило, передбачає засвоєння великої кількості інформації, що не підлягає систематизації через малий досвід дитини-дошкільника, загрожує їй не лише втратою інтересу до навчання як чогось неприємного і нецікавого, але й суттєво погіршує здоров'я.

Таким чином, узагальнення накопиченого теоретичного й прикладного досвіду підготовки дітей до школи в умовах сьогодення, усвідомлення його детермінованості соціальними та культурними змінами дає підставу виокремити такі пріоритетні напрями організації цього процесу: забезпечення тісної взаємодії сім'ї, родини та дошкільних закладів; визнання дитини суб'єктом навчального процесу, сприяння її вільному, творчому розвитку; формування комунікативних умінь, стимулювання пізнавальної активності; турбота про фізичне й психічне здоров'я; розширення й удосконалення мережі інституцій підготовки дітей до школи, зміцнення їх матеріально-технічної бази; розробка індивідуалізованих програм для підготовки до школи; якісна підготовка педагогів до роботи з пропедевтики початкового навчання з урахуванням вимог сучасного інформатизованого, глобалізованого світового простору.

Наголошено і на тих недоліках, які існують у системі підготовки дитини до школи і перешкоджають її успіху: масовість сучасного дошкільця та школи; типовість освітніх програм; застарілість форм, методів та засобів освіти дітей; недостатня готовність вихователів до роботи з дітьми у сучасних суспільних обставинах; недосконалість сімейного виховання тощо.

До основних завдань дорослих – батьків, вихователів, учителів – віднесено створення оптимальних умов для розвитку, навчання, виховання і соціалізації дитини у процесі її підготовки до школи. Йдеться про побудову освітнього простору на ґрунті принципу природо- та культуро відповідності,

усвідомлення необхідності врахування індивідуального вектора розвитку кожної дитини як особливої та унікальної, добір ефективних форм, методів і засобів навчання; створення відповідного позитивного психологічного клімату на заняттях, у трудовій та ігровій діяльності, пристосування змісту і форми до індивідуальних та вікових особливостей дитини 5 – 6-ти років, урахування її попереднього освітнього і культурного досвіду. Зазначене вимагає реалізації діалогічно-розвивальної стратегії виховання і мінімізації імперативної стратегії, створення розвивального освітнього простору, широкого використання здоров'язберезувальних методик та технологій, забезпечення розвитку мотиваційної сфери дитини з огляду на наявні суспільні та культурно-освітні детермінанти тощо.

У роботі та наукових публікаціях автора також здійснено спробу проаналізувати гострі проблеми освіти дітей дошкільного віку з особливими потребами у спеціалізованих закладах та створення закладів інклюзивної освіти в умовах сьогодення.

Окремо наголошено на необхідності забезпечення ефективної підготовки фахівців спеціальності «Дошкільна освіта», яка розглядається у контексті того, що сучасне українське дошкілля, з одного боку, прагне до європейських стандартів, а з іншого – намагається усіляким способом зберегти національний, етнічний, народнопедагогічний характер.

Серед пріоритетних напрямів формування компетентності педагога-вихователя, визначено такі: забезпечення безпеки життя і здоров'я дітей; створення оптимальних умов для цілісного педагогічного процесу; створення природо- і культуровідповідного розвивального середовища; реалізація загальнопедагогічних та специфічних принципів навчання й виховання; формування вміння оптимального добору педагогічного інструментарію для реалізації завдань підготовки дітей до шкільного навчання; врахування специфічних, змінних умов сучасного суспільства у сенсі його технологізації та інформатизації; формування готовності відповідати на виклики і ризики сучасного соціуму; вміння будувати спілкування на основі суб'єкт-суб'єктних

відносин; розвиток комунікативних здібностей особистості задля спілкування не лише з дітьми, а й з їхніми батьками, опікунами, дідусями і бабусями; володіння правовою культурою для захисту інтересів і прав дітей тощо.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено досвід підготовки дітей до школи в Україні у 1945 – 2017 рр., враховуючи суспільно-педагогічні детермінанти. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв’язання поставлених завдань і уможливили формулювання таких висновків:

1. У роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади підготовки дітей до школи з огляду на суспільно-педагогічні детермінанти досліджуваного періоду. Методологічним підґрунтям дослідження визначено: провідні положення теорії наукового пізнання на ґрунті антропології; діалектичний принцип взаємозв’язку та взаємозумовленості закономірностей і явищ соціальної дійсності; необхідність об’єктивного вивчення їх у розвитку, а також у зв’язку з конкретно-історичними умовами на основі єдності логічного та історичного, загального й часткового; концептуальні ідеї педоцентризму; принцип єдності теорії та практики; системно-структурний та культурологічний підходи до вивчення освітніх і педагогічних явищ та процесів; концептуальні положення педагогіки про всебічний розвиток особистості; порівняльно-педагогічний підхід до аналізу процесу підготовки дітей до школи; принципи культуро- та природовідповідності, системного підходу до вивчення історичних явищ. Для створення цілісної, об’єктивної наукової картини процесу підготовки дітей до школи у другій половині XX ст. методологічним підґрунтям обрано наукові теорії антропології, феноменології, прагматизму, синергетики.

Доведено, що стан суспільного розвитку, панівна політична доктрина, пріоритетні цінності суспільного розвитку на певному його етапі, рівень економічного розвитку держави, демографічні чинники, розвиток науки та становлення педагогічної теорії і практики, матеріальна база дошкілля суттєво впливають на загальну стратегію розвитку процесу підготовки дітей до школи. Все це віднесено до детермінуючих чинників, які визначали зміст і технологію підготовки дітей до школи у досліджуваній період. Наголошено і на індетермінантах: йдеться про те, що і в період тотального панування

авторитаризму виникали дитиноцентричні, гуманістичні, особистісно орієнтовані авторські концепції і методики.

2. Визначено етапи формування змісту, ступінь дослідженості проблеми й охарактеризовано базові поняття дослідження. В основу періодизації покладено детермінантно-змістовий підхід, основними критеріям якої стали: суспільно-економічні та культурно-освітні детермінанти, які суттєво впливали на розвиток дошкільної освіти в Україні і на формування змісту та форм підготовки дітей до школи; нормативні документи, які регламентували підготовку дітей до школи в досліджуваній період; якість та характеристика публікацій, які відображали реальний стан теорії і практики підготовки дітей до школи; персоналістична складова процесу – поява яскравих авторських систем, концепцій, методів і технологій у дошкільній педагогіці та психології тощо. На основі цілісного історико-педагогічного аналізу проблеми нами визначено п'ять етапів: I – 1945 – 1950 рр. – повоєнного відродження дошкілля та становлення процесу підготовки дітей до школи; II – 1951 – 1959 рр. – розробки законодавчої та нормативної бази підготовки дітей до школи; III – 1960 – 1983 рр. – формування змісту підготовки дітей до школи на міжпредметній основі; IV – 1984 – 1990 рр. – етап реформування змісту підготовки дітей до школи; V – 1991 – 2017 рр. – формування нової стратегії та інноваційних підходів щодо підготовки дітей до школи.

У дослідженні з'ясовано сутність та історико-педагогічну трансформацію основних категорій, які визначають зміст і процес підготовки дітей до школи. Доведено, що педагогічні явища та факти детермінуються конкретними суспільно-історичними обставинами та умовами, які визначають їх сутнісний і змістовий аспекти, суспільну, інституційну й особистісну доцільність. З огляду на предмет дослідження, його міжпредметну сутність, у роботі з'ясовано дефініції «детермінанта», «детермінанти», «принцип детермінованості», «індетермінованість», «підготовка дітей до школи», «готовність дитини до шкільного навчання», «шкільна зрілість», «шкільна незрілість», «адаптація», «адаптаційні можливості», «стартова готовність», «шкільна зрілість»,

«наступність», «спадкоємність», «перспективність», «інновативність» тощо і визначено низку детермінант, серед яких: аксіологічні, глобалізаційні, економічні, особистісні, інституційні, культурно-освітні тощо.

Проаналізовано ступінь дослідженості проблеми та наукові розвідки українських та зарубіжних учених, в яких висвітлено підготовку дітей до школи крізь призму суспільного замовлення в різні історичні періоди розвитку дошкільної педагогіки.

3. З'ясовано сутність та суспільну детермінованість підготовки дітей до школи в історико-теоретичному аспекті; проаналізовано глобалізаційну та суспільну детермінанти; досліджено економіко-інституційне підґрунтя досліджуваного процесу в окреслений хронологічний період і доведено, що всі вони безпосередньо чи опосередковано впливали на зміст та форми підготовки дітей до школи, відображалися в законодавчих і нормативних документах дошкілля та в змісті підготовки фахівців.

Доведено, що цивілізаційні процеси впливають на формування змісту дошкільної освіти у сфері підготовки дітей до школи, що також залежить від відкритості освітньо-культурного простору країни, міграційних процесів, можливостей доступу до наукових джерел у світовому масштабі тощо. Історичний аналіз доводить, що на всіх історичних етапах підготовки дітей до школи цивілізаційна детермінанта була домінантою, що зумовило зміст, форми, засоби та способи підготовки дітей до школи в Україні досліджуваного періоду.

У роботі обґрунтовано сутність авторитарної, ліберальної і гуманістичної парадигм в дошкільній освіті; проаналізовано їх прояви та вплив на становлення особистості дитини в період підготовки її до школи на певних історичних етапах. У дослідженні доведено, що процес підготовки дитини до школи є змінним, історичним, а врахування цивілізаційних, суспільних детермінант, зокрема інформатизації та глобалізації суспільного простору, необхідна обставина формування його змісту і добору відповідного педагогічного інструментарію.

Визначено, що інституційна детермінанта передбачає: участь представників усіх освітніх та виховних інституцій у процесі підготовки дитини до школи; єдність їхніх педагогічних вимог; взаємодію щодо формування готовності дитини до школи; реалізацію індивідуального підходу до дітей, зокрема обдарованих і тих, які мають особливі освітні потреби; участь у різноманітних організаційних формах щодо підготовки дітей до школи; педагогічне просвітництво батьків тощо.

Історичний екскурс дає підставу констатувати, що економічні та матеріальні детермінанти протягом досліджуваного періоду відігравали важливу роль у процесі підготовки дітей до школи, проте не завжди корелювалися із ціннісними її аспектами.

4. Доведено, що аксіологічна складова процесу підготовки дітей до школи була особливо важливою на всіх етапах історичного розвитку, проте ціннісна ієрархія у досліджуваній період була змінною і, як правило, не відображала істинних вартостей людського буття, зокрема на етапі дошкільного дитинства.

Концепції психологів та педагогів-гуманістів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. переконливо доводять, що аксіологічна ієрархія, закладена в ранньому дитинстві, визначає життєвий шлях особистості від мети до засобів; дошкільне дитинство є тим віковим періодом, коли усвідомлюються цінності свободи, самостійності, активності, діяльності, відповідальності, творчості. Їх пріоритетність у період підготовки дитини до школи є запорукою не лише особистісного зростання, а й побудови суспільного простору на основі демократії та гуманізму.

Встановлено, що рушійною силою формування змісту підготовки дітей до школи у досліджуваній період була суперечність між чинною системою дошкільної освіти і новими суспільними та особистісними вимогами, яка існувала завжди і детермінували нові концепції, підходи, зміст і формальне забезпечення підготовки дітей до школи.

Питання дошкільного виховання, формування готовності дитини до школи, підготовки фахівця до реалізації окреслених завдань були суспільно

детермінованими, набували державного значення, виносилися на обговорення широкої педагогічної громадськості. Свідченням цього є документи, підручники, монографії, методичні посібники, періодична преса тощо.

Актуалізація проблеми підготовки дітей до школи вимагала мобілізації зусиль усіх виховних інституцій і забезпечення їх відповідними засобами, знаннями та вміннями. Аналіз наукових джерел доводить, що у досліджуваний період спостерігається значне різноманіття форм роботи з батьками (педагогічні лекторії, групові та загальні батьківські збори, консультації, виставки дитячих робіт, бесіди з батьками та іншими членами родини, консультації (колективні та індивідуальні), відвідування дітей у сім'ї, усні журнали, зустрічі, свята, відкриті заняття у дитячому садку, ранки, кутки батьків, вітрини, виставки, пересувки, фотомонтажі тощо).

Важливим з точки зору культурно-освітньої детермінанти було формування у дошкільному закладі освітнього простору для підготовки дітей до школи, який у межах дослідження розглядається як підсистема соціокультурного середовища, яка відображає всі чинники, потреби, вимоги, обставини, ситуації, що складаються у суспільстві і мають безпосередній вплив на процес підготовки дітей до школи. Серед пріоритетних функцій освітнього простору визначено комунікативну, інформаційну, когнітивну, емоційну, креативну, розвивальну та ін.

5. Враховуючи історико-педагогічний контекст, у дослідженні проаналізовано зміст фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей дитини до шкільного навчання. Зазначено, що протягом досліджуваного періоду тривав пошук досконалої системи підготовки дітей до школи, який спричинив широкі наукові дискусії на сторінках монографічних та періодичних видань, де обговорювалися питання змісту підготовки, її способів і термінів, компонентів готовності, специфіки взаємодії сім'ї, дошкільного закладу та школи. Зміст підготовки дітей до школи змінювався й удосконалювався залежно від соціального замовлення, стану економіки країни, демографічної ситуації, потреби у праці молодих людей, зокрема жінок,

ціннісних установок та пріоритетів, розвитку дошкільної педагогіки тощо і загалом визначався сукупністю наукового та методичного досвіду щодо формування фізіологічної, психологічної, соціальної, дидактичної готовностей. Особлива увага приділялася дидактичній (розумовій, інтелектуальній) готовності практично протягом усіх виділених періодів, що залишається суттєвим недоліком процесу підготовки дітей до школи.

Пріоритетними були завдання збагачення мови дітей, формування елементарних математичних понять, володіння елементарними знаннями (з природознавства, географії, історії), формування естетичних смаків та уподобань, виховання потреби до занять фізичною культурою, формування позитивного ставлення до праці тощо. Особистісно значуще поняття «готовність дитини до школи» передбачало наявність у дитини-дошкільника: певного кола уявлень: про факти, події, речі, людей, явища суспільного і трудового життя; елементарних понять та узагальнених знань щодо просторових, часових і кількісних характеристик, моральних, естетичних і життєвих норм; сформованих елементарних навичок і вмінь самообслуговування, спілкування тощо.

Доведено, що основними і рівнозначними є такі компоненти готовності дитини до школи: фізіологічна і фізична зрілість дитини; психологічна готовність (до неї відносять вольовий, мотиваційний, комунікативний та пізнавальний компоненти); соціальна; дидактична (розумова, інтелектуальна) готовність.

6. На основі історико-педагогічного аналізу, синтезу й узагальнення визначено продуктивні ідеї та можливості творчого використання досвіду щодо підготовки дітей до школи в контексті сучасних глобалізаційних і суспільно-педагогічних детермінант.

На основі узагальнення наявних підходів до процесу підготовки дитини до школи доведено, що пріоритетом повинні стати: визнання дитини суб'єктом освітнього процесу й усвідомлення ролі й цінності дитини і дитинства у людському житті; створення єдиного досконалого освітнього простору

дошкільної та початкової ланок освіти; збагачення фонду навчально-методичної літератури та спеціальних засобів і методик; перехід від знаннєвої до компетентнісної парадигми і формування у дітей ключових життєвих компетенцій (мовленнєвої, етнокультурної, морально-етичної, поведінкової) на етапі підготовки до школи; вивчення світових тенденцій розвитку освітнього поля і критичне переосмислення нововведень, пов'язаних із застосуванням інноваційних технологій у царині дошкілля; створення системи інклюзивної освіти та забезпечення її відповідними фахівцями; удосконалення матеріальної бази дошкільної освіти та усіх альтернативних інституцій задля підготовки дитини до школи.

Зазначено, що ретельна й наполеглива робота щодо створення оптимальних умов для підготовки дітей до школи та формування психологічної готовності дитини до шкільного навчання в умовах сучасного стрімкого суспільного розвитку передбачає: всебічне вивчення особистості дитини з урахуванням її психологічної та фізіологічної готовності; налагодження тісної взаємодії сім'ї та дошкільного закладу задля єдності педагогічних впливів; компетентне врахування індивідуальних особливостей кожної дитини; створення природовідповідного середовища для організації дошкільної освіти; використання широкого арсеналу засобів з опорою на принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; тісну співпрацю батьків, соціальних педагогів, психологів та вихователів у визначеному напрямі; максимальне нівелювання травмуючих впливів на дитину в процесі переходу до шкільного навчання; використання сучасних методик та технологій дошкільного виховання; відповідність вимог, що ставляться перед дитиною, її можливостям та рівню фізіологічного та психічного розвитку; розвиток позитивної мотивації щодо шкільного навчання.

Домінантами на сучасному етапі розвитку суспільства, функціонування системи освіти у ньому і безпосередньо реалізації завдань підготовки дітей до школи визначено: суб'єкт-суб'єктну модель взаємодії дитини та педагога; гармонійне поєднання і реалізацію завдань фізіологічної, психологічної,

соціальної, дидактичної готовностей дитини до шкільного навчання; обов'язкову реалізацію принципів природовідповідності, урахування вікових та індивідуальних особливостей дошкільнят; побудову освітнього простору на основі здоров'язбережувальних та валеологічних технологій; розбудову розвивального освітнього простору шляхом упровадження традиційних та інноваційних технологій; дозоване і контрольоване використання у процесі підготовки дитини до школи сучасних інформаційних технологій та різноманітних засобів для їх реалізації (гаджетів); тісну взаємодію усіх виховних інституцій (школи, родини, дошкільних закладів, початкової школи тощо); використання моделі освітньої єдності виховних впливів; побудову освітнього простору на ґрунті системності і наступності дошкільної та початкової освіти; розробку програм концептуальної пролонгованості освітніх програм у контексті сучасної змістової парадигми; широке просвітництво батьків та реалізацію спільних освітніх проектів з їхньою участю; урахування глобалізаційних викликів та ризиків і розробку випереджувальних освітніх практик протистояння негативним суспільним та особистісним проявам.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальших наукових пошуків потребують: компаративний аспект підготовки дітей до школи; реалізація інклюзивної освіти на етапі підготовки дитини до шкільного навчання; авторські концепції підготовки дітей до школи тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдєєва І. Освітній простір як умова соціалізації / І. Авдєєва, Л. Михайлюк // Нова педагогічна думка. – 2008. – № 2. – С. 3 – 5.
2. Авдіянц Г.Г. Формування духовних потреб молодших школярів у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Г.Г. Авдіянц. – Луганськ, 2001. – 20 с.
3. Адамек І. Теорія і практика підготовки дітей до школи в умовах розвитку польського дошкілля (друга половина ХІХ віку - 1918 р.) : Автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / І. Адамек; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – 52 с.
4. Алешко В. Здійснення екологічної освіти в процесі наступності між дошкільною та початковою ланками / В. Алешко // Підготовка дітей до школи : наступність і перспективність : збірник / за ред. В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.
5. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике / Ш.А. Амонашвили. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
6. Амонашвілі Ш.О. До школи у шість років / Ш.О. Амонашвілі // Педагогічний пошук / упоряд. І.М. Баженова ; пер. з рос. – К. : Радянська школа, 1988. – С. 3 – 46.
7. Ананьев Б.Г. О преемственности в обучении / Б.Г. Ананьев // Советская педагогика. – 1953. – № 12. – С. 23 – 35.
8. Андрущенко В.П. Вища освіта в контексті глобалізації / В.П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К. : Київський національний лінгвістичний університет, 2002. – Вип. 9. – С. 3 – 12.
9. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу) / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 11–17.

10. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
11. Анищенко О.А. Формирование предпосылок учебной деятельности у детей старшего дошкольного возраста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Анищенко Ольга Александровна. – М., 1979. – 183 с.
12. Аніщенко О.В. Сучасні педагогічні технології : курс лекцій : навч. посіб. / О.В. Аніщенко, Н.І. Яковець ; за заг. ред. Н.І. Яковець. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2005. – 242 с.
13. Антонова О.Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : [монографія] / О.Є. Антонова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 472 с.
14. Арістова І.В. Державна інформаційна політика : організаційно-правові аспекти : [монографія] / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / І.В. Арістова. – Х. : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
15. Артемова Л.В. Реалії та перспективи розвитку дошкільної освіти України в контексті ключових позицій Болонської декларації / Л.В. Артемова // Вісник Глухівського державного національного педагогічного університету ім. О. Довженка. – 2010. – Вип. 16. – С. 10–14.
16. Артемова Л.В. Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре / Л.В. Артемова. – К. : Вища школа, 1988. – 159 с.
17. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підручник / Л.В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
18. Асаева И.Н. Основные проблемы и направления развития профессиональной компетентности воспитателей дошкольных учреждений / И.Н. Асаева // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 4. – С. 36–41.
19. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической аксиологии / Н.А. Асташова // Педагогика. – 2002. – № 8. – С. 8–13.
20. Ашиток Н.І. Гуманістична парадигма в умовах кризових явищ в освіті / Н.І. Ашиток // Формування цінностей особистості : теорія і практика :

[монографія] / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 13–31.

21. Баєва И.А. Психологическая безопасность образовательной среды: теоретические основы и технологии создания : автореф. дисс. ... д-ра психол. наук / И.А. Баева. – СПб., 2002. – 24 с.

22. Баженова К. So Truly Real: колекційні ляльки-немовлята / К. Баженова. – Режим доступу : www.citytoys.ru.

23. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України ; наук. ред. та упоряд. О.Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.

24. Базовий компонент дошкільної освіти України / науковий керівник : А. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук. ; авт. кол-в : Богуш А., Беленька Г., Богініч О., Гавриш Н., Долинна О., Ільченко Т., Коваленко О., Лисенко Г., Машовець М., Низковська О., Панасюк Т., Піроженко Т., Поніманська Т., Сідельнікова О., Шевчук А., Якименко Л. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.

25. Бахмат Н.В. Педагогічна підготовка вчителів початкової школи : інноваційні підходи в умовах хмаро орієнтованого середовища : монографія / Н.В. Бахмат. – К. : Міленіум, 2016. – 360 с.

26. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика : учеб. пособ. / В.С. Безрукова. – Екатеринбург, 1996. – 272 с.

27. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.

28. Бех І. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні / І. Бех // Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський щорічник. – Ченстохова – К., 2000. – С. 331–350.

29. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : навч.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

30.Беленька Г.В. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в умовах університетської освіти / Г.В. Беленька // Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 4. – С. 1–5.

31. Беленька Г.В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія / Ганна Володимирівна Беленька. – К. : 2011. – 320 с.

32. Білан О.І. Методичні рекомендації для діагностики шкільної зрілості дітей 6–7 років / О.І. Білан, Т.Б. Партико, О.Є. Хома // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 13–16.

33.Білозерова О. Зв'язок дитячого садка із школою / О. Білозерова // Дошкільне виховання. – 1956. – № 8. – С. 29–34.

34.Білостоцька Б. Виховання у дітей інтересу до школи / Б. Білостоцька // Дошкільне виховання. – 1960. – № 8. – С. 14–15.

35. Білоцерковська Н.Г. Інформаційні технології і освіта в сучасному суспільстві / Н.Г. Білоцерковська // Шкільна бібліотека. – 2005. – № 6. – С. 43.

36. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. – К. : Вища школа, 2007. – 542 с.

37. Богуш А.М. Запрошуємо до розмови : посіб. [для роботи з дошкільнятами] / А.М. Богуш, Г.І. Григоренко. – К. : Освіта, 1996. – 149 с.

38. Богуш А.М. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі : монографія / А.М. Богуш, Н.Є. Шиліна. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. – 335 с.

39. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Одеса : Ярослав, 2004. – 176 с.

40. Богуш А.М. Моє довкілля : програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям / А.М. Богуш. – К. : Шкільний світ, 2006. – 109 с.

41. Богуш А.М. Оглядаючи пройдене... : Спогади / А.М. Богуш ; упор. М. Черкасов. – Одеса : Видавництво ВМВ, 2009. – 182 с.

42. Богуш А.М. Підготовка педагогічних кадрів до реалізації принципу наступності дошкільної і початкової освіти / А.М. Богуш // Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. (спецвипуск) / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 3–8.
43. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологические исследования) / Л.И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
44. Бойко А. Людиноцентризм як принцип особистісно орієнтованого навчання / А. Бойко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2008. – № 4. – С. 37–43.
45. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова и В.П. Зинченка. – М. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 633 с.
46. Бондар О.В. Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919 – 1933 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.В. Бондар ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – 20 с.
47. Бондаренко Т.М. Підготовка дитини до навчання в школі : сучасні погляди та перспективи / Т.М. Бондаренко // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ : Вид. центр СДПУ, 2007. – Вип. XXXIV. – С. 215–222.
48. Бондаренко Т.М. Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема в теорії і практиці вітчизняної педагогіки (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.М. Бондаренко ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2008. – 20 с.
49. Бордовская Н.В. О характере взаимовлияния образования и культуры / Н.В. Бордовская // Образование и культура Северо-Запада России. Вестник СЗО РАО. – Вып. 5. Культура. Образование. Искусство. – М. : РАО, 2001. – С. 33–39.
50. Бордовская Н.В. Педагогика : учеб. пособие / Н.В. Бордовская, А.А. Реан. – СПб. : Питер, 2006. – 304 с.

51. Борець Г. Краще готувати дітей до школи / Г. Борець // Дошкільне виховання. – 1965. – № 8. – С. 5–8.
52. Брюханова Н. Підходи до розуміння компетентності та компетенції в освіті / Н. Брюханова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 4. – С. 40–49.
53. Бурлака Я. Проблема вдосконалення навчального процесу / Я. Бурлака // Проблема удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі : матер. Республіканської наук.-практ. конф. – К., 1975. – 447 с.
54. Бухман Г. Всебічно готувати дитину до школи / Г. Бухман // Дошкільне виховання. – 1959. – № 10. – С. 21–24.
55. Бушуєва Н. Шестирічки : формування повноцінної навчальної мотивації / Н. Бушуєва // Дошкільне виховання. – 2002. – № 9. – С. 4–13.
56. В Україні за 10 років кількість здорових дітей зменшилася на третину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/HEALTH/v_ukrayini_za_10_rokiv_kilkist_zdorovih_ditey_zmenshilasya_na_tretinu.html.
57. Василюк А.В. Педагогічний словник-лексикон : англ.-укр., укр.-англ. / А.В. Василюк. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 72.
58. Васянович Г.П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. [для викладачів і студ. вищих навч. закл.] / Г.П. Васянович. – Л. : Норма, 2005. – 343 с.
59. Вашуленко М.С. Нові підходи до шкільної початкової освіти / М.С. Вашуленко // Педагогічна газета. – 2000. – № 10 (76). – С. 4.
60. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – Т. 1. – 191 с.
61. Венгер А.Л. Психологическая готовность ребенка к школе : психологические проблемы обучения и воспитания детей шестилетнего возраста / А.Л. Венгер // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 30–35.
62. Виїзне відділу переддошкільної та дошкільної педагогіки у м. Донецьку // Дошкільне виховання. — 1962. — № 12. — С. 42—43.

63. Викат М.Ю. Роль музики в розвитку личности ребенка / М.Ю. Викат // Преемственность между детским садом и школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской научно-методической конференции (Лиепая, 2 – 3 октября 1986 г.). – Рига, 1986. – С. 31.
64. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку : програма та методичні рекомендації / упор. А.М. Богуш. – К. : ІЗМН, 1997. – 112 с.
65. Вихрущ А.В. Основи християнської педагогіки / А.В. Вихрущ та ін. – Тернопіль : Освіта, 1999. – 168 с.
66. Вихрущ А.В. Методологія історії педагогіки як виклик сучасності / А.В. Вихрущ // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія. – Чернівці, 2011. – Вип. 564. – С. 28–33.
67. Вихрущ А.В. Інтеграція української освіти в європейський освітній простір / А.В. Вихрущ // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 469. – С. 22–32.
68. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів / О. Вишневський // Освіта : всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2008. – № 32/33. – С. 10–11.
69. Вишневський О. Сучасне українське виховання : педагогічні нариси / О. Вишневський. – Львів : Львівський обл. науково-методичний інститут освіти; Львів, обл. пед. т-во ім. Ващенко, 1996. – 238 с.
70. Вишневський О.І. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання / О.І. Вишневський // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 37–40.
71. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки : курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль ; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с.

72. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник [для студентів вищих навч. закладів] / О.І. Вишневський. – Вид 2-е. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.
73. Вища освіта України і Болонський процес // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/20080215/pedagogika/bolonskiy_protzes_osvita_ukrayini
74. Від екології природи – до екології душі // Дитячий садок. – 2004. – № 25–26.
75. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : підручник [за модульно-рейтинг. системою навч. для студ. магістратури] / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
76. Вітвицька С.С. Особистісно орієнтоване виховання студентів у вищих навчальних закладах освіти / С.С. Вітвицька // Професійна педагогічна освіта : особистісно орієнтований підхід. : [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 50–78. 89.
77. Вітвицька С.С. Ступенева педагогічна освіта : аналіз, досвід, проблеми / С.С. Вітвицька // Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів : зб. наук. праць учасників Всеукраїнського методол. семінару з міжнародною участю. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 124–132. 87.
78. Вовчик-Блакитна М. Формування готовності дитини до навчання в школі / М. Вовчик-Блакитна // Дошкільне виховання. – 1959. – № 12. – С. 1–6.
79. Вознюк О.В. Педагогічна синергетика : генеза, теорія і практика : [монографія] / О. В. Вознюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 811 с.
80. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки : синергетичний підхід : [монографія] / О. В. Вознюк ; за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.

81. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти : інтегративний підхід : [монографія] / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
82. Возрастные возможности усвоения знаний / под ред. Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова. – М. : Просвещение, 1966. – 442 с.
83. Волкова І. Дитячий садок і школа / І. Волкова // Дошкільне виховання. – 1960. – № 1. – С. 13–16.
84. Волошина О.В. Основи корекційної педагогіки / О.В. Волошина. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2012. – 168 с.
85. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 589 с.
86. Воспитание детей дошкольного возраста / под ред. Л.Н. Проколиенко. – К. : Рад. школа, 1990. – 368 с.
87. Воспитание дошкольника в семье : вопросы теории и методики / под ред. Т.А. Марковой. – М. : Педагогика, 1979. – 192 с.
88. Воспитателю о работе с семьей : пособие для воспитателя дет. сада / Л.В. Загик, Т.А. Куликова, Т.А. Маркова и др. ; под ред Н.Ф. Виноградовой. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.
89. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрение ребенка / Л.С. Выготский // Психология личности : в 2-х т. – Самара, 1999. – Т. 2. – С. 160–165.
90. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский. – М., 1982. – 210 с.
91. Гавриш Н.В. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ : Альма-Матер, 2006. – 368 с.
92. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. / Наталія Гавриш. – К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2002. – 423 с.

93. Галкина О.И. Подготовка детей старшей группы детского сада к обучению письму и рисованию в школе / О.И. Галкина // Детский сад и школа : сборник статей / под. ред. А.А. Люблинской. – М., 1954. – С. 95–142.

94. Галузовий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010101 «Дошкільне виховання» / Л. Артемова, Г. Беленька, О. Богініч та ін. ; наук. кер. В. Бондар. – К. : МОН України, 2005. – 104 с.

95. Галузинський В.М. Педагогіка : теорія і історія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл, які вивчають дисципліну «Педагогіка»] / В.М. Галузинський, М.Б. Євтух. – К. : Вища шк., 1995. – 236 с.

96. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме «Формирование умственных действий и понятий» / П.Я. Гальперин. – М., 1965. – 51 с.

97. Гальперин П.Я. Развитие исследований по формированию умственных действий / П.Я. Гальперин // Психологическая наука в СССР. – М., 1959. – Т. I. – С. 441.

98. Ганзен В.А. Системное описание психологи / В.А. Ганзен. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-т, 1984. – 176 с.

99. Гевко О.І. Організація музично-театральної діяльності та розвитку дитячої художньої культури : тексти лекцій [для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» ОР «Спеціаліст»] / О.І. Гевко. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 204 с.

100. Гевко О.І. Формування логіко-математичних уявлень у дітей дошкільного віку / О.І. Гевко // Формування цінностей особистості : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 172–198.

101. Гевко О.І. Порівняльна дошкільна педагогіка : навч.-метод. посіб. : тексти лекцій / О.І. Гевко. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 110 с.

102. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.

103. Гов'ядовська Н. Про наступність у роботі дитячого садка і школи / Н. Гов'ядовська // Дошкільне виховання. – 1953. – № 2. – С. 9–13.

104. Годіна В. Перехід дітей до школи / В. Годіна, Ю. Петраківська // Дошкільне виховання. – 1955. – № 8. – С. 14–18.

105. Головань Н.О. Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика / Н.О. Головань // Навчання і виховання шестирічних першокласників. – К. : Освіта, 1990. – С. 52–67.

106. Головань Т.М. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.М. Головань ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2008. – 20 с.

107. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.

108. Горбачева В.А. Развитие педагогических требований к поведению детей, переходящих из детского сада в школу / В.А. Горбачева // Детский сад и школа : сборник статей / под. ред. А.А. Люблинской. – М., 1954. – С. 15–34.

109. Городиська В.В. Історія дошкільної педагогіки : тексти лекцій. Ч. 1 : Від найдавніших часів до поч. XX ст. / В.В. Городиська, С.М. Івах, А.В. Федорович. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 144 с.

110. Городиська В.В. Вступ до спеціальності : тексти лекцій [для підготовки фахівців ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта»] / Світлана Івах, Віолета Городиська. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного у-ту імені Івана Франка, 2012. – 148 с.

111. Готовність дитини до навчання / упоряд. С.Д. Максименко, К.С. Максименко, О.П. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 94 с.
112. Грама Н.Г. Теоретико-методичні засади фахової підготовки педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ніна Грама ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2004. – 45 с.
113. Греханкина Л.Ф. Региональный компонент в структуре содержания образования / Л.Ф. Греханкина // Педагогика. – 1999. – № 85. – С. 30 – 34.
114. Григорович Л.А. К вопросу о готовности детей к обучению в школе / Л.А. Григорович // Дошкольное воспитание. – 1995. – № 4. – С. 68 – 70.
115. Григорьев С. Программа развития региональной системы образования / С. Григорьев // Педагогика. – 1996. – № 3. – С. 33 – 38.
116. Гупан Нестор. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації // Рідна школа – 2013 – №8 – 9 (серпень – вересень) – С. 67 – 70.
117. Давидюк М.О. Корекційна педагогіка : хрестоматія / М.О. Давидюк. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2011. – 205 с.
118. Даниленко Л.І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи : монографія / Л.І. Даниленко. – К. : Логос, 1998. – С. 45.
119. Дем'янчук О. Н. Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання учнівської і студентської молоді в умовах національного відродження / О.Н. Дем'янчук [та ін.]; заг.ред. О. Н. Дем'янчук. – Луцьк : Вежа, 2001. – 128 с.
120. Денисенко Н. Гартуємо тіло і дух / Н. Денисенко // Дошкільне виховання. – 2001. – № 6. – С. 14.
121. Денисенко Н.Ф. Теоретичні засади та практика управління системою фізичного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. – К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2002. – 505 с.

122. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)» // Освіта. – 1993. – Грудень. – № 44 – 46. – С. 5.
123. Детский сад – открытое развивающее пространство / состав. М.С. Аромштам. – М. : Эврика, 2003. – 208 с.
124. Детский сад и семья / Т.А. Маркова, Л.В. Загик, В.М. Иванова и др. ; под ред. Т.А. Марковой. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.
125. Детский сад и школа : сборник статей / под ред. А.А. Люблинской. – М. : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1954. – 154 с.
126. Детство : программа развития и воспитания детей в детском саду / В.И. Логинова, Т.И. Бабаева и др. – СПб. : Изд-во «Акцидент», 1995. – 288 с.
127. Діти і соціум : Монографія / За заг. ред. А.М. Богуш. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
128. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. – 160 с.
129. Дитина в дошкільні роки : програма розвитку, навчання та виховання дітей. – Запоріжжя : ЛПКС, 2004. – 268 с.
130. Дитина : програма виховання і навчання дітей дошкільного віку // Освіта. – 1993. – 272 с.
131. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. – Богдан, 2003. – 427 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online3.anextour.ru/hotels?samo_action=hotel&HOTELINC=1284K.
132. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; авт. кол.: Г.В.Беленька, О.Л.Богініч, Н.І.Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук.ред.: Г.В.Беленька, М.А.Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім.Б.Грінченка. – К.: Київ. ун-т ім.Б.Грінченка, 2016. – 304с.
133. Дитячий садок і школа // Дошкільне виховання. – 1953. – № 8. – С. 42–46.

134. Дичківська І.М. Вправи у соціальній поведінці дітей за системою М. Монтесорі / І.М. Дичківська, Т.І. Поніманська. – Рівне, 1999. – 57 с.
135. Довідник дошкільного працівника / укл. Л.Ф. Венжик. – К. : Рад. школа, 1980. – С. 40–43.
136. Домашенко И.А. Выявление уровня готовности детей старшего дошкольного возраста к обучению в школе / И.А. Домашенко // Преимущество между детским садом и школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской научн.-метод. конф. (Лиепая, 2 – 3 октября 1986 г.). – Рига, 1986. – 114 с.
137. Дорошенкова О. Дитячий садок / О. Дорошенкова. – К. : Видавництво Київського Райкому Профспілки Цукровиків, 1922. – 224 с.
138. Дошкільна освіта : навч.-метод. посіб. для підгот. фах. ОКР «Спеціаліст» напряму підгот. 0101 «Педагогічна освіта» : спец. 9.010101 «Дошкільна освіта» / за заг. ред. М.М. Чепіль, Н.В. Скотної. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 251 с. – (*Сер. Бібліотечка дошкільного педагога*).
139. Дошкільна освіта в Україні : нормативно-правове регулювання / [упор. Л. Гураш, Т. Вороніна]. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ», 2006. – 120 с.
140. Драйден Г. Революція в навчанні / Драйден Гордон, Вос Джанет ; перекл. з англ. М. Товкало. – Львів : В-во «Літопис», 2011. – 544 с.
141. Друзь Б.Г. Вправи на формування найпростіших уявлень про інформатику і обчислювальну техніку / Б.Г. Друзь // Початкова школа. – 1988. – № 1. – С. 24–31.
142. Дубасенюк О. А. Психолого-педагогічні фактори професійного становлення вчителя : [монографія] / О.А.Дубасенюк. – Житомир. держ. пед. ун-т., 1995. – 260 с.
143. Дубасенюк О.А. Акмеологічна концепція професійного становлення майбутнього педагога / О.А. Дубасенюк // Акмеологія – наука XXI століття : розвиток професіоналізму : матеріали Другої міжнар. наук.- практич.

конф. / наук. ред. В. І. Перевозчиков. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 101–105.

144. Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна діяльність : сутність та сучасні підходи / О. А. Дубасенюк // Професійна підготовка педагогічних працівників : наук.-метод. зб. / за ред. О. А. Дубасенюк ; Л. П. Пуховської. – К. ; Житомир, 2000. – С. 3 – 9.

145. Дубасенюк О.А. Професійно-педагогічна освіта : сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку / [О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, С.С. Вітвицька та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 322 с.

146. Дубасенюк О.А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога : [монографія] / О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 367 с.

147. Дудник Н. Дошкільна педагогіка : тексти лекцій : навч.-метод. посіб. / Надія Дудник. – Дрогобич : Посвіт, 2016. – 276 с.

148. Дудник Н.З. Використання авторської програми «Лицем до дитини» в освітньому процесі / Н.З. Дудник // Формування цінностей особистості : теорія та практика : монографія / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 107–129.

149. Дудник Н.З. Сучасні технології дошкільного виховання : навч.-метод. посіб. : курс лекцій / Н.З. Дудник. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – 208 с.

150. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Дж. Дьюї ; [пер. з англ. М. Олійник]. – Л. : Освіта ; Л. : Літопис : Центр гуманітарних досліджень Львівського національного ун-ту ім. І.Франка, 2001. – 32 с.

151. Духнович О. Твори / О. Духнович ; упоряд. О.М. Радловчак. – Ужгород : Карпати, 1993. – 250 с.

152. Духнович О.В Народна педагогія / О.В. Духнович // Антологія педагогічної мислі Української ССР / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С. 202–208 ; С. 384 – 391.
153. Дьоміна І. Навчання елементів грамоти в підготовчій групі / І. Дьоміна, М. Маріко // Дошкільне виховання. – 1962. – № 12. – С. 22–25.
154. Дьяченко О. Дошкольный возраст: психологические основания образовательной работы по развитию способностей / О. Дьяченко // Дошкольное воспитание. – 1995. – № 1. – С. 46–50.
155. Едигей В.Б. Вчися читати, малюк / В.Б. Едигей. – К. : Гранд, 1995. – 254 с.
156. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
157. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія / Г.В. Єльнікова. – К. : ДАККО, 1999. – 177 с.
158. Єременко В. Організація життя дітей та виховання їх поведінки / В. Єременко // Дошкільне виховання. – 1955. – № 8. – С. 18–20.
159. Журавський В.С. Болонський процес : головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. : Політехніка КТУУ, 2003. – 195 с.
160. З доповіді Міністра В.Г. Кременя / В.Г. Кремень // Дошкільне виховання. – К., 2002. – № 9. – С. 4.
161. З'їзд учителів України // Дошкільне виховання. – 1959. – № 10. – С. 1–6.
162. Загик Л.В. Совместная деятельность родителей с ребенком в семье как средство его нравственного воспитания / Л.В. Загик // Современные проблемы воспитания и обучения дошкольников в детском саду и семье : сб. науч. тр. / отв. ред. Л.В. Загик. – М. : Изд. АПН СРСР, 1982. – 115 с.

163. Загородня Л.П. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу : навч. посіб. / Л.П. Загородня, С.А. Тітаренко. – Суми : Університетська книга, 2010. – 319 с.
164. Заззо Р. Психическое развитие ребенка и влияние среды / Р. Заззо // Вопросы психологии. – 1967. – № 2. – С. 111–124.
165. Закон України «Про вищу освіту» від 12.03.2009 із змінами [Ел. ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/.
166. Закон України «Про дошкільну освіту» // Освіта України. – 2001. – № 33. – 12 вересня.
167. Закон України «Про дошкільну освіту» : за станом на 25 листопада 2005 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2005. – 31 с.
168. Закон України «Про освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу :: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>
169. Закон України «Про освіту». – К. : Генеза, 1996. – 36 с.
170. Закон України «Про охорону дитинства» [Текст]. – «Про дитяче харчування» / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2008. – 32 с. – (*Серія «Закони України»*).
171. Заміщак М.І. Психологічні аспекти дослідження моральної самооцінки у молодших школярів / М.І. Заміщак // Освіта регіону. – 2011. – № 2. – С. 205 – 208.
172. Заміщак М.І. Психологічні особливості моральної самооцінки молодших школярів / М.І. Заміщак // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. – Т. XIII, част.4. – К., 2011. – С.154 – 160.
173. Занков Л.В. Избранные педагогические труды / Л.В. Занков. – М. : Педагогика, 1990. – 424 с.
174. Запорожец А.В. Психологическое изучение развития моторики ребенка-дошкольника / А.В. Запорожец // Вопросы психологии ребенка

дошкольного візаста / под ред. А.Н. Леонтьева, А.В. Запорожца. – М., 1948. – С. 102–112.

175. Запорожец А.В. Избранные психологические труды : в 2-х т. – Т. 1. Психологическое развитие ребенка / А.В. Запорожец ; под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М. : Педагогика, 1986. – 316 с.

176. Запорожец А.В. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовка к школе старших дошкольников / А.В. Запорожец // Дошкольное воспитание. – 1970. – № 4. – С. 37–42.

177. Зданевич Л. В. Актуальні дефініції моніторингу якості дошкільної освіти / Наукові підходи до моніторингу якості дошкільної освіти : науково-практичний посібник / Авт.-упор.: Л.В.Зданевич, Л.С.Пісоцька, О.С.Мисик. – Хмельницький : ХГПА, 2015. – С. 46–57.

178. Зданевич Л. В. Дошкільна педагогіка : посіб. для підготовки до екзаменів / Л. В. Зданевич, О. В. Павлушкіна, В. С. Палійчук. – Хмельницький : вид-во ХГПІ, 2004. – 152 с.

179. Зданевич Л. В. Реалізація компетентнісного підходу як одного з інструментів професійної підготовки майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі / Л.В. Зданевич // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2015. – Вип. 18. – С. 90 – 96.

180. Змановский Ю.Ф. Шесть лет. Детский сад. Школа / Ю.Ф. Змановский. – М. : Знание, 1983. – 96 с.

181. Зростає кількість дошкільнят з порушеннями психофізичного розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://health.unian.ua/country/925462-zrostaе-kilkist-dosh_kilnyat-z-porushennyami-psihofizichnogo-rozvitku.html

182. Зязюн І. Філософія педагогічної антропології. Електронний ресурс. Режим доступу <http://lib.iitta.gov.ua/3244/1>

183. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. [для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів] / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : Укр.-фін. ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

184. Ивин А.А. Аксиология : [научное издание] / А.А. Ивин. – М. : Высш. шк., 2006. – 390 с.
185. История дошкольной педагогики: Учеб пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика і психологія (дошк.)» / М.Ф. Шабаев и др.; под ред. Л.Н. Литвина. -2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1989. – 352 с.
186. Івах С.М. Виховання дітей раннього віку : навч.-метод. посібн. / С. Івах, М. Ярушак. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 105 с.
187. Івершинь А.Г. Формування проектно-художніх уявлень у старших дошкільників : дисер. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / А.Г. Івершинь. – Одеса : Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, 2000. – 227 с.
188. Ігнатенко П.Р. Аксіологія виховання : від термінології до постановки проблем / П.Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – К. : Пед. думка, 1997. – № 1 (14). – С. 118–123.
189. Ільченко М. Спільні завдання дитячого садка і сім'ї / М. Ільченко // Дошкільне виховання. – 1962. – № 3. – С. 4–6.
190. Імідж школи на порозі ХХІ століття : практико-зорієнт. посіб. / за наук. ред. І.Г. Єрмакова. – К., 1998. – 382 с.
191. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію роботи в дошкільних навчальних закладах у 2013/2014 навчальному році» : лист МОН України від 20.06.2013 № 1/9-446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/36305/>.
192. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі» : лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України від 26.07.2010 р. № 1.4/18-3082 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/9091/>.

193. Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упорядники і автори вступних нарисів З.Н. Борисова, В.З. Смаль. – К. : Видавниче об'єднання «Вища школа», Головне видавництво, 1974. – 319 с.
194. Каган М.С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
195. Казаринов М.Ю. Детерминизм в сложных системах управления и самоорганизации / М.Ю. Казаринов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 168 с.
196. Калічак Ю.Л. Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей : тексти лекцій / Юрій Калічак. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 128 с.
197. Калічак Ю.Л. Історія педагогіки : методичні рекомендації [до семінарських занять для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» ОКР «Бакалавр»] / Юрій Калічак, Наталія Тичинська. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 164 с.
198. Калічак Ю.Л. Історія педагогіки : тексти лекцій [для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» ОКР «Бакалавр»] / Юрій Калічак, Наталія Тичинська. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 176 с.
199. Каратаєва М.І. Розвиток творчої особистості дошкільника / М.І. Каратаєва / за заг. ред. Л.А. Грицюк. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2008. – 352 с.
200. Карпенко О. Безпека життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку : навч.-метод. посіб. / Ореста Карпенко, Любов Загоруйко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2016. – 192 с.
201. Карпенко О. Опіка над дітьми у Польщі : навч. посіб. [для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти напрямів підготовки: дошкільна освіта, початкова освіта, соціальна педагогіка] / Ореста

Карпенко. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 238 с.

202. Карпенко О.Є. Дитяча література (Література для дітей дошкільного віку) : методичні матеріали до семінарських занять [для фахівців ОР «Бакалавр» напряму підготовки 6.01010101 «Дошкільна освіта»] / Ореста Карпенко, Ірина Паласевич. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 104 с.

203. Квас О. Дитина в центрі педагогіки і суспільних змін в Україні / О. Квас // Традиція і культура. Феномен діалогу : традиція і сучасність : матеріали IX Міжнародної наукової конференції (Київ, 19 – 20 листопада 2010). – К., 2010. – Ч. 4. – С. 34.

204. Квас О. Дитина і дитинство в українській виховній традиції / О. Квас // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць. – К. : Фенікс, 2011. – Вип. 12. – С. 245–251.

205. Квас О.В. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. : методичні рекомендації до семінарських занять / Олена Квас, Мар'яна Айзенбарт. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 52 с.

206. Квас О. «Століття дитини» та принципи нової педагогіки Еленн Кей / О. Квас // Наукові записки : збірник наукових статей. Серія: Педагогіка та історичні науки. – К. : Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. – Вип. 97. – С. 86–94.

207. Квас О. Візія дитинства в українській етнопедагогічній традиції / О. Квас // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – Вип. 27. – С. 217–226.

208. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія / Олена Валеріївна Квас. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 300 с.

209. Кемінь Г. Теорія і практика «нового виховання» у західно-європейській педагогіці (кінець XIX – середина XX століття) / Г. Кемінь. – Дрогобич : Коло, 2004. – 124 с.

210. Кемінь Г.М. Еволюція педагогіки «нового виховання» у зарубіжних країнах на початку XX ст. / Г.М. Кемінь // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Педагогіка» / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), О. Кобрій, Є. Приступа та ін. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Вип. 4. – С. 214–223.

211. Кемінь В. Історія виховання. Т. 2 : Від XIX до наших днів : навч.-метод. посіб. / Володимир Кемінь, Олена Квас, Олена Невмержицька. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 196 с.

212. Кемінь В. Порівняльна педагогіка : навч.-метод. посіб. / В. Кемінь, О. Невмержицька, А. Чех. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 320 с.

213. Кемінь В.П. Історія виховання : навч.-метод. посіб. – Т. 1 : Від найдавніших часів до XVIII ст. / В.П. Кемінь, О.В. Невмержицька. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 214 с.

214. Керівництво дошкільним навчальним закладом : інформативно методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу / упор. : Н. Майор, Ю. Манилюк, М. Марусенець та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 168 с.

215. Ким Т.В. Формирование интереса к книге у детей 5–6 лет как условие успешного обучения в школе (к постановке проблемы) / Т.В. Ким // Преемственность между детским садом и школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской науч.-метод. конф. (Лиепая, 2 – 3 октября 1986 г.). – Рига, 1986. – С. 54.

216. Кобрій О. Моделювання діяльності фахівця : метод. реком. до сам. роботи [для студентів ВНЗ] / Ольга Кобрій. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 26 с.

217. Кобрій О. Технології логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. / О. Кобрій. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 63 с.

218. Кобрій О. Технології логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку : метод. реком. до сам. роботи / О. Кобрій. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 45 с.

219. Ковалев Г.А. Психологическое развитие ребенка и жизненная среда / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 13–23.

220. Ковальчук В.А. Дослідження освітньо-виховних систем у педагогічній науці ХХ століття / В.А. Ковальчук // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : [монографія] / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 209 – 228.

221. Ковальчук В.А. Зарубіжний досвід підготовки вчителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В.А. Ковальчук // Нові технології навчання : зб. наук. праць / Ін-т інноваційних технологій змісту освіти МОН України; Академія міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця–Київ, 2014. – Вип. 83. – С. 118–123.

222. Ковальчук В.Ю. Теорія і методика формування елементарних математичних уявлень : курс лекцій [для студентів спеціальності підготовки «Дошкільна освіта»] : навч.-метод. посіб. / Володимир Ковальчук, Оксана Жигайло, Олександра Шаран. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 292 с.

223. Ковальчук В.Ю. Модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Володимир Ковальчук. – К., 2005. – 406 с.

224. Ковальчук Л.В. Психофізичний розвиток як фактор готовності шестилітніх дітей до навчання в школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з фіз. вих. і сп. : [спец.] 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Л. Ковальчук. – Л., 2007. – 20 с.

225. Ковшар О.В. Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти дітей п'яти років. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», МОН України. – Одеса, 2016. – 652 с.

226. Ковязина В.М. Взаимодействие администрации педагогического коллектива как фактор инновационного развития образовательного учреждения (на примере комплекса «Детский сад – школа») : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00:01 / В.М. Ковязина. – СГУ : Ставрополь, 2006. – 192 с.

227. Козлова С.А. Дошкольная педагогика : учеб. пособ. [для студ. сред. пед. учеб. заведений] / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. – М. : Изд-кий центр «Академия», 1998. – 438 с.

228. Козлова С.А. Теория и методика ознакомления дошкольников с социальной действительностью : учеб. пособие [для студ. сред. пед. учеб. заведений] / С.А. Козлова. – М : Издательский центр «Академия», 1998. – 160 с.

229. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О.Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.

230. Компетентність педагога як важлива умова його професійної діяльності : метод. посіб. / Н.Н. Мурована. – Севастополь : Рибзст, 2006. – 24 с.

231. Комюніке міністрів вищої освіти (Лондон, 16–19 травня 2007 року) «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.edu.ua/uk/Edu/Process/Bologna/London>.

232. Конвенція ООН з прав дитини : шляхи практичного застосування : метод. рек. / Християн. дит. фонд ; упоряд. : Г. Лактіонова та ін. – К. : Наук. світ, 2001. – 37 с.

233. Конвенція ООН про права дитини : [прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1989 р.]. – К. : б. в., 1991. – 47 с.

234. Кондратенко Л.О. Я хочу, можу, буду добре вчитися. Діагностика та корекція готовності дитини до школи / Л.О. Кондратенко, Л.О. Богуславська // Все для вчителя. – № 13–14. – С. 4 – 8.

235. Кондратенко Р.В. Забезпечення життєвої компетенції старших дошкільників як передумова успішного навчання 6-річних у школі / Р.В. Кондратенко // Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – С. 45–47.

236. Кондратенко Т.Д. Обучение старших дошкольников / Т.Д. Кондратенко, В.К. Котырло, С.А. Ладывир. – К., 1986. – 152 с.

237. Конева О.Б. Психологическая готовность детей к школе : учеб. пособ. / О.Б. Конева. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2000. – 32 с.

238. Коновальчук І. І. Особливості та механізми інноваційного мислення педагога / І.І. Коновальчук // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 218–233.

239. Коновальчук І. І. Сутність і структура інноваційної компетентності педагога загальноосвітнього навчального закладу / І.І. Коновальчук // Професійна педагогічна освіта : компетентнісний підхід : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 110 – 130.

240. Коновальчук І. І. Теорія і технологія реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах : монографія / І.І. Коновальчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 464 с.
241. Коновальчук І. І. Терміносистема базових понять педагогічної інноватики / І.І. Коновальчук // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – Вінниця, 2011. – Вип. 69, ч. 1. – С. 70 – 75.
242. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.07 / О.Л. Кононко ; Інститут психології ім. Г. Костюка АПН України. – К., 2001. – 37 с.
243. Концепция дошкольного воспитания // Дошкольное образование в России / под ред. Р.Б. Стеркиной. – М. : Изд-во АСТ, 1996. – С. 8–33.
244. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи (Проект) // Педагогічна газета. – 2000. – № 9 (75). – С. 4–7.
245. Корепанова М.В. Теория и практика становления и развития образа Я дошкільника : монографія / М.В. Корепанова. – Волгоград, 2001. – С. 12–89.
246. Кормиліцина Л. Рік 1998. Проблеми та завдання українського дошкілля / Л. Кормиліцина // Дошкільне виховання. – 1998. – № 2. – С. 3–4.
247. Корнієнко С. Сім'я і дитячий садок – одна родина : навч.-метод. посіб. / С. Корнієнко, С. Корнієнко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 180 с.
248. Корнієнко С.М. Батьківські збори у початкових класах : зміст та методика проведення : навч.-метод. посіб. / С.М. Корнієнко, Я.П. Кодлюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 144 с.
249. Корнієнко С. Виховний простір першокласників : навч.-метод. посіб. / С. Корнієнко, С. Корнієнко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 216 с.
250. Корнієнко С. Родинне дозвілля у початкових класах : навч.-метод. посіб. / С. Корнієнко, С. Корнієнко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 160 с.

251. Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/search>.

252. Корсак К. Світ і тіні «Болонського процесу» / К. Корсак, Г. Поберезька // Науковий світ. – 2003. – № 12. – С. 8–9.

253. Косенко Ю.М. Наступність дошкільної і початкової освіти у науковому доробку українських учених кінця XX – початку XXI століття / Ю.М. Косенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – 2009. – № 26. – С. 155–160.

254. Косенко Ю.М. Сучасні погляди на проблему наступності дошкільної і початкової освіти / Ю.М. Косенко // Актуальні проблеми науки та освіти : зб. наук.-практ. конф. викладачів МДУ / за заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 308 с.

255. Косма Т. Про деякі психологічні передумови готовності дитини до навчання у школі / Т. Косма // Дошкільне виховання. – 1956. – № 12. – С.15–20.

256. Косокіна М. Про зв'язок зі школою / М. Косокіна // Дошкільне виховання. – 1961. – № 9. – С. 16–17.

257. Костроминська В. Наступність у формуванні екологічної культури майбутнього громадянина / В. Костроминська // Підготовка дітей до школи : Наступність і перспективність / В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. В. Костроминська. – Хмельницький, 2002. – 140 с.

258. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г.С. Костюк // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад. : О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.

259. Костюк Г.С. Навчання, виховання і розвиток / Г.С. Костюк // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко ; упор В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Г. Губко, О.В. Проскура. – К., 1989. – 589 с.

260. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк ; под ред. Л.Н. Проколиенко. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
261. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; [за ред. Л.М. Проколієнко]. – К. : Рад. школа, 1983. – 608 с.
262. Кочубей Т.Д. Дитина – центр освітньо-виховного комплексу «Школа – дитячий садок» / Т.Д. Кочубей // Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі «Школа – дитячий садок» / гол. ред. В.Г. Кузь. – К. : Наук. світ, 2001. – 79 с.
263. Кравець В.П. Психологія сімейного життя : навч. посіб. / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
264. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 426 с.
265. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки (курс лекцій) : навч. посібн. [для студентів педагогічних навчальних закладів та ун-тів] / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 358 с.
266. Кравцова Е.О. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе / Е.О. Кравцова. – М. : Педагогика, 1991. – 150 с.
267. Кравченко Т. Феномен соціалізації та форми його прояву / Т. Кравченко // [Нова педагогічна думка](#). – 2008. – № 2. – С. 53–56.
268. Кравченко Т.В. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : автореф. дис. на здобуття наук. звання д-ра пед. наук : 13.00.07 / Т.В. Кравченко ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2010. – 40 с.
269. Кравченко Г.Ю. Інноваційне навчання та його місце у внутрішньо-шкільній науково-методичній роботі з учителями початкових класів / Г.Ю. Кравченко // Науково-методичний супровід модернізації початкової освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 3–4 груд. 2002 р.) / Луган. ін-т післядиплом. пед. освіти, Луган. держ. пед. ун-т. – Луганськ, 2002. – 220 с.

270. Кравченко Т.В. Особливості виховання та соціалізації дитини в сучасній сім'ї / Т.В. Кравченко // Шкільний світ. – 2003. – № 12. – С. 2–3.
271. Краткий философский словарь / под ред. А.П. Алексеева. – М., 1998. – 227 с.
272. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті : сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17–31.
273. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти / В.Г. Кремень // Управління школою : наук.-метод. журнал. – 2008. – № 19/21. – С. 2–9, 18–34.
274. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї : Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К., 2007. – 576 с.
275. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї / В.Г. Кремень // Дзеркало тижня. – № 31 (559). – Субота, 13–19 серпня 2005 року.
276. Крутій К.Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2-х ч. – Ч. 1 : Концепції проектування, технології створення / К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2009. – 320 с.
277. Крутій К.Л. Педагогічна технологія освітньої роботи в полікультурному середовищі з дітьми старшого дошкільного віку / К.Л. Крутій // Дошкільна освіта. – 2007. – № 4. – С. 4–20.
278. Крутій К.Л. Педагогічний аналіз як функція управління дошкільним навчальним закладом : монографія / К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2007. – 236 с.
279. Крутій К.Л. Групові форми методичної роботи з педагогами в сучасному дошкільному навчальному закладі / за заг. ред. К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2004. – 148 с.
280. Крутій К.Л. Матеріали до педагогічного аналізу діяльності дошкільного навчального закладу. Дайджест 4 / К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2007. – 232 с.

281. Крутій К.Л. Моніторинг як сучасний засіб управління якістю освіти в дошкільному навчальному закладі / К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2006. – 172 с.
282. Крутій К.Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2 ч. – Ч. 2 : Концепція, Програма розвитку та освітні програми ДНЗ / К.Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2009. – 320 с.
283. Кудрявцев В.Т. Тропинки. Концепция проекта развивающего дошкольного образования / В.Т. Кудрявцев. – М., 2006. – 176 с.
284. Кузь В.Г. Воспитательный комплекс «Детский сад – школа» (Из опыта работы) / В.Г. Кузь. – Смоленск, 1990. – 56 с.
285. Кузь В.Г. Педагогические основы воспитательного процесса в комплексе «школа – детский сад» : дисс. на соискание науч. степени д-ра пед. наук / В.Г. Кузь. – К., 1992. – 540 с.
286. Кузь В.Г. Педагогічні основи функціонування навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок» / В.Г. Кузь // Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі «Школа – дитячий садок» : зб. наук. праць / за ред. В.Г. Кузя. – Умань, 1999. – 120 с.
287. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет) : учебное пособие / И.Ю. Кулагина. – 4-е изд. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 176 с.
288. Кунчак И. Проблемы сотрудничества детского сада и семьи / И. Кунчак // Современные проблемы воспитания и обучения дошкольников в детском саду и семье : сб. науч. тр. / отв. ред. Л.В. Загик. – М. : Изд. АПН СРСР, 1982. – 115 с.
289. Ле Тхань Ван. Педагогические условия формирования функциональной готовности детей старшего дошкольного возраста к началу систематического обучения в школе : автореф. на соискание науч. степени канд. дис. / Ле Тхань Ван. – К., 1998. – 14 с.

290. Легун О.М. Розвиток у педагогів орієнтації на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі післядипломної освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Олена Легун. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2005. – 187 с.
291. Леднев В.С. Содержание образования : учеб. пособ. / В.С. Леднев. – М. : Высшая школа, 1989. – 360 с.
292. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Изд. Центр «Академия», 2004. – 352 с.
293. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения / А.Н. Леонтьев. – М., 1983. – 285 с.
294. Лернер И.Я. Состав и структура содержания образования на уровне теоретического представления / И.Я. Лернер // Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М. : Педагогика. – 352 с.
295. Леушина Г.М. Суспільне дошкільне виховання в СРСР / Г.М. Леушина // Дошкільне виховання. – 1952. – № 3. – С. 24–30.
296. Лисенко Н.В. Етнопедагогіка дитинства : навч.-метод. посібник / Н.В. Лисенко. – К. : Вид. дім "Слово", 2011. – 720 с.
297. Лісова С.В. Компетентнісний підхід у вищій освіті : зарубіжний досвід / Лісова С.В. // Професійна педагогічна освіта : інноваційні технології та методики : [монографія] / О. А. Дубасенюк [та ін.]; ред. О. А. Дубасенюк ; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир : ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 34 – 53.
298. Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / С.П. Логачевська ; за ред. О.Я. Савченко. – К. : Радянська школа, 1990. – 158 с.
299. Логвиненко Т. Педагогічні засади соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї у II-й половині XX століття : [монографія] / Оксана Бобак, Тетяна Логвиненко. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 210 с.

300. Логвиненко Т. Понятійно-термінологічний словник із корекційної педагогіки / Тетяна Логвиненко, Леся Смеречак. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 164 с.

301. Логинова В.И. Воспитатель детского сада и учитель школы : учебное пособие / В.И. Логинова. – Ленинград : Ленинградский Ордена Трудового Красного Знамени государственный педагогический институт имени А.И. Герцена, 1973. – 28 с.

302. Локшина О.І. Європейський вектор трансформації змісту початкової освіти в Україні / О.І. Локшина // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Херсонського державного університету. – Вип. 67. – Херсон : ХДУ, 2015. – С. 69–73.

303. Лопатіна О.А. Про деякі питання підготовленості дітей до навчання в радянській школі / О.А. Лопатіна // Дошкільне виховання. – 1951. – № 1. – С. 33–36.

304. Лопатнюк О.М. Основні завдання підготовки дітей до школи / О.М. Лопатнюк // Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – С. 12.

305. Лохуарова К. Розвиток самостійності й ініціативи у дітей в період підготовки до школи / К. Лохуарова // Дошкільне виховання. – 1961. – № 9. – С. 17–20.

306. Лук'янова В.А. Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20 – 30-роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / В.А. Лук'янова ; Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2003 – 196 с.

307. Лук'янченко М. Оздоровчі технології осіб похилого і старечого віку : навч.-метод. посіб. / М. Лук'янченко, Н. Грибок, І. Прихода. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 124 с.

308. Лук'янченко М. Педагогіка здоров'я : теорія та практика / М. Лук'янченко. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 348 с.
309. Любар О.О. Історія української педагогіки : [навчальний посібник для педагогічних навчальних закладів] / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К. : ІЗМН МО України, 1998. – 354 с.
310. Люблинская А.А. Предисловие / А.А. Люблинская // Детский сад и школа : сб. статей / под ред. А.А. Люблинской. – М., 1954. – С. 3–14.
311. Люблинская А.А. Развитие педагогических требований к умственной деятельности детей, переходящих из детского сада в школу / А.А. Люблинская // Детский сад и школа : сб. статей / под ред. А.А. Люблинской. – М., 1954. – С. 54–93.
312. Любчук О.К. Как стать внимательным? Как лучше запоминать и думать? : уч. пособ. / О.К. Любчук. – 4-е изд., доп. и перераб. – Донецк : «ВИК», 2006. – 140 с.
313. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1950. – 282 с.
314. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей / А.С. Макаренко // Пед. соч. : в 8 т. – М., 1984. – Т. 4. – С. 59–116.
315. Малятко : програма виховання дітей дошкільного віку / наук. керівник авторського колективу З.П. Плохій. – К. : Педагогічна думка, 1999. – 286 с.
316. Маригодов М.К. Педагогика и психология : учеб. пособ. / М.К. Маригодов, С.Е. Моторная. – К. : ИД «Профессионал», 2005. – 192 с.
317. Маріко М. Наш перший досвід навчання дітей грамоти / М. Маріко // Дошкільне виховання. – 1960. – № 8. – С. 18–20.
318. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя / А.К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 56–63.

319. Маркова Т.А. Современные проблемы нравственного воспитания дошкольников : сб. науч. тр. / Т.А. Маркова, Р.С. Буре та ін. ; отв. ред. Л.В. Загик. – М. : Изд. АПН СРСР, 1982. – 115 с.
320. Марушевська О. Спільні завдання дитячого садка і школи / О. Марушевська // Дошкільне виховання. – 1958. – № 11. – С. 5–8.
321. Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / В.В. Маршицька. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2003. – 188 с.
322. Машкіна Л. Пріоритетні напрямки наступності дошкільної та початкової шкільної освіти / Л. Машкіна // Підготовка дітей до школи : наступність і перспективність : збірник / Л. Машкіна, В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.
323. Машовець М. Даруємо радість праці / М. Машовець // Дошкільне виховання. – 2006. – № 5. – С. 7–9 ; № 6. – С. 10–11.
324. Машовець М.А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/ М.А. Машовець. – К., 1994. – 26 с.
325. Меркурьева Ю.В. Школьное образование в контексте кризиса техногенной цивилизации / Ю.В. Меркурьева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. I. – Вып. 4. – С. 91–105.
326. Методична робота в ДНЗ / упоряд. Л.А. Швайка. – Х. : Основа, 2007. – 288 с.
327. Методичний кабінет – творча лабораторія / за ред. Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєвої. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. – 260 с.
328. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О.Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко та ін. – К. : Світич, 2009. – 208 с.

329. Міляєва В. Взаємодія сім'ї і школи як психолого-педагогічна проблема / В. Міляєва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1446>.

330. Мірошник З.М. Особливості навчання першокласників у навчально-виховних комплексах «Дитячий садок – початкова школа» / З.М. Мірошник // Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – С. 37.

331. Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія і методика навчання (українська мова)» / О.С. Монке. – Одеса : Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2002. – 196 с.

332. Монтессори М. Разум ребенка (главы из книги) / М. Монтессори. – М. : Крааль, 1997. – 176 с.

333. Монтессори М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе / М. Монтессори. – К., 1995. – 108 с.

334. Монтессори-материал. Часть 1. Школа для малышей. – М. : Российский Монтессори-Центр, 1992. – 79 с.

335. Монтессорі М. Всотуючий розум / М. Монтессорі // Вправи у соціальній поведінці дітей за системою М. Монтессорі / І.М. Дичківська. – Рівне, 1999. – С. 53–57.

336. Муляр Н.М. Морально-етичне виховання у родинно-сімейній культурі українців / Н.М. Муляр // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2005. – № 5. – С. 13–16.

337. Мурована Н. Компетентність педагога як важлива умова його професійної діяльності : методичний посібник / Н. Мурована. – Севастополь : Рибзст, 2006. – 24 с.

338. Мухацька Б. Стимулювання пізнавальної активності дітей у дитячому садку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Б. Мухацька ; Національний пед. університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – 41 с.
339. Мухина В.С. Психология дошкольника / В.С. Мухина ; под ред. Л.А. Венгера. – М. : Просвещение, 1975. – 239 с.
340. Наблизити роботу дитячих садків до завдань школи / Б.а. // Дошкільне виховання. – 1958. – № 9. – С. 1–4.
341. Навчання і виховання дітей дошкільного віку / за ред. Л.В. Артемової та ін. – К. : Рад. школа, 1974. – 224 с.
342. Навчання і сензитивні періоди розвитку психіки дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13211109/psihologiya/navchannya_senzitivni_periodi_rozvitku_psihiki_ditini.
343. Нагачевська З.І. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869–1939 роки) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Зіновія Нагачевська ; Київський ун-т імені Т.Г. Шевченка. – К., 1995. – 204 с.
344. Назаренко Г.І. Організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Г.І. Назаренко ; Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2002. – 18 с.
345. Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи / упоряд. З.Н. Борисова та інші. – К. : Радянська школа, 1985. – 142 с.
346. Наукова сесія Українського науково-дослідного інститут педагогіки [Присвячена річниці із дня виходу у світ праць Й. Сталіна з питань мовознавства; про роботу секції дошкільного виховання; доповідь Є. Сухенко «Навчання рідної мови в дитячому садку»] // Дошкільне виховання. – 1951. – № 3. – С. 44 – 45.
347. Наукове засідання з питань формування і розвитку мови у дітей дошкільного віку [Виїзне відділу переддошкільної та дошкільної педагогіки у м. Донецьку] // Дошкільне виховання. – 1962. – № 12. – С. 42 – 43.

348. Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі «Школа – дитячий садок» / гол. ред. В.Г. Кузь. – К. : Наук. світ, 2001. – 79 с.

349. Наукові підходи до визначення поняття мотивація. [Інтернет ресурс]. – Режим доступу : <http://www.startpedahohika.com/sotems-469-1.html>

350. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Освіта України. – 2002. – Квітень. – № 33 (329). – С. 4–6.

351. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня. – С. 2–4.

352. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2004. – № 4. – С. 7–30.

353. Наш орієнтир – народна педагогіка : метод. рекомендації / укл. М.Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1993. – С. 35–43.

354. Невмержицька О.В. Ознайомлення дітей із суспільним довкіллям : навч.-метод. посіб. / О. Невмержицька. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 116 с.

355. Невмержицька О. Виховний ідеал як культурно-історичний феномен / О. Невмержицька // Формування цінностей особистості: теорія і практика : монографія / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 31–58.

356. Невмержицька О.В. Аксіологічні виміри вітчизняного освітнього простору : історичний аспект : [монографія] / О.В. Невмержицька. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 490 с.

357. Невмержицька О.В. Гуманістична педагогіка і формування цінностей особистості / О.В. Невмержицька // Педагогіка та психологія : традиції та інновації : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків,

Україна, 17 – 18 лютого 2012 року). – Х. : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2012. – С. 31–32.

358. Нефедова В.И. Постдипломное образование руководителей образовательных учреждений как андрагогический процесс : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.08. / В.И. Нефедова. – СПб. : СПбАППО, 2004. – 24 с.

359. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри / Б.П. Нікітін ; пер. з рос. – К. : Радянська школа, 1991. – 144 с.

360. Новак М. Про наступність в роботі дитячого садка і школи / М. Новак // Дошкільне виховання. – 1961. – № 9. – С. 13–14.

361. Новикова Л.И. Школа и среда / Л.И. Новикова. – М. : Знание, 1985. – 80 с.

362. Овчинникова Т.С. Организация здоровьесберегающей деятельности в дошкольных образовательных учреждениях : монография / Т.С. Овчинникова. – СПб. : КАРО, 2006. – 176 с.

363. Олійник В.Ф. Психолого-педагогічна готовність дітей 6-річного віку до навчання у школі / В.Ф. Олійник // Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – С. 34.

364. Олійник В.В. Професійне зростання педагогічних працівників : організаційно-педагогічний аспект / В.В. Олійник, Л.І. Даниленко // Методист. – 2003. – № 3. – С. 2–5.

365. Олійник М.І. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти в країнах Східної Європи : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М.І. Олійник. – Тернопіль, 2016. – 475 с.

366. Організаційно-методичні вказівки керівникам дошкільних навчальних закладів на 2012 – 2013 навчальний рік : метод. рек. : зразки документів. – Х. : Тім Пабліш Груп, 2012. – 304 с.

367. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. ; за ред. О.М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2004. – 169 с.
368. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н.В. Гавриш, Т.В. Панасюк, Т.О. Піроженко, О.С. Рогозянський, О.Ю. Хартман, А.С. Шевчук] ; за заг. наук. ред. Т.О. Піроженко. – К. : Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.
369. Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. / зб. наук. пр. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – 72 с.
370. Основные документы о реформе общеобразовательной школы / Сост. В.А. Белоголовский – Киев: Рад. шк., 1986. – 591 с.
371. Особенности психического развития детей 6 – 7-летнего возраста / под ред. Д.Б. Эльконина, А.Л. Венгера. – М. : Просвещение, 1988.
372. Островерхова Н.М. Парадигми управління авторськими закладами освіти / Н.М. Островерхова. – К. : Глобус, 1998. – 274 с.
373. Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. Даниленко. – К. : Логос, 2001. – 185 с.
374. Павленко А. Про підготовку дітей до школи / А. Павленко // Дошкільне виховання. – 1958. – № 8. – С. 17–19.
375. Паласевич І.Л. Дошкільна лінгводидактика. Частина I : методичні матеріали до семінарських занять [для фахівців ОР «Бакалавр» напряму підготовки 6.01010101 «Дошкільна освіта»] / Ірина Паласевич. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 112 с.
376. Паласевич І.Л. Індивідуальний підхід до дітей в умовах ДНЗ : методичні матеріали до семінарських занять [для фахівців ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта»] / Ірина Паласевич, Ореста

Карпенко. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 80 с.

377. Паласевич І.Л. Навчання та виховання дітей різновікових груп : методичні матеріали до семінарських занять [для фахівців ОКР «Спеціаліст» напряму підготовки 7.01010101 «Дошкільна освіта»] / Ірина Паласевич. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 87 с.

378. Палійчук В. Самоцінність дошкільного дитинства і питання підготовки дитини до школи / В. Палійчук, О. Павлушкіна // Підготовка дітей до школи. Наступність і перспективність : зб. / В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.

379. Пальнау Н.А. Влияние дошкольной подготовки на умственную работоспособность учащихся / Н.А. Пальнау // Преемственность между детским садом и школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской науч.-метод. конф. (Лиепая, 2 – 3 октября 1986 г.). – Рига, 1986. – С. 91–93.

380. Пантюк М.П. Педагогіка та психологія вищої школи : тексти лекцій [для підготовки фахівців ОКР «Магістр» галузі знань 0401 «Природничі науки» спеціальності 8. 04010601 «Екологія та охорона навколишнього середовища»] / Віолета Городиська, Микола Пантюк, Валерія Міляєва. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – 306 с.

381. Пантюк М.П. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи: історико-педагогічний аспект : [монографія] / М.П. Пантюк. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 397 с.

382. Пантюк М.П. Фахова підготовка вчителя на Львівщині у 40-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. / М.П. Пантюк, Т.І. Пантюк // Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення і перспективи розвитку. Львівська область / ред. рада вид.: В.Г. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому Н. Скотна (гол.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2012. – С. 90–115.

383. Пантюк Т.І. Болонський процес та специфіка освітніх стандартів в Україні / Т.І. Пантюк // Zbiór raportów naukowych. «Tendencje, zbiory, danych, innowacje, praktyka w nauce». (29.04.2014 – 30.04.2014). – Warszawa : Wydawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – 124 s. – С. 32–35.

384. Пантюк Т.І. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу як чинник підготовки дитини до школи / Т.І. Пантюк // Наукові записки : [зб. наукових статей] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXVI (116). – 274 с. – С. 192–197. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

385. Пантюк Т.І. Виховання здорового способу життя як важлива умова гармонійного становлення особистості / Т.І. Пантюк // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць КДПУ. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 33. – С. 526–533.

386. Пантюк Т.І. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / Т.І. Пантюк ; ред. рада вид. : В.Г. Кремень (гол.) [та ін] ; редкол. тому Н. Скотна (гол.) [та ін] ; НАПН України ; Ін-т вищої освіти; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи. – К. : Знання України, 2012. – 267 с.

387. Пантюк Т.І. Від гудзика – до гаджета : навч. посіб. на допомогу вчителів та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. – Ч.1 [для фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» галузі знань 0101 «Педагогічна освіта» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта»] / Т.О. Білан, С.П. Гірняк, Р.З. Даниляк, А.С. Зимульдінова, Н.І. Калита, Л.Б. Колток, І.М. Кутняк, С.І. Луців, Н.М. Муляр, Т.В. Надім'янова, Т.І. Пантюк, О.В. Петрів, І.І. Садова, Л.Й. Скалич, Л.Г. Стахів, Г.О. Філь, Г.В. Шубак ; за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 160 с.

388. Пантюк Т.І. Вплив відомих представників української інтелігенції на становлення світоглядної позиції Софії Русової / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки. – Чернігів, 2006. – Вип. 39. – С. 117–119.

389. Пантюк Т.І. Вплив ідей Петра Франка на становлення українського дошкілля / Т.І. Пантюк // Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї: теорія, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Самбір, 2002. – С. 168–169.

390. Пантюк Т.І. Гуманізація та гуманітаризація освіти як вияв соціальної зрілості суспільства / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк, Ю.М. Пантюк // Молодіжна політика : проблеми та перспективи : зб. наук. праць / наук. ред. С. Щудло. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – С. 250–253.

391. Пантюк Т.І. Дидактика. Конспект лекцій та опорні схеми : навч. посібник/ Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – 317 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 10768 від 30.12.2009 року))*.

392. Пантюк Т.І. До питання про теоретичні підходи відомих вітчизняних педагогів у підготовці вчителя до виховної роботи у ХХ столітті / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 10 (81). – С. 25–28.

393. Пантюк Т.І. До питання професійних функцій сучасного педагога та їх роль у процесі становлення особистості учня / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Молодь і ринок : щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 3 (5). – С. 25 – 28.

394. Пантюк Т.І. Дослідження педагогічної спадщини К. Ушинського в радянській історіографії / Т.І. Пантюк, О.М. Сеньків // Наукові записки : зб. наук. статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во

НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXX (90). – С. 208–215. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

395. Пантюк Т.І. Дошкільна етнопедагогіка : навч.-метод. посібник / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – 32 с.

396. Пантюк Т.І. Дошкільна педагогіка : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, С. Лозинська. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. – 118 с.

397. Пантюк Т.І. Естетичне виховання як необхідна і важлива складова теорії виховання / Т.І. Пантюк // Традиція і культура. Ідеї Платона у сучасному бутті : матеріали Міжнар. наукової конференції (14–15 грудня 2012 року). – Частина 1. – К., 2012. – С. 43–44.

398. Пантюк Т.І. Етнопедагогічні засади виховання дитини-дошкільника / Т.І. Пантюк, Л. Кріль // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2016. – № 4 (135). – С. 31–33.

399. Пантюк Т.І. Етнопедагогічні засади виховання дошкільників / Т.І. Пантюк // Актуальні проблеми довкілля : зб. наукових праць / за ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 213–220.

400. Пантюк Т.І. Зарубіжні теорії та концепції дошкільного виховання : навч.-методич. посіб. / Т.І. Пантюк, З.П. Хало. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – 75 с.

401. Пантюк Т.І. Зміст виховання у педагогічній спадщині Я.А. Коменського / Т.І. Пантюк // Людинознавчі студії : збірник наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), О. Кобрій, Є. Приступа та ін. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. 13. Педагогіка. – С. 24–33.

402. Пантюк Т.І. Зміст інтелектуального розвитку дитини-дошкільника у дитячих садках Німеччини / Т.І. Пантюк, З.П. Хало // Наукові записки : зб. наук. статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України

; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXIX (89). – С. 164–171. – *(Серія педагогічні та історичні науки)*.

403. Пантюк Т.І. Ігри та завдання для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку : навч.-методич. посібник / Т.І. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – 39 с.

404. Пантюк Т.І. Компетентнісний підхід – важливий пріоритет сучасної світи / Т.І. Пантюк // Педагогічний альманах : зб. наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РПО, 2011. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 65–69.

405. Пантюк Т.І. Лідерство в освіті як суспільно-педагогічна детермінанта / Т.І. Пантюк, І.С. Миськів // International Scientific Journal of Universities and leadership. – 2015. – № 1. – С. 41–44.

406. Пантюк Т.І. Методи виховання як способи реалізації виховних цілей/ Т.І. Пантюк, Ю.М. Пантюк // Наукові записки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. CVII (107). – 286 с. – С. 183–187. – *(Серія педагогічні та історичні науки)*.

407. Пантюк Т.І. Методика співпраці дошкільних закладів з родинami : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. – 145 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-12272 від 29.12.2010 р.))*.

408. Пантюк Т.І. Методика співпраці дошкільних закладів з родинami : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. – 145 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-12272 від 29.12.2010 року))*.

409. Пантюк Т.І. Навчальний процес сучасної школи крізь призму педагогічної спадщини Я.А. Коменського / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Ян Амос Коменський і сучасність. Comenius und die Gegenwart / редактори : Роман Мних і Вернер Кортгаазе. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 99 – 110.

410. Пантюк Т.І. Навчання та виховання дітей різновікових груп : метод. Реком. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені І. Франка, 2010. – 28 с.

411. Пантюк Т.І. Національний підхід та концепція вільного виховання у підготовці майбутнього вчителя до виховної роботи / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 8 (79). – С. 22–26.

412. Пантюк Т.І. Опіка над дітьми у Франції крізь призму педагогічної спадщини Софії Русової / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Опіка і виховання дітей : історія і сучасність : зб. наук. праць / за ред. М.М. Чепіль. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – С. 64–71.

413. Пантюк Т.І. Опорні схеми з педагогіки. Дидактика. Ключові поняття та терміни. Модуль 1 : навч.-методич. посібн. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Коло, 2005. – 88 с.

414. Пантюк Т.І. Організація ігрової діяльності в дошкільному віці : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені І. Франка, 2011. – 146 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-11280 від 01.12.2011 року))*.

415. Пантюк Т.І. Організація ігрової діяльності у дошкільному віці : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк, З.П. Хало. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – 40 с.

416. Пантюк Т.І. Освітні передумови факторів здоров'я та їх вплив на спосіб життя особистості / Т.І. Пантюк // Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи : монографія / за заг. ред. М. Лук'янченка, А. Матвєєва, А. Подольски, Ю. Шкребтія. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 101–104.

417. Пантюк Т.І. Основи корекційної педагогіки : методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т.І. Пантюк, О.В. Невмержицька, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2010. – 84 с.

418. Пантюк Т.І. Основи корекційної педагогіки : методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т.І. Пантюк, О.В. Невмержицька, М.П. Пантюк. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – 84 с.

419. Пантюк Т.І. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк, О.В. Невмер-жицька. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – 324 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 5985 від 23.07.2009 року))*.

420. Пантюк Т.І. Основи корекційної педагогіки : навч.-методич. посіб. / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк, О. Невмержицька. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – 278 с.

421. Пантюк Т.І. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей при сенсорних порушеннях / Т.І. Пантюк, О.В. Невмержицька, М.П. Пантюк. – Дрогобич : ВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2015. – 90 с.

422. Пантюк Т.І. Особливості становлення системи дошкільного виховання в Україні (1917–1920) / Т.І. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 298–304.

423. Пантюк Т.І. Оцінка праці та трудового виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського / Т.І. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 4 (6). – С. 18–20.

424. Пантюк Т.І. Підготовка вчителя до реалізації завдань громадянського виховання у контексті інтеграції освітньої системи України в європейський простір / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Європейський спільний

освітній простір та освітні перетворення в Польщі й Україні (1989 – 2006) : перспективи і проблеми / за ред. М. Чепіль і Р. Кухи. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – С. 225–233.

425. Пантюк Т.І. Підготовка вчителя на Львівщині у повоєнні роки / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – Дрогобич, 2009. – № 3 (50). – С. 9–13.

426. Пантюк Т.І. Підготовка дитини до школи у системі взаємодії сім'ї та дошкільного закладу / Т.І. Пантюк // Zbiór raportów naukowych. «Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka». (28.09.2013 – 30.09.2013). – Wrocław : Wydawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – 84 str. – С. 79–82.

427. Пантюк Т.І. Підготовка дитини до школи : програма для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта спеціальності 012 Дошкільна освіта / Т.І. Пантюк. – Дрогобич, 2016. – 14 с.

428. Пантюк Т.І. Постмодерна педагогіка як виклик сучасного суспільства / Т.І. Пантюк // Вісник соціально-гуманітарного факультету : збірник наук. праць / наук. ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. II. – С. 53–59.

429. Пантюк Т.І. Практика німецьких дитячих дошкільних закладів щодо інтелектуального розвитку дитини із відхиленнями в емоційно-вольовій сфері та соціальній поведінці / Т.І. Пантюк, З.П. Хало // Наукові записки : збірник наук. статей / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-тет імені М.П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. LXIX (69). – С. 156–162. – *(Серія педагогічні та історичні науки)*.

430. Пантюк Т.І. Природовідповідність як провідний принцип виховання дитини (історичний аспект) / Т.І. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 12 (83). – С. 52–55.

431. Пантюк Т.І. Пріоритетні детермінанти процесу підготовки дитини до шкільного навчання / Т.І. Пантюк // Людинознавчі студії : збірник наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка /

ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. Тридцять перший. – С. 242–250.

432. Пантюк Т.І. Проблема підготовки до школи дітей з особливими потребами / Т.І. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2016. – Випуск 31. – С. 385–390.

433. Пантюк Т.І. Програма курсу «Дошкільна етнопедагогіка» / Т.І. Пантюк, Г. Околович // Дошкільна освіта. Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. М.М. Чепіль, Н.В. Скотної. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – С. 221–234.

434. Пантюк Т.І. Програма курсу «Навчання та виховання дітей різновікових груп» / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Дошкільна освіта : серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. М.М. Чепіль, Н.В. Скотної. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – С. 80–87.

435. Пантюк Т.І. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т.І. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – 8 с.

436. Пантюк Т.І. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т.І. Пантюк, С. Івах // Дошкільна освіта : серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. М.М. Чепіль, Н.В. Скотної. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – С. 211–217.

437. Пантюк Т.І. Програма курсу «Робота з дітьми з особливими потребами» / Т.І. Пантюк // Дошкільна освіта : серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. М.М. Чепіль, Н.В. Скотної. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – С. 202–210.

438. Пантюк Т.І. Розвиваюче навчання як важливий чинник становлення особистості / Т.І. Пантюк, Ю.М. Пантюк // Наукові записки : збірник наук. статей / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXV (95). – С. 196–200. – *Серія педагогічні та історичні науки.*

439. Пантюк Т.І. Розвиток як важливий компонент підготовки дитини до школи / Т.І. Пантюк // Гірська школа українських Карпат. – 2016. – № 14. – С. 105 – 108.

440. Пантюк Т.І. Система підготовки дитини до школи крізь призму педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського / Т.І. Пантюк // Наукові записки : [зб. наукових статей] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXV (115). – 292 с. – С. 174–180. – (*Серія педагогічні та історичні науки*).

441. Пантюк Т.І. Соціалізація в сім'ї як суспільна детермінанта підготовки дитини до школи / Т.І. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2015. – № 1 (120). – С. 113–116.

442. Пантюк Т.І. Становлення педагога-вихователя як освітня детермінанта підготовки дитини до школи / Т.І. Пантюк // Педагогічний альманах : зб. наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Вип. 23. – С. 197–201.

443. Пантюк Т.І. Становлення та розвиток системи фізичного виховання дошкільників в Україні (1918–1939 рр.) / Т.І. Пантюк // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль, А. Федорович та ін. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені І. Франка, 2010. – Вип. 21. Педагогіка. – С. 152–161.

444. Пантюк Т.І. Стратегія роботи педагога в умовах інклюзивної освіти / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Вісник інституту розвитку дитини: збірник наук. праць. Серія : Філософія, педагогіка, психологія. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 8. – С. 126–129.

445. Пантюк Т.І. Сутність альтруїзму та методи його виховання у дітей та молоді / Т.І. Пантюк, Ю.М. Пантюк // Наукові записки : збірник наук. статей / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені

М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXVII (97). – С. 168–173. – *(Серія педагогічні та історичні науки)*.

446. Пантюк Т.І. Творчість як необхідна складова процесу становлення особистості / Т.І. Пантюк, М.П. Пантюк // Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ – Житомир : Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. – С. 55–56.

447. Пантюк Т.І. Теоретичні засади фізичного виховання дошкільників (історичний аспект) / Т.І. Пантюк, Ю.М. Пантюк // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2010. – № 12 (71). – С. 54–57.

448. Пантюк Т.І. Теорія фізичного виховання дитини-дошкільника в Україні (історичний аспект) / Т.І. Пантюк // Наукові записки : збірник наук. статей / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXIV (94). – С. 172–176. – *Серія педагогічні та історичні науки*.

449. Пантюк Т.І. Управління в системі дошкільної освіти : навч.-метод. посіб. [для підготовки фахівців ОКР «Спеціаліст» напряму підготовки 7.01010101 «Дошкільна освіта»] / Т.І. Пантюк, С.М. Івах. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист № 1/11-18061 від 20.11.2012 р.))*.

450. Пантюк Т.І. Фізичне виховання дітей дошкільного віку в Україні: історія, теорія, практика : монографія / Тетяна Ігорівна Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 208 с.

451. Пантюк Т.І. Формування лідерської позиції особистості у процесі підготовки дитини до школи / Т.І. Пантюк // Сучасні тенденції розвитку освіти і

науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали II-ї Міжнар. науково-практичної конференції, (24 – 25 березня 2016 року) / ред.-упоряд. : І. Зимомря, В. Ільницький). – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. – 432 с. – С. 295–297.

452. Пантюк Т.І. Формування психологічної готовності дитини до шкільного навчання / Т.І. Пантюк // *Zbiór raportów naukowych. «Współczesne tendencje w nauce i edukacji»*. (27.02.2014 – 28.02.2014). – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o.«Diamond trading tour», 2014. – 76 s. – С. 15–18.

453. Пантюк Т.І. Формування цінностей особистості: теорія і практика : монографія / Т.І. Пантюк ; за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 374 с.

454. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред І.А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.

455. Педагогічний пошук / упоряд. І.М. Баженова ; пер. з рос. – К. : Рад. шк., 1988. – 496 с.

456. Педагогічний словник / [за ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

457. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2003. – С. 277–278.

458. Педагогічні технології : навч. посібник / О.С. Падалка, А.С. Нісімчук, І.О. Смолюк, О.Г. Шпак. – К., 1995. – 256 с.

459. Переверзева Н. Семирічний план розгорнутого будівництва комунізму / Н. Переверзева // *Дошкільне виховання*. – 1959. – № 1. – С. 1–8.

460. Перспективні освітні технології : наук.-метод. посіб. / за ред. Г.С. Сазоненко. – К. : Гопак, 2000. – 303 с.

461. Петровский В.А. Субъектность : новая парадигма в образовании / В.А. Петровский // *Психология детства*. – 1996. – № 3. – С. 100–109.

462. Підготовка вихователів до розвитку особистості дитини в дошкільному віці : монографія / Г. Беленька, О. Богініч, З. Борисова та ін. / за ред. І. Загарницької. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 310 с.
463. Підготовка дітей до школи. Наступність і перспективність : збірник / В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.
464. Пісоцька Л. Психічні фактори наступності дошкільної і початкової загальної освіти / Л. Пісоцька // Підготовка дітей до школи. Наступність і перспективність : збірник / В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.
465. Планування навчально-виховної роботи з дітьми в дошкільному закладі. – К. : Радянська школа, 1971. – 55 с.
466. Плахотнік О.В. Суб'єкт в освітньому просторі : соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / О.В. Плахотнік ; Харківський військовий ун-т. – Х., 2004. – 128 с.
467. Подготовка детей к школе в СССР и ЧССР : Кн. для работников дошк. учреждений / Н.Н. Поддьяков, Л.А. Венгер, Т. Бенъова и др. – М. : Просвещение; Братислава : Словац. Пед. издат., 1989. – 176 с.
468. Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника. – М. : Педагогика, 1977. – С. 237–251.
469. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование : Социально-философское исследование / С.И. Подмазин. – Запорожье, 2000. – 250 с.
470. Познанський С. Суміжні питання психології, педагогіки та гігієни в світлі завдань поліпшення підготовки дітей до навчання в школі / С. Познанський // Дошкільне виховання. – 1959. – № 1. – С. 16–26.
471. Покроєва Л.Д. Організаційно-педагогічні умови функціонування сучасних дошкільних закладів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Л.Д. Покроєва. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 199 с.

472. Поліщук В.М. Психологічні особливості дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В.М. Поліщук. – К., 1995. – 200 с.

473. Полякова Н. Успішно підготувати дітей до школи / Н. Полякова, Н. Батуріна // Дошкільне виховання. – 1962. – № 12. – С. 14–21.

474. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка / Т.І. Поніманська. – К. : Академія, 2006. – 456 с.

475. Постовий В.Т. Цінність орієнтації української сім'ї (історико-педагогічний аспект) / В.Т. Постовий // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 185–190.

476. Преимущество между детским садом школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской науч.-метод. конф. (г. Лиепая, 2–3 сентября 1986 г.) / Латвийский государственный университет. – Рига, 1986. – 114 с.

477. Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі / Постанова Ради Міністрів СРСР // Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. документів і матеріалів. – К. : Політвидав України, 1984. – С. 99–102.

478. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. документів і матеріалів ; пер. з рос. – К. : Політвидав України, 1984. – 110 с.

479. Програма виховання в дитячому садку. Проект. – К. : Рад. школа, 1962. – 207 с.

480. Програма виховання та навчання в дитячому садку ; під ред. Є.А. Тарасової. – К. : Рад. школа, 1986. – 208 с.

481. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.

482. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. від трьох до шести років / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. [та ін.]; наук. кер. О.Л. Кононко. – Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.

483. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О.О. Андрієтті, О.П. Голубович, О.П. Долинна, Т.В. Дяченко, Т.С. Ільченко, Г.Є. Іванова, Г.М. Лисенко, Т.В. Панасюк, Г.В. Петрова, Т.О. Піроженко, Н.М. Романко, Н.А. Случинська, Н.І. Трикоз. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 104 с.

484. Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі. / Затверджено Міністерством освіти УРСР. Київ. Видавництво «Радянська школа», 1975 – 208 с.

485. Програма та методичні рекомендації морально-етичного виховання дітей дошкільного віку / упор. Л. Артемова, А. Богуш, К. Котирло, Н. Кудикіна та ін. – К. : Рад. шк., 1981. – 53 с.

486. Програми ДНЗ які безпосередньо чи опосередковано регламентують підготовку дітей до школи Електронний ресурс. Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/programy.html>

487. Программа воспитания в детском саду. – М. : Просвещение, 1982. – 190 с.

488. Программа обучения и воспитания в подготовительной группе детского сада / под ред. Е.А. Тарасовой. – К. : Рад. школа, 1985. – 73 с.

489. Прокопенко В.І. Підготовка дітей шостого року життя до навчально-пізнавальної діяльності у школі (на матеріалі роботи навчально-виховного комплексу дошкільний заклад – загальноосвітня школа І ступеня – гімназія) : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / В.І. Прокопенко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2002. – 20 с.

490. Проскура Е.В. Развитие познавательных способностей дошкольника / Е.В. Проскура / под ред. Л.А. Венгера. – К. : Радянська школа, 1985. – 128 с.

491. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками : навч. посіб. [для студентів педагогічних факультетів] / О.В. Проскура. – К. : Освіта, 1998. – 199 с.
492. Проскура О.В. Як перевірити ступінь готовності вашої дитини до навчання у школі / О.В. Проскура // Початкова школа. – 1998. – № 2. – С. 14–23.
493. Протасова Н.Г. Післядипломна освіта педагогів : зміст, структура, тенденції розвитку / Н.Г. Протасова. – К., 1998. – С. 56.
494. Психологические проблемы процесса обучения младших школьников : тезисы докладов Всесоюзной конференции (Москва, 24–26 окт. 1978 г.). – М., 1978. – С. 13–15.
495. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С.Ф. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Олена Пшеврацька ; Київ. міжрегіональний ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка. – К., 2002. – 190 с.
496. Развитие движений ребенка-дошкольника / под ред. М.И. Фонарева. – М. : Просвещение, 1975. – 239 с.
497. Развитие мышления и умственное воспитание дошкольника / под ред. Н.Н. Поддьякова, А.Ф. Говорковой. – М. : Педагогика, 1985. – 200 с.
498. Рацул А.Б. Педагогіка : інформативний виклад : навч. посіб. / А.Б. Рацул, Т.Я. Довга. – К. : Слово, 2016. – 344 с.
499. Республіканська нарада музичних працівників дитячих садків України // Дошкільне виховання. – 1953. – № 8. – С. 46–47.
500. Республіканські Педагогічні читання з питання роботи колгоспних дошкільних установ // Дошкільне виховання. – 1960. – № 9. – С. 44 – 47.
501. Рибка Ю.В. Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik.kpi.kharkov.ua>.

502. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві : сутність, специфіка, супровід : монографія / І.П. Рогальська. – К. : Міленіум, 2008. – 400 с.
503. Роганова М.В. Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / М.В. Роганова ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2001. – 20 с.
504. Роджерс Карл. Свобода учитися / Роджерс Карл, Фрейберг Джером. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
505. Рожкова Н. Дитячий садок і сім'я / Н. Рожкова // Дошкільне виховання. – 1956. – № 9. – С. 28–33.
506. Розвиток // Великий тлумачний словник сучасної української мови. – 5-те вид. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005.
507. Розумне виховання сучасних дошкільнят : методичний посібник. / Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська; за ред. О. Брежневої. – К.: Слово, 2015. – 176 с. : іл. 32 с.
508. Рубан А. Про підготовку дітей старшої групи до школи / А. Рубан // Дошкільне виховання. – 1961. – № 9. – С. 9–12.
509. Рубинштейн С.Л. Основи общей психологи : в 2-х томах / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогіка, 1979. – Т. 2. – 423 с.
510. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн ; отв. ред. Е.В. Шорохова. – М. : Педагогика, 1976. – 424 с.
511. Рубцов В.В. Основы социально-генетической психологии / В.В. Рубцов. – М.-Воронеж, 1996. – С. 8–12.
512. Рузін М.Г. Підготовка дитини до вступу в школу / М.Г. Рузін // Дошкільне виховання. – 1952. – № 8. – С. 12–19.
513. Руководство для воспитателя детского сада [Текст] : [Утв. 4/V-1945 г.]. Устав детского сада : [Утв. 15/XII-1944 г.] / Нар. ком. просвещения РСФСР. Упр. по дошкол. воспитанию. - [Москва] : Учпедгиз, 1946 [на обл.: 1945] (Л. : тип. им. Ворошилова). – 168 с.

514. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : «Освіта», 1996. – 304 с.
515. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання / С. Русова // Світло. – 1913. – № 5. – С. 15–22.
516. Русова С. Нові методи дошкільного виховання / С. Русова. – Прага : видавництво «Сіяч», 1927. – 112 с.
517. Рябченко В. Освіта, навчання, виховання й соціалізація як поняття й процеси та межі досягнення ними особистості / В. Рябченко // Вища освіта України. – 2011. – № 1. – С. 46–54.
518. Савельєва С. Наступність у роботі дитсадка і школи / С. Савельєва, Н. Тарапака // Початкова школа. – 1998. – № 1. – С. 35–36.
519. Савицька Г. Про підготовку дитини до навчання в школі / Г. Савицька // Дошкільне виховання. – 1955. – № 7. – С. 18–24.
520. Савицька Г. Про початок навчання дітей грамоти / Г. Савицька // Дошкільне виховання – 1959. – № 10. – С. 16–21.
521. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О. Савченко. – К. : Абрис, 1999. – 384 с.
522. Савченко О.Я. Умій вчитися : навч. посіб. [для молодших школярів] / О.Я. Савченко. – К. : Освіта, 1996. – 192 с.
523. Савченко О. Освіта повинна бути не тільки доступною, а й якісною / О. Савченко // Початкова освіта. – 2001. – № 10. – С. 1.
524. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Савченко // Початкова школа. – К., 2001. – № 7. – С. 1.
525. Савченко О. Цілі й цінності реформування сучасної школи / О. Савченко // Шлях освіти. – К. : Пед. преса, 1996. – № 1. – С. 20–23.
526. Савченко О.Я. Розвивай свої здібності : навч. посіб. [для молодших школярів] / О.Я. Савченко. – К. : Освіта, 1995. – 159 с.
527. Савченко О.Я. Щоб кожна квітка розцвіла / О.Я. Савченко // Дошкільне виховання. – 1996. – № 3. – С. 47.

528. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – 2-ге вид., стерертип. – К. : Академвидав, 2009. – 360 с.
529. Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею) / Г.С. Сазоненко. – К. : Гнозис, 2004. – 609 с.
530. Сазонова А.В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Анастасія Сазонова ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2007. – 20 с.
531. Салміна Н.Г. Знак и символ в обучении / Н.Г. Салміна. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 169.
532. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій : Навчально-методичний посібник / Н.А. Сейко. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 2001. – 256 с.
533. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Г.К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
534. Семья : социально-психологические и этические проблемы : справочник. – К., 1989. – 254 с.
535. Сенкевич Н.А. Как я готовлю детей к школе / Н.А. Сенкевич ; под. ред. А.А. Люблинской // Детский сад и школа : сб. статей. – М., 1954. – С. 143–154.
536. Синьов В.М. Основи дефектології : навч. посіб. / В.М. Синьов, Г.М. Коберник. – К. : Вища шк., 1994. – 143 с.
537. Сисоєва С. Педагогічна творчість : [монографія] / Сисоєва С.О. – Х.-К. : «Каравелла», 1998. – 150 с.
538. Сисоєва С.О. Освітні технології : методологічні аспекти / С.О. Сисоєва // Професійна освіта : педагогіка і психологія : польсько- український щорічник. – Київ-Ченстохова, 2000. – С. 351–367.
539. Сисоєва С.О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навч. посіб. / С.О. Сисоєва, І.В. Соколова. – К. : Центр навч. літератури, 2003. – 308 с.

540. Сіданіч І.Л. Взаємодія в мотивації навчання вчителя та учнів у початковій інноваційній школі / І.Л. Сіданіч // Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку : наук.-метод. зб. / редкол. : І.Ф. Прокопенко (гол. ред.), Н.Г. Ничкало (заст. гол. ред.). – Х., 1996. – С. 144–146.

541. Сіданіч І.Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / І.Л. Сіданіч ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2004. – 19 с.

542. Сім'я і дитячий садок – одна родина : навч.-метод. посіб. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 180 с.

543. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Г. Сковорода. – Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.

544. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії : Монографія / Надія Скотна. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.

545. Скотна Н. Патопсихологічний словник [для студентів, аспірантів психологічних спеціальностей, практикуючих психологів та викладачів] / Н.В. Скотна, В.І. Стець. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 348 с.

546. Скотна Н. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Н. Скотна // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 114 – 118.

547. Скотна Н. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка в контексті Педагогічної Конституції Європи / Н. Скотна, Ю. Кишакевич, Б. Кишакевич // Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich i ukraińskich : Międzynarodowa konferencja naukowa (27.06.2014. – Jarosław).

548. Скотний В.Г. Філософія освіти : екзистенція ірраціонального в раціональному / В.Г. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 348 с.

549. Скотний В.Г. Філософія : історичний і систематичний курс / В.Г. Скотний. – К. : Знання України, 2005. – 576 с.
550. Скрипченко О.В. Довідник з педагогіки та психології / О.В. Скрипченко, Т.М. Лисянська, Л.О. Скрипченко. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова, 2001. – 137 с.
551. Словник навчально-педагогічних понять і термінів : метод. посіб. / уклад. : Л.П. Вовк, Г.Д. Панченко, О.С. Падалка та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – С. 25.
552. Словник-хрестоматія педагогічних понять : навч. посібн [для студентів, аспірантів, викладачів]. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 272 с.
553. Современные проблемы воспитания и обучения дошкольников в детском саду и семье : сб. науч. тр. / отв. ред. Л.В. Загик. – М. : Изд. АПН СРСР, 1982. – 115 с.
554. Содержание и методы умственного воспитания дошкольников. – М. : Педагогика, 1980. – 216 с.
555. Сокол М.О. Система педагогічних понять: закономірності розвитку : монографія / М. Сокол. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – Ч. 1. – 462 с.
556. Сорина А.К. Проектирование образовательной среды дошкольного учреждения : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / А.К. Сорина. – СПб. : СПбАППО, 2005. – 16 с.
557. Социальная психология / под ред. А.В. Петровского. – М. : Педагогика, 1987. – 224 с.
558. Соціалізація дитини в родині // Дошкільне виховання. – 2004. – № 3. – С. 3–5.
559. Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / ред. : А.Й. Капська ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Логос, 2005. – 241 с.
560. Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / ред. : В.Л. Андрущенко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 249 с.

561. Соціолого-педагогічний словник / уклад. : С.У. Гончаренко, В.В. Радул, М.М. Дубінка та ін. ; за ред. В.В. Радула. – К. : ЕксОБ, 2004. – 304 с.

562. Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти // Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / упоряд. : Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І. – Тернопіль : Видавництво «Економічна думка» ТАНГ, 2003. – 60 с.

563. Станішевська Є. Деякі питання підготовки дітей до школи / Є. Станішевська // Дошкільне виховання. – 1953. – № 12. – С. 38–41.

564. Стахів Л.Г. Основи природознавства та методика ознайомлення дітей з природою. Валеологічний аспект (старший дошкільний вік) : метод. вказівки до практичних занять [для фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» напряму підготовки «Дошкільна освіта» 6.010101] / Лілія Стахів, Любов Загоруйко. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 162 с.

565. Стахів Л.Г. Основи природознавства та методика ознайомлення дітей з природою : тексти лекцій / Л.Г. Стахів. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 178 с.

566. Стахів Л.Г. Технології викладання методики дошкільного виховання (природознавство) : навч.-метод. посіб. [для студентів ОР «Магістр» спеціальності 7.010101 «Дошкільна освіта» / Лілія Стахів. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 148 с.

567. Стельмахович М. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – Т. 2 : Українська етнопедагогіка / упоряд. : Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак / за заг. ред. Л. Калуської. – Івано-Франківськ – Коломия : Вид. поліграфічне товариство «Вік», 2011. – 520 с.

568. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : навч.-метод. посіб. / М.Г. Стельмахович. – К., 1997. – 232 с.

569. Стельмахович М. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – Т. 1: Українське національне виховання / упоряд. : Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак / за заг. ред. Л. Калуської. – Івано-Франківськ – Коломия : Вид. поліграфічне товариство «Вік», 2012. – 464 с.

570. Степаненко Г.Г. Ключові чинники особистісного зростання старшого дошкільника та життєві проблеми дитинства / Г.Г. Степаненко // Основні складові неперервності дошкільної та початкової ланок освіти : матер. міської наук.-метод. конф. : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – С. 61–62.

571. Степанова Т.М. Трансформація змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець XIX – XX століття). Монографія. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 424 с.

572. Степанова Т. Аксіологічний підхід до розкриття феномена «Освіта» / Т. Степанова // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 35–41.

573. Степанова Т.М. Диференційоване навчання дітей дошкільного віку математики (різномірні програми) / Т.М. Степанова. – Миколаїв, 1997. – 27 с.

574. Степанова Т.М. Еволюція змісту дошкільної освіти у другій половині XX століття : монографія / Т.М. Степанова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 184 с.

575. Степанова Т.М. Індивідуалізація на заняттях з математики в дошкільних закладах : метод. рекомендації / Т.М. Степанова. – Миколаїв, 1997. – 104 с.

576. Степанова Т.М. Методика навчання ранньому читанню за Овідом Декролі : метод. посіб. / Т.М. Степанова, Л.М. Тернова. – Миколаїв, 1997. – 36 с.

577. Степанова Т.М. Проблеми передшкільної освіти в історії педагогіки періоду 20–30-х років XX століття / Тетяна Степанова // Науковий вісник

Миколаївського державного університету : [зб. наук. пр.]. Спецвипуск «Педагогічні науки» : у 2 т. – Миколаїв : МДУ, 2008. – Т. 1 : Психолого-педагогічне забезпечення передшкільної освіти / [за ред. В.Д. Будака, О.М. Пехоти]. – Миколаїв : МДУ, 2008. – С. 206–215.

578. Страцинська І.А. Соціалізація та розвиток в житті особистості / І.А. Страцинська // Наука і освіта. – 2010. – № 9. – С. 131–134.

579. Струминский В.Я. Проблема воспитания в педагогической системе К.Д. Ушинского. К.Д. Ушинский / В.Я. Струминский // Избранные педагогические сочинения в двух томах. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т. 1. – 51 с.

580. Суржанська В.А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : дис. ... канд пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / В.А. Суржанська. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2004. – 198 с.

581. Сурженко О.П. Виховання в сім'ї – передумова розвитку духовно і фізично здорової особистості / О.П. Сурженко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – Луганськ, 2006. – Вип. 4 (27). – С. 138–145.

582. Сухенко Є.К. Підготовка вихованців дитячих садків до шкільного навчання / Є.К. Сухенко // Деякі питання дошкільної педагогіки. Наукові записки Т.VIII / Ред. колегія С.Х. Чавдаров, Є.К. Сухенко, С.М. Кестель. – К. : Рад. школа, 1958. – 120 с.

583. Сухенко Є.К. Рідна мова і ознайомлення з навколишнім життям : на допомогу вихователів старшої групи дитячого садка / Є.К. Сухенко. – К. : 1957. – 170 с.

584. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения / В.А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 3. – 670 с.

585. Сухомлинський В.А. Избранные педагогические сочинения / В.А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 2. – 650 с.

586. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
587. Сухомлинська О. Пріоритети у розвитку і вихованні особистості / О. Сухомлинська // Світ виховання. – 2004. – № 1 (2). – С. 8.
588. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
589. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні : кроки до нового виміру / О.В. Сухомлинська // Педагогічна газета. – 2002. – № 10–11.
590. Сухомлинська О.В. Формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О.В. Сухомлинська // Директор школи. – 2003. – № 1. – С. 4–8.
591. Сухомлинський В. Виховання любові до знань, до школи і вчителя / В. Сухомлинський // Радянська школа. – 1964. – С. 9–15.
592. Сухомлинський В. Дорослі в країні дитинства / В. Сухомлинський // Радянська освіта. – 1945. – № 99.
593. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Науково-популярне видання. В-во «Акта», 2012. – 537 с.
594. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5 т. / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.
595. Сухомлинський В. Вчити вчитися / В. Сухомлинський // Початкова школа. – 1969. – Серпень. – № 2. – С. 3–6.
596. Сухомлинський В. Учитель і діти / В. Сухомлинський // Радянська Україна. – 1964. – 26 листопада.
597. Сухомлинський В. Як любити дітей / В. Сухомлинський // Радянська школа. – 1967. – № 7. – С. 68–74.

598. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К. : «Рад. школа», 1976. – Т. 1. – 654 с. ; Т. 2. – 670 с. ; Т. 4. – 640 с.
599. Сухомлинський В.О. Забезпечення наступності у навчанні / В. Сухомлинський // Радянська школа. – 1953. – № 12. – С. 17–24.
600. Сухомлинський В.О. Мудра влада педагога / В.О. Сухомлинський // Радянська освіта. – 1967. – № 98.
601. Сухорукова Г.В. Подготовка детей к школе как педагогическая проблема в теории и практике В.А. Сухомлинского : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. / Г.В. Сухорукова. – К., 1987. – 220 с.
602. Сушан Г.І. Стан роботи і завдання дошкільних установ УРСР / Г.І. Сушан // Дошкільне виховання. – 1952. – № 7. – С. 3–9.
603. Сушко Ю. Про недоліки у підготовці дітей до школи в дитячих садках / Ю. Сушко // Дошкільне виховання. – 1960. – № 8. – С. 15–18.
604. Татаринова С.О. Формування логіко-математичних понять у старших дошкільників у процесі пізнавальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Світлана Татаринова ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2008. – 21 с.
605. Технологічне портфоліо вихователя дошкільного закладу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://techportfolio.ucoz.net/index/principi_i_funkciji_predmetno_rozvivalnogo_sere_dovishha/0-54
606. Типовая программа воспитания и обучения в детском саду / под ред. Р.А. Курбатовой, Н.Н. Поддьякова. – М. : Просвещение, 1984. – 175 с.
607. Тихеева Е.И. Детский сад / Е.И. Тихеева. – Л., 1928. – С. 15–34.
608. Тищенко Г. Коли матері в полі / Г. Тищенко // Дошкільне виховання. – 1958. – № 10. – С. 30–34.

609. Третьяков П.И. Дошкольное образовательное учреждение : управление по результатам / П.И. Третьяков, К.Ю. Белая. – М. : Новая школа, 2001. – 304 с.
610. Тулва Т. О готовности шестилетних детей к обучению в школе / Т. Тулва // Преемственность между детским садом и школой в формировании личности детей дошкольного и младшего школьного возраста : тезисы докладов и сообщений республиканской науч.-метод. конф. (Лиепая, 2 – 3 октября 1986 г.). – Рига, 1986. – С. 109.
611. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюр та ін. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.
612. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь. – Львів : Фенікс, 1994. – 607 с.
613. Українське народознавство у дошкільному закладі : програма та довідковий матеріал вихователям дошкільних закладів / А.М. Богуш, Г.І. Григоренко, В.О. Інжестойкова, Н.В. Лисенко та ін. – О. : Балтская районная типография, 1993. – 79 с.
614. Український тлумачний словник детермінант. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainian_explanatory.academic.ru/38891/
615. Українські народні прислів'я та приказки / [авт. вступ. статті В. Бобкова, упоряд. : В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 790 с.
616. Улюблена справа [Нарис про Євгенію Сухенко, наукового співробітника відділу дошкільної педагогіки УНДІП] // Дошкільне виховання. – 1957. – № 10. – С. 27 – 29.
617. Улюкаєва Г.І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – 1941 р.) / Г.І. Улюкаєва. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 76 с.
618. Улюкаєва І.Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні / Г.І. Улюкаєва. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 231 с.
619. Улюкаєва І.Г. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки в Україні / за ред. І.Г. Улюкаєвої. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 213 с.

620. Усова А.П. Детский сад и школа / А.П. Усова ; под ред. Б.П. Есипова. – М. : АПН РСФСР, 1949. – 56 с.

621. Усова А.П. Обучение в детском саду / А.П. Усова ; под ред. А.В. Запорожца. – 3-е изд., испр. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.

622. Уфімцева С.В. Організаційно-педагогічні умови творчого розвитку дитини в умовах навчально-виховного комплексу : дошкільний навчальний заклад – початкова школа : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / С.В. Уфімцева ; Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2007. – 21 с.

623. Ушинский К.Д. Письма к матери о физическом и духовном воспитании ее детей / К.Д. Ушинский // Архив К.Д. Ушинского : в 4 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – Т. 3. – С. 112.

624. Ушинский К.Д. Психологические основы воспитания. Формирование воли и характера человека. Воля как стремление к свободе. / К.Д. Ушинский // Избранные педагогические сочинения в двух томах. Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР. – М., 1953. – Т. 1. – С. 492–500.

625. Ушинский К.Д.. Психические явления высшего порядка / К.Д. Ушинский // Собрание починений : в 11 т. – М.; Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948 – 1952. – 160 с.

626. Ушинський К.Д. Питання про народні школи / К.Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – К. : Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 219–226.

627. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – К. : Рад. школа, 1952. – Т. 5. – С. 24–384.

628. Фадєєва Т.О. З чого починається математика?: навч. посібник / Т.О. Фадєєва. – К. : Станіца, 1996. – 64 с.

629. Фадєєва Т.О. Засоби забезпечення наступності у навчально-виховному процесі школи та дошкільного закладу / Т.О. Фадєєва // Засоби

навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. – Х. : ХДПУ, 1998. – Вип. 7. – С. 122–127.

630. Фадєєва Т.О. Навчання прийомам обчислювальної діяльності / Т.О. Фадєєва // Початкова школа. – 1985. – № 10. – С. 32–36.

631. Фадєєва Т.О. Наступність між дошкільним та початковим навчання / Т.О. Фадєєва. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2002. – 226 с.

632. Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Т.С. Фасолько ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2000 – 189 с.

633. Федорович А. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти у педагогічних ВНЗ / А. Федорович, І. Паласевич // Формування цінностей особистості: теорія і практика : монографія / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 293–344.

634. Федорович Л.О. Підготовка дітей до школи в умовах навчально-виховного комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.09 / Л.Федорович; Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2003. – 20 с.

635. Філіпчук Г.Г. Природо- і людиноцентризм у контексті екоосвіти сталого розвитку / Г. Філіпчук // Освіта і управління : науково-практичний журнал. – 2010. – Т. 13. – № 2/3. – С. 79–85.

636. Фіцула М. Педагогіка / М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

637. Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу. С.261 – 264. / Ю.В. Рибка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik.kpi.kharkov.ua>.

638. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйдмана. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
639. Фридман Л.М. Психология воспитания. Книга для всех, кто любит детей / Л.М. Фридман. – М. : ТЦ «Сфера», 2000. – 208 с.
640. Фролова О.А. Инспектирование детского сада / О.А. Фролова. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1957. – 58 с.
641. Харламов И.Ф. Педагогика / И.Ф. Харламов. – Минск, 1979. – 560 с.
642. Харченко А. Проблеми наступності та перспективності, шляхи їх вирішення / А. Харченко // Підготовка дітей до школи. Наступність і перспективність : збірник / В.І. Войтенко, Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.
643. Харченко Н.В. Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати міркування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н.В. Харченко. – К. : Інститут педагогіки АПН України, 2005. – 190 с.
644. Хмара Н. Наступність у навчанні в дитячому садку і школі / Н. Хмара // Дошкільне виховання. – 1964. – № 8. – С. 11–14.
645. Хохрякова Н.Л. Организация работы с детьми шестилетнего возраста для подготовки их к школе : метод. пособие для учителей / Л.П. Хохрякова, Л.В. Волкова. – Ижевск : Удмуртский ИУУ, 1968. – 24 с.
646. Цвелих Т. До питання про творчий розвиток дитини-дошкільника в зв'язку з завданнями перебудови школи / Т. Цвелих // Дошкільне виховання. – 1959. – № 1. – С. 1–16.
647. Чепіга Я. Моральне внушіння в справі виховання / Я. Чепіга // Проблеми виховання й навчання : зб. психо-педагогічних статей. – Кн. 1. – К. : Трьох святих, 1913. – С. 61–76.
648. Чепіль М.М. Виховання любові до рідного краю у дітей старшого дошкільного віку : навч.-метод. посібник / Марія Чепіль, Любов Загоруйко,

Надія Тарновецька. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 224 с.

649. Чепіль М.М. Вища школа та Болонський процес : навч.-метод. посіб. / Марія Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 90 с.

650. Чепіль М.М. Педагогічні технології : навч. посіб. / Марія Чепіль, Надія Дудник. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 328 с. (*Рек. МОН України – лист № 1/11-1506 від 22.02.2011 р.*).

651. Чепка О.В. Наступність ігрових форм навчальної діяльності в умовах навчально-виховного комплексу "Школа - дошкільний заклад" : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Олена Володимирівна Чепка; В.о. АПН України. Ін-т проблем виховання. – К. : [Б.в.], 2006. – 28 с.

652. Черепаня Н.І. Організаційно-педагогічні умови підготовки дітей до школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Н.І. Черепаня ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2006. – 21 с.

653. Чуб Н.В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. / Н.В. Чуб. – Х. : Основа, 2008. – 159 с.

654. Чувашев І. Російські педагоги кінця XIX сторіч про наступність виховної роботи дитячого садка і школи / І. Чувашев // Дошкільне виховання. – 1956. – № 2. – С. 6–14.

655. Чумаченко Г.З. Дитячий садок і сім'я / Г.З. Чумаченко. – К. : Знання, 1963. – 48 с.

656. Чупахіна С.В. Проблеми оцінювання навчальних досягнень дітей 6–7-річного віку у закладах освіти України (друга половина XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. супеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Світлана Чупахіна ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 19 с.

657. Шаран О.В. Теорія і методика формування елементарних математичних уявлень. Методичні матеріали до проведення практичних занять : навч.-метод. посіб. [для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта»] / О.В. Шаран – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 38 с.

658. Шаран О.В. Формування професійно-математичної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти / О. Шаран // Формування цінностей особистості : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – С. 260–292.

659. Шаталов В.Ф. Навчати всіх, навчати кожного / В.Ф. Шаталов // Педагогічний пошук / упорядник І.М. Баженова ; пер. з рос. – К. : Рад. шк., 1988. – 496 с.

660. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения : в 4 т. / С.Т. Шацкий ; [под ред. И.А. Каирова, Л.Н. Скаткиной, М.Н. Скаткина, В.Н. Шацкой]. – М. : Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1962 – 1964. – Т. 1. 1962. – 501 с.

661. Школа життєтворчої особистості : наук.-метод. зб. / редкол. : В.М. Доній, Г.М. Несен, І.Г. Єрмаков та ін. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с.

662. Штефан А.В. «Соціалізація», «соціальне виховання» та «соціальна адаптація особистості» – провідні поняття соціально-педагогічної науки / А.В. Штефан, Л.А. Стадник // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2009. – № 24/25. – С. 478–483.

663. Що перешкоджає дітям вирости лідерами? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childdevelop.com.ua/articles/develop/910/>

664. Щуркова Н.Е. Новое воспитание / Н.Е. Щуркова. – Тюмень, 1999. – 129 с.

665. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин ; под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

666. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д.Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 6–20.

667. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин // Педагогика и психология. – М. : Знание, 1974. – № 10. – 64 с.

668. Юркевич П.Д. Мир з ближніми як умова християнського співжиття / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Вибране : [бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі» / П.Д. Юркевич ; пер. з рос. В.П. Недашківського ; упоряд., передм. й прим. А.Г. Тихолаза]. – К. : «Абрис», 1993. – С. 222–229.

669. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 3–4.

670. Ярмаченко М.Д. Актуальні питання педагогічної науки / М.Д. Ярмаченко // Проблема удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі : матер. Респуб. науково-практ. конф. – К., 1975. – 447 с.

671. Ярушак М. Виховання дівчинки в українській родині засобами етнопедагогіки (друга половина XIX – поч. XX ст.) : монографія / Марія Ярушак. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 256 с.

672. Access mode: [http: // \[Електронний ресурс\]](http://www.google.com.ua/emigration.russie.ru/2005-04-05/). – Режим доступу : www.google.com.ua/emigration.russie.ru/2005-04-05/ / [Electronic resource] [chto_takoe_predshkolnoe_obrasovanie](http://www.google.com.ua/emigration.russie.ru/2005-04-05/) | – 56 k. – Title from a screen.

673. European Union. Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament. Efficiency and Equity in European Education and Training Systems. 8.9.2006. COM (2006) 481 final. {SEC(2006)1096}. – Brussels : Commission of the European Union, 2006. – 11 p.

674. European Union. Key Competencies for Lifelong Learning. Recommendation of the European Parliament and to the Council of 18 December

2006 (2006/962/EC) // Official Journal of the European Union. – 2006. – 30 December. – P. I. 394/10 – I.394/18.

675. EURYDICE. Early Childhood Education and Care in Europe: Tackling Social and Cultural Inequalities. – Brussels : Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2009. – 188 p.

676. EURYDICE. Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. Eurydice and Eurostat Report. European Commission /EACEA /Eurydice /Eurostat. – Luxembourg : Publications Office of the European Union. – 2014. – 202 p.

677. Kahn D. Implementing Montessori education in the public sector / D. Kahn. – Cleveland, OH: NAMTA, 1990.

678. Magdalena Gyrowska-Fells Wczesna edukacja i opieka nad dziećmi w Europie – nowy raport Eurydice Електронний ресурс. – Режим доступу : http://jows.pl/sites/default/files/fells_0.pdf

679. Matyjas B. Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska / B. Matyjas. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie ŻAK, 2008. – 440 s.

680. Montessori M. Pedagogical Anthropology / Maria Montessori ; translated from the Italian by F.T. Cooper. – New York : Frederick A. Stokes Company, 1913. – 507 p.

681. Montessori M. The child in the church: essays on the religious education of children and the training of character / Maria Montessori. – London : Sands & Co. Edinburgh, 1929. – 221 p.

682. Montessori M. The Montessori Method / Maria Montessori ; translated from the Italian by A. Georg. – New York : Schocken Books, 1912. – 377 p.

683. Pantiuk T.I. Znaczenie gier i zabaw w procesie rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym (aspect historyczny) / T.I. Pantiuk // Współczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej / redakcja naukowa : Ewa Kozak-Czyzewska, Dorota Zdybel, Barbara Kepa. – Kielce, 2005. – S. 704–711.

684. Pantiuk T.I. Improvement features of the Ukrainian physical education system / T.I. Pantiuk, U. Protsenko, O. Romanchuk, M. Danylevych // Journal of Physical Education and Sport (JPES). – 2016. – № 16 (1). – Art. 19. – P. 113 – 117.

685. Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu / red. B. Śliwerski. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2006. – Tom 1. – 446 s.
686. Philosophieren in der Grundschule / Beitr. von Barbara Bruning. – Rostock : Univ., 1999. – S. 25–44.
687. Roopnarine J.L., Johnson J.E. Approaches to early child-hood education / J.L. Roopnarine, J.E. Johnson. – New Jersey : Pearson, 2005. – P. 18–69.
688. Shapiro D., Hellen B. Montessori community resource / D. Shapiro, B. Hellen. – Minneapolis, MN : Jola, 2003.
689. Skotna N. European ideas in the works of famous educationalists. Internationalization, Globalization and their impact on education / N. Skotna. – Lodz : Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, 2013. – 558 p.
690. Skotna N. Professional training of social pedagogues in the context of the European integration processes: the Ukrainian experience / N. Skotna // Dobroczynność, filantropia i praca socjalna. Międzynarodowa konferencja naukowa – 14.05.2014. – Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu.

Додатки
Додаток А.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Пантюк Т. Підготовка дітей до школи в Україні : суспільно-педагогічний контекст : Монографія / Т. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 504 с.
2. Пантюк Т. Фізичне виховання дітей дошкільного віку в Україні : історія, теорія, практика : Монографія / Т. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 208 с.
3. Пантюк Т. Освітні передумови факторів здоров'я та їх вплив на спосіб життя особистості / Т. Пантюк // Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи : Монографія / за заг. ред. М. Лук'янченка, А. Матвєєва, А. Подольски, Ю. Шкребтія. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 101 – 104.
4. Пантюк Т. Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / В. Андрущенко, М. Баб'як, М. Барна, Т. Пантюк [та ін.] / ред. рада вид. : В. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому Н. Скотна (гол.) [та ін.] ; НАПН України ; Ін-т вищої освіти ; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи. – К. : Знання України, 2012. – 267 с.
5. Пантюк Т. Аксіологічні засади підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Формування цінностей особистості : теорія і практика : Монографія / за заг. ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 374 с.
6. Пантюк Т. Опорні схеми з педагогіки. Дидактика. Ключові поняття та терміни. Модуль 1 : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : Коло, 2005. – 88 с.
7. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, О. Невмержицька. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – 278 с.
8. Пантюк Т. Зарубіжні теорії та концепції дошкільного виховання : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – 75 с.
9. Пантюк Т. Ігри та завдання для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 39 с.

10. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – 324 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 5985 від 23.07.2009 року).

11. Пантюк Т. Навчання та виховання дітей різновікових груп : Методичні рекомендації / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 28 с.

12. Пантюк Т. Організація ігрової діяльності у дошкільному віці : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, З. Хало. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 40 с.

13. Пантюк Т. Дошкільна етнопедагогіка : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 32 с.

14. Пантюк Т. Дидактика. Конспект лекцій та опорні схеми : Навчальний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 317 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 – 10768 від 30.12.2009 року).

15. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : Методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т. Пантюк, О. Невмержицька, М. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 84 с.

16. Пантюк Т. Методика співпраці дошкільних закладів з родинами : Навчальний посібник / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 145 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-12272 від 29.12.2010 року).

17. Пантюк Т. Дошкільна педагогіка : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, С. Лозинська. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 118 с.

18. Пантюк Т. Організація ігрової діяльності в дошкільному віці : Навчальний посібник. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 146 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-11280 від 01.12.2011 року).

19. Пантюк Т. Управління в системі дошкільної освіти : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист № 1/ 11-18061 від 20.11.2012 р.).

20. Пантюк Т. Етнопедагогіка : Методичні матеріали до самостійної роботи студентів / Т. Пантюк, Г. Околович. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 124 с.

21. Пантюк Т. Особи з вадами психофізичного розвитку та їх комплексна диференційна діагностика : Навчально-методичний посібник / [Т. Пантюк, М. Пантюк, О. Невмержицька, Л. Перхун, К. Яценко]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 130 с.

22. Пантюк Т. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей при сенсорних порушеннях : Посібник / Т. Пантюк, О. Невмержицька, М. Пантюк. – Дрогобич : ВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2015. – 90 с.

23. Пантюк Т. Від гудзика – до гаджета : Навчальний посібник на допомогу вчителю та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. / [Т. Білан, С. Гірняк, Р. Даниляк, А. Зимульдінова, Н. Калита, Л. Колток, І. Кутняк, С. Луців, Н. Муляр, Т. Надім'янова, Т. Пантюк, О. Петрів, І. Садова, Л. Скалич, Л. Стахів, Г. Філь, Г. Шубак]. – Ч. 1 / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 160 с.

24. Пантюк Т. Від гудзика – до гаджета : Навчальний посібник на допомогу вчителю та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. / [Т. Білан, С. Гірняк, Р. Даниляк, А. Зимульдінова, Н. Калита, Л. Колток, І. Кутняк, С. Луців, Н. Муляр, Т. Надім'янова, М. Пантюк, Т. Пантюк, О. Петрів, І. Садова, Л. Скалич, Л. Стахів, Г. Філь, Г. Шубак]. – Ч. II / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 140 с.

25. Пантюк Т. Актуальні проблеми педагогіки початкової освіти : Навчально-методичний посібник / Т. Пантюк, М. Пантюк, Л. Колток. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – 178 с.

26. Пантюк Т. Особливості становлення системи дошкільного виховання в Україні (1917 – 1920) / Т. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 298 – 304.

27. Пантюк Т. До питання професійних функцій сучасного педагога та їх роль у процесі становлення особистості учня / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь

і ринок : Щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 3 (5). – С. 25 – 28.

28. Пантюк Т. Оцінка праці та трудового виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал. – 2003. – № 4 (6). – С. 18 – 20.

29. Пантюк Т. Зміст виховання у педагогічній спадщині Я.А. Коменського / Т. Пантюк // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), О. Кобрій, Є. Приступа та ін. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. тринадцятий. Педагогіка. – С. 24 – 33.

30. Пантюк Т. Вплив молодіжних субкультур на процес соціалізації сучасної молоді / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2006. – № 8 (23). – С. 32 – 36.

31. Пантюк Т. Вплив відомих представників української інтелігенції на становлення світоглядної позиції Софії Русової / Т. Пантюк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : педагогічні науки. – Чернігів, 2006. – Вип. 39. – С. 117 – 119.

32. Пантюк Т. Практика німецьких дитячих дошкільних закладів щодо інтелектуального розвитку дитини із відхиленнями в емоційно-вольовій сфері та соціальній поведінці / Т. Пантюк, З. Хало // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. LXIX (69). – С. 156 – 162.

33. Пантюк Т. Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2007. – № 8 (31). – С. 65 – 68.

34. Пантюк Т. Підготовка вчителя на Львівщині у повоєнні роки / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2009. – № 3 (50). – С. 9 – 13.

35. Пантюк Т. Стратегія роботи педагога в умовах інклюзивної освіти / Т. Пантюк, М. Пантюк // Вісник інституту розвитку дитини : Збірник наукових праць. Серія : Філософія, педагогіка, психологія. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 8. – С. 126 – 129.

36. Пантюк Т. Становлення та розвиток системи фізичного виховання дошкільників в Україні (1918 – 1939 рр.) // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль, А. Федорович та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – Вип. Двадцять перший. Педагогіка. – С. 152 – 161.

37. Пантюк Т. Теоретичні засади фізичного виховання дошкільників (історичний аспект) / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2010. – № 12 (71). – С. 54 – 57.

38. Пантюк Т. Зміст інтелектуального розвитку дитини-дошкільника у дитячих садках Німеччини / Т. Пантюк, З. Хало // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXIX (89). – С. 164 – 171.

39. Пантюк Т. Дослідження педагогічної спадщини К. Ушинського в радянській історіографії / Т. Пантюк, О. Сеньків // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXX (90). – С. 208 – 215.

40. Пантюк Т. Національний підхід та концепція вільного виховання у підготовці майбутнього вчителя до виховної роботи / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 8 (79). – С. 22 – 26.

41. Пантюк Т. До питання про теоретичні підходи відомих вітчизняних педагогів у підготовці вчителя до виховної роботи у XX столітті / Т. Пантюк, М. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 10 (81). – С. 25 – 28.

42. Пантюк Т. Теорія фізичного виховання дитини-дошкільника в Україні (історичний аспект) // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXIV (94). – С. 172 – 176.

43. Пантюк Т. Розвиваюче навчання як важливий чинник становлення особистості / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXV (95). – С. 196 – 200.

44. Пантюк Т. Компетентнісний підхід – важливий пріоритет сучасної світи / Т. Пантюк // Педагогічний альманах : Збірник наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РПО, 2011. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 65 – 69.

45. Пантюк Т. Сутність альтруїзму та методи його виховання у дітей та молоді / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наук. статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXXVII (97). – С. 168 – 173.

46. Пантюк Т. Природовідповідність як провідний принцип виховання дитини (історичний аспект) / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 12 (83). – С. 52 – 55.

47. Пантюк Т. Виховання здорового способу життя як важлива умова гармонійного становлення особистості / Т. Пантюк // Педагогіка вищої та середньої школи : Збірник наукових праць КДПУ. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 33. – С. 526 – 533.

48. Пантюк Т. Розвантажувально-дієтична терапія як складова здорового способу життя сучасної молоді / Т. Пантюк, І. Сокол // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 1 (72). – С. 111 – 114.

49. Пантюк Т. Методи виховання як способи реалізації виховних цілей / Т. Пантюк, Ю. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. CVII (107). – С. 183 – 187.

50. Пантюк Т. Система підготовки дитини до школи крізь призму педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського / Т. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXV (115). – С. 174 – 180.

51. Пантюк Т. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу як чинник підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Наукові записки : Збірник наукових статей. Серія педагогічні та історичні науки / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. CXVI (116). – С. 192 – 197.

52. Пантюк Т. Становлення педагога-вихователя як освітня детермінанта підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Педагогічний альманах : Збірник наукових праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Вип. 23. – С. 197 – 201.

53. Пантюк Т. Пріоритетні детермінанти процесу підготовки дитини до шкільного навчання / Т. Пантюк // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – Вип. Тридцять перший. – С. 242 – 250.

54. Пантюк Т. Соціалізація в сім'ї як суспільна детермінанта підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2015. – № 1 (120). – С. 113 – 116.

55. Пантюк Т. Етнопедагогічні засади виховання дитини-дошкільника / Т. Пантюк, Л. Кріль // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2016. – № 4 (135). – С. 31 – 33.

56. Пантюк Т. Розвиток як важливий компонент підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Гірська школа українських Карпат. – 2016 – № 14 – С. 105 – 108.

57. Пантюк Т. Проблема підготовки до школи дітей з особливими потребами / Т. Пантюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2016. – Вип. 31. – С. 385 – 390.
58. Пантюк Т. Емоційно-естетичний розвиток дитини-дошкільника у системі «Реджо-педагогіки» / Т. Пантюк, М. Воробель // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2017 – № 4 (147) – С. 32 – 36.
59. Пантюк Т. Міграційні процеси в сучасній Україні : цивілізаційний та освітній контексти / Т. Пантюк, М. Пантюк // Педагогічна освіта : теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип. 23 (2-2017). – Ч. 1. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.159 – 164.
60. Pantiuk T. Communicative Competence as a Subjective Determinant : Globalization and Personal Aspects / T. Pantiuk, M. Pantiuk, I. Voloshanska, Z. Burkovska // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition : Series of Social and Human Sciences, 2017. – Vol. 4. – No. 1. – P. 48 – 52.
61. Pantiuk T. Znaczenie gier i zabaw w procesie rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym I modym szkolnym (aspect historyczny) / T. Pantiuk // Wspolczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej / redakcja naukowa : E. Kozak-Czyzewska, D. Zdybel, B. Kepa. – Kielce, 2005. – S. 704 – 711.
62. Пантюк Т. Підготовка дитини до школи у системі взаємодії сім'ї та дошкільного закладу / Т. Пантюк // Zbior raportow naukowych. «Nauka dzis : teoria, metodologia, praktyka». (28.09.2013 – 30.09.2013) – Wroclaw : Wudawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – S. 79 – 82.
63. Пантюк Т. Формування психологічної готовності дитини до шкільного навчання / Т. Пантюк // Zbiór raportów naukowych. «Współczesne tendencje w nauce i edukacji». (27.02.2014 – 28.02.2014) – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 15 – 18.
64. Пантюк Т. Болонський процес та специфіка освітніх стандартів в Україні // Zbior raportow naukowych. «Tendencje, zbioru, danych, innowacje, praktyka w nauce». (29.04.2014 – 30.04.2014) – Warszawa : Wudawca: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 32 – 35.
65. Pantiuk T. Improvement features of the Ukrainian physical education system / T. Pantiuk, U. Protsenko, O. Romanchuk, M. Danylevych // Journal of Physical Education and Sport (JPES). – 2016. – No. 16 (1). – Art. 19 – P. 113 – 117.
66. Pantiuk T. Continuity of preschool and primary education in modern conditions : essence, factors, results / T. Pantyuk, A. Voytovych, N. Pavlyukh // Proceedings of V International scientific conference «Science of the third millennium». – Morrisville, Lulu Press., 2017. – 218 p.
67. Pantiuk T. Communicative competence of the individual : managerial, professional and individual aspects / T. Pantiuk, N. Chubinska, M. Pantyuk, Z. Burkovska // Proceedings of III International scientific conference «Modern scientific achievege experiene». – Morrisville, Lulu Press., 2017. – S. 163 – 165.

68. Pantiuk T. Nauczalno-wychowawcza praca z dziećmi, które ucierpiały od nowoczesnych procesów migracyjnych w Ukrainie / T. Pantiuk // Zeszyty Naukowe PWSZ im. Witelona w Legnicy. – 2017. – No. 25 (4). – S.155 – 161.

Праці апробаційного характеру

69. Пантюк Т. Вплив ідей Петра Франка на становлення українського дошкілля / Т. Пантюк, М. Пантюк // Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї : теорія, практика : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Самбір, 2002. – С. 168 – 169.

70. Пантюк Т. Творчість як необхідна складова процесу становлення особистості / Т. Пантюк, М. Пантюк // Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків : Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ – Житомир : Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. – С. 55 – 56.

71. Пантюк Т. Навчальний процес сучасної школи крізь призму педагогічної спадщини Я.А. Коменського / Т. Пантюк, М. Пантюк // Ян Амос Коменський і сучасність. Comenius und die Gegenwart / ред. : Р. Мних і В. Кортгаазе. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 99 – 110.

72. Пантюк Т. Підготовка вчителя до реалізації завдань громадянського виховання у контексті інтеграції освітньої системи України в європейський простір / Т. Пантюк, М. Пантюк // Європейський спільний освітній простір та освітні перетворення в Польщі й Україні (1989 – 2006) : перспективи і проблеми / за ред. М. Чепіль і Р. Кухи. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – С. 225 – 233.

73. Пантюк Т. Молодіжні субкультури як засіб соціалізації : становлення, реалії, проблеми / Т. Пантюк // Молодіжна політика : проблеми і перспективи : Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (Дрогобич, 10 – 11 травня 2007 року) / наук. ред. С. Щудло. – Дрогобич : Вимір, 2007. – С. 175 – 177.

74. Пантюк Т. Постмодерна педагогіка як виклик сучасного суспільства / Т. Пантюк // Вісник соціально-гуманітарного факультету : Збірник наук. праць / наук. ред. Чепіль М. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. II. – С. 53 – 59.

75. Пантюк Т. Опіка над дітьми у Франції крізь призму педагогічної спадщини Софії Русової / Т. Пантюк, М. Пантюк // Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність : Збірник наукових праць / за ред. М.М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 64 – 71.

76. Пантюк Т. Гуманізація та гуманітаризація освіти як вияв соціальної зрілості суспільства / Т. Пантюк, М. Пантюк, Ю. Пантюк // Молодіжна політика : проблеми та перспективи : Збірник наукових праць / наук. ред. С. Щудло. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 250 – 253.

77. Пантюк Т. Етнопедагогічні засади виховання дошкільників / Т. Пантюк // Актуальні проблеми дошкілля : Збірник наукових праць / за ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 220 с.

78. Пантюк Т. Естетичне виховання як необхідна і важлива складова теорії виховання / Т. Пантюк // Традиція і культура. Ідеї Платона у сучасному бутті : Матеріали міжнародної наукової конференції (14 – 15 грудня 2012 року). – Ч. 1. – К., 2012. – С. 43 – 44.

79. Пантюк Т. Лідерство в освіті як суспільно-педагогічна детермінанта / Т. Пантюк, І. Миськів // International Scientific Journal of Universities and leadership. – 2015. – No. 1. – S. 41 – 44.

80. Пантюк Т. Формування лідерської позиції особистості у процесі підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24 – 25 березня 2016 року) / ред.-упоряд. : І. Зимомря. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 295 – 297.

81. Пантюк Т. Суспільні детермінанти наступності дошкільної та початкової освіти як складова успіху становлення особистості / Т. Пантюк // Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності : Матеріали теоретико-практичного семінару (20 січня 2017 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. – 220 с. – С. 135 – 137.

82. Пантюк Т. Аксиологічні засади підготовки дитини до школи / Т. Пантюк // Формування цінностей особистості : європейський вектор і національний контекст : Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 26 – 27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. М. Чепіль. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету ім. І. Франка, 2017. – С. 200 – 204.

83. Пантюк Т. Здоров'я дитини як необхідна умова її гармонійного розвитку / Т. Пантюк, М. Пантюк // Транснаціональний розвиток освіти та медицини : теорія, практика, інновації : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 60-ти річчю Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського (23 – 24 листопада 2017 р.). – Тернопіль, 2017. – С. 148 – 150.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

84. Пантюк Т. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т. Пантюк, С. Івах. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 8 с.

85. Пантюк Т. Програма курсу «Дошкільна етнопедагогіка» / Т. Пантюк, Г. Околович // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного пед. університету імені Івана Франка, 2009. – Ч. II – С. 229 – 245.

86. Пантюк Т. Програма курсу «Навчання та виховання дітей різновікових груп» / Т. Пантюк, М. Пантюк // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. –

Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 80 – 87.

87. Пантюк Т. Програма курсу «Робота з дітьми з особливими потребами» / Т. Пантюк // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, 2009. – С. 202 – 210.

88. Пантюк Т. Програма курсу «Організація ігрової діяльності у дошкільному віці» / Т. Пантюк, С. Івах // Дошкільна освіта : Серія «Бібліотечка дошкільного педагога» / за заг. ред. Чепіль М.М., Скотної Н.В. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 211 – 217.

89. Пантюк Т. Підготовка дитини до школи / Т. Пантюк. – Дрогобич, 2016. – 14 с.

90. Пантюк Т. Теорія та практика вищої професійної освіти в Україні / Т. Пантюк. – Дрогобич, 2016. – 14 с.

Додаток Б.

Відомості про апробацію результатів дослідження

Основні положення і результати проведеного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: «Духовність і проблеми розвитку особистості» (теорія і практика) (Житомир, 1999, очна), «Ступенева педагогічна освіта в умовах класичного університету: досвід, проблеми, перспективи» (Львів, 2000, очна), «Ян Амос Коменський і сучасність» (Дрогобич, 2004, очна), «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (Житомир, 2005, заочна), «Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні» (Київ–Івано-Франківськ–Дрогобич, 2005, очна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2006, очна), «Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти)» (Житомир, 2006, заочна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2007, очна), «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007, очна), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів» (Дрогобич, 2009, очна), «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2010, очна), «Традиція і культура. Прекрасне у духовному потенціалі людства» (Київ, 2010, очна), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2010, очна), III Міжнародних педагогічних читаннях на пошану члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора Богдана Ступарика «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Івано-Франківськ, 2011, заочна), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс» (Дрогобич, 2013, очна), «Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka» (Вроцлав, Польща, 2013, заочна), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя сучасної школи» (Дрогобич, 2014, очна), «Сучасна початкова освіта: традиції, інновації та перспективи» (Херсон, 2015, заочна), «Dobroczynność, filantropia i praca społeczna» (Ярослав, 2015, заочна), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 2016, очна), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016, очна), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016, очна), «RODZINA. Przemiany–Wizerunek–Zagrożenia–Wsparcie» (Жешув, 2016, заочна), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017, очна), XIII міжнародному симпозіумі «University Professors: Knowledge and Mercy» (Рим, Італія, 2016, очна), міжнародному науково-методичному семінарі «Діяльність педагогів України та Польщі в умовах полікультурності»

(Дрогобич, 2016, очна), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія та практика» (Дрогобич, 2017, очна), «Modern scientific achievements» (Морісвіль, США, 2017, заочна), «Science of the third millennium» (Морісвіль, США, 2017, заочна), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія і практика» (Дрогобич, 2017, очна), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 60-річчю Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського (Тернопіль, 2017, очна); **всеукраїнських:** «Вища педагогічна освіта: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ–Дрогобич–Трускавець, 1999, очна), II Українському Педагогічному Конгресі (Львів, 2005, очна), «Педагогічна і громадська діяльність Софії Русової в контексті сучасності» (Чернігів, 2006, заочна), «Актуальні проблеми муніципального управління» (Київ, 2006, очна), «Формування професійної компетенції майбутніх вчителів початкових класів» (Херсон, 2007, заочна), «Проблеми змісту освіти у контексті трансформаційних суспільних процесів» (Дрогобич, 2008, очна), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016, заочна), «Виховна робота з дітьми: теорія і практика» (Дрогобич, 2017, очна); **регіональних** науково-практичних семінарах: «Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності» (Львів, 2017, очна), «Формування комунікативної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» (Дрогобич, 2017, очна); науково-методологічних семінарах кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2013 – 2018 рр.).

Додаток В.

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (0342) 53-15-74
e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

24.11.2017 № 01-15/03/1739
На № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційної роботи
ПАНТЮК ТЕТЯНИ ІГОРІВНИ

“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”, поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2014–2017 рр. кафедра педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)” здобувача наукового ступеня, кандидата педагогічних наук, докторанта кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Пантюк Тетяни Ігорівни.

Основні положення та висновки дисертації використовувалися під час читання лекцій для студентів спеціальності «Початкова освіта. Дошкільна освіта» з таких дисциплін: порівняльна педагогіка, соціально-педагогічна діяльність вихователя, актуальні проблеми початкової школи, екологія дитинства, педагогічна майстерність, основи педагогіки, дидактика. За час проведення апробації дисертаційної роботи майбутні вчителі та вихователі мали змогу з'ясувати теоретичний і практичний аспекти підготовки дітей до школи в Україні (1945 – 2017 рр.), а також визначити організаційно-педагогічні умови ефективного проєктування результатів дослідження в сучасний освітній процес.

Матеріали, положення та висновки дослідження Пантюк Тетяни Ігорівни використовувалися в процесі проведення практичних занять зі студентами, підготовки магістрантами наукових повідомлень, рефератів тощо.

Здобувач виступала з повідомленнями на засіданнях методичних семінарів, надавала консультації вчителям та вихователям дошкільних установ, які працюють над темами, що торкаються проблеми підготовки дітей до школи та формування в них готовності до системного шкільного навчання.

Пантюк Тетяна Ігорівна брала участь у низці наукових конференцій, які проводила кафедра педагогіки початкової освіти, зокрема на пленарному засіданні III Міжнародної науково-практичної конференції «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 20-22 вересня 2017 року) виступила з доповіддю «Підготовка дитини до школи: суспільні та особистісні детермінанти».

Здобувач опублікувала основні результати дисертаційного дослідження в часописі «Гірська школа Українських Карпат».

Зважаючи на актуальність і наукову значущість проблематики, порушеної в дисертаційному дослідженні Пантюк Тетяни Ігорівни, та потребу підготовки дітей до школи, готовності майбутніх вихователів дошкільних закладів та учителів початкової школи до розв'язання відповідних навчально-виховних завдань у шкільній практиці, колективом кафедри педагогіки початкової освіти були зроблені висновки про доцільність подальшого впровадження результатів дослідження в педагогічний процес вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (протокол №4 від 19 жовтня 2017 року.).

Завідувач кафедри педагогіки
початкової освіти,
доктор педагогічних наук,
доцент

М. П. Оліяр

Проректор з наукової роботи
доктор фізико-математичних наук,
професор

А. В. Загороднюк

Міністерство освіти і науки України
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24; тел. (03244) 1-04-74, факс: (03244) 1-04-74
 р/р 35224001000379 у ВДК м. Дрогобича, МФО-825014, код ЄДРПОУ 02125438
 e-mail: administrator@drohobych.net

№ 3580 від 29.11.2017 р.

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Пантюк Тетяни Ігорівни

на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи
 в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** зі спеціальності 13.00.01 –
 загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни**
**“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні:
 теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** впроваджувалися кафедрою педагогіки та
 методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного
 університету імені Івана Франка впродовж 2012-2017 рр.

У час реформування початкової школи відповідно до нового Державного
 стандарту початкової загальної освіти в умовах впровадження Концепції «Нова
 українська школа» результати дисертаційного дослідження Пантюк Тетяни
 Ігорівни є особливо актуальними, оскільки розроблені спецкурси, методичні
 рекомендації, методичні поради слугуватимуть педагогічним працівникам
 ефективним інструментарієм у здійсненні освітнього процесу в дошкільних
 навчальних закладах та початковій школі.

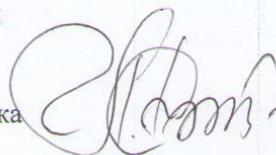
У процесі викладання навчальних дисциплін педагогічного циклу студентам
 факультету початкової та мистецької освіти спеціальності «Початкова освіта»
 використано матеріали наукової роботи Пантюк Т.І. з проблем наступності та
 перспективності між закладами дошкільної освіти та початковою школою.

З метою поглиблення знань студентів – майбутніх учителів початкової
 школи – з проблем формування готовності дитини до навчання у школі та
 адаптації її до сучасного шкільного життя в умовах модернізації початкової ланки
 освіти, на лекціях та семінарських заняттях здобувачем було використано наукові
 праці «Компетентнісний підхід – важливий пріоритет сучасної світи»,
 «Природовідповідність як провідний принцип виховання дитини», «Система
 підготовки дитини до школи крізь призму педагогічної спадщини
 В.О. Сухомлинського», «Від гудзика – до гаджета» (у двох частинах).

Використання матеріалів дисертації засвідчило високий науковий рівень
 виконаного дослідження, його теоретичне та практичне значення.

Акт впровадження дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни** **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти (протокол № 10 від 29.08.2017 р.).

Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти
Дрогобицького
державного педагогічного
університету імені Івана Франка

доц. Стахів Л.Г.

Ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

проф. Скотна Н.В.

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОШКІЛЬНИЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
(ЯСЛА-САДОК) № 38
КОМБІНОВАНОГО ТИПУ
ХАРКІВСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ»

вул. Світло Шахтаря, 33-А, м. Харків, 61004
тел. 733-00-966, e-mail dnz38@meta.ua
Код ЄДРПОУ 24272393

КОММУНАЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ДОШКОЛЬНОЕ
УЧЕБНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
(ЯСЛИ-САД) № 38
КОМБИНИРОВАННОГО ТИПА
ХАРЬКОВСКОГО
ГОРОДСКОГО СОВЕТА»

ул. Свет Шахтера, 33-А, г. Харьков, 61004
тел. 733-00-96, e-mail dnz38@meta.ua
Код ЕГРПОУ 24272393

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Пантюк Тетяни Ігорівни

на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей
до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”**
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали докторського дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** упроваджувались у навчально-виховний процес Комунального закладу „Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №38 комбінованого типу Харківської міської ради” упродовж 2014-2017 років.

Вихователі дошкільного навчального закладу використовували основні положення дослідження Пантюк Тетяни Ігорівни для підготовки дітей до школи та формування у них готовності до системного шкільного навчання; результати докторського дослідження також використовувалися для підготовки і проведення методичних об'єднань закладу, роботи з батьками тощо.

Змістовий матеріал дослідження Пантюк Тетяни Ігорівни безперечно є важливим засобом для удосконалення підготовки дітей до школи, формування у них фізіологічної, психологічної, мотиваційної, дидактичної, соціальної готовності до системного шкільного навчання, а також розв'язання важливої кризи у житті дитини – переходу від ігрової до навчальної діяльності.

Матеріали дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** обговорювалися на засіданні педагогічної ради Комунального закладу „Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 38 комбінованого типу Харківської міської ради” (протокол № 4 від 24 травня 2017 року).

Завідувач ДНЗ: В.М. Новікова

(підпис)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Сумська обл., 41400, тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net, gnpuoffice@gmail.com, код ЄДРПОУ 02125527

Від 20.11.2017 № 2870
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження

ТЕТЯНИ ІГОРІВНИ ПАНТЮК

з теми «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні:
теорія і практика (1945 – 2017 рр.)»

на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційної роботи Пантюк Тетяни Ігорівни з теми «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)» дійсно впроваджувалися у навчально-виховний процес кафедри дошкільної педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2013 – 2016 навчальних років.

Основні результати, матеріали та положення дисертаційної роботи Тетяни Ігорівни Пантюк, що опубліковані у наукових фахових виданнях, навчально-методичних розробках та працях апробаційного характеру, знайшли відображення (апробацію та впровадження) в освітньому процесі університету.

Матеріали дисертаційної роботи Т.І. Пантюк позитивно сприйняті академічною спільнотою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та одержали схвальні відгуки колег, які відзначили теоретичну й практичну значущість запропонованого дослідження.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Т.І. Пантюк, важливість й актуальність проблематики підготовки дітей до школи для сучасної педагогічної теорії та практики, колективом кафедри дошкільної педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу педагогічних навчальних закладів України.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Проректор

з наукової роботи та міжнародних зв'язків

В.П. Зінченко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
 Розрахунковий рахунок 35412001032413, 35427201032413, 35424301032413 ГУДКСУ в Харківській області
 МФО 851011 Код 02125591

10.11.2017 № 0113/899/1

на № _____ від _____

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук
Пантюк Тетяни Ігорівни
 на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи
 в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”**
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційної роботи **Пантюк Тетяни Ігорівни** на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** упроваджувались в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради впродовж 2013-2017 років.

Викладачі академії активно використовували основні положення дисертації, її висновки в обґрунтуванні нових концептуальних підходів щодо підготовки дітей до школи і формування у них готовності до системного шкільного навчання, що відображені в публікаціях дисертантки у фахових педагогічних виданнях, посібниках, навчальних програмах тощо.

Упровадження результатів дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни** у процес підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку та вчителів початкової школи сприяло поглибленню фахових знань студентів, успішному формуванню в них професійних умінь та навичок, необхідних для реалізації професійних функцій у майбутній педагогічній діяльності.

Положення і висновки наукового дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни** були розглянуті на засіданнях кафедри дошкільної та корекційної освіти (протокол № 4 від 18 жовтня 2017 року), кафедри педагогіки, психології та менеджменту (протокол № 4 від 06 листопада 2017 року).

Завідувач кафедри дошкільної
та корекційної освіти

М. В. Роганова

Завідувач кафедри педагогіки,
психології та менеджменту

А. І. Єрьомкін

Проректор
з науково-педагогічної роботи

І. О. Степанець

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
МФО 820172 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р 3522 7222 000120; 3521 2022 000120 банк Держказначейська служба України, м. Київ

2017 р. № 11-26/2235
На № _____ від _____ 2017 р.

Акт

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
докторантки кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
Пантюк Тетяни Ігорівни
«Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні:
теорія і практика (1945 – 2017 рр.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Упродовж 2013 – 2016 рр. на кафедрі педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертаційної роботи здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук **Пантюк Тетяни Ігорівни** на тему «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)».

Матеріали, положення та висновки дослідження використовувалися під час читання курсів лекцій «Педагогіка дошкільна», «Вікова психологія», «Теорія та методика фізичного виховання», «Формування елементарних математичних уявлень». Упродовж експериментальної роботи студенти ознайомились із оптимальними шляхами удосконалення процесу підготовки дітей до школи, формування особистісної готовності дитини до системного шкільного навчання, обґрунтованими у дисертаційному дослідженні Пантюк Тетяни Ігорівни.

Зважаючи на наукову якість дисертаційної роботи, важливість й актуальність проблематики підготовки дітей до школи у сучасних умовах колективом кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету були зроблені висновки про доцільність впровадження її результатів в освітній процес вищих педагогічних навчальних закладів (протокол № 5 від 6 листопада 2017 р).

Проректор із наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

Андрієвський Б.М.
(0552) 326766

С.А. Омельчук

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, тел. (0352)43-60-02, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

№ 1322-33/03 від "16" "11" 2014 р.

На № _____ від "____" _____ 20__ р.

А К Т

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук **Пантюк Тетяни Ігорівни** на тему «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945–2017 рр.)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Протягом 2012 – 2017 рр. у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Пантюк Тетяни Ігорівни «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)».

Напрацьовані матеріали та положення наукового дослідження використовувалися під час читання нормативних курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка», а також у процесі проведення співбесід зі студентами, магістрантами, аспірантами з апробованої проблематики та підготовки ними рефератів, повідомлень.

Науковий доробок Пантюк Тетяни Ігорівни дає підстави стверджувати про важливість та актуальність проблем впливу суспільно-педагогічних детермінант на становлення сучасного дошкілля, підготовки дітей до школи та формування у них фізіологічної, психологічної, соціальної та дидактичної готовностей.

Запропоновані Пантюк Т.І. наукові праці, посібники та програми навчальних курсів дають змогу розширити знання як викладачів так і студентів про сутність, зміст та специфіку підготовки дітей до школи, а їх апробація сприяла підвищенню їхнього професійного рівня.

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження Пантюк Т.І. «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)» можна рекомендувати до використання у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, які готують майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Акт про впровадження результатів дослідження затверджено на засіданні кафедри педагогіки та менеджменту освіти (протокол № 3 від 27 жовтня 2017 р.).

Завідувач кафедри педагогіки
та менеджменту освіти

проф. Мешко Г. М.

Проректор з наукової роботи
і міжнародного співробітництва

проф. Буяк Б. Б.

Міністерство освіти і науки України
**Житомирський державний університет
 імені Івана Франка**
 Вул. В. Бердичівська, 40,
 м. Житомир, 10008
 телефон /факс (0412) 43-14-17
 E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
 код ЄДРПОУ 02125208

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University
 40, Velyka Berdychivska Str.,
 City of Zhytomyr Ukraine, 10008
 Tel/Fax (0412) 43-14-17
 E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
 USREOU 02125208

Від 11.10.17 № 622

На № _____ від _____ **ДОВІДКА**

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Пантюк Тетяни Ігорівни

на тему **"Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)"** зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни "Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)"** здійснювалися у навчально-виховному процесі ННІ педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка впродовж 2012 – 2017 рр.

Авторські підручники й посібники Т.І. Пантюк, зокрема, "Дошкільна педагогіка", "Методика співпраці дошкільних закладів з родинами", "Основи корекційної педагогіки", "Зарубіжні теорії та концепції дошкільного виховання" та ін., відповідне навчально-методичне забезпечення використовувалися в процесі викладання дисциплін професійно-педагогічного циклу для студентів напряму підготовки та спеціальності "Дошкільна освіта".

Матеріали, положення та висновки наукового дослідження знайшли своє практичне застосування під час проведення дисертантом занять, на яких висвітлювалися питання теоретичних підходів вітчизняних учених до підготовки дітей до шкільного навчання, наукового обґрунтування сутності й змісту підготовки вихователів ДНЗ до формування готовності дитини до шкільного навчання, наступності дошкільної та початкової освіти, специфіки організації інклюзивної освіти на етапі підготовки дитини до школи тощо.

Пантюк Т.І. виступала з доповідями на засіданнях кафедри, теоретичні й практичні матеріали її дисертаційного дослідження були включені викладачами кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій до змісту навчальних дисциплін: "Дошкільна педагогіка", "Історія дошкільної педагогіки", "Основи інклюзивної педагогіки", "Теорія і методика співпраці ДНЗ з родинами", "Порівняльна дошкільна педагогіка", "Організація і проведення педагогічних досліджень" та фахових методик дошкільної освіти.

Здійснена апробація підтвердила актуальність дисертаційного дослідження Т.І. Пантюк, доцільність вивчення історичного досвіду для сучасної української педагогічної науки та професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Основні результати впровадження дисертаційного дослідження доповідалися та схвалені на засіданні кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій (протокол № 3 від 04 жовтня 2017 р.).

Проректор з наукової та міжнародної роботи, доктор педагогічних наук, професор

Завідувач кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор педагогічних наук, доцент

Н.А. Сейко

І. І. Коновальчук

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Бульвар Т.Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел./факс: (0472) 35-44-63, 37-21-42,
 e-mail: cic@cdu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125622

10.11.2017 № 245/03-а
 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної праці

Пантюк Тетяни Ігорівни

«Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)»,

поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Результати дослідження здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук Пантюк Тетяни Ігорівни на тему «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)» впроваджено 2013–2016 років успішно впроваджено в навчально-виховний процес кафедри дошкільної освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Матеріали, положення та висновки дослідження використовувалися під час читання курсів лекцій «Історія педагогіки», «Педагогіка дошкільна», «Основи педагогіки зі вступом до спеціальності», «Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами».

Упровадження результатів дисертаційної праці Пантюк Тетяни Ігорівни у процес підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів сприяло поглибленню фахових знань студентів, успішному формуванню в них професійних умінь та навичок, необхідних для реалізації професійних функцій майбутньої педагогічної діяльності.

У процесі апробації професорсько-викладацьким колективом кафедри дошкільної освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького були зроблені висновки про актуальність дисертаційної роботи Пантюк Т. І., доцільність подальшого впровадження її результатів. На засіданні кафедри дошкільної освіти (протокол № 4 від 08.11.2017 р.) ухвалено, що надані матеріали характеризуються високою якістю та повнотою, чому заслуговують на позитивну оцінку і можуть бути рекомендовані до подальшого використання в навчально-виховному процесі закладів освіти України.

Проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності

проф. Корновенко С. В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м.Дрогобич, вул.Івана Франка,24, тел. (03244) 2-20-74, факс (03244) 3-83-76,
 Р/р 00000122000176 у ВДК м.Дрогобич, МФО - 325741, ЗКПО 02125438
 e-mail: administrator@pedro.uar.net

№ 2701А від 31.08.2017 р.

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Пантюк Тетяни Ігорівни

на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні:
 теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та
 історія педагогіки

Протягом 2012-2017 років кафедрою загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка впроваджувалися результати дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”**.

Викладачами кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти використано матеріали дисертаційного дослідження та посібники Пантюк Тетяни Ігорівни для підготовки фахівців спеціальності «Дошкільна освіта», удосконалено теоретичні та практичні аспекти підготовки фахівців для сфери дошкілля. Запропоновані матеріали дозволили розширити знання студентів про особливості підготовки дітей до школи; удосконалили вміння щодо формування готовності дитини до шкільного навчання; з'ясувати специфіку впливу суспільно-педагогічних детермінант на підготовку дітей до школи крізь призму історичної ретроспективи та умов сьогодення.

Пантюк Т.І. розроблено програму вивчення навчальної дисципліни „Підготовка дитини до школи”, яка складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, а також успішно апробовано навчальну дисципліну „Підготовка дитини до школи” для студентів спеціальності «Дошкільна освіта».

Впровадження матеріалів дисертації у навчально-виховний процес викликало інтерес викладачів та студентів, а їх апробація сприяла підвищенню рівня їх професійної підготовки.

Використання матеріалів дисертації **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** засвідчило високий науковий рівень виконаного дослідження, його теоретичне та практичне значення.

Акт впровадження дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** було обговорено і затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти (протокол № 22 від 31 серпня 2017 р.).

Завідувач кафедри загальної педагогіки
 та дошкільної освіти Дрогобицького
 державного педагогічного
 університету імені Івана Франка

проф. Чепіль М.М.

Ректор Дрогобицького державного
 педагогічного університету
 імені Івана Франка

проф. Скотна Н.В.

Міністерство освіти і науки України
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24; тел. (03244) 1-04-74, факс: (03244) 1-04-74
 р/р 35224001000379 у ВДК м. Дрогобича, МФО-825014, код ЄДРПОУ 02125438
 e-mail: administrator@drohobych.net

№ 2506 від 31.08.2017 р.

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

Пантюк Тетяни Ігорівни

на тему **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи
 в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** зі спеціальності 13.00.01 –
 загальна педагогіка та історія педагогіки

Протягом 2012-2017 років Центром післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка впроваджувалися результати дисертаційного дослідження **Пантюк Тетяни Ігорівни “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”**.

У процесі викладання навчальних курсів слухачам Центру післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки використано матеріали дисертаційного дослідження, посібники та програми навчальних курсів Пантюк Т.І. для перепідготовки фахівців спеціальності «Дошкільна освіта» та підвищення їхньої кваліфікації, удосконалено теоретичні та прикладні аспекти підготовки фахівців для сфери дошкілля.

Пантюк Т.І. читає лекції та проводить практичні заняття для фахівців дошкільної освіти й активно використовує у своїй роботі результати дисертаційного дослідження, зокрема наукові праці: «Фізичне виховання дітей дошкільного віку в Україні: історія, теорія, практика», «Компетентнісний підхід – важливий пріоритет сучасної світи», «Природовідповідність як провідний принцип виховання дитини», «Система підготовки дитини до школи крізь призму педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського», «Соціалізація в сім'ї як суспільна детермінанта підготовки дитини до школи», «Методика співпраці дошкільних закладів з родинами», «Організація ігрової діяльності в дошкільному віці», «Від гудзика – до гаджета» та інші. Запропоновані матеріали дозволили розширити знання слухачів курсів про особливості підготовки дітей до школи; удосконалили вміння щодо формування готовності дитини до шкільного навчання; з'ясувати специфіку впливу суспільно-педагогічних детермінант на підготовку дітей до школи крізь призму історичної ретроспективи та умов сьогодення.

Впровадження матеріалів дисертації у навчально-виховний процес викликало інтерес педагогів-вихователів, а їх апробація сприяла підвищенню рівня їх професійної підготовки.

Використання матеріалів дисертації **“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”** засвідчило високий науковий рівень виконаного дослідження, його теоретичне та практичне значення.

Директор Центру післядипломної освіти
та доуніверситетської підготовки
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

доц. Гіряк С.П.

Ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

проф. Скотна Н.В.

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ,
Україна, 04053, тел./факс: +380 44 272-19-02
e-mail: kubg@kubg.edu.ua, www.kubg.edu.ua

**BORYS GRINCHENKO
KYIV UNIVERSITY**

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv,
Ukraine, 04053, tel./fax: +380 44 272-19-02
e-mail: kubg@kubg.edu.ua, www.kubg.edu.ua

11.09.2017 № 127/1

На № _____ від _____

АКТ
про впровадження результатів дисертації
Пантюк Тетяни Ігорівни
на тему «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні:
теорія і практика (1945 – 2017 рр.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Протягом 2014–2017 років на базі Київського університету імені Бориса Грінченка у Програмі підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів м. Києва впроваджувалися результати дисертації Т.І. Пантюк з теми «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)».

Викладачі кафедри управління використовували основні положення дисертації для формування змісту таких навчальних модулів Програми підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів м. Києва: «Особливості шкільної готовності шестирічок. Створення індивідуальних навчальних траєкторій», «Нова початкова школа: міфи та реальність»; «Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні. Історична ретроспектива», «Виховання громадян – територія початкової школи»; «Все починається з підготовки дітей до школи: взаємодія батьків, дітей, вчителів», «Коли варто запропонувати батькам партнерство? Психолого-педагогічна технологія взаємодії сім'ї та школи».

Упровадження результатів дисертації Пантюк Тетяни Ігорівни у процес підвищення кваліфікації директорів шкіл та дитячих садочків сприяло поглибленню їхніх фахових знань, успішному формуванню нових компетенцій, необхідних для реалізації сучасних професійних функцій керівника.

Результати дисертації Т.І. Пантюк отримали високу оцінку при обговоренні й були затверджені на засіданні кафедри управління Факультету інформаційних технологій та управління Київського університету імені Бориса Грінченка і рекомендовані до подальшого впровадження (протокол № 1 від 08 вересня 2017 року).

Акт виданий для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду.

Проректор з наукової роботи,
доктор філологічних наук, доцент

Н. М. Віннікова

**НИЖНЬОБЕРЕЗІВСЬКИЙ ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «РУКАВИЧКА»
КОСІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул.Шевченка,2А,с.Нижній Березів, Івано-Франківська область, 78615

тел. 0979115490, e-mail: nberesivsad@gmail.com

Код ЄДРПОУ 34701570

27.10.2017 № 10

АКТ

про впровадження результатів дисертаційної роботи

ПАНТЮК ТЕТЯНИ ІГОРІВНИ

“Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)”, поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Здобувач наукового ступеня Пантюк Тетяна Ігорівна, докторант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету, протягом 2014-2017 рр. здійснювала апробацію результатів дисертаційної роботи “Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 – 2017 рр.)” у дошкільному навчальному закладі “Рукавичка” с. Нижній Березів Косівського району Івано-Франківської області.

Основні результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес дошкільного закладу. Зокрема, вихователі використали продуктивні ідеї українських передових педагогів 1945-2017 рр. при підготовці навчально-методичних матеріалів.

21 вересня 2017 року Тетяна Ігорівна Пантюк узяла участь у роботі методичного семінару «Готовність дитини до навчання в школі як психолого-педагогічна проблема» під час виїзного засідання учасників III Міжнародної науково-практичної конференції «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 20-22 вересня 2017 року), де виступила з доповіддю «Підготовка дитини до школи: суспільні та особистісні детермінанти».

За час проведення апробації дисертаційної роботи Т.І. Пантюк вихователі дошкільного навчального закладу “Рукавичка” мали змогу ознайомитися з теорією і практикою підготовки дітей до школи в Україні другої половини XX – початку XXI ст.

Окремі положення дисертаційної роботи були використані педагогами при підготовці методичних та дидактичних матеріалів, розвивальних ігор та ін. Результати дослідження Пантюк Тетяни Ігорівни істотно збагатили картотеку психолого-педагогічної, методичної літератури, публікацій періодичних видань з означеної проблеми.

Здобувач ознайомила педагогічний колектив із сучасними способами діагностування підготовки дошкільника до навчання в школі. Провела низку дистанційних

лекцій з проблеми формування комунікативно-мовленнєвої компетенції дітей за умов діалектного середовища, де розглядалися шляхи створення мовленнєвого розвивального середовища в дошкільному навчальному закладі та сім'ї; норми сучасної української літературної мови та типові мовленнєві порушення дітей гірського регіону; особливості комунікативно-мовленнєвої активності дітей (за умов вільного спілкування з ровесниками, з дорослими, під час ігрової діяльності в умовах сім'ї тощо); ефективність застосування педагогічних технологій мовленнєвого розвитку дітей, спрямованих на корекцію ненормативного мовлення, особливості педагогічного впливу та його результативність щодо дітей з вадами мовлення (віковими, фізіологічними, патологічними, у результаті педагогічної занедбаності).

Упродовж 2014-2017 рр. Т. І. Пантюк вивчила досвід діяльності дошкільного навчального закладу "Рукавичка", консультувала педагогів під час підготовки ними рефератів з актуальних проблем підготовки дитини до школи для виступу на педагогічних радах та методичних об'єднаннях, у процесі підготовки вихователями атестаційних матеріалів тощо.

За наслідками проведеної роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження Тетяни Ігорівни Пантюк "Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945 - 2017 рр.)" та доцільність упровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу навчальних дошкільних закладів.

Результати роботи Т.І. Пантюк обговорено на засіданні педагогічної ради (протокол № 2 від 27.10. 2017 р.).

Завідувач ДНУ

О.І.Влашинець

Додаток Д.
Програма курсу «ПІДГОТОВКА ДИТИНИ ДО ШКОЛИ»

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка
Н.В. Скотна
“ ” 2016 р.

ПІДГОТОВКА ДИТИНИ ДО ШКОЛИ
ПРОГРАМА

для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 01 Освіта
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Дисципліна: нормативна
Цикл підготовки: професійно-практична підготовка

Програму уклала кандидат педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти **Пантук Т.І.**

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка Квас Олена Валеріївна	Затверджено На засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти (<i>протокол № від 2016 р.</i>)
	Затверджено На засіданні науково-методичної ради факультету (<i>протокол № від 2016 р.</i>)
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, завідувач психолого-медико-педагогічної консультації (м. Трускавець) Заміщак Марія Ігорівна	Затверджено На засіданні науково-методичної ради університету (<i>протокол № від 2016 рр.</i>)
	Затверджено На засіданні вченої ради (<i>протокол № від 2016 р.</i>)

Дрогобич, 2016 р.

1. Вступ

Декларація про державний суверенітет України, Концепція української національної школи, Закон України “Про дошкільну освіту” визначили нагальну потребу перебудови роботи усієї системи вітчизняного дошкільного виховання з позицій дитиноцентризму, гармонійності освітнього процесу, свободи та діяльності. У цьому руслі, звісно, актуальним є питання цілісного розвитку дошкільників, адже дошкільний заклад – це перша ланка, де згідно з науковою методологією дитину послідовно готують до навчально-виховного процесу у рамках школи чи іншого закладу освіти, тут вона набуває тих знань, умінь та компетенцій, які у майбутньому дадуть їй шанс успішно реалізувати свої життєві плани.

Стратегія розбудови дошкільного виховання на сучасному етапі спрямована на виконання положень концептуальних засад Базового компонента дошкільної освіти, завдань Концепції дошкільного виховання в Україні та державної національної програми “Діти України”, основу яких становить забезпечення належного розвитку, вихованості та навченості дитини перших шести років життя.

Першими це завдання розв’язують працівники дошкільних закладів, створюючи умови для самореалізації особистості дитини, формуючи у неї вміння пізнавати себе, навколишній предметний світ, інших людей і практично застосовувати набуті знання. Врахування фізичного та інтелектуального потенціалу дітей, їхніх потреб та інтересів відіграє провідну роль у становленні особистості. Обов’язковою є реалізація принципів природовідповідності та врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини.

Вступ до школи дуже серйозний крок для дитини, оскільки це складний і переломний момент у житті. Дитина переходить до іншого, досить складного етапу свого життя, де змінюються її соціальні ролі, провідний вид діяльності, коло спілкування, система суспільних відносин, спосіб діяльності та відповідальності.

Від того, як складеться шкільне життя у дитини, наскільки успішним і комфортним буде початок шкільного навчання, залежить успішність учня в наступні роки, його ставлення до школи, готовність до дорослого життя, успіх професійної діяльності та спілкування з оточуючим світом і людьми.

Проблема готовності дітей до шкільного навчання передовсім розглядається з точки зору відповідності рівня розвитку дитини вимогам навчальної діяльності.

Хибним було б уважати, що готовність до школи полягає тільки в розумовій готовності. Поняття «підготовка дитини до школи» і «готовність до шкільного навчання» це складні, інтегральні і комплексні дефініції, які включають низку рис, якостей, методів та спеціальних методик. Їхньою метою є сформувати у дитини такий комплекс рис та якостей, які допоможуть успішно подолати кризу переходу від гри до шкільного навчання з найменшими ризиками для здоров’я, спілкування, діяльності. Готовність передбачає не

тільки наявність певних умінь і навичок, необхідних для навчання в школі, необхідно забезпечити повноцінний розвиток дитини.

Отже, підготовка дітей до школи – задача комплексна, що охоплює всі сфери життя дитини. Це, перш за все, рівні соціально-особистісного, мотиваційного, вольового, інтелектуального, фізичного, фізіологічного розвитку. Всі вони необхідні для успішного засвоєння шкільної програми. При вступі дітей до школи часто виявляється недостатня сформованість якого-небудь компонента психологічної готовності. Недоліки при формуванні одного з рівнів, рано чи пізно тягнуть за собою відставання в розвитку інших сфер і так чи інакше позначаються на успішності навчання.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес підготовки дитини до школи.

Міждисциплінарні зв'язки. Зміст даного курсу доповнює та поглиблює знання студентів з базовими предметами спеціальності “Дошкільна освіта” щодо організації та керівництва процесом підготовки дитини до школи і формування у дітей дошкільного віку готовності до шкільного навчання.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – розкриття основних понять навчання, виховання та розвитку дітей старшого дошкільного віку з метою підготовки їх до школи; ознайомлення студентів з основами процесу підготовки дитини до школи задля формування у них готовності до шкільного навчання.

У процесі вивчення даного курсу вирішуються такі завдання:

- обґрунтувати теоретико-методологічні та прикладні засади, що розкривають загальні та спеціальні закономірності процесу підготовки дитини до школи;
- презентувати студентам інформацію про наступність, системність, перспективність, науковість, логічність у системі безперервної освіти, адаптації дитини до шкільного навчання;
- на базі теоретичних знань розвивати у студентів творче мислення, яке допоможе їм у вирішенні різноманітних прикладних завдань, що виникають під час розв'язання питань, пов'язаних з підготовкою дитини до школи;
- ознайомити студентів з відомими методичними напрямками, системами і методами, нормами та засобами підготовки дитини до школи, а також сформувати у них вміння творчо застосовувати свої знання на практиці у дошкільних навчальних закладах;
- розвивати креативність, усвідомлення професійної та особистісної відповідальності за результати фахової діяльності у процесі формування у дошкільників готовності до шкільного навчання;
- формувати у майбутніх педагогів уміння координувати свої дії з учасниками процесу підготовки дитини до школи (батьками, психологами, соціальними працівниками, опікунами та ін.);
- навчити майбутніх педагогів реалізувати на практиці завдання формування готовності до шкільного навчання з позиції дитиноцентризму,

гуманізму, демократизму, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, природовідповідності, культуровідповідності тощо.

– формувати у студентів – майбутніх вихователів ДНЗ уміння враховувати суспільні детермінанти, які суттєво визначають пріоритетні завдання підготовки дитини до школи в конкретних суспільно-історичних та економічних реаліях.

Основні знання та вміння, які повинен набути студент після засвоєння курсу

У результаті вивчення курсу “Підготовка дитини до школи” студенти повинні:

I. Знати:

- предмет і завдання курсу; загальну характеристику психічного розвитку дитини шести-семи років;
- особливості наступності, системності, перспективності у системі безперервної освіти, адаптації дитини до шкільного навчання;
- специфіку спільної роботи дошкільного закладу і школи щодо підготовки дитини до школи;
- закономірності розвитку особистості старшого дошкільника, його індивідуальні особливості;
- сучасні підходи підготовки дитини до школи в Україні й за кордоном.

II. Уміти:

а) загальна компетентність

- усвідомити зміст навчально-виховної роботи з підготовки дитини до школи в дошкільному навчальному закладі;
- планувати, організовувати та проводити дослідження щодо готовності дитини до школи;
- здійснювати дослідження готовності до шкільного навчання дітей ДНЗ із використанням загальних і спеціальних методів досліджень.

б) предметна компетентність

- володіти основами професійно-методичних умінь вихователя;
- здійснювати комунікативну, навчальну, розвиваючу, виховну, гностичну, організаторську, конструктивно-плануючу функції;
- об’єктивно оцінювати специфіку, зміст, засоби підготовки дитини до школи в різних умовах;
- вивчати та узагальнювати досвід підготовки дитини до школи в дошкільних навчальних та загальноосвітніх середніх закладах;
- надавати загальнопедагогічну та методичну допомогу батькам задля підготовки дитини до школи.

3. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Підготовка дитини до школи як психолого-педагогічна проблема

Теоретико-методологічні засади формування готовності дитини до навчання в школі. Нормативно-правове забезпечення змістового компоненту готовності до шкільного навчання. Сутність та зміст понять «підготовка дитини до школи», «готовність дитини до школи», «адаптація», «деадаптація». Суспільні детермінанти підготовки дитини до школи в умовах сьогодення.

Психологічні новоутворення дітей старшого дошкільного віку. Гра як засіб формування готовності дітей до навчання в школі. Загальна та спеціальна підготовка дитини до школи.

Досвід підготовки дитини до школи в Україні й за рубежом.

Особливості підготовки та готовності до школи дітей, які мають особливі освітні потреби.

Тема 2. Фізіологічна та фізична готовність до школи

Особливості фізіологічної готовності дитини до школи. Фізіологічний, біологічний і стан здоров'я дитини. Фізичний розвиток дитини та її відповідність віковим нормам. Здоров'я дитини як запорука пристосування до змін, пов'язаних з початком навчання. Критерії і показники сформованості фізичної готовності. Фізична компетентність. Рухова компетентність. Оздоровчо-валеологічна компетентність.

Діагностика фізичної підготовленості дитини. Дозування розумової напруги і фізичних навантажень; розвиток моторики рук; утримання уваги. Заходи, спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей старшого дошкільного віку.

Взаємодія педагогів з медичними працівниками й психологами щодо визначення фізіологічної готовності дитини до школи. Причини та показники неготовності дитини до шкільного навчання.

Тема 3. Психологічна готовність дитини до школи

Інтелектуальна готовність дитини до школи. Специфіка спілкування, ведення розмови в діалозі, сформованість умінь ставити питання, відповідати на питання, мати навик переказу. Наявність елементарних навичок письма, читання, рахунку. Сформованість умінь порівнювати, узагальнювати, класифікувати об'єкти, і виділяти суттєві ознаки, робити висновки. Розвиток абстрактного мислення.

Мотиваційна готовність до школи. Зовнішня і внутрішня мотивація, способи їх формування. Пізнавальні потреби дитини, методи їхнього розвитку. Навчальна мотивація.

Емоційно-вольова готовність дитини до школи. Структура і показники емоційно-вольової та розумової готовності до навчання у школі.

Неготовність дитини до шкільного навчання: причини, способи запобігання та корекції.

Тема 4. Соціальна готовність до школи

Соціальна готовність до школи, її характеристика та складові. Соціальна зрілість дитини. Соціалізація дитини в сім'ї. Вплив родинно-сімейного досвіду у спілкування на побудову нових взаємин у рамках школи. Спілкування як важливий чинник у мотивації дошкільнят.

Вплив суспільних інституцій (сім'я, ДНЗ, школа, родина, позашкільні заклади, громадські організації тощо) на формування готовності дитини до шкільного навчання.

Готовність дитини-дошкільника до нової форми відносин в ситуації шкільного навчання. Набуття нового соціального статусу школяра. Реалізація моделі дитина-вчитель. Суб'єкт-суб'єктні стосунки як запорука успіху адаптації дитини до шкільного навчання.

Формування лідерської позиції дитини-дошкільника. Специфіка підготовки до школи обдарованої дитини.

Соціальна готовність до школи дітей з особливими потребами.

Формування базових навичок самообслуговування.

Тема 5. Дидактичний аспект підготовки дитини до школи

Зміна основного виду діяльності. Дидактичні принципи підготовки дитини до школи. Інтегровані форми роботи з дітьми. Форми, методи і засоби підготовки дитини до школи. Підготовки руки дитини до письма.

Розвиток логічного та абстрактного мислення дітей. Формування мовної компетенції у процесі підготовки дитини до школи. Словниковий запас дитини. Математична компетенція, методи і способи її формування. Логіко-математичний розвиток дошкільнят. Валео-екологічні знання як складова дидактичного аспекту підготовки дитини до школи. Особливості та роль зображувальної діяльності. Конструювання та моделювання. Творчий розвиток дитини.

Використання дидактичних ігор для розвитку уваги, уяви, мови, мислення, пам'яті, сприймання тощо.

Хибні освітні стратегії підготовки дитини до школи.

Тема 6. Характеристика основних інституцій підготовки дитини до школи

Взаємодія родини, сім'ї, ДНЗ та школи у процесі підготовки дитини до школи.

Підготовка дитини до школи у розвивальних центрах і центрах дитячої творчості.

Нові парадигми, моделі та методи підготовки дитини до школи. Інноваційні технології підготовки дитини до школи.

Зарубіжних досвід формування готовності дитини до школи в умовах родини, сім'ї, дошкільного закладу, школи, дитячих центрів раннього розвитку і творчості.

Тема 7. Практичні аспекти перевірки готовності дитини до школи

Діагностичні програми перевірки готовності дитини до школи.

Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку (Н. М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, А. Г. Обухівська).

Експрес-діагностика готовності дитини до навчання у школі (Ю.З.Гільбух, С. Л. Коробко, Л. О. Кондратенко).

Діагностична програма визначення психологічної готовності дітей 6 – 7 річного віку до шкільного навчання (Н. Гуткіна).

Орієнтаційний тест шкільної зрілості Керна – Йірсека.

Тема 8. Специфіка підготовки до школи дітей, які мають особливі освітні потреби. Питання спеціальної дошкільної педагогіки.

Особливості інклюзивної освіти. Спеціальна підготовка до школи дітей:

- із затримкою психічного розвитку;
- з порушенням слуху;
- з порушенням зору;
- з порушенням розумового розвитку;
- з церебральним паралічем
- з порушенням мовленнєвого розвитку;
- з аутизмом;
- гіперактивних.

Орієнтовний перелік тем семінарських занять:

1. Підготовка дитини до школи як психолого-педагогічна проблема. Характеристика основних інституцій підготовки дитини до школи.
2. Психологічна, фізіологічна, фізична та соціальна готовність до школи.
3. Дидактичний аспект підготовки дитини до школи.
4. Практичні аспекти перевірки готовності дитини до школи.

4. Критерії успішності навчання та засоби діагностики успішності навчання

Формою підсумкового контролю з навчальної дисципліни “Підготовка дитини до школи” є залік.

Оцінювання досягнутих успіхів проводиться в системі оцінювання університету, після чого переводиться в національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS, відповідно до таблиці.

Шкала переведення сумарної модульної оцінки в оцінку з диференційованого заліку

Шкала оцінювання університету (у балах)	Оцінка з заліку	Шкала ECTS	
		Сумарна модульна оцінка	Оцінка за шкалою ECTS
90 – 100	“зараховано”	90 – 100	A
75 – 89		82 – 89	B
		75 – 81	C
60 – 74		67 – 74	D
		60 – 66	E
0 – 59	“незараховано”	35 – 59	FX
		0 – 34	F

Видами атестації з навчальної дисципліни є: усні відповіді на проблемні питання за темами практичних занять, співбесіда з лектором, групова самостійна робота, виконання індивідуальних завдань.

5. Рекомендована література

1. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Як визначити рівень розумового розвитку дитини? Діагностика готовності дітей до навчання в школі. – Тернопіль: “Богдан”, 1998.

2. Білан О.І., Партико Т.Б., Хома О.Є. Методичні рекомендації для діагностики шкільної зрілості дітей 6 — 7 років. — Український освітній журнал. Конспект. Серія психологічна. – 1994. – № 1. – С. 39 – 105.

3. Большакова І. Проблеми психологічної готовності дитини до школи // Початкова школа. – 2005. – № 4. – С. 4 – 7.

4. Бондаренко Т. Проблеми підготовки дітей до школи в історії зарубіжної і вітчизняної педагогічної думки // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 70 – 73.

5. Бондаренко Т.М. Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема в теорії і практиці вітчизняної педагогіки (друга половина ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.М. Бондаренко ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2008. — 20 с.

6. Бурдіна В. Психологічна готовність та адаптація дітей до навчання в школі // Психологічна газета. – 2007. – № 19. – С. 13 – 29.

7. Венгер Л. А. Венгер Л. А. Чи готова ваша дитина до школи? / Л.А. Венгер, Л.А. Венгер. – М.: Просвещение, 1994. – 189 с.

8. Власова О.І. Педагогічна психологія. – Київ: „Либідь”, 2005 – С. 101 – 210.

9. Гобова Л.Ю. Психологічний супровід школяра за допомогою курсу "Психологічна готовність до життя" для школярів 1 – 7 кл // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 3. – С. 40 – 52.

10. Головань Н.О. Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика. — В кн.: Навчання і виховання шестирічних першокласників / Упоряд. К.С. Прищепа. – К.: Рад. Шк., 1990. С. 47 – 60.

11. Жукова А. Психологічна готовність дітей до навчання // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2006. – № 21 – 22. – С. 40 – 47.

12. Замрозович С.Р. Формування готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі у процесі фізичного виховання: автореф. дис. ... канд. пед.

наук : 13.00.08 / С.Р. Замрозович ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — О., 2010. — 21 с.

13. Захарова Н.М. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н.М. Захарова ; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2007. — 20 с.

14. Ілляшенко Т. Про готовність дітей до шкільного навчання // Початкова школа. — 2002. — № 3. — С.69 — 71.

15. Лаврентьєва Г. Готовність дитини до школи: складові успішного навчання // Дошкільне виховання. — 2000. — № 9. — С. 3 — 5

16. Назаренко Г.І. Організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Г.І. Назаренко ; Криворіз. держ. пед. ун-т. — Кривий Ріг, 2002. — 18 с.

17. Підготовка до школи. Статті для батьків, поради ... [електронний ресурс]. — Режим доступу : posnayko.com.ua/parents/.../podgotovka-k-shkole-2/

18. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». — 99 с. [ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>

19. Прокопенко В.І. Підготовка дітей шостого року життя до навчально-пізнавальної діяльності у школі (на матеріалі роботи навчально-виховного комплексу дошкільний заклад - загальноосвітня школа І ступеня - гімназія): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / В.І. Прокопенко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2002. — 20 с.

20. Риженко Г.М. Визначення готовності шестирічних дітей до навчання і піклування про їхнє здоров'я. — В кн.: Навчання і виховання шестирічних першокласників / Упоряд. К.С. Прищепа. — К.: Рад. шк., 1990. С. 10 — 15.

21. Сухорецька О.В. Психологічна готовність дошкільнят до навчання в школі // Психологічна газета. — 2007. — № 20. — С. 3 — 16.

22. Уфимцева С.В. Організаційно-педагогічні умови творчого розвитку дитини в умовах навчально-виховного комплексу: дошкільний навчальний заклад - початкова школа: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.В. Уфимцева ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2007. — 21 с.

23. Фадєєва Т. Готовність дитини до шкільного навчання // Рідна школа. — 2003. — № 12. — С. 14 — 17.

24. Федорович Л.О. Підготовка дітей до школи в умовах навчально-виховного комплексу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Л.О. Федорович ; Криворіз. держ. пед. ун-т. — Кривий Ріг, 2003. — 20 с.

25. Чепка О.В. Наступність ігрових форм навчальної діяльності в умовах навчально-виховного комплексу "школа - дошкільний заклад": Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / О.В. Чепка ; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2006. — 19 с.

26. Черепаня Н.І. Організаційно-педагогічні умови підготовки дітей до школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н.І. Черепаня ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. — О., 2006. — 21 с.

27. Чирцова Н. Забезпечити дитині психологічну готовність до школи // Початкова школа. — 2001. — № 2. — С. 8 — 9.

Затверджую

змістові модулі дисципліни за вибором студентів до освітньо-професійної програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузі знань 01 Освіта

спеціальності 012 Дошкільна освіта

Ректор _____ Н.В. Скотна

“ _____ ” _____ 2016 р.

Змістові модулі дисципліни за вибором студентів

для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузі знань 01 Освіта

спеціальності 012 Дошкільна освіта

Анотації дисципліни варіативної складової частини ОПП
та структурно логічні схеми їх викладання

«Підготовка дитини до школи»

(шифр та назва дисципліни)

Дисципліна вводиться вперше

Мета: ознайомлення студентів з особливостями, специфікою та практичними аспектами підготовки дитини до школи.

Предмет: процес підготовки дитини до школи.

Місце у структурно логічній схемі: є структурною частиною дошкільної педагогіки

Змістові модулі: Підготовка дитини до школи як психолого-педагогічна проблема. Фізіологічна та фізична готовність до школи. Психологічна готовність дитини до школи. Соціальна готовність до школи. Дидактичний аспект підготовки дитини до школи. Характеристика основних інституцій підготовки дитини до школи. Практичні аспекти перевірки готовності дитини до школи. Специфіка підготовки до школи дітей, які мають особливі освітні потреби. Питання спеціальної дошкільної педагогіки.

<p>Погоджено: Декан факультету _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали) “ _____ ” _____ 2016 р.</p>	<p>Затверджено на засіданні кафедри “ _____ ” _____ 2016 р., протокол № _____ Завідувач кафедри _____ <u>Чепіль М.М.</u> (підпис) _____ (прізвище та ініціали) “ _____ ” _____ 2016 р.</p>
--	--

Додаток Е.
**Програми ДНЗ які безпосередньо чи опосередковано
 регламентують підготовку дітей до школи**

Впевнений старт
Юний легкоатлет
Освітня програма "Дитина"
Стежина - 2014
Програма - ДНЗ Гагауз
Мудрі шахи
Англійська мова для дітей дошкільного віку
Дитяча хореографія
Світ дитинства
Україна – моя Батьківщина
Дитина у світі дорожнього руху
Веселкова музикотерапія
Цікаві шашки
Навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот
Програма Дитина в дошкільні роки
Програма Скарбниця моралі
Програма Про себе треба знати, про себе треба дбати
Програма Соняшник (дошкільний вік)
Програма Казкова фізкультура
Програма Грайлик
Програма Українське дошкілля
Програма Радість творчості
Програма розвитку дитини дошкільного віку Я у Світі
Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «ОБЕРІГ»
Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку
Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату
Програмно-методичний комплекс для дітей з ФФНМ
Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення
Програмно - методичний комплекс програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років
Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»
Програма розвитку дітей "Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико - фонематичним недорозвитком мовлення"
Програма розвитку дітей "Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення"

[<http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/programy.html>]

Додаток Ж.
Складові готовності дитини до школи

Додаток 3.

Філіппінський тест для діагностики морфологічної готовності до школи

В дошкільному віці (зазвичай в 5-6 років) у дітей відбувається «напівзростовий стрибок у зрості», який полягає у суттєвому подовженні рук і ніг.

Для того, щоб дізнатися пройшов цей скачок зросту чи ні, потрібно попросити дитину доторкнутися правою рукою до лівого вуха, провівши руку над головою. Дитина 4-5 років не може цього зробити – руки ще занадто короткі.

Результат Філіппінського тесту достатньо точно характеризує біологічний вік дитини. Він відображає ступінь розвитку скелету, рівень дозрівання нервової системи, здатність головного мозку сприймати і переробляти інформацію. Загалом таким способом перевіряється ступінь морфофункціональної зрілості організму.

Фізіологами встановлено, що, якщо дитина починає відвідувати школу до того, як у неї відбувся напівзростовий стрибок, це різко негативно позначається на її здоров'ї, в першу чергу – психічному, і вкрай рідко приносить успіх у навчанні. Чому так? Тому що після такого стрибка у зрості, організм дитини стає надійнішим в біологічному сенсі, а тому – працездатнішим.

Паспортний вік, в якому проходить цей напівзростовий стрибок, може істотно варіюватися. У деяких дітей він завершений вже до 5 років, в інших – тільки після 7 років. Ясно, що в такому віці різниця в два роки – це дуже багато.

Після того, як напівзростовий стрибок завершений, у дитини з'являються реальні функціональні можливості до сидячої, досить тривалої роботи в рівному темпі (зрозуміло, ще невеликі – вони будуть швидко, але нерівномірно збільшуватися в міру дорослішання, але основа вже закладена).

Але не слід стверджувати стовідсотково, що якщо дитина виконала філіппінський тест – вона точно готова до навчання в школі.

«Шкільна зрілість» – це сукупність певних навичок і умінь дитини, таких, як: навик освоєння соціальної ролі учня; навик навчальної діяльності; вміння взаємодіяти з соціальним оточенням; фізіологічна готовність до навчання в школі.

Філіппінський тест допоможе вам визначити один з показників шкільної зрілості – ступінь фізіологічної готовності до навчання в школі.

[<https://dytpsycholog.com>]

Фізіологічна готовність

Філіпінський тест враховує довжину кінцівок,
яка повинна бути у дитини 7 років.

Не готова

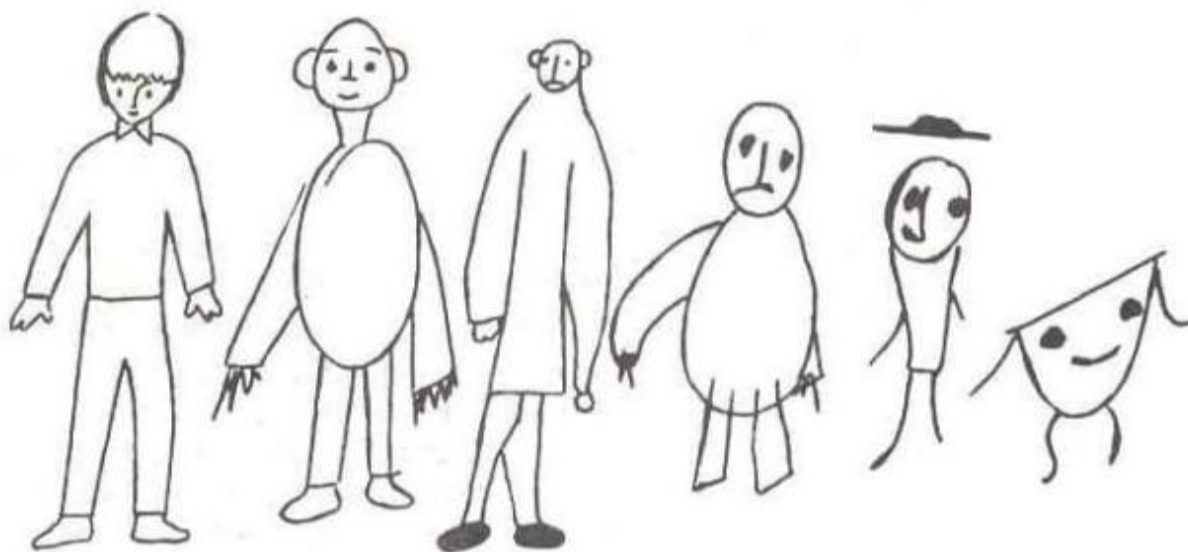

Готова

Додаток Й.

ТЕСТ КЕРНА-ЙІРАСИКА (ДІАГНОСТИКА ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ)

Тест виявляє загальний рівень психічного розвитку, рівень розвитку мислення, вміння слухати, виконувати завдання за зразком, довільність психічної діяльності.

Тест складається з 4-х частин:

- тест “Малюнок людини” (чоловічої фігури);
- копіювання фрази з письмових букв;
- змальовування точок.

Тест “Малюнок людини”

Завдання. “Тут (показується де) намалюй людину, як ти вмієш”. Під час малювання неприпустимо поправляти дитину (“ти забув намалювати вуха”), дорослий мовчки спостерігає.

Оцінювання

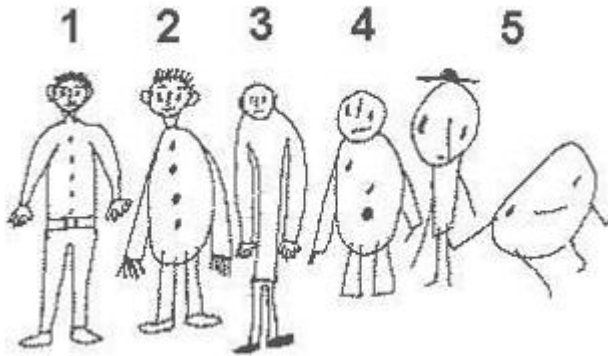
1 бал: намальована чоловіча постать (елементи чоловічого одягу), є голова, тулуб, кінцівки; голова з тулубом з’єднується шиєю, вона не повинна бути більшою за тулуб; голова менша за тулуб, на голові – волосся, можливий головний убір, вуха; на обличчі – очі, ніс, рот; руки мають кисті з п’ятьма пальцями; ноги відігнуті (тобто є ступня або черевик); фігура намальована синтетичним способом (контур цільний, ноги і руки ніби ростуть з тулуба, а не прикріплені до нього).

2 бали: виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання, або якщо присутній синтетичний спосіб, але не намальовані 3 деталі: шия, волосся, пальці; обличчя повністю є промальованим.

3 бали: фігура має голову, тулуб, кінцівки (руки і ноги намальовані двома лініями); можуть бути відсутніми: шия, вуха, волосся, одяг, пальці на руках, ступні на ногах.

4 бали: примітивний малюнок з головою і тулубом, руки і ноги не промальовані, можуть бути у вигляді однієї лінії.

5 балів: відсутність чіткого зображення тулуба, немає кінцівок; каракулі.

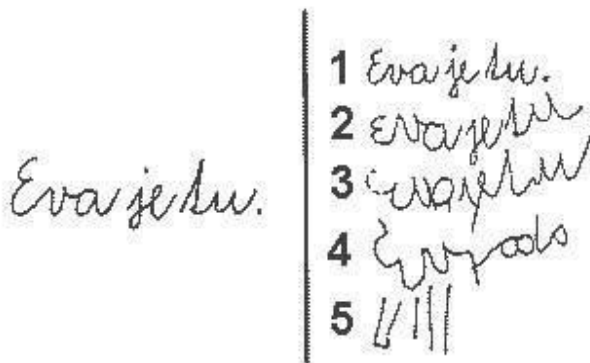
Копіювання фрази з письмових букв

Завдання. “Подивися, тут щось написано. Спробуй переписати так само тут (показати нижче написаної фрази), як зможеш”.

На аркуші напишіть фразу великими літерами, перша буква – велика: Він їв суп.

Оцінювання

- **1 бал:** добре і повністю скопійований зразок; букви можуть бути трохи більшими ніж у зразку, але не в 2 рази; перша літера – велика; фраза складається з трьох слів, їх розташування на аркуші горизонтальне (можливо невелике відхилення від горизонталі).
- **2 бали:** зразок скопійовано розбірливо; розмір букв і горизонтальне положення не враховується (літери можуть бути більші, рядок може йти вгору або вниз).
- **3 бали:** напис розбитий на три частини, можна зрозуміти хоча б 4 літери.
- **4 бали:** зі зразком збігаються хоча б 2 літери, розрізняється рядок.
- **5 балів:** нерозбірливі каракулі, черкання.

Змальовування точок

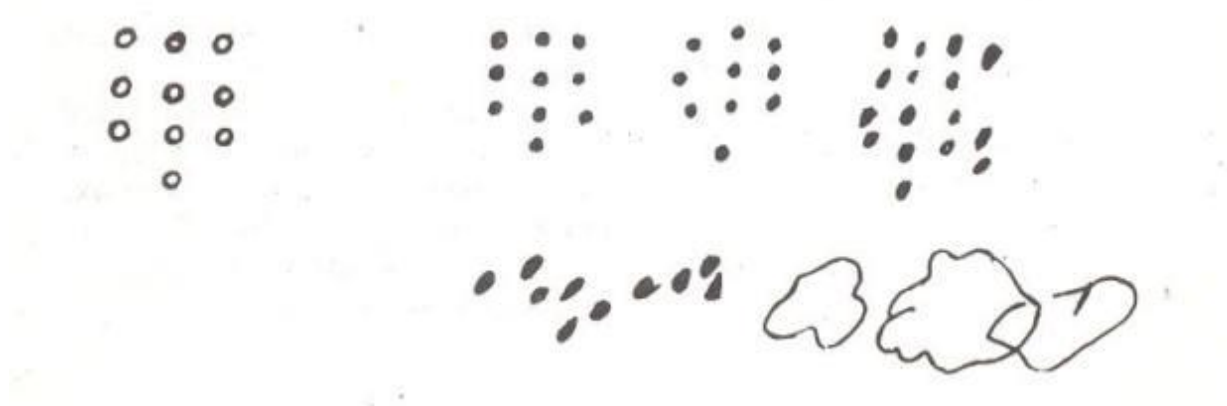
Завдання. “Тут намальовані точки. Спробуй намалювати поруч такі ж”.

У зразку 10 точок знаходяться на рівній відстані одна від одної по вертикалі і по горизонталі.

Оцінювання

- 1 бал:** точне копіювання зразка, допускаються невеликі відхилення від рядка або стовпця, зменшення малюнка, неприпустиме збільшення.
- 2 бали:** кількість і розташування точок відповідають зразку, допускається відхилення до трьох точок на половину відстані між ними; точки можуть бути замінені кружечками.
- 3 бали:** малюнок у цілому відповідає зразку, по висоті або ширині не перевищує його більше, ніж у 2 рази; число точок може не відповідати зразку, але їх не повинно бути більше 20 і менше 7; допустимо розворот малюнка навіть на 180 градусів.
- 4 бали:** малюнок складається з точок, але не відповідає зразку.

5 балів: каракулі, черкання.

Після оцінки кожного завдання всі бали сумуються. Якщо дитина набрала в сумі за всіма трьома завданнями:

- **3-6 балів** – у неї високий рівень готовності до школи;
- **7-12 балів** – середній рівень;
- **13 -15 балів** – низький рівень готовності, дитина потребує додаткового обстеження інтелекту та психічного розвитку.

[<https://dytpsycholog.com/2015/05/07>]

Додаток К.

Діагностичний інструментарій для обстеження вихованців ДНЗ

Діагностичний інструментарій складається із елементів методики діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів Стадненко Н.М., Ілляшенко Т.Д., Обухівської А.Г.; методики визначення розумового розвитку Ю.З.Гільбук; шкали тестів розумового розвитку А.Біне – Т.Сімона

1. Бесіда з дитиною: спрямована на мотиваційну сферу, орієнтацію в просторі, узагальнення.

- Як тебе звати? Назви своє прізвище, ім'я, по-батькові.
- Скільки тобі років?
- Ти знаєш кольори? (показуючи на будь-який об'єкт дитина має правильно назвати колір)
- Які ти знаєш пори року? (дитина має дати всі правильні відповіді)
- Черешня, груша, слива, яблуко – це що? Як можна одним словом їх назвати?
- Стіл, крісло, диван, шафа – одним словом як можна назвати?
- Що таке Київ, Львів, Тернопіль?
- Чому, коли їде поїзд, опускають шлагбаум? або Для чого світлофор?
- Для чого потрібні автомобілю гальма?
- Для чого на конверт необхідно наклеювати марку?
- Маленька корова – це теля,
Маленька собака – це.....,
Маленька курка – це (дитина має продовжити)
- Ти хочеш ходити в школу?
- Якщо тобі мама запропонує вчитися вдома, ти погодишся?
- Що ти будеш робити в школі?

Позитивна оцінка – половина самостійних правильних відповідей.

2. Подібності й відмінності.

Чим відрізняються: а) собака і птах.....

б) ручка і олівець.....

в) дерево і стіл.....

Чим схожі: а) м'яч і апельсин.....

б) літак і птах.....

в) собака і кіт.....

Позитивна оцінка – по дві названих правильні відповіді.

3. «Четверте зайве» (додається): визначення рівня мислення

Інструкція: «Треба вибрати один зайвий предмет. Подумай і скажи чому він, на твою думку зайвий? А як можна назвати три предмети, що залишились, одним словом?»

Позитивна оцінка – 4 правильних відповідей з 6.

4. Розуміння змісту оповідання з підтекстом : зачитується один варіант тексту

Варіант А.

Оповідання К.Д. Ушинського "Ліки": "У дівчинки Тані захворіла мама і лікар дав їй гірких ліків. Дівчинка бачить, що мама п'є ліки з труднощами, та й каже: "Мамо, давай я за тебе вип'ю".

Запитання.

1. Чи правильно вчинила дівчинка?
2. Чому правильно (неправильно) вчинила дівчинка?
3. Чи хороша була дівчинка Таня?

Варіант Б.

Оповідання "Печиво"(За Осеевою): "Вова і Мишко з мамою і бабусею сіли пити чай. Мама поставила на стіл тарілку з печивом. Хлопці присунули тарілку до себе і поділили печиво між собою порівну. Коли вони напились чаю і з'їли все печиво, Мишко поглянув на маму і бабусю. Вони були сумні і не пили чаю".

Запитання.

1. Чи правильно вчинили хлопчики?
2. Чи хороші були хлопчики?
3. Чому були сумні мама і бабуса?

Інтерпретація: 1) повне правильне розуміння змісту оповідання

2) часткове розуміння оповідання без осмисленої колізії

3) нерозуміння змісту оповідання

5. Визначення взаємозворотніх відношень між величинами та розміщенням предметів у просторі (використовувати один із варіантів)

Варіант А.

1. Олівець коротший від лінійки. А лінійка...?
2. Кавун важчий від яблука. А яблуко...?
3. Вітя вищий від Сашка. А Сашко..?
4. Шафа стоїть зліва від ліжка. А ліжко?
5. Стіл стоїть під лампою. А лампа..?

Варіант Б.

1. Нитка довша від голки. А голка ?
2. Пір'я легше від заліза. А залізо..?
3. Наталя нижча від Олі. А Оля..?
4. Мишко сидить справа від Сашка. А Сашко — ?.
5. Будинок — під дахом. А дах?

Інтерпретація: 1) правильне самостійне пояснення кожного судження

2) неточне вживання поняття чи побудова судження з допомогою в організації міркування

3) не виконане

Позитивна оцінка – 4 правильно названих судження з 5.

6. Пояснення значення слів: визначення словникового запасу (використовувати один з варіантів)

Варіант А

1. Черевики	11. Замок
2. Ніж	12. Кусати
3. Велосипед	13. Хутро
4. Капельох	14. Ввічливий
5. Парасолька	15. З'єднати
6. Гвіздок	16. Герой
7. Лист	17. Алмаз
8. Бензин	18. Стамеска
9. Осел	19. Досада
10. Розгойдуватися	20. Мікроскоп.

Варіант Б

1. Чоботи	11. Палац
2. Ножиці	12. Жувати
3. Автомобіль	13. Пір'я
4. Шапка	14. Добрий
5. Дах	15. Розділити
6. Молоток	16. Майстер
7. Зошит	17. Золото
8. Молоко	18. Голка
9. Кінь	19. Сум
10. Розхитуватись	20. Окуляри

Позитивна відповідь – 10 визначень з 20 правильні

[<https://www.google.com.ua/search?biw=1536&bih=759&ei=mtowWvpQw8PAAvrAqsAC&q>]

Додаток Л.

Додаток М.
Принципи і функції предметно-розвивального середовища

Принцип	Функції
Дистанції, позиції при взаємодії	Підтримка візуального зв'язку дорослий - дитина. Формування умов для довірчого спілкування дорослий - дитина, дитина - дитина. Можливість вибору дистанції взаємодії з урахуванням своїх уявлень. Забезпечує контакт дорослого з дитиною з позиції «очі в очі» (різновисокі меблі, розмір і планування приміщень, що сприяють комфортній дистанції взаємодії).
Активності	Включення всіх приміщень у діяльнісне середовище. Надання можливості вільно й самостійно моделювати середовище, діяти в ньому. Використання активного фону в горизонтальних і вертикальних площинах. Інтенсивне насичення проблемними незавершеними стимулами рухів; ефектами «реаліті». Дає можливість прояву і розвитку активності в дитини і дорослого (спортивні комплекси, «стіна творчості», кольорово-звуковий дизайн; наявність умов для відтворення дитиною дорослих форм діяльності: кухонний блок, ванна тощо).
Стабільності і динамічності	Використання в просторі з постійними габаритами змінних і замінюваних елементів убрання. Динамічність, що дозволяє, з одного боку, змінювати середовище, що оточує дитину, нею самою або дорослим, при використанні мобільних елементів устаткування зі змінними габаритами; з другого боку, стійкість, стабільність, що виявляється в постійності складу групи дітей, у надійності і захищеності дитини від небажаних вторгнень навколишнього світу, що можливе за наявності в дитини індивідуального простору.
Комплектації і гнучкого зонування	Використання устаткування, що трансформується, для забезпечення неперетину сфер активності (або, навпаки, перетину). У ДНЗ мають бути приміщення: фізкультурні, музичні, театральні, лабораторії, «кабінети» (з книгами, діафільмами), творчі майстерні, кухні, пральні, «виробничі майстерні» тощо; аранжування з природних і штучних матеріалів, що використовуються для прикраси одягу, житла, побуту з урахуванням специфіки регіону (вишивка Півдня України - малювання орнаменту, розмальовування рідного пейзажу). Пропонуються нові підходи до формування структури будівлі ДНЗ (вільне планування у взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього середовища).
Емоціогенності, індивідуальної комфортності й емоційного благополуччя кожної дитини і дорослого	Надання «особистісного простору», можливості усамітнитися, зайнятися улюбленою справою. Використання стимулів особистісного розвитку, чинників психічного і фізичного оздоровлення. Наявність іграшки-символу. Середовище має містити стимули, що будять активність дітей або мають властивості гальмувати рухову активність, коли це необхідно. Багато мати «вітальні для дорослих», рівновеликі дзеркала, що

	розвивають повноцінний образ «Я» в дитини; створювати кімнати (куточки) психологічного розвантаження (м'які меблі, багато рослин, що прикрашають приміщення, іграшки, які сприяють індивідуальним іграм, устаткування для індивідуальних занять, музика, кабінети доліковування (після хвороби). Принцип реалізується формуванням у групі певних «сімейних традицій».
Поєднання звичних і неординарних елементів в естетично організованому середовищі	Використання своєрідної мови мистецтва: лінії, образи, фарби тощо. Включення ефектних видовищ: світлових, кольорових, музичних (бра, світильники, веселки, завіски тощо). Насичення життя дитини істинними витворами мистецтва, а також простими, але талановитими етюдами, естампами, скульптурами, що дають дитині уявлення про різні культури, етноси і національності. Національно-регіональний компонент передбачає забезпечення потреб та інтересів, що відображають національну своєрідність культури, традицій, мистецтва, сприяють значному підвищенню рівня якості дошкільної освіти; забезпечують залучення до загальнокультурних і національно-значущих умов, формування загальної базової культури.
Відкритості – закритості	Взаємодія і зв'язок з природою. Введення елементів культури своєї країни, краю. Надання можливості батькам брати участь в організації середовища. Урахування особливостей, інтересів, схильностей дошкільників, що дозволяють індивідуалізувати освітній процес у ДНЗ. Принцип відкритості - закритості може бути представлений, по-перше як відкритість Природі (організація «зелених кімнат», ситуацій і умов турботи про тварин), культурі, суспільству, що реалізується через інтеграцію ДНЗ з іншими ДНЗ соціально-культурного призначення, з обслуговуючим персоналом; відкритість свого «Я»; по-друге, право на захист від будь-яких втручань у внутрішній світ дитини без її бажання. Надання можливості дитині виражати своє «Я». Виключення всього, що веде до порушення Прав дитини.
Урахування статевих і вікових відмінностей	Трирівневе моделювання. Орієнтація на зону найближчого розвитку дитини. Забезпечення повної або часткової ізоляції хлопчиків і дівчаток у спальні, душовій, туалетній кімнатах. Забезпечення хлопчиків і дівчаток рівноцінними за значенням іграшками, відомостями, інформацією. Вибір оптимальної дистанції і позиції в спілкуванні дітей, надання можливості проявляти свої схильності відповідно до прийнятих у суспільстві еталонів мужності і жіночності.

Додаток Н.

Орієнтовні показники нервово-психічного розвитку дітей 5-6 років

Психічні функції і соціальна поведінка	Показники розвитку	
	Достатній рівень	Низький рівень
5 років	ДИТИНА:	
1. Мислення і мовлення	Вміє скласти по картинці розповідь за декількома варіантами. Правильно відповідає на питання, як герой потрапив у цю ситуацію	Складаючи розповідь, не може відповісти на питання, як герой потрапив у дану ситуацію. Не розуміє сенсу картинки, перераховуючи дії героя замість переказу сюжету
2. Моторика	Вміє стрибати на місці на одній нозі і просуватись вперед. Завжди, або майже завжди одягається і роздягається повністю самостійно	Не вміє стрибати на одній нозі. Ніколи повністю не одягається і не роздягається самостійно, або робить це дуже рідко
3. Увага і пам'ять	Уважна, зібрана. Вірші, що відповідають віку, запам'ятовує швидко, надовго, після багатьох повторень, але в цілому успішно	Розсіяна, неуважна, часто «відключається». Насилу і ненадовго запам'ятовує вірші
4. Соціальні контакти	Вміє грати з іншими дітьми, не сварячись, дотримуючись правил гри	Часто свариться з дітьми, ображається, б'ється. Уникає інших дітей, любить грати на самоті. Не має друзів у дитячому садку, у дворі
6 років		
1. Мислення і мовлення	Вміє скласти по картинці розповідь з розвитком сюжету, відобразивши в ньому події минулого, теперішнього і майбутнього. Допустимі навідні запитання	При розповіді сюжету не може відповісти на питання, як герой потрапив у дану ситуацію, чим усе завершиться
2. Моторика	Загальна: вміє стрибати у довжину з місця з результатом не менше 70 см. Ручна: вміє акуратно зафарбувати коло діаметром 2 см	Не вміє стрибати у довжину з місця або показує результат менше 70 см. Неакуратно зафарбовує коло (часто і грубо перетинає лінію, багато великих пробілів)
3. Увага і пам'ять	Уважна, зібрана. Вірші, що відповідають віку, запам'ятовує швидко, надовго, після багатьох повторень, але в цілому успішно	Розсіяна, неуважна, часто «відключається». Насилу і ненадовго запам'ятовує вірші

4. Соціальні контакти	Вміє грати з іншими дітьми, не сварячись і дотримуючись правил гри	Часто свариться з дітьми, ображається, б'ється. Уникає інших дітей, любить грати на самоті. Не має друзів у дитячому садку, у дворі
-----------------------	--	---

[483].